

С. Я. Ермоленко, В. Т. Сичова

РІДНА МОВА

7

Я єсть народ, якого Правди сила
ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила! —
а сила знову розцвіла.

Щоб жить — ні в кого права не питаюсь.
Щоб жить — я всі кайдани розірву.
Я стверджуюсь, я утверждаюсь,
бо я живу.

П. Тичина

В одній мові словесні образи відбивають наявність верб, ставків, тополь, річки чи моря. В іншій — евкаліптів, верблюдів, оазисів чи пустель; в одній пануватимуть образи безмежно високого неба, безкрайого степу, таємничо піднесених у височінь гір, а в іншій мовні картини відбиватимуть стиснутість джунглями чи ущелинами, безмовність льодовиків чи тундр.

Що краще для мови і які мови кращі? Найкраще людині — Вітчизна, тому немає кращих чи гірших мов. А найкраща людині та, що найповніше відбиває її буття і свідомість...

Мова — найуніверсальніша енциклопедія, наймогутніший Учитель життя, а хто не чує її — породжуваної рідною Природою, той обійдений ласкою Божою, бездуховне перекотиполе.

П. Кононенко

С. Я. Єрмоленко, В. Т. Сичова

РІДНА МОВА

Підручник для 7 класу

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Грамота
2007

УДК 373.5:811.161.2+811.161.2](075.3)
ББК 81.2УКР–921
Є74

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 1.4/18–1387 від 18.06.2007)*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— пригадаймо;

— запам'ятаймо;

— усміхнімось;

— мудре слово;

— вчимося культури мови.

Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т.

Є74 Рідна мова: Підруч. для 7-го кл. — К.: Грамота, 2007. — 296 с.: іл.

ISBN 978-966-349-07-24

ББК 81.2УКР–921

ISBN 978-966-349-07-24

© Єрмоленко С. Я., Сичова В. Т., 2007
© Грамота, 2007

ДРУЖЕ-СЕМИКЛАСНИКУ!

Я, твій підручник «Рідна мова», зустрічаю тебе в сьомому класі. Ми з тобою вже вели мову про незвичайне число «сім». Пригадай малюнок у підручнику «Рідна мова» для 6-го класу: сім нот у нотному стані, сім кольорів має веселка, сім днів у тижні (А є ще й сім п'ятниць на тижні! Сподіваюсь, що це не в тебе?!), сім чудес світу... Можливо, і сьомий рік навчання в школі стане для тебе знаковим.

З кожним роком ти вдосконалюєш свої знання з рідної мови. Умієш усно й письмово висловити думку, сприйняти, переказати й створити текст, грамотно оформити документ (хай і найпростіший — заяву, доручення), умієш написати замітку в газету, листа товаришеві (хай часом і з помилками).

Зі мною ти вчишся ставити питання й відповідати на них, прохати й дякувати, обурюватись і захоплюватись. Щоб усі твої наміри й думки знайшли точне вираження в словах, граматичних формах і зв'язках, ти маєш знати закони мови. Твоїй думці не байдуже, чи буде вона втілена в реченні з дієсловом, прикметником, чи будь-якою іншою частиною мови. Адже від різного мовного вбрання, у яке вдягається твоя думка, залежить, як тебе чутимуть, сприйматимуть і розумітимуть, тобто залежить успіх твого спілкування з людьми.

Напевне, ти зрозумів: вивчення рідної мови — тривалий процес. Він не обмежується здобутими знаннями про звуки мови, будову слова, творення слів, складання речень. У сьомому класі я відкрию тобі таємниці дієслова, прислівника, прийменника, сполучника, частки, вигуку. Вивчаючи частини мови, ти зрозумієш, що всі вони живуть дружною сім'єю, всі тісно пов'язані між собою.

З кожним роком ти глибше й глибше пізнаєш граматичну будову рідної мови. У сьомому класі разом із вивченням граматики ти паралельно пізнаватимеш своє Я, себе як особистість, тобто разом зі мною ти відкриватимеш для себе світ і самого себе у світі.

Зміст вправ, які вміщені на моїх сторінках, охоплює такі теми: «Я і мій народ», «Я — особистість», «Я і моя родина», «Я і школа», «Я і мої друзі», «Я і моє майбутнє», «Я і людство», «Я і рідна природа», «Я і мистецтво».

Поглянь на перелік цих тем. У кожній є слово Я. І цих однакових слів навіть не сім, як у слові СІМ'Я, а дев'ять. Дев'ять граматичних розділів і один — «Зв'язна мова (мовлення)» ти опануєш у цьому навчальному році. Це багато? Зовсім ні, бо ти виконуватимеш цікаві вправи, сподіваюсь, залюбки. Утомившись, ти зможеш відпочити з усмішкою, прочитати мудре слово, поміркувати над значенням фразеологізмів. Тобі, мабуть, сподобається й відома вже рубрика «І пензлем, і словом», а також практичні поради в рубриці «Вчимося культури мови».

Тож налаштуйся на цікаву розмову й корисну працю зі мною — твоею «Рідною мовою»!

§ 1. Мова — скарбниця духовності народу

1. Яке значення мови в житті людини і суспільства?
2. Розкрийте зміст висловлювання з десятої статті Конституції України: «Державною мовою в Україні є українська мова».

1. Прочитайте. Як ви розумієте думку, висловлену в поетичних рядках Т. Шевченка?

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,

Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди!

2. Складіть невеликий твір-роздум (7–8 речень) на тему «Поведінка і слова» на основі власних спостережень і вражень.

і пЕнЗлЕм, і слОвОм

2. Розгляньте репродукцію картини В. Задорожного «Маруся Чурай» (1975–1977).

3. Прочитайте уривок з історичного роману у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай». Випишіть слова, значення яких вам невідоме. З'ясуйте значення цих слів за словником.

Ця дівчина не просто так, Маруся.
Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа.

Коли в похід виходила батава, —
Її піснями плакала Полтава.

Що нам було потрібно на війні?
Шаблі, знамена і її пісні.

Звитяги наші, муки і руїни
безсмертні будуть у її словах.

Вона ж була як голос України,
Що клетотів у наших корогвах!

2. Які слова з поданого уривка належать до пасивної лексики? Наведіть приклади історизмів.

3. Напишіть міні-твір за картиною та поданим віршем. Використовуйте словосполучення: *складати пісні, Маруся з Полтави, відомі народні пісні, легендарна співачка, неповторний голос, виходити в похід на зорі, проводити козаків, слова з пісні «Засвіт встали козаченьки в похід з полуночі. Заплакала Марусенька свої ясні очі».*

4. Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Що означає вислів *знати мову*?
2. Хто були ваші перші вчителі української мови?
3. Які, на вашу думку, найхарактерніші ознаки української мови?

5. 1. Спишіть. Підкресліть означення й означувані слова.

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, у яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

Мова — така ж жива істота, як і народ, що її витворив, і коли він кине свою мову, то тоді вже буде смерть його душі, смерть усього того, чим він відрізняється від других людей (*Панас Мирний*).

2. Чому мову називають *схованкою людського духу, багатою скарбницею, живою істотою*?

6. Прочитайте. Доповніть текст власними міркуваннями про мову.

Наша мова — скарбниця духовності народу.

Мова промовляє до нас із народної пісні, казки, дарує нам мудре народне прислів'я і життєдайне дотепне слово народної усмішки.

Мова промовляє до нас зі стародавніх писемних пам'яток — літописів, хронік, що зберігають пам'ять про історію народу.

Мова озивається до нас із радіо- і телеєфіру, Інтернету, з газет і журналів. А які мовні скарби дарує нам сучасна книжка!

Скарбниця духовності народу — мова усної народної творчості.
Скарбниця духовності народу — мова стародавніх писемних пам'яток.

Скарбниця духовності народу — сучасна літературна мова.

7. 1. Прочитайте текст. Визначте й запишіть мікротеми.

Що таке мова? Над цим питанням здавна замислюються філософи, психологи, мовознавці.

Мову називають знаковою системою, кодом, найважливішим засобом спілкування, скарбницею духовності. За мовою впізнають народ, вирізняють його з-поміж інших народів.

Призначення людини на Землі — жити не лише одним-єдиним хлібом, тобто пам'ятати про життя духовне. Дехто розуміє духовність спрощено — як релігійність, церковність. Проте це поняття ширше. У мові як духовній скарбниці зберігається історія, пам'ять про долю народу, про його культуру, побут...

Наша духовна скарбниця — це сотні тисяч народних пісень, казки, прислів'я і приказки, стародавні й сучасні тексти, це створені протягом віків словники української мови.

Мова єднає всі покоління українців. Руйнуються найміцніші фортеці, розсипаються міцні кам'яні гори, зникають ріки й моря. Але думка, утілена в слові, переживає віки.

2. До якого стилю належить текст? Підготуйте усний переказ.

3. Закінчіть речення: «Мова для мене — це...».

8. Запишіть висловлювання про мову.

Нитками рідної мови ми зв'язані з усіма іншими (П. Житецький).

Мова — найбільше багатство людини, першооснова етнокультури, велике духовне надбання народу, джерело душі його. Мова визначає самобутність народу. Житло, речі, одяг — усе це гине, гниє, горить, а мова — невмируша, переходить з одного століття в друге, мова — це безсмертя народу, якщо вона з ним! (С. Плачинда).

9. Підготуйте усний твір-роздум у художньому стилі на тему «Душа народу — у слові». Використайте подані словосполучення.

Зберігати пам'ять, досвід старших, пісенне слово, дотепне слово, мовні скарби, зв'язок поколінь, думки й почуття.

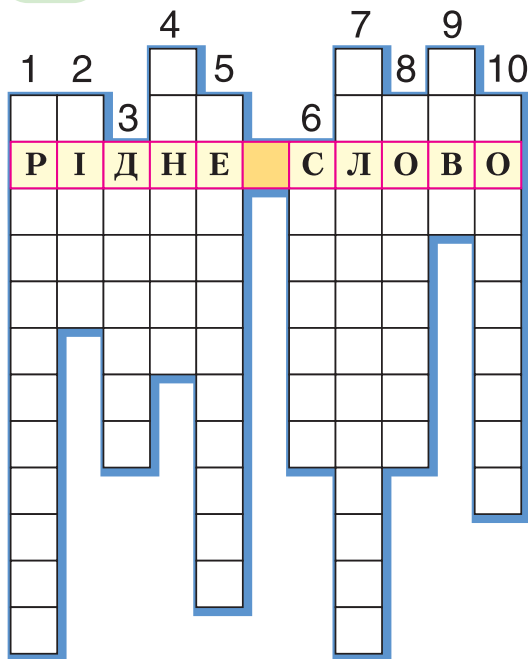
10. Спишіть.

Походження назви УКРАЇНА

Власна назва **Україна** походить від праслов'янського слова *украї* — «відрізок землі».

Від іменника *украї* за допомогою суфікса *іна* утворилася назва *україна*. Праслов'янські племена ділили між собою територію, чітко розмежовували її. Відділена частина території племені, або окрема земля, окремий край — це й була *україна*. З часів Козаччини (із XVI ст.) назва *Україна* набула конкретного географічного значення як власна назва Козацької держави. Одна з перших пам'яток, у якій засвідчено слово УКРАЇНА, датована 1187 р.

11. Розв'яжіть кросворд «Рідне слово».

1. Усталений зворот, цілісний за значенням вислів.

2. Словесно-музичний твір, призначений для співу.

3. Мова, характерна для певної місцевості.

4. Слово, близьке або однакове за значенням до іншого, але відмінне від нього звучанням і написанням.

5. Властивість мови, яка надає їй емоційного забарвлення відтінку ніжності, ласки.

6. Книга, у якій в алфавітному порядку подано слова якоїсь мови.

7. Властивість української мови, яка надає їй приємного, мелодійного звучання.

8. Мистецтво, створене народом; народна творчість.

9. Здатність людини говорити, висловлювати свої думки.

10. Пісня для заколисування маляти.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

У цьому розділі ви повторите вивчене про іменник, прикметник, числівник, займенник, пригадаєте правила написання слів і вживання розділових знаків.

Із текстів вправ і завдань ви дізнаєтеся про народні звичаї, риси національного характеру. Ви відчуєте єдність зі своїм народом, своєю державою.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РОЗДІЛУ

Іменник • Прикметник • Числівник • Займенник

Прості речення • Складні речення

Головні члени речення
Другорядні члени речення

Однорідні члени речення

Звертання • Вставні слова

Діалог • Репліка

§ 2. Розділові знаки у вивчених синтаксичних конструкціях

1. Що таке синтаксис?
2. Що таке речення?
3. Чим просте речення відрізняється від складного?
4. Які ви знаєте головні і другорядні члени речення?
5. Які члени речення називаються однорідними?

12. 1. Спишіть.

Національна свідомість — це розуміння, відчуття людиною зв'язку зі своїм народом, нацією. Таке розуміння приходить зі знанням мови, історії та культури рідного народу.

Кожний народ по-своєму сприймає світ і визначає для себе правила поведінки. В українців, скажімо, цінуються такі риси людини, як працелюбність, шанобливе ставлення до землі-годувальниці, батьків і старших, турбота про менших і слабших.

2. Поясніть розділові знаки в реченнях з однорідними членами.

Подивись у воду, якого ти роду (*Народна творчість*).
Хто відречеться роду, того рід відречеться (*Народна творчість*).
До свого роду — хоч через воду (*Народна творчість*).

13. 1. Прочитайте.

Якщо порівняємо народний одяг українців, які живуть у різних куточках нашої Батьківщини, то, на перший погляд, важко знайти щось спільне. Гуцульські ногавиці та наддніпрянські шаровари, подільська сорочка і поліська сукня — це справжня мозаїка народного вбрання. Відмінність одягу мешканців різних регіонів залежить від природних умов і запозичень від сусідів. Здебільшого в українському національному одязі незначна кількість частин убрання, переважає простий крій, білий колір. Спокійні барви прикрас і відсутність зайвого оздоблення зберігають почуття міри. Національний одяг, мова, звичай та мистецтво — усе це надійна основа самобутньої культури народу.

2. Випишіть речення, ускладнені однорідними членами з узагальнювальним словом. Поясніть розділові знаки.

14. 1. Спишіть визначення.

Вставні слова — це слова, що виражають ставлення мовця до висловлюваного.

Звертання — слова, які називають того, до кого звертаються.

Пряма мова — точне відтворення висловлювання певної особи, передане від її імені.

Діалог — це різновид прямої мови, що передає розмову двох осіб.

Репліка — це вислів одного з учасників розмови.

Складне речення — це речення, що складається з двох або більше простих.

2. Підкресліть у поданих реченнях головні члени. Поясніть уживання тире між підметом і присудком.

15. 1. Прочитайте уривки з українських народних пісень. Про які звичаї нашого народу вони нагадують?

Чого плачеш, чого жалуєш, молода Марусю?
Ой чи тобі жаль батька старого, чи подвір'ячка його?
Ой не жаль мені батька старого і подвір'ячка його,
Тільки жаль мені коси — дівочої краси;
Дівки гуляють, кісоньки мають, а мене не приймають...

* * *

В долину, дівчата, в долину
По червону калину,
По хрещатий барвінок —
«Молодій» на вінок,
Із руточки — дві квіточки,
Благослови, Боже,
І отець, і мати, —
Будемо вінок зачинати!..

2. Випишіть із текстів пісень звертання.

16. 1. Прочитайте.

Що заважає сьогодні мені та моїм одноліткам спілкуватися рідною мовою не тільки на уроках, а **скажімо**, під час відпочинку, зустрічі зі знайомими, рідними, сусідами?

По-моєму, залишки минулого живуть у нас.

На щастя, дедалі частіше на вулицях рідного міста чути рідну мову. Для мене це дуже важливо. Саме в такі моменти я відчуваю себе частиною великого народу, відчуваю, що я вдома, відчуваю, що я серед своїх.

Поважайте **перш за все** себе. Скажіть українською, що Ви — українці, і світ буде вас поважати.

Що й казати, прийшов час усвідомити, хто ми є, щоб повернути собі гармонію життя на землі. Як це зробити? Дуже просто: прислухайтесь, як брилять рідні звуки, як звучать рідні пісні, як окрилено пишуть рідною мовою

Ліна Костенко і Ганна Чубач. **Отже**, варто лише захотіти самому впустити у свою душу еліксир рідного слова (*З творів учнів і студентів*).

2. Поясніть значення виділених слів і словосполучень. Прокоментуйте пунктограму «Виділення вставних слів».

Просте речення може ускладнюватися:

- однорідними членами;
- звертаннями;
- вставними словами.

17. 1. Спишіть.

Вечорниці — це ніби клуб сільської молоді в Україні, де молоді люди знайомилися, пізнавали одне одного й, урешті, одружувалися.

Приміщення для вечорниць наймали зазвичай дівчата, вони ж і платили за нього хлібом, пшоном, борошном, полотном, але не грішми.

Хлопці приходили на вечорниці завжди пізніше від дівчат. До їхньої появи дівчата працювали мовчки: пряли починки, шили сорочки, вишивали. З приходом хлопців хата наповнювалася піснями, сміхом, вони розказували різну бувальщину і небилиці (*За О. Воропаєм*).

2. Підкресліть граматичні основи в складних реченнях, поясніть уживання розділових знаків у цих реченнях.

18. Спишіть текст народної казки, розставляючи розділові знаки.

Колись старих німецьких людей які вже нічого робити не могли відвозили в ліс або спускали в провалля щоб дарма хліба не їли. А один чоловік дуже любив свого батька тому він і заховав його. Випало того року неврожайне літо коли людям не було чим сіяти. Побачив старий що син журиться розпитав про все і порадив зняти снопи зі стріхи, ще раз обмолотити і засіяти. Син послухав батькової поради і зійшов у нього хліб найкраще. Поділився син доброю порадою із сусідами. З того часу люди перестали старих вивозити в ліс бо старі батьки мудрі і можуть молодих розуму навчити.

Прості речення, що входять у складне, можуть поєднуватися:

- а) сполучниками *і(й), а, та, але, зате, щоб, тому що*;
- б) словами *коли, який, де*;
- в) без сполучників.

Між частинами складного речення ставиться кома.

Наприклад: Садок був уже пожовклий, товстий шар зовсім жовтого листя лежав долі. Повітря було повне вогкості, і дощ мов збирався щохвилини (*Б. Грінченко*).

19. 1. Прочитайте текст. Випишіть речення з прямою мовою.

Підведімо голову й оглянімося навколо, перш ніж переходити вулицю. «Обережно, ідуть діти!» — каже знак водієві. А ось і сам водій червоними

сигналами «стоп» повідомляє транспорту, що рухається позаду: «Збираюся зупинитися!»

Футболістам-забіякам добре відомі «гірчичники» — жовті картки — попередження за грубу гру.

Знаки-символи завжди інформують про щось. У кожній мові є слова-символи. Ось невеликий перелік українських символів: *зоря* — мила, *явір* — козак, *верба* — жінка, *роса* — дівоча краса.

2. Поясніть розділові знаки у виписаних реченнях.

із Бабусиної Схрині

Нашому роду нема переводу

Дмитрик. Бабусю, нам задали додому дуже складне завдання: написати твір про свій рід, а мені легше написати про свою родину.

Яся. А хіба рід і родина — не те саме?

Бабуся. Можна і так сказати, якщо мати на увазі одну сім'ю. Тато, мама і ви з Дмитриком — це сім'я, або родина.

Дмитрик. Коли ми жили разом з тобою і дідом, то всі були однією родиною.

Бабуся. Авжеж. А ось про рід, справді, не просто написати. Бо це різні покоління, багато родичів. У кожного з нас — велика родина.

Яся. Ми колись малювали родовідне дерево, у якому кожна гілка символізувала діда, прадіда, прапрадіда і так само бабусю, прабабусю, прапрабабусю.

Бабуся. Пам'ятаю, як ми всі гуртом згадували своїх прадідів. Шкода, що пам'ятаємо ми їх тільки з розповідей.

Дмитрик. Коли б усі розповіді записували, була б цікава книжка про наш рід. І вона не мала б кінця.

Яся. І родовідне дерево було б дуже велике й не вмістилося б на папері.

Бабуся. Тому й кажуть: **«Нашому роду нема переводу»**, тобто покоління йдуть одне за одним, рід не переводиться, не зникає.

Дмитрик. Я ще знаю прислів'я: **«Козацькому роду нема переводу»**.

Бабуся. Так кажуть про наш народ. Саме про український народ співає Ніна Матвієнко:

*Роде наш красний,
роде наш прекрасний!
Не цураймося, признаваймося,
бо багато нас є.*

20. 1. Прочитайте діалог. Із скількох реплік він складається?

— Боже поможи тобі, зимо! — каже літо.
— Дай Боже здоров'я! — відповідає зима.
— Бач, зимо, — дорікає літо, — що я наробило і напрацювало, ти геть усе проїла!

2. Прокоментуйте пунктограму «Розділові знаки в діалозі».

21. Прочитайте. Продовжте жартівливе народне оповідання, дотримуючись стилю.

Небилиця

Слухайте, хлопці та дівчата! Я вам розкажу, що колись зі мною було. Та тільки цур — не перебивати і «брешеш» не казати. Було це ще тоді, як мого батька на світі не було. А ми з дідом удвох на печі жили, та ще й добре жили: на комині хліб сіяли. Та було в нас п'ять курок дійних, сім півнів їжджалих...

Авторитетний — який має вплив, загальне визнання.

Слово *авторитетний* уживається, коли даємо позитивну оцінку кому-, чому-небудь (*авторитетний учений, авторитетна думка*).

У значенні слова *престижний* теж є відтінок «вплив», але переважає відтінок «захоплення чимось, бажання мати це» (*престижний автомобіль, престижні меблі, престижне знайомство*).

§ 3. Частини мови. Вивчені групи орфограм

Розгляньте малюнок. За допомогою опорних слів-понять складіть твір (усно) «Іменник як частина мови».

істота	засць
неістота	камінь
загальна назва	парта
власна назва	Земля
рід	чоловічий, жіночий, середній, стільний
число	однина, множина
відмінок	називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний
відміна	I, II, III, IV

22. 1. Прочитайте.

Український характер. Доброта і співчуття — його сильні риси. Українець з усіма вміє підтримувати добрі, теплі взаємини. Миротворець. Йому властива м'яка врівноваженість і спокійна поведінка. Довіряє людям. Найголовніше для нього — гармонія в сім'ї. Почувається дуже незатишно, якщо в приміщенні безладдя. За можливості уникає конфліктів; не любить примушувати інших робити щось проти їхньої волі. Передбачливий. Більше розраховує на завчасну підготовку, аніж на щасливий випадок.

Український характер має і слабкі риси. Це недостатність сили волі, перевага емоцій над розумом, невміння підпорядковувати свої інтереси інтересам загалу.

2. Випишіть 10 іменників (на вибір), поставивши їх у родовому й орудному відмінках. Поясніть відомі орфограми.

23. 1. Розгляньте карту. Поясніть правопис іменників — власних назв.

2. Розкажіть, що ви знаєте про історичні пам'ятки, зображені на карті.

- Мамо, я, мабуть, до школи сьогодні не піду.
- Чому?
- Петренко знову буде штовхатися, Куліш — бешкетувати, Сидорук смикатиме дівчат за коси...
- Ні, донечко, їти потрібно: по-перше, ти в мене смілива дівчинка, а по-друге, ти ж усе-таки директор школи!

24. Випишіть з орфографічного словника по 10 іменників чоловічого роду другої відміни, що в родовому відмінку мають закінчення *-а(-я)* чи *-у(-ю)*.

25. Об'єднайтесь у три групи. Перша група має скласти твір «Прикметник як частина мови». Друга — підготувати повідомлення про числівник.

Третя група готує виступ на тему: «Спільне у відмінюванні прикметників і порядкових числівників». Працюючи в групах, користуйтеся поданими малюнками.

26. 1. Прочитайте текст. Поясніть, яку роль у ньому відіграють прикметники.

То була краса, що виховується тільки в Україні, але не така, як малюють деякі з наших письменників. Не було в неї «губок, як пуп'янок, червоних, як добре намисто», ні «підборіддя, як горішок, ні щік, як повная рожа», і сама вона не «виліскувалась, як маківка на городі». Чорна, без лиску, товста коса; **невисокий**, трохи випнутий лоб; ніс тонкий, рівний, з живими ніздрями; свіжі, наче дитячі, губи, що якимось мило загинались на кінцях; легка смага на матових, наче мармурових щоках і **великі-превеликі**, з довгими віями, **темно-сірі** очі, з яких, здавалось, наче лилось якесь тихе, м'яке, ласкаве світло, — то була й уся краса цієї дівчини (За В. Винниченком).

2. Поясніть написання виділених слів. Доберіть і запишіть власні приклади до розглянутих орфограм.

27. Утворіть (де можливо) і запишіть ступені порівняння (просту і складену форму) від поданих прикметників.

Веселий, гарний, вузький, широкий, лисий.

28. Спишіть текст, знімаючи ризик і вставляючи пропущені букви. Від виділених іменників утворіть прикметники із суфіксами *-ськ-*, *-н-*.

Багато бачив я гарних людей, ну такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темно/волоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно **смутку**: тяжкі **кайдани** не/письмен..ості і не/свободи. Весь у полоні в сумного, і весь у той же час з якою/сь внутрішньою високою культурою думок і почу..тів.

Скільки він **землі** виорав, скільки хліба накопив! Як вправно робив, який був дужий і чистий. Тіло біле, без єдиної точ..чки, волос..я блискуче, хв..лясте, **руки** ш..рокі, щедрі. Жарт любив, точене, влучне слово.

З нього можна було писати **лицарів, богів, апостолів**, великих учених чи сіячів — він годився на все (За О. Довженком).

Ми з такого роду, що любимо свободу (*Народна творчість*).
Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекареслить мій народ (*В. Симоненко*).

— У назвах десятків при відмінюванні числівників змінюється лише друга частина слова (*шістдесяти, шістдесятьом*).

— Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в непрямих відмінках, крім знахідного, мають закінчення *-а* (*сорока, ста*).

— У числівниках — назвах сотень (*двісті — дев'ятсот*) при відмінюванні змінюються обидві частини слова (*двомстам, трьомастами*).

— Числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* відмінюються як іменники.

— У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово (*сорок п'ятий, сто сорок п'ятого*).

29. Провідмінійте числівник *тисяча дев'ятсот вісімдесят п'ять*.

30. 1. Розташуйте і запишіть варіанти номерів (7–8) телефонів, використовуючи малюнок (починайте з підборіддя).

2. Запишіть використані в номерах числівники, які в непрямих відмінках мають паралельні форми.

Дайте відповіді на запитання, користуючись малюнком.

1. Що таке займенник?
2. З якими частинами мови співвідносні займенники?
3. Займенники якого розряду утворюються за допомогою часток *-будь, -небудь, казна-, хтозна-, аби-, де-, -сь?*
4. Як пишеться частка *ні* із заперечними займенниками?

31. Спишіть. Визначте синтаксичну роль займенників.

У кожного на світі є земля,
що в ній, як люди кажуть, пуповина
закопана; що нас ростить, зціля,
карає і прощає нам провини.

Чи ж я посмію твердити, що вона
над інші всі поставлена вже зроду,
та є в ній висота і глибина,
й народ великий, як усі народи.

Володимир Підпалий

Займенники пишемо

разом	окремо	через дефіс
<p>із частками ні-, аби-, де-, -сь:</p> <p><i>ніхто, ніякий, абищо, абискільки, дечий, декотрий, хтось, щось</i></p>	<p>якщо між частками і займенником уживається прийменник:</p> <p><i>аби в якому, будь з яким, будь за ким, де в кого, ні до кого, ні з чим</i></p>	<p>із частками будь-, -небудь, казна-, хтозна-:</p> <p><i>будь-хто, будь-що, який-небудь, чий-небудь, казна-скільки, казна-що, хтозна-який, хтозна-чий</i></p>

32.

Запишіть займенники в родовому й орудному відмінках однини без прийменників і з прийменниками *до*, *з*. Поясніть правопис.

Зразок.*Н. в.**він**ніхто**Р. в.**його, до нього**нікого, ні до кого**Ор. в.**ним, з ним**ніким, ні з ким*

Вона, цей, нічий, децю, будь-який, казна-хто.

Учитель — учневі:

— Чому ти спізнився на урок?

— Пізно вийшов з дому...

— А раніше не міг вийти?

— Уже пізно було раніше виходити...

33.

Запишіть займенники, розкриваючи дужки.

Де (в) чому, де (з) ким, з (де) ким, до (де) кого, від (аби) кого, аби (від) кого, аби (з) ким, з (аби) ким, ні (на) якій, на (ні) якій, на (хтозна) що, хто-зна (на) що, де (сь).

Правопис не з іменниками, прикметниками, числівниками, займенниками

Разом	Окремо
<p>1. Якщо іменники або прикметники без не не вживаються: <i>немовля, несподіванка, негайний, непохитний.</i></p> <p>2. Якщо з не утворюються іменники або прикметники з новим значенням (для перевірки написання до них можна дібрати синонім без не): <i>безпека — небезпека (загроза); правда — неправда (брехня); гарний — негарний (поганий); добрий — недобрий (злий).</i></p> <p>3. Якщо іменники чи прикметники мають значення неповної якості і не входить до складу префікса недо-: <i>недостача, недотепа, недочутий, недоторканий.</i></p> <p>4. У займенниках <i>неабихто, неабиякий, неабищо</i></p>	<p>1. Якщо в реченні протиставляється, відкидається щось, то не з іменниками і прикметниками пишеться окремо: <i>не друг, а ворог; не щастя, а горе; завдання не легке, а важке; Ні, дорога не близька.</i></p> <p>2. Якщо прикметник із не виступає в ролі присудка і є запереченням: <i>Робота <u>не важка</u>. Думки <u>не нові</u>.</i></p> <p>3. З числівниками і займенниками: <i>не п'ять, не перший, не ми, не наш</i></p>

34.

Спишіть, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви.

1. У (не)в..личкому гаю пр..тулилась пасіка. 2. На ч..малому круглому кам..ні пере білизну молодиця. Ну геть чисто вик..пана Мотря Довбишівна — старша Кайдашева (не)вістка. 3. На дні (не)глибокої балки ледь-ледь жебоніє в пер..митому піску в..сняний струмок, там уже ясніють квіти матері-й-мачухи. 4. (Не)звичайні контури верхів'я дерев, котрі виразно вимальовуют..ся на фоні світлого неба, — п..йзаж, що вражає гл..биною простору. А підійдеш ближче — старі крони (не)одмінно порівняєш із «Сосновим бором», ..твореним російс..ким чарівником пензля Іваном Шишкіним. 5. (Не)ті тепер, звісно, часи і Рось-річка (не)та. 6. Ще тоді, як я і мої ровесники були підлітками і випасали тут худобу, то (не)одмінно пр..мічали на крутосхилах пагорбів поодинокі великі п..ньки. То, звичайно, були залишки патріархальних дерев, які (не)одне століт..я росли тут (З тв. С. Хавруся).

35.

1. Об'єднайтеся у дві групи. Перша група має скласти список 10 іменників — назв предметів, зображених на малюнку праворуч. Друга група має скласти список 10 прикметників за малюнком ліворуч.

2. Об'єднавши списки іменників і прикметників, утворіть словосполучення так, щоб перший за списком іменник сполучався з першим за списком прикметником.
3. Усміхніться. Мабуть, деякі словосполучення викликали у вас таку реакцію.

36.

1. Прочитайте.

У світі немає малих народів. Велич народу аж ніяк не вимірюється його чисельністю, так само як не вимірюється велич людини її зростом. Розум і доблесть — єдине мірило. Великий той, хто подає великий приклад (В. Гюґо).

2. Запишіть, представники яких національностей проживають на території України.

Завдання для самоперевірки

37. Виберіть правильну відповідь.
- У якому рядку словосполучення відповідають нормі:
    - дві гривні; твори Марка Вовчка;
    - два гривня; твори Марко Вовчок?
  - У якому рядку всі іменники пишуться з великої букви:
    - (А, а)кадемія, (Л, л)ісовик, (Г, г)оверла;
    - (К, к)рим, (Б, б)ровари, (Д, д)окія;
    - (М, м)авка, (Б, б)уковина, (Т, т)ворчість;
    - (Д, д)онбас, (В, в)ірменія, (С, с)учасність?
  - У якому рядку всі іменники II відміни в родовому відмінку однини мають закінчення *-а, -я*:
    - квітень, займенник, ліс;
    - вівторок, суфікс, байрак;
    - метр, ключ, процент;
    - Чигирин, підручник, захист?
  - У якому рядку всі прикметники пишуться з великої букви:
    - (С, с)ергіїв, (М, м)иколин, (Н, н)астин;
    - (Т, т)ітчин, (Б, б)ратів, (С, с)естрин;
    - (З, з)аячий, (О, о)вечий, (С, с)офійн;
    - (Б, б)атьківське, (Ш, ш)евченкове, (Л, л)ебедина?
  - У якому рядку всі прикметники пишуться разом:
    - тепло/обмінний, народно/поетичний, жовто/гарячий;
    - двадцяти/літній, віце/президентський, південно/західна;
    - гірко/солодкий, темно/синій, хлібо/булочний;
    - каро/окий, високо/авторитетний, хіміко/біологічний?
  - У якому реченні прикметник з *не* пишеться окремо?
    - Повітря сіре ще не/гарячий промінь лоскотав (*М. Рильський*).
    - У лісі трапляються іноді не/глибокі рівчаки (*О. Донченко*).
    - Пам'ять уперто малювала не/давню пригоду (*М. Коцюбинський*).
    - Живи своїм розумом, а не/чужим (*Народна творчість*).
  - У якому рядку подано правильну форму числівника *двісті шістдесят вісім* у давальному відмінку:
    - на двохстах шістдесяти (шістдесятьох) восьми (вісьмох);
    - двохсот шістдесяти (шістдесятьох) восьми (вісьмох);
    - двомстам шестидесяти (шестидесятьом) восьми (восьмом);
    - двомстам шістдесяти (шістдесятьом) восьми (вісьмом)?

8. Числівник *тисяча* відмінюється як:
а) іменник твердої групи II відміни;
б) іменник мішаної групи I відміни;
в) прикметник твердої групи;
г) прикметник м'якої групи.
9. У складених порядкових числівниках:
а) відмінюються всі слова;
б) відмінюються перше і останнє слово;
в) ніякі складові частини не відмінюються;
г) відмінюється тільки останнє слово.
10. У якому рядку всі займенники написані правильно:
а) будь-хто, хтозна до кого, хтозна-до-якої;
б) казна-чим, ні від кого, деякі;
в) абиякий, нічий, хто-сь;
г) будь з ким, аби в кого, нідочого?
11. Частка *ні* з заперечними займенниками пишеться:
а) завжди разом;
б) разом або окремо (якщо між *ні* та займенником є прийменник);
в) завжди окремо;
г) завжди через дефіс.
12. У непрямих відмінках з прийменниками на початку слова з'являється *н* в:
а) особових займенниках;
б) питальних займенниках;
в) відносних займенниках;
г) означальних займенниках.

38.

За поданою картиною Л. Мітченка «Осінь у Лаврі» напишіть міні-твір (8–10 речень), використовуючи іменники I та II відміни, якісні та присвійні прикметники, кількісні числівники, особові займенники.

Цей розділ — про частину мови, сама назва якої говорить: ДІЄ — СЛОВО. Називаючи динамічну ознаку, дієслово відтворює світ у русі. Тексти вправ висвітлюють тему «Я — особистість».

Кожен із вас — це окремий світ. Пізнаючи й удосконалюючи себе, ви пізнаєте й удосконалюєте людство.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РОЗДІЛУ

Форми дієслова

Неозначена (інфінітив) (читати)
 Особові (читаю, читаєш, читає, читаємо)
 Дієприкметник (прочитаний)
 Дієприслівник (читаючи)
 Безособові на **-но**, **-то** (прочитано)

Вид — доконаний, недоконаний

Час — теперішній, минулий, майбутній

Дієвідміна — I, II

Спосіб — дійсний, умовний, наказовий

Безособові дієслова (вечоріє, трапилося)

§ 4. Дієслово: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

39.

1. Прочитайте. Випишіть дієслова.

...Учітесь, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого **не цурайтесь**.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату **не пускають**.
Чужі люди проганяють,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.

Т. Шевченко

2. Визначте час, особу, число, дієвідміну виписаних дієслів.

3. Поясніть написання виділених слів.

Дієслово — це самостійна частина мови, що означає дію або стан і відповідає на питання *що робити? що зробити?*

ДІЄСЛОВО

ОЗНАЧАЄ

ДІЮ АБО СТАН

Синтаксична роль дієслів

Форми дієслова	Член речення	Приклади
1. Неозначена форма (інфінітив) що робити? що зробити?	<u>підмет</u> , <u>присудок</u> , <u>додаток</u> , <u>означення</u> , <u>обставина</u>	<i>Лиш <u>боротись</u> — <u>значить жить</u> (І. Франко).</i> <i>Нас просили <u>не кричати</u>.</i> <i>Жага знань і бажання <u>поділитися</u> ними визначали <u>життєве кредо</u> Григорія Сковороди.</i> <i>Розпрягайте, хлопці, коней та й лягайте <u>спочивать</u> (Народна творчість).</i>
2. Особові дієслова що роблю? що зробив? що зробимо?	<u>присудок</u>	<i><u>Одлунала</u> далека пісня, Гамірливий вечір <u>замовк</u> (В. Симоненко).</i>
3. Дієприкметник який? яка? яке? які?	<u>означення</u> , <u>присудок</u>	<i>Натомлені села <u>вечеряти сіли</u> під грушами, вишнями і небесами (М. Вінграновський).</i> <i>Дорога <u>заасфальтована</u>.</i>
4. Дієприслівник що роблячи? що зробивши?	<u>обставина</u>	<i>Загуркотів мотор, і легкий човен <u>стрімко помчав</u> проти течії, <u>залишаючи</u> за собою високий гребінь спіненої води (С. Хаврусь).</i>
5. Безособові дієслова що робиться? що зроблено?	<u>присудок</u>	<i><u>Дощить</u>.</i> <i>Йому <u>таланило</u> в усьому.</i>

40. 1. Спишіть. Визначте синтаксичну роль дієслів.

Юність — це вік, коли людина робить одне з найбільших своїх відкриттів. Вона відкриває саму себе. У цих пошуках глибокий зміст: кожен може розкрити свої реальні, доти незнані можливості. Щоб виявити і використати їх, потрібно знайти себе, тобто вивчити й зуміти оцінити. А для цього слід озброїтися системою сучасних знань про розвиток **особистості**, знати форми і механізми **самовдосконалення** в трьох сферах: у **фізичному** вихованні, в **інтелектуальному** розвитку, у **моральному** зростанні (З підручника).

2. З'ясуйте за тлумачним словником лексичне значення виділених слів.

41. 1. Прочитайте.

Полюби себе таким, як ти є

Полюби себе! Це цілком слушна порада. Тобі, наприклад, не подобається твій зовнішній вигляд, або ти маєш посередні здібності до чогось. Не варто чекати, що інші люди намагатимуться розвіяти твої сумніви. Вони сприйматимуть тебе таким, яким ти сам себе бачиш. Ти заганяєш себе в глухий кут,

вважаючи когось кращим за себе. Ти хочеш сподобатись, у розмові часто усміхаєшся, боїшся заперечити, образити співрозмовника. А врешті тебе не сприймають усерйоз. Згадай, коли ти мав успіх. Напевно, таких удач у тебе було багато. Подумай про них сьогодні, коли ти не готовий до уроку з української мови, запізнився на заняття, посварився з другом, хотів би мати кращий вигляд. Усе це можна виправити. Потрібно докласти зусиль і повірити в себе, у свої можливості й любити себе таким, який ти є.

2. Випишіть 10 дієслів (на вибір). Поставте до них питання і за цими питаннями визначте форму дієслова.

із Бабусяної Схрині

Хоч з лица води напийся — дуже гарний, вродливий.

Яся. Чому, бабуся, коли про когось кажуть «гарна» чи «гарний», то іноді додають «хоч з лица воду пий»? Водю, зрозуміло, умиваються, але хіба можна з лица воду пити?

Бабуся. Звичайно п'ють воду з чистого джерела, криниці. Чиста, прозора вода уособлює красу, вроду. У чистій, спокійній воді, як у дзеркалі, відбивається образ людини. Тільки про гарних, вродливих кажуть, що з їхнього лица можна воду пити.

Дмитрик. Є ще й таке прислів'я: «Подивись у воду на свою вроду».

Бабуся. У давніх віруваннях українців вода займала особливе місце: з чистою водою завжди пов'язували і красу, і здоров'я. Тому здорову, сильну людину характеризують так: «Дужий як вода».

Яся. Мабуть, тому й побажання таке є — з роси й води.

Бабуся. Ти спостережлива. Так бажають здоров'я, щастя, добра людині.

42. Розгляньте словники, вміщені у вашому підручнику. У яких словниках найчастіше трапляються дієслова? У яких формах? Яку інформацію про дієслова ви отримали?

43. 1. Випишіть усі форми дієслова.

Мальований, малиновий, аналізувати, білявка, єднаючи, існування, каламутний, віриш, кухоль, лагідний, лагодити, асфальтований, декламуватиму, учорашній, урізноманітнений, несучи, адресований, досягнення, досягнути, саджали, освітлення, освітлений, бавитися, освітити, освіта, юрмитися.

2. Якщо ви правильно виконали завдання, то з перших букв кожного дієслова зможете скласти продовження до вислову Сенеки: «Найсильніший той, хто...».

43. 1. Прочитайте перелік якостей, притаманних людині. Які з них ви б віднесли до себе? Чи подобаються вони вам?

Товариський, мовчазний, веселий, поступливий, чуйний, відвертий, спокійний, самокритичний, довірливий, рішучий, терпеливий, упевнений, немарнослівний, самотник, балакучий, грубий, неуважний, цілеспрямований, дбайливий, гордий, вимогливий, безкомплексний, сором'язливий.

2. Утворіть і запишіть до поданих слів спільнокореневі дієслова.

Бажа́ти — *зичити* (висловлювати побажання про здійснення чого-небудь).

Яке слово вибрати, коли хочемо з якоїсь нагоди привітати рідних і друзів? Як правильніше, краще сказати чи написати українською — *бажаю щастя* чи *зичу щастя*? Обидва вислови можна вживати без застережень. Наприклад: *Чого сам собі не зичиш, другому не бажай* (Народна творчість).

На уроці математики вчитель пише на дошці — $2 : 2$ — і питає:
— Що це?
— Нічия! — дружно кричать усі учні.

§ 5. Форми дієслова: неозначена форма, особові форми, дієприкметник, дієприслівник, безособові форми на *-но*, *-то* (загальне ознайомлення)

Форми дієслова	На яке питання відповідає	Що означає	Як змінюється	Які граматичні категорії має
Неозначена форма (інфінітив) (говорити, умитися)	що робити? що зробити?	Дія, стан безвідносно до часу, особи, способу, числа	Не змінюється	Вид
Особові (говорю, умиємось)	що роблю? що зробив? що будемо робити?	Реальна дія, яка виконується певною особою в певний час	Дієвідмінювання	Вид, особа, час, спосіб, число, рід
Дієприкметник (говорений, умитий)	який? яка? яке? які?	Ознака предмета за дією	Змінюється за відмінками	Вид, час, рід, число, відмінок, стан
Дієприслівник (говорячи, умившись)	що роблячи? що зробивши? що робивши? що зроблячи?	Додаткова дія	Не змінюється	Вид, час
Безособові форми на <i>-но</i> , <i>-то</i> (говорено, умито)	що роблено? що зроблено?	Дія, процес без зазначення особи	Не змінюється	Вид, час, спосіб

45. 1. Прочитайте.

Тести належать до улюбленої рубрики популярних журналів. Читачі охоче їх виконують, щоб довідатись про себе якомога більше. Зрозуміло, усіх цікавить, які вони мають здібності — виняткові, відповідні чи недостатні, який мають інтелект, пам'ять, смак.

Проте слід пам'ятати, що, заповнюючи тести, ми просто розважаємось, а не виносимо собі вирок. Спеціально розроблені тести в разі потреби використовують лише фахівці-психологи. Отож до тестів, запропонованих у пресі, ставлення має бути відповідне.

2. Випишіть дієслова. Визначте форму, доберіть інші форми від поданих.

Учитель запитує в Сидоренка:

— Знову ти списав приклад?

— Та ви ж казали, що з відмінника Петренка приклад слід брати.

От я і взяв у нього...

46. 1. Дайте відповіді на запитання тесту.

Який настрій буває в тебе найчастіше:

- а) веселий;
- б) сумний;
- в) спокійний;
- г) веселий, але його легко зіпсувати?

Як про тебе кажуть:

- а) посидючий, якщо тобі цікаво;
- б) посидючий;
- в) дуже повільний;
- г) непосидючий?

Що ти робиш, якщо тебе образили:

- а) пробачаю;
- б) ображаюсь;
- в) не звертаю уваги;
- г) відповідаю тим самим кривдникові?

Як ти знайомишся з людьми:

- а) завжди знайомлюсь першим;
- б) ніколи не знайомлюсь першим;
- в) рідко знайомлюсь першим;
- г) знайомлюсь першим, якщо захочу?

Як ти поводишся під час бесіди:

- а) легко підтримую бесіду;
- б) іноді підтримую бесіду, але соромлюсь;
- в) більше слухаю;
- г) підтримую бесіду, якщо мені цікаво?

2. За допомогою відповідей визначте свій тип темпераменту, який є основою характеру.

Більшість
відповідей Б:
меланхолічний

Більшість
відповідей В:
флегматичний

Більшість
відповідей А:
сангвінічний

Більшість
відповідей Г:
холеричний

3. Дієслова якої форми найчастіше вживалися в поданому тесті? Чому?

47. 1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить?

Офіційно-діловий стиль обслуговує потреби суспільства в державному, громадському, економічному й політичному житті.

Ознаки стилю: точність, конкретність, лаконічність викладу фактів, чіткість у висловлюванні; відсутність емоційності та індивідуальних рис автора.

Щодо морфологічних особливостей, то однією з них є вживання дієслів у формі теперішнього і минулого часу зі значенням постійної дії (**надсилається, пропонується, проводиться, слухали, вирішили**), безособових дієслів (**перевірено, рекомендовано**), інфінітива (**призначити, перевести, звільнити**) (З підручника).

2. Складіть і запишіть речення з виділеними дієсловами.

48. 1. Спишіть вірш Олени Журливої.

Запах чебрець осіннім пахом,
Обмитий вранішнім дощем,
І промінь сонячний над дахом
Упав **пощербленим** ножем.

Яка краса! Краса вмирання,
Щоб навесні в бруньках ожить,
Коли цвістиме вишня рання
І знов струмок загомонить.

Слова прощального привіту
Вже осінь пише на листках,
Прив'ялу гілку, ще не **вкрити**,
Вкриває золотом в кущах.

Вітрам не довго ще коритись
Сумній природі восени,
А зараз їй вже буде снитись
Привітне сонечко весни.

2. До якої форми дієслова належать виділені слова? Визначте їхній рід, число, відмінок.
3. Визначте синтаксичну роль дієслів у другій строфі вірша.

Вісловити — віразити

Дозвольте висловити співчуття... У такій фразі дієслово *висловити* вжито правильно. Воно поєднується також з іменниками *надія, вдячність, припущення, схвалення*.

Висловлюють думку, пропозицію, міркування, ідею тощо.

Уживати дієслова *виразити, виразити* замість *висловлювати, висловити* — неправильно. Однак у фразі «Його обличчя виражає почуття радості» дієслово *виражати* вжито доречно.

49. 1. Прочитайте. Випишіть із речень дієприслівники.

1. Ніжно дзвеніла над ним хвоя смерек, змішавшись із шумом ріки. 2. Прийшовши до себе і вздрівши знайомі місця, він заспокоївся трохи. 3. На сонячній плямі полянки, що закралась у похмуре царство смерек, скакав біленький хлопчик, немов метелик пурхав зі стебла на стеблину, а обидві корови — жовтоня і голубаня, просунувши голови межі галузки, привітно дивилися на нього, жуючи жуїку, та зрідка дзвонили йому до танцю. 4. Білі ярки, забившись у холодок під смереку, дивились дурними очима, як качались по мхах двоє дітей, дзвонячи в тиші молодим сміхом. Втопившись, вони забирались на біле каміння і лячно зазирали звідти в прірву... (За М. Коцюбинським).

2. Зауважте, що всі дієприслівники мають суфікси *-ачи-, -ячи-, -чи-, -вши-*. Ці суфікси притаманні тільки цій формі дієслова. Підкресліть суфікси у виписаних дієприслівниках.

50. 1. Спишіть, замінивши дієслова в дужках потрібною формою.

Що таке характер? Це (знати) всі і ніхто чітко не (знати). (Казати): гарний, поганий характер; сильний характер; безхарактерна людина; він (по-долати) свій характер.

Психологи (стверджувати), що характер — це своєрідна звична манера поведінки людини, у якій (виявлятися) її ставлення до навколишньої дійсності. Характер (формуватися) на основі темпераменту, оточення і самовиховання.

2. Визначте число, особу, дієвідміну дієслів.

51. 1. Прочитайте вислови. У яких із них ідеться про риси характеру? Назвіть ці риси.

Характер — найбільший примножувач людських здібностей (К. Фішер).

Кожна людина має три характери: один — який показує, другий — який має, а третій — думає, що має (А. Карр).

Якщо весь час будеш говорити один — завжди будеш правий (О. де Бальзак).

Добро не лежить на дорозі, його випадково не знайдеш. Добра людина в людини вчиться (Ч. Айтматов).

Насилля живиться покірністю, як вогонь соломкою (В. Короленко).

2. Доберіть до назв рис характеру спільнокореневі дієслова.

§ 6. Неозначена форма (інфінітив) та особові форми дієслова

Неозначена форма (інфінітив) — це форма дієслова, що означає дію взагалі, безвідносно до того, хто її виконує і коли (*іти, волюти, говорити, думати, сміятися*). Неозначена форма дієслова не виражає способу, часу, особи, числа, роду.

Неозначена форма — це незмінна форма. Вона є початковою формою дієслова. Неозначена форма закінчується на *-ти* (рідше *-ть*). Відповідає на питання *що робити? що зробити?* Неозначена форма деяких дієслів може вживатися із суфіксами пестливості, наприклад: *їсткі, їсточки, їстоньки, спатусі, спатуні, купоньки*.

52. Випишіть з орфографічного словника 5–7 дієслів. У якій формі вони подані в словнику? Поясніть логічність такого запису.

53. 1. Спишіть. Підкресліть дієслова неозначеної форми.

Воля — це напруження сил при досягненні мети, що має бути розумною і корисною для тебе і суспільства. Будь-яку вольову дію можна поділити на декілька етапів. Спочатку потрібно усвідомити мету, потім захотіти її досягти. Наступний етап — з'ясувати свої можливості. Потім у боротьбу вступають «потрібно» і «не хочеться». І не можна забувати, що хотіти — це означає могли. Недаремно кажуть: вольова людина хоче, а безвольна тільки хоче хотіти.

2. Розкажіть про ситуацію з власного життя, коли ви проявили волю.

і пеньлем, і словом

54. 1. Прочитайте. Випишіть речення з дієсловами, вставляючи пропущені букви. Визначте особову форму дієслів.

Поетичне слово відгукує..ся в музичних творах, у картинах художників. Воно — невичерпне джерело натхнення для митців. Їхне відчут..я Кобзаревих образів передають кольори картини або звуки музики.

Перед нами портрет дівчини (художниця М. Лопухова, серія «Жіноча доля у творах Т. Шевченка»). Тонкі риси видовженого обличчя, великі темні очі, виразні, шнурочком брови, чітко окреслені губи, рівний ніс. Світла стрічка відтінює темне волосся. Прямий проділ ділить воло..я на два пасма. Вони частково закривають ш..рокий лоб і п..р..ходять у товсту довгу косу, яку дівчина перекинула через пл..че. Коса ніби о..плітає з одного боку тонку довгу шию. Ніжну задуму обличчя

пі..креслюють дві руки, що торкаються стовбура гінкого дерева. Руки витончені, з довгими пальцями, ніби сама пр..рода створила їх для гри на музичному інструменті. Очі дівчини наче промовляють до когось Шевченковим «Нащо мені ч..рні брови, нащо карі очі», а до когось — рядками І. Драча:

Я — дівчина, я — скрипка тонкостанна.

Я — ніжна ніч у зорянім вінку.

У мене тіло з білого туману,

Із сонця у хмариннім сповитку.

2. З'ясуйте лексичне значення слова *сповиток*.

3. Виберіть із віршованих рядків словосполучення з епітетами. Запишіть ці словосполучення в називному відмінку.

55.

Складіть опис зовнішності свого друга чи подруги, використовуючи словосполучення з епітетами та вислови на зразок *очі сяють, волосся в'ється*.

Відмінити — скасувати

Незважаючи на спільне значення «визнавати, робити що-небудь недійсним», ці слова різні за своєю сполучуваністю.

Слово *відмінити* поєднується з назвами якихось заходів: *засідання, збори, концерт, конкурс, фестиваль* тощо: *Виставу відмінили через хворобу двох акторів (З газети)*.

Скасувати, як невідповідний за змістом чи формою, можна якийсь документ: *Відповідно до наказу директора бухгалтерія скасувала кошторис*.

Дієслова особової форми називають дію або стан, вказуючи на час, особу, рід, число, спосіб. Відповідають на питання *що роблю? що зробив? що буду робити?* Вони називають дію в реальному часі й указують на реального виконавця.

Дієслова особової форми мають граматичні ознаки виду, способу, часу, стану, особи, числа, роду (у минулому часі).

56. 1. Прочитайте. Випишіть дієслова особової форми.

«Вжив, вижив, вижив», — вертілась у голові єдина думка. Тільки одного «вжив» йому тепер мало. Вжив — це тоді, коли стався вибух, коли лежав на операційному столі, непритомнів од втрати крові. А тепер треба жити.

Жити теж необхідно вчитися. Дитина, скажімо, стає на ноги приблизно в рік. У тебе ж інше становище — освоюй нову життєву програму в двадцять чотири...

«Щоб не скніти, навчись ходити. Як мінімум. А може, то буде твій максимум. Ходити ж — означає жити. Жити! І я таки ходитиму! Недарма дав клятву матері: «Я буду ходити заради тебе... Хай там що — ходитиму! Усім смертям на зло...» (В. Іванчина).

2. Визначте час, число, рід (у минулому часі), особу (у теперішньому і майбутньому часі).

57. 1. Прочитайте.

Силу волі можна виховувати щоденною працею, терпінням, старанністю. Наведемо для прикладу давній звичай мешканців острова Хоккайдо. Коли дитині з цього острова виповнюється чотири роки, бабуся або дідусь влаштовують онукам випробування. Перед малям ставлять піалу з неперебраним рисом і дві порожні посудини. А поряд ставлять пісочний годинник. Перебрати рис потрібно за певний час. Дитина, яка вчасно впоралась із завданням, радіє. Однак через півгодини перебраний рис знову змішують із неперебраним і просять знову перебрати. Безглуздзя?

Не поспішайте з висновками, послухайте японців. Вони кажуть: «Так ми привчаємо своїх дітей заощаджувати час, зусилля, виховуємо працелюбність і силу волі».

2. Випишіть три речення (на вибір). Визначте у виписаних реченнях синтаксичну роль дієслів.

58. 1. Спишіть. Підкресліть у кожному рядку зайве слово. Поясніть свій вибір.

1. Намагатися, дорослішаю, вчусь, мрію.
2. Вдосконалюючи, долають, спрямовують, вірю.
3. Житиму, поважай, цінууй, збагнувши.
4. Іду, сподіваюсь, досягнуто, працюю.

2. З дієсловами особової форми, використаними у вправі, напишіть твір (8–10 речень) «Я виховую свій характер».

Складений дієслівний присудок складається з двох слів:

допоміжне слово
(дієслово в особовій формі
чи прислівник)

хочу,
вмію,
почнемо,
можуть,
бажають,
перестали,
закінчимо,
пробують,
повинен,
треба,
потрібно,
можна,
мати

+

інфінітив
(неозначена форма)

відповідати,
писати,
дивитися,
прочитати

Якщо хочеш щось отримати, спочатку потрібно щось віддати.

59. 1. Прочитайте словосполучення. З яких форм дієслова вони складаються?

Хочу спробувати, можу подолати, починаю змінювати, перестаю скиглити, умію зосередитися, намагаюся вирішувати, пробую вдосконалити.

2. Складіть і запишіть із поданими словосполученнями речення. Визначте синтаксичну роль дієслівних форм.

- Василю, який це буде час, коли я скажу: я миюсь, ти миєшся, він миється? — запитав учитель.
— Вечірній, Миколо Петровичу! — радісно відповів учень.

§ 7. Доконаний і недоконаний вид дієслова

Дієслова можуть означати завершену і незавершену дію. Залежно від цього вони поділяються на дієслова **доконаного** і **недоконаного** виду.

Вид — це категорія, що показує характер дії відносно її цілісності, результативності, завершеності. Категорію виду мають усі форми дієслова.

Дієслова **недоконаного** виду називають незавершену, не обмежену в часі дію, без вказівки на її результат і відповідають на питання *що робити? що робимо? що робив? що робитиму? що роблячи? що робивши? (змагатися, змагаємося, змагався, змагатимусь, змагаючись, змагавшись)*.

Дієслова **доконаного** виду називають завершену, обмежену в часі дію та відповідають на питання *що зробити? що зроблю? що зробив? що зробивши? що зроблячи? (позмагатися, позмагаюся, позмагався, позмагавшись, позмагаючись)*.

60. 1. Прочитайте.

Багато років тому відомий англійський філософ Джон Локк, **говорячи** про почуття міри, **прищеплене** ще з дитинства, **твердив**, що в погано вихованої людини сміливість **обертається** грубістю, простота — неотесаністю, добродушність — улесливістю. Вихованість **допомагає** людині на кожному кроці її життя. Десь **допоможе** не **бути** аж надто балакучим, а десь — не **мовчати** в товаристві впродовж вечора. Вона **підкаже** не **турбувати** інших через дрібниці, а ще — не **скупитися** на подяку чи похвалу (*За А. Коваль*).

2. Випишіть виділені дієслова. Визначте їхні форму і вид.

3. Пригадайте життєву ситуацію, яка ілюструє вихованість (або невихованість) людини.

61. Випишіть із фразеологічних зворотів, уміщених у фразеологічному словнику (с. 274–275), по 5 дієслів доконаного і недоконаного виду.

Дієслова доконаного і недоконаного виду часто (але не обов'язково) утворюють видові пари, які відрізняються лише значенням виду: читати — прочитати, смикати — смикнути, зігріти — зігрівати.

Як правило, дієслова однієї видової пари творяться одне від одного.

Дієслова доконаного виду утворюються від недоконаного за допомогою

префіксів з-(с-), за-, на-, по-, при-, про-, ви-	робити — з ^р обити копали — с ^к опали шила — за ^ш ила лити — на ^л ити зеленіти — по ^з еленіти в'яжуть — при ^в 'яжуть стеживши — про ^с теживши тканий — ви ^т каний текти — ви ^т екти
випадіння голосних звуків у коренях слів	забирати — заб ^р ати присилати — при ^с лати

Дієслова недоконаного виду утворюються від доконаного за допомогою

суфіксів -а-, -ува-, -ва-	лягти — ляг ^а ти виписати — ви ^у писувати зігріти — зігр ^і вати
зміни наголосу	ві ^і кидати — ви ^і кида ^{ти} ро ^р зрізати — ро ^р зріза ^{ти} склі ^і кати — склі ^і ка ^{ти}

62.

1. Прочитайте вірш Г. Фальковича. Поміркуйте, якими засобами поет досягає несподіваного закінчення цього вірша.

Дієслово

Йшли. Побачились. Спинились.
Підійшли. Порозумілись.
Попитали. Пригадали.
Помахали. Похитали.
Пожурились, повсміхались,
Вибачились й попрощались,
Гарних навчені манер:
Доберман і фокстер'єр.

2. Випишіть дієслова, доберіть до кожного (де можливо) видову пару.
3. Спробуйте, використовуючи дієслова, створити свій вірш-жарт про зустріч ваших улюблених тварин чи птахів.

Дієслово, що не утворює видової пари, належить до одновидових дієслів.

Дієслова доконаного виду, що не мають пари недоконаного виду, означають завершені дії або стани, обмежені коротким відтинком часу: *побігти, заплакати, розговоритися, поспати, попрацювати*.

Дієслова недоконаного виду, які не мають пари доконаного виду, означають тривалі дії або стани: *літати, намагатися, ворогувати, потребувати, марити, їздити, міркувати*.

Деякі дієслова із суфіксом *-ува-* поєднують у собі значення обох видів: *розслідувати, адресувати, телеграфувати, організувати, гарантувати, наслідувати*. Визначити вид таких дієслів можна лише в контексті.

63. 1. Прочитайте. Випишіть із кожного рядка зайве слово. Поясніть свій вибір.

1. Скорочувати, кохати, покликати, говорити.
2. Надуматися, відшуміти, розперезатися, прагнути.
3. Робив, роблю, робитиму, зробив.

2. З виписаними дієсловами складіть речення. Визначте в них форму дієслова, вид і синтаксичну роль.

64. 1. Прочитайте.

Чи можна взагалі змінювати, розвивати свої здібності чи риси характеру? Певні властивості, зумовлені темпераментом, міняти досить важко, тоді як інші можна поліпшувати. Упевненість у собі — якість, яку більшість людей прагнуть розвивати і вдосконалювати. Однак це нелегко. Один із способів — повірити в те, що все, що ти робиш, буде успішним. Наприклад, ти боїшся завтрашньої контрольної роботи. Уяви, що твій мозок — незвичайний диктофон. Він завжди ввімкнений і записує кожну твою думку. А думки, як відомо, стають реальністю. Тому потрібно вголос чи подумки повторити декілька разів протягом дня: «Я напишу контрольну роботу добре. Я можу це зробити». А потім треба, звичайно, зосередитися й докласти всіх зусиль, щоб підготуватися до контрольної роботи. І ще одне — не можна впадати у відчай при першій-ліпшій невдачі. Слід намагатися налаштуватися на успіх.

2. Накресліть і заповніть таблицю (по два приклади), використовуючи дієслова з тексту та власні приклади.

Видові пари	Одновидові дієслова		Дієслова, вид яких визначається в контексті
	доконаного виду	недоконаного виду	

Відстоювати — обстоювати

У значенні «захищати, боронити когось або щось» ці дієслова є синонімами: *Вона із зброєю в руках відстоюватиме честь і незалежність своєї Батьківщини (В. Кучер). Я землю свою обстоював серцем юнацьким в бою (М. Стельмах).*

Обидва дієслова вживаємо й тоді, коли йдеться про висловлену думку, обґрунтування погляду, ідеї тощо.

65. 1. Прочитайте.

Найважче в житті — приймати рішення. А проте настає такий час, коли це потрібно робити самотужки. Не варто лякатись, зволікати, думати, що все зробиться і без вас. Приймати рішення і досягати чогось стає легше з часом, коли набуваєш досвіду. Не помилявся той, хто нічого не робив. Якщо у твоєму житті досягнень на одне більше, ніж невдач, — ти успішна особистість.

2. Спишіть, замінивши, де це можливо, дієслова недоконаного виду дієсловами доконаного. Чи змінився стиль, зміст? Зробіть висновки.

— Чому ти плачеш? — запитав перехожий хлопчика.

— Мама мені дала дві гривні, а я їх загубив...

— Ось тобі дві гривні, тільки не плач.

Хлопчик узяв гроші й заплакав ще гірше.

— Ну чого ж ти знову плачеш?

— Бо, якби я не загубив дві гривні, у мене зараз було б чотири.

§ 8. Часи дієслова. Теперішній час. Минулий час. Зміна дієслів у минулому часі. Майбутній час

1. Скільки форм часу має дієслово? Назвіть їх.

2. На які питання відповідають дієслова минулого часу?

3. Що означають дієслова теперішнього часу?

4. Коли вживаються дієслова майбутнього часу?

66. 1. Прочитайте. Визначте час дієслів, використаних у тексті.

Море запінилось і кипить. А вітер надув сосни на вершинах скель, і мчить острів на тих чорних вітрилах, як корабель.

Море поблискує злюю блакиттю, водяний пил б'є його білим крилом.

Вигнулося, знялося крило вгору і, пронизане сонцем, упало, а за ним летить друге, третє. Здається, що незнайомі блакитні птахи налетіли раптом на море, б'ються завзято грудьми, піднявши вгору білі широкі крила.

А на другий день наче ніколи нічого не було. Море так невинно голубіє під стінами скель, і сонце так світить ласкаво, що аж каміння сміється (*За М. Коцюбинським*).

2. Виписіть словосполучення, у яких дієслова вжито в переносному значенні. Для чого цей прийом використав автор?

Час — це граматична ознака, яка виражає відношення реальної дії до моменту мовлення, повідомлення про дію. В українській мові розрізняють **минулий, теперішній і майбутній** часи.

ДІЄСЛОВА		
минулого часу	теперішнього часу	майбутнього часу
називають дію, що відбулася або відбувалася до моменту повідомлення про неї	називають дію, яка відбувається постійно або в момент повідомлення про неї	називають дію, яка відбувається або відбуватиметься після моменту повідомлення про неї
ВІДПОВІДАЮТЬ НА ПИТАННЯ		
<i>що робив? що зробила? що робило? що зробили?</i>	<i>що роблю? що робиш? що робимо? що робите?</i>	<i>що зроблю? що буде робити? що зроблять? що будуть робити?</i>
МАЮТЬ ВИД		
доконаний і недоконаний: <i>вирішили, вирішували</i>	тільки недоконаний: <i>вирішую, вирішуємо</i>	доконаний і недоконаний: <i>вирішать, будуть вирішувати</i>
ЗМІНЮЮТЬСЯ ЗА		
родами і числами: <i>читав, читала, читали</i>	особами і числами: <i>читаю, читаєш, читаємо, читають</i>	особами і числами: <i>читатиму, читатимеш, читатимемо, читатимуть</i>

67. 1. Прочитайте.

Ми полемо негативні думки

Наш розум подібний до саду. У ньому ростуть прекрасні квіти і бур'ян. Квіти — це позитивні думки. Кожна така думка своєрідна, вона відрізняється від інших, по-своєму пахне. А негативні думки нагадують бур'ян. Коли його стає багато, він заглушує квіти. Тому ми, садівники, прополоємо бур'ян — вириваємо й знищуємо негативні думки. І робимо це щодня. Це допомагає нам бути щасливими і впевненими в собі. Як ми це робимо? Негативні думки виникають унаслідок пережитих неприємностей. Тому потрібно перемкнути невидимий вмикач розуму на щось приємне, добре. А ще можна «змінити сценарій». За допомогою уяви ми перероблюємо кінцівку події, що викликала негативні емоції. Потім з'являються надії на краще. І наші квіти-думки знову вільно ростуть у саду (3 кн. «Сила розуму для дітей»).

2. Випишіть дієслова теперішнього часу. Визначте особу і число.

68.

1. Прочитайте вірш. Чи було у вас таке «гостре захворювання в минулому часі»? Якщо так, то як воно лікується?

Минулий час

Так, не був я на уроці —
Заболіло щось у боці;
І кололо, і крутило,
Аж на перерві одпустило.

Я? Не вчив?! Це вже образи!
Я учив — чотири рази:
Двічі вдома, двічі в школі.
Ні, не був я на футболі.
І не був на дискотеці,
А в міській бібліотеці.

Вдома сам зварив був юшку,
Вишив хрестиком подушку,
Вивчив байку про життя,
Здумав викинуть сміття —
І ось там, на смітнику,
Знов штрикнуло у боку.

Тож не був я на уроці
Через біль у власнім боці.

Г. Фалькович

2. Випишіть дієслова минулого часу. Зверніть увагу на форму давноминулого часу (*зварив був*), характерну для української мови.

69.

Намалюйте в зошиті таблицю. Заповніть її за поданим зразком, використовуючи дієслова в різних часових формах.

Х	хороший	Той, хто завжди поділиться зі мною своїм сніданком.
А	азартний	Той, хто запалюється, завзято береться до справи.
Р	рішучий	Той, хто швидко, не вагаючись, прийняв рішення.
А	ангельський	
К	крутий	
Т	твердий	
Е	енергійний	
Р	рівний	

із Бабусяної Схрині

Кров з молоком — здоровий, рум'яний.

Дмитрик. Мені не доводилося чути, щоб про когось казали: «Обличчя в нього — кров з молоком».

Бабуся. Бо сьогодні мало таких здорових людей, у яких на щоках грають рум'янци.

Яся. Зате тепер є чимало можливостей намалювати такі рум'янци, і не помітиш, що вони штучні.

Дмитрик. Насправді це добре помітно. Бо ж то не справжня здорова кров грає, а фарби.

Бабуся. Так, це не здорові рум'янци, не ті, що від здорової їжі. Молоко колись було такою їжею. Коли п'ють справжнє молоко, шкіра робиться гладенькою, ніжною. Це люди помітили здавна. Тому й з'явився в нашій мові такий усталений вислів: «Як скупаний у молоці». Так кажуть про гарну зовні, виплекану, випещену дитину — хлопця, дівчину.

Творення дієслів минулого часу

Дієслова минулого часу утворюються від основи інфінітива (без суфікса *-ти, -ть*) за допомогою суфікса *-в-* у чоловічому роді та суфікса *-л-* у жіночому і середньому родах та в множині: *співати* — *співав, співала, співало, співали*. Деякі форми дієслів минулого часу чоловічого роду утворюються без суфікса, якщо основа інфінітива закінчується на приголосний: *бігти* — *біг, нести* — *ніс*.

Примітка. У дієсловах минулого часу без суфікса відбувається чергування голосних *о — і, е — і* в корені: *могти* — *міг, мести* — *мів*.

Особливості творення форми чоловічого роду минулого часу дієслів із суфіксом *-ну-*

Дієслова із суфіксом *-ну-*, що означають тривалу недоконану дію, у минулому часі мають паралельні форми: *мерзнути* — *мерз, мерзнув; мокнути* — *мокли, мокнули*. Більш уживана в літературній мові форма без суфікса.

Дієслова із суфіксом *-ну-*, що означають одноразову чи раптову дію, у минулому часі мають одну форму: *стрибнути* — *стрибнув, крикнути* — *крикнув*.

70. 1. Прочитайте. Випишіть дієслова неозначеної форми.

Три шляхи подолання злості чи роздратування

Перший шлях можна назвати «італійським» — не стримувати зовнішнього прояву почуттів, «вилити свою злість». У деяких темпераментних народів це вважається цілком звичним явищем. Але наші правила пристойної поведінки вимагають іншого. І ми маємо рахуватися з ними.

Другий спосіб — прийнятний для нашого суспільства. Треба стримати спалах гніву, не виявляти зовні свого роздратування, а щоб заспокоїтися, варто виконати якусь фізичну роботу. Така діяльність послабить ваше внутрішнє напруження.

Третій спосіб, навчитися якого найважче, — узагалі не дозволяти спалахувати злості. Це вже справжнє самовладання, не лише зовнішнє, а й внутрішнє (За І. Томаном).

2. Від основ виписаних слів утворіть усі можливі форми минулого часу. Запишіть їх, позначте суфікси.

Дієслова майбутнього часу мають три форми:

- просту доконаного виду: *прогляну, прочитаємо, знімуть*;
- просту недоконаного виду: *писатиму, слухатимете, виступатимуть*;
- складену недоконаного виду: *буду зустрічати, буде мінятися, будуть виступати*.

71. 1. Спишіть вірш Г. Фальковича. Поміркуйте, чи тільки смачні ранкові сні заважають хлопцеві виконати обіцяне.

Майбутній час: обіцянки

Обіцяю: неодмінно

Буду вчитись на «відмінно»,

І поводитися кльово,

І завжди тримати слово.
Обіцяю: буду в русі,
Помагатиму бабусі,
Не палитиму ніколи,
А тим паче біля школи,
Вивчу мови і столиці,
Бо воно мені згодиться,
Та й поїду за кордон —
В місто Лóндон чи Лондóн...

Обіцяю пам'ятати,
Що таким я можу стати,
Якщо зможу вчасно встати.
Бо такі смачні вони —
У дітей ранкові сни.

2. Підкресліть дієслова у формі майбутнього часу.

72.

Розгляньте таблиці. Складіть усний твір на одну з тем: «Словозміна дієслів у минулому часі», «Зміна дієслів теперішнього часу». (Працювати можна групами за варіантами.)

Зміна дієслів у минулому часі

Однина			Множина
чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	
був, подарував, віз	була, подарувала, везла	було, подарувало, везло	були, подарували, везли

Зміна дієслів теперішнього часу

Особа	Однина	Множина
1-ша	(я) думаю, удосконалююся	(ми) думаємо, удосконалюємося
2-га	(ти) думаєш, удосконалюєшся	(ви) думаєте, удосконалюєтесь
3-тя	(він, вона, воно) думає, удосконалюється	(вони) думають, удосконалюються

Уживання дієслів в одному часі замість іншого

1. Дієслова минулого часу можуть позначати теперішню або майбутню дію, чим підкреслюється, що названа дія обов'язково здійсниться: *Мамо, я пішов.*

2. Дієслова теперішнього часу можуть означати майбутню дію: *Концерт починається о 19⁰⁰.* Так висловлюються найчастіше в наказах, оголошеннях, розпорядженнях.

3. Дієслова теперішнього часу можуть означати також майбутню дію, яка незабаром неодмінно відбудеться: *Потяг відправляється через 10 хвилин.*

Втрачати — *губити*

Ці дієслова — синоніми.

Обидва дієслова — *губити* і *втрачати* — сполучаються з іменниками *спокій, час, роки, день*.

Можна сказати: *Ми втратили (загубили) спокій; Вибравши такий транспорт, вони втратили (загубили) цілий день*.

Слово *губити* переважає в розмовному стилі. Матеріальні речі, предмети звичайно гублять: *загубив олівця, загубив парасольку*.

У науковому стилі, зокрема в медицині, доречним є тільки дієслово *втрачати*: *хворий втратив апетит, сон*.

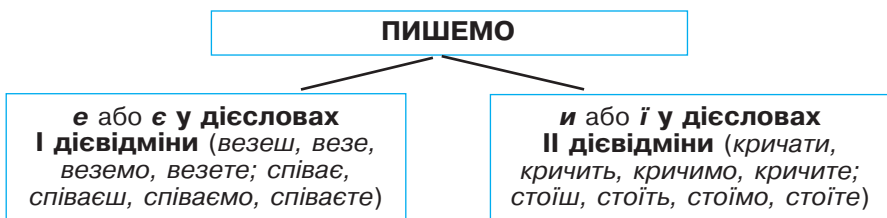
§ 9. Дієслова I та II дієвідміни.

Дієвідмінювання дієслів теперішнього і майбутнього часу

Дієвідмінюванням називається зміна дієслова за особами та числами. За особовими закінченнями дієслів теперішнього часу недоконаного виду і майбутнього часу доконаного виду розрізняємо два типи дієвідмінювання — **першу і другу дієвідміни**. Дієслова минулого часу за особами не змінюються.

У закінченнях дієслів (крім 1-ої особи однини та 3-ої особи множини)

73. 1. Запишіть дієслова I і II дієвідміни окремо у дві колонки.

Слухає, хазяїнує, носить, опанує, арканимо, жнеш, намостить, ігноруємо, економите, їздить.

2. Якщо ви правильно виконали завдання, то з перших літер слів кожної колонки отримаєте продовження грузинського прислів'я: «Зла людина вважає, що всі люди...». Прокоментуйте його.

Щоб перевірити, яку букву писати в ненаголошеному особовому закінченні дієслова, потрібно визначити дієвідміну дієслова. Найпростіше визначити дієвідміну за закінченням 3-ої особи множини теперішнього часу недоконаного виду чи майбутнього часу доконаного виду.

I дієвідміна	II дієвідміна
Дієслова в третій особі множини мають закінчення	
-уть (-ють): в'яжуть, тому в'яжеш, в'яжемо прочитають, тому прочитаєш, прочитаємо	-ать (-ять): побачать, тому побачиш, побачимо сидять, тому сидимо, сидите

74. 1. Спишіть, вставляючи пропущені букви.

Твій зовнішній вигляд — це ніби обрамлення для коштовної речі. Якщо ти хочеш мати привабливіший вигляд, старайся. Ти нос..ш окуляри — вибери оправу, яка личила б тобі. У тебе завеликий ніс — вдала зачіска зроб..ть цю деталь обличчя менш помітною. У тебе бездоган..а фігура — підкреслюй її за допомогою одягу. Та чи не забува..ш ти про найкоштовнішу річ? Розум, почуття гумору, доброта, надійність, талант робл..ть будь-яку людину красивою (За «Енциклопедією для підлітків»).

2. Визначте, до якої дієвідміни належать дієслова, використані в тексті.

Зразки дієвідмінювання дієслів I дієвідміни

	Особа	Теперішній час		Майбутній час (доконаний вид)	
Однина	1-ша	росту	співаю	виросту	заспіваю
	2-га	ростеш	співаєш	виростеш	заспіваєш
	3-тя	росте	співає	виросте	заспіває
Множина	1-ша	ростемо	співаємо	виростемо	заспіваємо
	2-га	ростете	співаєте	виростете	заспіваєте
	3-тя	ростуть	співають	виростуть	заспівають

Дієслова теперішнього часу і майбутнього часу доконаного виду мають однакові особові закінчення.

75. Розгляньте таблицю «Зразки дієвідмінювання дієслів I дієвідміни». Доберіть власні зразки дієвідмінювання дієслів I дієвідміни: два дієслова теперішнього і два дієслова майбутнього часу доконаного виду. Провідмінійте їх в однині та множині; запишіть, підкресливши закінчення.

Зразки дієвідмінювання дієслів II дієвідміни

	Особа	Теперішній час		Майбутній час (доконаний вид)	
Однина	1-ша	мовчу	сплю	змовчу	просплю
	2-га	мовчиш	спиш	змовчиш	проспиш
	3-тя	мовчить	спить	змовчить	проспить
Множина	1-ша	мовчимо	спимо	змовчимо	проспимо
	2-га	мовчите	спите	змовчите	проспите
	3-тя	мовчать	сплять	змовчать	просплять

76.

Розгляньте таблицю «Зразки дієвідмінювання дієслів II дієвідміни». Доберіть власні зразки дієвідмінювання дієслів II дієвідміни: два дієслова теперішнього і два дієслова майбутнього часу доконаного виду. Провідмінійте їх в однині та множині; запишіть, підкресливши закінчення.

Зразки дієвідмінювання форм дієслова недоконаного виду майбутнього часу

	Особа	Проста форма		Складена форма	
Однина	1-ша	нестиму	ловитиму	буду нести	буду ловити
	2-га	нестимеш	ловитимеш	будеш нести	будеш ловити
	3-тя	нестиме	ловитиме	буде нести	буде ловити
Множина	1-ша	нестимемо	ловитимемо	будемо нести	будемо ловити
	2-га	нестимете	ловитимете	будете нести	будете ловити
	3-тя	нестимуть	ловитимуть	будуть нести	будуть ловити

Дієслова майбутнього часу недоконаного виду не поділяються на дієвідміни. У простих формах майбутнього часу вони мають однакові закінчення. У складених формах відмінюється лише допоміжне дієслово *бути*.

77.

Розгляньте таблицю «Зразки дієвідмінювання форм дієслова недоконаного виду майбутнього часу». Доберіть власні зразки дієвідмінювання дієслів: по два дієслова в простій і складеній формі. Провідмінійте їх в однині та множині; запишіть, підкресливши закінчення.

Виконайте вправу за варіантами (перший варіант — для дівчат, другий варіант — для хлопців).

1. Запишіть тести, поставивши дієслова в дужках у потрібній формі. Замість крапок поставте пропущені букви. Поясніть правопис ненаголошених голосних у закінченнях дієслівних форм.

Варіант 1

1. Наносячи макіяж, ти найчастіше (використовують):
  - а) косметичні щ..точки;
  - б) власні пальці;
  - в) те, що є в косметич..і.
2. Щоб макіяж був природний і бездога..ий, ти:
  - а) (накладають) його кожні три години;
  - б) (поновлюють) старий;
  - в) (роблять) л..гкий макіяж зранку.
3. Правильна основа для твого макіяжу — це:
  - а) будь-який крем, косм..тичні засоби;
  - б) спец..ально дібрані до твого типу шкіри засоби г..г..ени, косметичні засоби;
  - в) засоби, якими (користуюся) твої подруги.
4. Готуючись до шкільного маскарад.., ти (добирають) лак для нігтів і губну помаду:
  - а) однакових відтінків;
  - б) тон, що відповідає кольору твого одягу;
  - в) найнесподіваніших поєднань.
5. Роблячи макіяж, ти (дотримуються) правила:
  - а) я (вибрати) необхідний мінімум, щоб мати пр..родний вигляд;
  - б) чим більше, тим краще;
  - в) я (хочуть) бути дорослішою і яскравішою.

Варіант 2

1. Обираючи взу..я під кла..ичний костюм, ти (взувають):
  - а) туфлі;
  - б) кросівки;
  - в) кеди.
2. Ти (вибирають) кр..ватку під:
  - а) колір очей;
  - б) колір взуття;
  - в) кольорову га..у костюм.. чи сорочки.
3. Ти вранці (кладуть) у кишеню:
  - а) шпаргалки;
  - б) чисту носову хустинку;
  - в) мобільний телефон.
4. Після інт..нсивних вправ на уроці фізкультури ти:
  - а) (ідуть) на наступний урок у спортивній формі;
  - б) (мінюють) тільки взуття;
  - в) (змінюють) спортивну форму на шкільний костюм і (перевзують..ються).

5. Ти (вважають), що хлопець твого віку:
- (мають) р.гулярно стежити за зовнішнім виглядом: користуватися засобами гігієни й косметичними засобами для підлітків;
  - (можуть) не стежити за зовнішністю;
  - (прагнуть) пр..вернути до себе увагу не зовнішнім виглядом.

2. Дайте відповіді на тест. Зіставте їх із ключем тесту. (Ключ до тесту: 1а, 2в, 3б, 4в, 5а.) Зробіть висновки для себе.

— Тату, — питає Олег, — чи вмієш ти із заплющеними очима писати своє прізвище?

— Звичайно.

— То напиши його, будь ласка, у моєму щоденнику.

79.

1. Прочитайте вірш. Випишіть дієслова II дієвідміни.

Розкажу тобі я ще й про те,
Як у зайця вухо не росте,
Як росте у зайця довгий хвіст,
Довгий хвіст від лісу через міст.

Розкажу тобі я про сніги,
Про сніги, що ходять без ноги,
В тих снігах є пісня на губах,
Біла-біла пісня у снігах.

У тій пісні заєць наш сидить,
У тій пісні вухо його спить,
І росте в тій пісні його хвіст,
Довгий хвіст від лісу через міст.

М. Вінграновський

2. Запишіть зразки дієвідмінювання вписаних дієслів в однині і множині.

Дієслова *бути, їсти, дати, розповісти, доповісти, відповісти* тощо мають нетипові форми відмінювання.

Зразки дієвідмінювання дієслів *їсти* (у теперішньому часі), *дати, розповісти* (у майбутньому часі)

Особа	Однина			Множина					
	1-ша	2-га	3-тя	їм	даси	дасть	їмо	дамо	дадуть
1-ша	їм	даси	дасть	їмо	дамо	дадуть	розповім	розповіси	розповість
2-га	їси	даси	дасть	їсте	дасте	дадуть	розповіси	розповісте	розповідять
3-тя	їсть	дасть	дасть	їдять	дадуть	дадуть	розповість	розповідять	розповідять

У сучасній українській мові форма 3-ої особи множини дієслів *доповідять, розповідять, відповідять* уживається дуже рідко. Частіше використовуємо форми *дадуть відповідь, зроблять доповідь, розкажуть*.

Дієслово *бути* в усіх особах і числах теперішнього часу має форму «є».

80. 1. Прочитайте уривок з тексту.

Зустрів Вовк у лісі Червону Шапочку.

— Дякую тобі, Червона Шапочко! Добре в тебе серце. А я, чесно кажучи, надумав був твою бабусю з'їсти, та й на тебе ласим оком з куштів поглядав... Хотів би сам таким благородним бути, та не можу. Характер не той. У дитинстві з приятелями-вовчатами зайців ображав, козам спокою не давав. Битись і лаятись навчився, лісову школу кинув. А нове життя починати пізно. Роки не ті...

Вовк змахнув лапою непрохану сльозину... Змахнув і розсердився.

— Що це я розбалакався з тобою?.. Ану тікай-но до своєї бабусі, а то зараз передумаю! Бач, вовка добрим хоче зробити. Чи ти забула, що люди кажуть: «Скільки вовка не годуй, а він усе одно в ліс дивитиметься»? (Ю. Ярмаши).

2. Випишіть дієслова, що в теперішньому часі мають нетипові форми відмінювання. Запишіть особові форми цих дієслів в однині та множині.

При дієвідмінюванні відбувається чергування приголосних в особових формах.

Чергування приголосних в особових формах

I дієвідміна	II дієвідміна	
	у 1-й особі однини	у 1-й особі однини і в 3-й особі множини
г-ж: <i>могти — могу, можемо</i>	д-дж: <i>водити — воджу, але водять</i>	п-пл: <i>терпіти — терплю, терплять</i>
з-ж: <i>мазати — мажу, мажуть</i>	з-ж: <i>возити — воджу, але возимо</i>	в-вл: <i>ловити — ловлю, ловлять</i>
к-ч: <i>пекти — печу, печуть</i>	зд-ждж: <i>їздити — їжджу, але їздять</i>	б-бл: <i>любити — люблю, люблять</i>
х-ш: <i>колихати — колишу, колишете</i>	с-ш: <i>просити — прошу, але просять</i>	ф-фл: <i>графити — графлю, графлять</i>
с-ш: <i>чесати — чеше, чешуть</i>	т-ч: <i>тремтіти — тремчу, але тремтять</i>	м-мл: <i>ломити — ломлю, ломлять</i>
т-ч: <i>хотіти — хочу, хочемо</i>	ст-щ: <i>мостити — мосту, але мостять</i>	
ст-щ: <i>засвистати — засвищу, засвищуть</i>		
п-пл: <i>сипати — сиплеш, сиплють</i>		

Примітка. У дієслові *бігти* (II дієвідміна) чергування г-ж відбувається в усіх особах: *біжу, біжиш, біжить, біжимо, біжете, біжать*.

81. 1. Спишіть, ставлячи дієслова в дужках у потрібну особову форму.

Не все, що (бути) нині модним, личить вам. Вибирайте одяг відповідно до того, що вам пасує. Усі (хотіти) одягатися сучасно й гарно. Та не всі (могти) мати великий гардероб. Тому потрібно дібрати основні елементи одягу, які за стилем і кольоровою гамою (дати) можливість робити безліч комбінацій.

Особливо дівчата (любити) якнайшвидше наповнити шафу супермодними речами. Не поспішайте. Смак і фантазія (допомогти) «осучаснити» ваші, на перший погляд, немодні речі (За І. Томаном).

2. Поясніть орфограми в утворених особових формах дієслів.

Розташовуватися — розміщуватися

Дієслово *розташовуватися* вживаємо тоді, коли вказуємо місцезнаходження, базування чого-небудь (табору, штабу) чи зазначаємо географічні координати населеного пункту тощо.

Уживаючи дієслово *розміщуватися*, здебільшого вказуємо на адресу якої-небудь організації, закладу, установи.

§ 10. Способи дієслів (дійсний, умовний, наказовий). Творення дієслів умовного способу і наказового способу

Спосіб — це граматична категорія дієслова, що виражає відношення дії до дійсності. Розрізняють **дійсний, умовний і наказовий** способи.

Способи дієслів

Дійсний	Умовний	Наказовий
Відповідають на питання		
що робив? що зробив? що робили? що робитимуть?	що робив би? що зробила б? що робили б? що робило б?	що роби? що зроби?
Означають		
реальну дію, тобто таку, яка відбулася, відбувалася, відбувається чи буде відбуватися в реальній дійсності	не реальну, а лише бажану або можливу за певних умов дію	дію, яка реально ще не існує й не існувала, але з погляду мовця має відбутися. Через наказ, заклик, побажання, прохання, пораду мовець передає спонукання до дії
Змінюються за		
— числами; — часами; — особами (у теперішньому й майбутньому часах); — родами (у минулому часі)	— числами; — родами	— числами; — особами
Приклади		
стрибала, стрибнули, стрибаю, стрибаємо, стрибнеш, будуть стрибати, стрибатимуть	стрибав би, стрибнули б, стрибнула б, стрибнув би, стрибнула б	стрибай, стрибни, стрибніть, стрибайте, хай стрибне, хай стрибають

82.

1. Спишіть українські народні прислів'я і приказки. Визначте спосіб дієслів.

1. Не лизь у воду, не спитавши броду. 2. Натягай вітрила, поки вітер дме. 3. Від своєї тіні не сховаєшся. 4. Гаси вогонь, поки не розгорівся. 5. Зробив з мухи слона. 6. Не бий бобра — не буде добра. 7. Коли кізка не скакала б, то і ніжки не зламала б. 8. Чого Івась не навчився, того Іван не зможе. 9. Співати півень чи ні, а день буде. 10. Хто попикся на гарячому, той і на холодне дує. 11. Було б здоров'я, а все інше наживем. 12. Не помиляється той, хто нічого не робить. 13. Не кидай слова на вітер. 14. Правду в приказках шукай. 15. Як схоче, то й на гору скоче. 16. Так смійся, щоб і іншим було весело.

2. Пригадайте ситуацію з власного життя, яка б підтвердила один із поданих висловів. Розкажіть про неї.

Форми дієслів умовного способу творяться від форм минулого часу за допомогою частки *би* (*б*): *виконав би, виконали б, виконала б*. Якщо попереднє слово закінчується на приголосний звук, пишемо частку *би*; якщо попереднє слово закінчується на голосний звук, уживаємо частку *б*: *зміг би, змогла б*.

Частка *би* (*б*) з дієсловами завжди пишеться окремо. Вона може стояти в реченні не лише безпосередньо після дієслова, з яким утворює форму умовного способу: *Як би я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти* (Леся Українка).

83.

1. Утворіть і запишіть форми умовного способу від поданих дієслів.

Хворів, страждали, намагалися, бігала, стрибав, допомогло, поліпшила, вилікували, плавав, рухалися, змагалися, піднімав, робив, полегшило, добився.

2. Складіть і запишіть твір (7–10 речень) на тему: «Якби не заняття спортом...», використовуючи подані дієслова й утворені форми.

84.

- Спишіть, утворюючи форми умовного способу від дієслів, поданих у дужках.

Біг, велосипед, лижі, плавання... Уже з цього переліку видно, що я (хотіти) тобі порекомендувати, залежно від того, де живеш: у маленькому селі чи великому місті, біля гір чи біля моря, один із чотирьох способів оздоровлення ти (могти) використати. Усі ці види руху (стати) тобі в пригоді. Вони (зміцнити) твою серцево-судинну і нервову системи, (зняти) втому після сильного розумового навантаження, (допомогти) зменшити вагу, поліпшити настрої. Отже, ти вирішив прислухатися до моєї поради. Під час медичного обстеження лікар сказав тобі, що ніяких протипоказань до занять фізкультурою в тебе немає. Тоді починай! (М. Коростельов. «Від А до Я. Дітям про здоров'я»).

Стоматолог запитує в чотирирічної Іринки:

- А ти знаєш, які бактерії живуть у тебе на зубах?
— Ні, я з ними не знайома.

85. Розгляньте скульптурне зображення А. Скиби «Довбуш». Пригадайте легенду про Олексу Довбуша. Які риси характеру Довбуша відтворив скульптор?

...Приймав до себе не всіх, а тільки найкращих та найдужчих, що мали і розум, і силу, були відважними. Робив Олекса так: з високої гори спускав колесо. А внизу стояли люди і чекали, щоб показати свою вправність. Якщо хто на ходу перестрибував те колесо, то той вважався сміливцем.

86. 1. Прочитайте уривок із повісті «Захар Беркут». Перекажіть його.

І справді, місце було незвичайне, дике. Потік був вузький, може, на три сажні, не більше, завширшки, і так гладко прорізаний рвучою гірською водою, що незнаючий міг би присягнути, що се людських рук робота. А перед самим проходом стояв насторч величезний кам'яний стовп, усходу геть підмитий водою і для того тонший, а вгорі немов головатий, оброслий папороттю та карлуватими берізками. Се був широко звісний Сторож, котрий, бачилось, пильнував входу в тухольську долину і готов був упасти на кожного, хто в ворожій цілі вдирався б до сього тихого, щасливого закутка.

— Яка небезпечна каменюка! — вихопилось у Тугара Вовка, коли він побачив високого кам'яного Сторожа над бурхливим потоком.

— Се святий камінь, боярине, — сказав поважно Максим, — йому щовесни складають вінки з червоного огнику... (За І. Франком).

2. Випишіть дієслова, визначте їхні дієвідміну, час, вид, особу.

87. 1. Прочитайте текст. Визначте спосіб виділених дієслів.

«Найважче — бути по-справжньому добрим...»

Коли ми вже **згадали** Франкову повість, то **погодьмося**: небагато знайдеться творів, де характери так **були б** вирізьблені, наче справді в камені, як у «Захарі Беркуті», де справжня доброта і правда так яскраво **виявили б** свою залежність від твердості.

Характер старогрецькою мовою — це карби в чомусь твердому, приміром, у камені. Характер або є, або його немає. Горяни переважно — люди «з характером», перейняті особливим почуттям до свого кам'янистого краю: Захар Беркут недрижачою, твердою рукою **посилає** з метавки величезний камінь на гурт найзників. Серед них **був** його син Максим. Посилає — задля добра, задля рятунку громади (За А. Содоморою).

2. Напишіть твір-роздум у художньому стилі на тему: «Твердість характеру, втілена в скульптурі», використовуючи дієслова різних способів.

При дієвідмінюванні в наказовому способі утворюються три прості форми (2-ої особи однини, 1-ої та 2-ої особи множини) та дві складені форми (у 3-й особі однини та множини).

Прості форми наказового способу творяться від основи теперішнього часу (від форми дієслова 3-ої особи однини): збирає [збирайе], біжить, прийде, повертається [повертайеґ'са]. Форми наказового способу однини утворюються від названої основи без закінчення або додаванням закінчення -и; у множині — додаванням -мо (-імо), -те (-іте).

Складені форми наказового способу дієслів утворюються сполученням форм теперішнього часу недоконаного виду або простих форм майбутнього часу доконаного виду та часток хай, нехай.

Творення форм наказового способу

Однина		Множина					
1-ша особа (я)		1-ша особа (ми)					
Немає. Зрідка утворюється складена форма: хай візьму, нехай попрошу, хай живу		зроб біж береж	ІМО	кинь сядь встань	МО		
		грай встигай звикай	МО	вдар руш їж	МО		
2-га особа (ти)		2-га особа (ви)					
зроб біж береж	И	кинь сядь встань	☐	зроб біж береж	ІТЬ	кинь сядь встань	ТЕ
грай встигай звикай	☐	вдар руш їж	☐	грай встигай звикай	ТЕ		
3-тя особа (він, вона, воно)		3-тя особа (вони)					
ХАЙ	зробить біжить береже кине сяде встане грає рушить встигне звикне вдарить їсть	ХАЙ	зроблять біжать бережуть кинуть сядуть встануть грають рушать встигають звикають вдарять їдять				

У формах наказового способу від зворотних дієслів зберігається -ся (сь): грайся, умивайтесь.

88. 1. Прочитайте вірш. Випишіть дієслова у формі наказового способу.

Посади калину у краю дитиннім,
Де ти народився і побачив світ,
Де ходити вчився ти під небом синім
І прожив щасливо стільки дивних літ.

Хай росте калина, і шумить зелена,
На землі рахманній цвітом процвіта,
Як в серпанку білім юна наречена,
Для якої щастя вже прядуть літа.

Посади калину, хай коралі грона
Нахиляють низько до землі гілля,
Хай під сонцем стигнуть ягоди червоні,
Щедрим урожаєм повниться земля.

Хай цвіте калина пишно біля хати,
Посипає цвітом батьківський поріг.
На калині мати буде колисати,
Потім буде ждати сина із доріг.

Посади калину, хай рясніє цвітом
І несе з вітрами у далекий світ
Спогади про тебе, що ти жив на світі,
По собі лишивши калиновий цвіт.

Ф. Малицький

2. Поясніть спосіб творення виписаних форм дієслова.

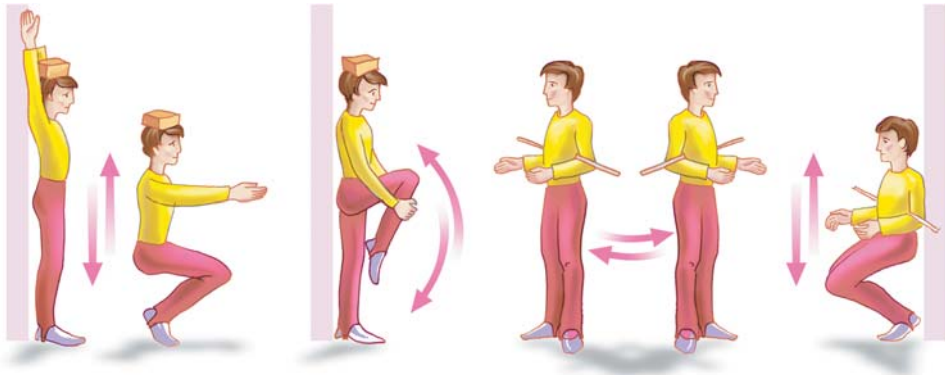
89. 1. Спишіть. Позначте закінчення в дієсловах наказового способу.

Поради щодо занять фізкультурою

1. Починайте ранок із зарядки.
  2. Займайтеся вправами і спортом не тільки заради здоров'я, а й заради радості від руху.
  3. Перед вправами робіть розминку, щоб розслабити м'язи і суглоби.
  4. Робіть вправи регулярно, урізноманітнюйте їх.
  5. Починайте з невеликої кількості вправ, поступово збільшуючи навантаження.
  6. Робіть вправи в спортивному одязі.
  7. Після вправ приймайте душ.
  8. Не займайтеся фізкультурою безпосередньо після їжі.
  9. Не виконуйте фізичні вправи при поганому самопочутті, під час хвороби.
2. Доповніть перелік корисних вправ, користуючись власним досвідом. Поділіться ними з однокласниками й учителем.

90.

Уявіть, що хтось із вас проводить розминку на уроці фізкультури. Прокоментуйте комплекс вправ, використовуючи дієслова наказового способу.

91.

Прочитайте текст. До якого стилю він належить?

До юного серця

Так, це до тебе, саме до тебе це слово. Це від тебе залежить зараз, чи перерветься нитка тисячоліть, а чи оживе і заграє на сонці! Це від тебе, саме від тебе залежить, чи джерело рідної мови замулиться у твоїй душі, а чи пружно і вільно дихатиме! Океаном дихатиме!..

...Чуєш, пісня лунає, ти мимохіть тягнешся вслід за нею — вона старіша від тебе на тисячоліття і на тисячоліття молодша. Слово в пісні, як вода в річці. Жива вода рідної мови на ноги зведе тебе і тоді, коли ти зневірися вже у всьому. І перше слово твоє, до мами звернене, материнське слово хай розширює твої груди озоном людської гідності. Це ти несеш у серце слово, як наполюхану пташку. Слово довірилося тобі і повірило в тебе. Не сполохай рідного слова, а захисти його, до серця притули, життям своїм переповни. Ти, саме ти — і ніхто інший! (І. Драч).

2. Випишіть дієслова наказового способу. З якою метою, на вашу думку, вжив їх автор у тексті?

Лінощі — це звичка відпочивати раніше, ніж людина втомиться (Ж. Ренар).

Хвороб — безліч, а здоров'я одне (Л. Берн).

Рухливий — рухóмий

Рухливий — той, що перебуває в русі (рухливий потік), здатний до руху (рухливий кран). Так характеризують і енергійну, швидку, жваву людину. Отож синоніми прикметника рухливий — жвавий, моторний, діяльний, енергійний, динамічний, що вживаються як у прямому, так і в переносному значенні: Значну частину дитячих рухливих ігор становлять ігри з палицями та камінцями (З журналу). Незважаючи на похилий вік, він дуже рухливий (О. Довженко).

Прикметник *рухомий* означає «який переміщується з місця на місце, переноситься, перевозиться, може бути переміщений»:

пасажирський рухомий склад (потяг, автобус); рухоме майно (машина, побутові речі, меблі) — нерухоме майно (квартира, будинок, дачна ділянка, завод, магазин); рухомий рядок.

Дієслова одного способу можуть уживатися замість дієслів іншого способу, відтінюючи висловлену думку.

Заміна дієслів одного способу дієсловом іншого способу або неозначеною формою (інфінітивом)

Використане дієслово	У значенні дієслова якого способу вжито	Мета	Приклади
1. Дієслово дійсного способу 2-ої особи теперішнього або майбутнього часу доконаного виду	У значенні дієслова наказового способу	Пом'якшення тону наказу, побажання, прохання, поради, висловлювання	<i>Це коло накреслиш більшим. Сьогодні працюєш на годину довше.</i>
2. Дієслово дійсного способу минулого часу	У значенні дієслова наказового способу		<i>Стали в коло!</i>
3. Дієслово умовного способу	У значенні дієслова наказового способу		<i>Ти б швидше збирався.</i>
4. Дієслово умовного способу	У значенні дієслова дійсного способу	Різка відмова виконувати якусь дію	<i>Так би я тебе і послухала!</i>
5. Дієслово наказового способу	У значенні дієслова дійсного способу	Раптовість якоїсь дії	<i>А він візьми та й кинь шапку.</i>
6. Дієслово наказового способу	У значенні дієслова умовного способу	Більша зацікавленість мовця	<i>Зателефонуй він раніше, я б не відмовився.</i>
7. Дієслово неозначеної форми	У значенні дієслова наказового способу	Категоричність розпорядження	<i>Не розмовляти! Не заходити!</i>
8. Дієслово неозначеної форми	У значенні дієслова умовного способу	Підсилення бажаної дії	<i>Піти б пішки!</i>

92.

Доберіть і запишіть власні приклади до випадків заміни дієслів одного способу дієсловами іншого способу або інфінітивом.

93.

Прочитайте. Поясніть цей афоризм.

Погані звички не позбавимося тим, що викинемо її через вікно; її потрібно випровадити сходами (*Марк Твен*).

§ 11. Безособові дієслова

Безособові дієслова — це окрема група дієслів, які називають дію або стан, що триває безвідносно до особи: *світає, сутеніє, дощить, таланить, живеться, сниться*.

Безособові дієслова мають тільки:

- неозначену форму (*почало щастити, стало вечоріти*);
- форми третьої особи однини теперішнього і майбутнього часу (*щастить, щаститиме, буде щастити, вечоріє, вечорітиме*);
- форми середнього роду однини минулого часу й умовного способу (*щастило, вечоріло, щастило б, вечоріло б*);
- форму наказового способу (*хай щастить!*).

Безособові дієслова означають:

- а) явища природи (*смеркає, розвидняється, дніє, замело, хурдєлить, підмерзає, похолодало, мрячить*);
- б) фізичний або психічний стан людини (*нудить, лихоманить, кортить, трусить, коле, не спиться, не сидиться*);
- в) міру наявності або відсутності чогось (*сталосся, минулося, бракує, вистачає, не вистачає*);
- г) успіх (*щастить, поталанило, фортунить*).

Частина безособових слів є однозначними (*лихоманить, сутеніє*). Однак деякі багатозначні дієслова в одному значенні належать до безособових, а в іншому — до особових форм дієслова: *На дворі лє. — Дощ лє як із відра. Надворі вже світає. — Зійшло сонце, день світає.*

Безособові дієслова виступають головними членами в односкладних реченнях. Вони співвідносні з присудками; підметів у цих реченнях немає.

94. 1. Спишіть прислів'я та приказки.

1. Раз у рік кольне у бік. 2. Гостре словечко коле сердечко. 3. Гірше болить від язика, як від ножа. 4. Чужий біль нікому не болить. 5. Науку за плечима не носить. 6. У невмілого руки не болять. 7. Було, та минулося.

2. Підкресліть граматичну основу в кожному реченні. Чим виражений головний член в односкладних реченнях?

95. 1. Прочитайте. Випишіть виділені речення.

Захоплення — це безмежний світ можливостей для кожного. **Вам пощастило, якщо ви цікаво і з користю проведете свій вільний час.** А якщо ні? Співи, музика, танці, театр, малювання, фотографія, шахи, спорт, туризм, філателія, вирощування квітів — та хіба можна перелічити все?! **Мені здається, що кожен знайде щось до душі.** Потрібно лише зламати стіну між собою і світом, не заперечувати невідомого, не боятись експериментувати. **Декому хочеться спробувати все одночасно.** На жаль, це неможливо. Щоб отримувати

насолоду від якоїсь справи, треба добре на ній розумітися. **На велику кількість захоплень вам бракуватиме часу і сил.** Тож намагайтеся спочатку якомога більше пізнати, а потім обрати свою улюблену справу.

2. Знайдіть у виписаних реченнях безособові дієслова. Поставте від них питання до залежних слів. Яких відмінків вимагають безособові дієслова від цих залежних слів?

96. Спишіть, поставивши дієслова в дужках у потрібній формі.

Дехто каже, що буцімто риба та зайці виводять у старці. Так воно чи ні, однак я на власному досвіді переконався: риболовля, як і полювання, — гірше неволі. (Поталанити) мені в риболовлі, відтоді й (тягнути) до річки, як до коханої дівчини: без спінінга вихідного дня не уявляю.

Отож наступної неділі — знову на риболовлю. Тільки-но (світати, розвиднюватися), я вже на ногах (*За С. Хаврусем*).

97. Спишіть. Визначте синтаксичну роль безособових дієслів.

Густа мла село заволокла. Віє, крутить, мете. Завіями заносить, перевіває дороги, буруни намітає, кучугури. Сніговий вихор із свистом мчить вуличкою, б'є в хату, січе в лице. Тріщать дерев'яні закутки. Ревіще стоїть надворі (*За М. Коцюбинським*).

98. 1. Прочитайте. Назвіть безособові дієслова.

Народні прикмети

1. Над лісом посиніло — на тепло. 2. Під час дощу починають співати півні — ось-ось випогодиться. 3. Вода в річці потепліла — задощить. 4. Риба грає, вискакує з води — неодмінно занегодиться. 5. Не клює на вудочку, хоч сонце яскраво світить — негода близько, хоч і немає інших ознак.

2. Згадайте і запишіть інші народні ознаки погоди і негоди, використавши безособові дієслова, що є у вправі.

99. Опишіть (усно) малюнок художника В. Попкова, використовуючи подані безособові дієслова.

Не спиться, захмарило, світає, здається, похолодало, мрячить, дощить, лле, розвидняється, посвіжішало, хочеться, не терпиться.

§ 12. Способи творення дієслів

1. Які основні способи словотворення існують в українській мові?
2. Які частини слова називаються значущими?
3. Які значущі частини слова належать до афіксів?
4. Із яких значущих частин слова утворено подані нижче слова?

засніже^ний   пере^зимува^{ти}

Неозначену форму дієслова, або інфінітив, називають початковою формою. І саме від основи інфінітива та від основи теперішнього часу утворюються інші, похідні, форми дієслова.

Є непохідні дієслова, спосіб творення яких визначити неможливо: *робити, нести, спати, іти, сіяти*. Решта дієслів — похідні (спосіб творення цих дієслів можна визначити).

Основні способи творення похідних дієслів

Спосіб творення	Від якої частини мови утворено дієслово	Словотвірні засоби	Приклади
Префіксальний	від дієслова	префікси <i>ви-, від-, до-, на-, над-, пере-, по-, при-, про-, у-</i>	<i>вибіти, віднести, доробити, написати, надрізати, перелізти, подрімати, прикупити, пробігти, укинути</i>
Суфіксальний	від дієслова	суфікси <i>-ува- (-юва-), -ну-, -а-</i> ; афікс <i>-ся</i>	<i>переписати — переписувати, грюкати — грюкнути, лягти — лягати, жаліти — жалітися</i>
	від іменників і прикметників	суфікс <i>-и-</i>	<i>коса — косити, довгий — довжити</i>
	від іменників, прикметників, числівників	суфікс <i>-і- (-ї-)</i>	<i>розум — розуміти, прозорий — прозоріти, троє — троїти</i>
	від іменників, прикметників, займенників, вигуків	суфікси <i>-а-, -к-а-</i>	<i>обід — обідати, я — якати, ой — ойкати</i>
	від прикметників	суфікс <i>-ну-</i>	<i>сліпий — сліпнути</i>
Префіксально-суфіксальний	від дієслів	словотвірні афікси, що використовувались у префіксальному й суфіксальному способах творення	<i>співати — наспівувати, вірити — зневіритися</i>
	від прикметників, числівників, прислівників		<i>глибокий — поглибити, двоє — подвоїти, прилюдно — оприлюднити</i>
Переосмислення існуючих слів		уживання багатозначного слова в переносному значенні	<i>дитина росте — ціни ростуть; собака біжить — час біжить</i>

Примітка. У кінці дієслів *-ти-, -ся (-сь)* позначаються як суфікси: *розвиватися, дочекатися*.

100. 1. Прочитайте. Використовуючи подану інформацію, проаналізуйте свій почерк і визначте риси вашого характеру.

Графологія — це наука, яка вивчає закони залежності між почерком і характером людини. Основне завдання цієї науки — спонукати людину заглянути в себе, замислитися над своїми здібностями і можливостями. Наприклад, рівні лінії рядків, однакова відстань між словами свідчать, що людина вольова, енергійна, працьовита.

Дуже великими або дуже маленькими буквами пишуть ті, хто хоче виділитися, любить хвалитися. Незграбні лінії повідомляють про твердість і наполегливість. А круглі літери підкреслюють м'якість, миролюбність натури. Акуратно розставлені розділові знаки — це ознака розсудливості, пунктуальності. Велику кількість зайвих розділових знаків знаходимо в підозріливих, непевних людей. Великі, жирні розділові знаки можна побачити, досліджуючи почерк емоційних осіб (3 кн. «Тести для підлітків»).

2. Випишіть із тексту дієслова неозначеної форми. Визначте спосіб їх творення.

101. Утворіть і запишіть дієслова, зашифровані в схемі. Позначте словотворчі афікси. Яким способом утворені ці дієслова?

про-
пере- ви-
до- **писати** при-
за- **йти** зі-(с-)
над-(наді-)

Розмовляють двоє хлопчиків.

— Ні, — каже один, — так зачисуватись я не буду, так лише дівчата ходять.

— Добре, — каже другий, — але скажи тоді, яка, по-твоєму, зачіска чоловіча?

— Не знаю... Ну, хоча б лисина.

1. Коли при творенні нових слів потрібно вживати префікс *при-*?

2. Сформулюйте правило про написання префіксів *роз-*, *без-*, *через-*?

3. Яке правило нагадує вам фраза кафе «Птаха»?

4. Поясніть правопис дієслівних закінчень *-шся*, *-ться*.

102.

Запишіть дієслова, зашифровані в схемі (усі можливі варіанти).

-шся **кидає** -ться
роз- **биває** при-
ганяє
з-(с-)

103. 1. Прочитайте.

Інколи, слухаючи вчителя на уроці, ви мимоволі малюєте щось на полях або на останній сторінці зошита. Психологи вважають, що за цими каракулями можна багато дізнатися про людину.

Зображення будиночка або **домашнього інтер'єру** свідчить про любов до сімейного затишку.

Квіти або листя свідчать про добру натуру, бажання допомагати іншим.

Красиві обличчя — зацікавленість у людях, у спілкуванні з ними, доброзичливість.

Страшні обличчя означають **поганий** настрій того, хто їх малює.

Геометричні **фігури** (трикутники, овали, квадрати) на малюнках — це показник людини-лідера, що може організувати інших.

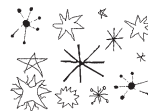
Зігнуті лінії — ознака тактовності, уміння вести **бесіду**.

Чудернацькі тваринки або рибки характеризують людину з почуттям гумору й багатою **уявою**.

Намальовані зірки — **ознака** оптимізму.

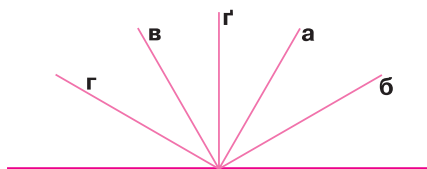

Кола — ознака красивого, **творчого** духовного світу.

2. Утворіть і запишіть дієслова від виділених іменників і прикметників.
Які способи словотвору дієслів ви використали?

104. 1. Розгляньте схему, яка ілюструє кут нахилу літер на письмі (різний почерк). Прочитайте відомості про різновиди почерку, подані в таблиці.

Нахил літер свідчить про те, чим керується людина у своїх діях, — розумом чи почуттями.

а) <i>талант</i>	Так пишуть спокійні, дружелюбні натури, які вміють стримувати свої емоції.
б) <i>майстер</i>	Цей нахил літер трапляється в дуже емоційних, романтичних людей. Вони потребують товариства, спілкування, цікавого оточення.
в) <i>мудрий</i>	Незначний нахил літер уліво є ознакою того, що розум контролює емоції. Молоді люди, що так пишуть, рано хочуть стати дорослими й незалежними.
г) <i>добродія</i>	Дуже сильний нахил уліво характерний для особистостей, які приховують свої почуття.
г) <i>вчитель</i>	Вертикальний почерк відображає рівновагу між розумом і серцем, які перебувають у гармонії, не ворогують між собою.

2. Виписіть характеристику, притаманну кожному з вас особисто. Розберіть за будовою дієслова, використані в ній. Визначте спосіб їх творення.

105. 1. Утворіть дієслова, використовуючи схему.

зустрічати   розбирати
одягати   **гойдати**
слухати   **ся (сь)**   покласти
справляти   погодувати
влаштувати   керувати

2. За тлумачним словником з'ясуйте значення виділених і утворених від них слів.

106. 1. Спишіть рядки вірша І. Франка. Підкресліть дієслова.

Дивувалась зима,
Як посміли над сніг
Проклюнутись квітки
Запахуці, дрібні?

І найдужче над тим
Дивувалась зима,
Що на цвіт той дрібний
В неї сили нема.

2. З'ясуйте за тлумачним словником значення дієслова *прокльонутися*.

Афікс *-ся* змінює значення слова. Наприклад, *мити* означає дію, що переноситься на предмет: *мити когось*; *митися* — це дія, яка відбувається із самою особою: *мити себе*. *Кидати* означає дію, що захоплює предмет, — *кидати камінь*; *кидатися* у висловлюванні *хлопець кидається за велосипедом* означає, що дія безпосередньо стосується діяча. За допомогою *-ся* особове дієслово перетворюється на безособове, наприклад: *хочу* — *хочеться*, *роблю* — *робиться*, *змикаю* — *змикається*. Можливі паралельні форми: *я спитав* — *я спитався*, *я забула* — *я забулася*.

107. 1. Спишіть, добираючи потрібне дієслово з дужок.

Понад десять років тому в Стеблеві, на Росі (поселилися, підселилися, переселилися) красиві й горді птахи — білі лебеді. І кожного року їх (поставало, стало, ставало) все більше.

Одна пара (була, бувала, прибула) найпомітніша. І як ото в народній пісні «Ой там, на горі» (співається, співає, проспівує) про пару закоханих голубів, так і ці лебеді (визначили, відзначили, відзначалися) винятковою вірністю. Та (ставало, сталося, ставалося) за тією піснею: «Десь узявся стрілець, розбив-розлучив пару голубів»...

Відтоді (затужив, потужив, перетужив) самотній птах і назавжди (покидав, покинув, скинув) лебедів-побратимів (*С. Хаврусь*).

2. Якими словотворчими афіксами розрізняються дієслова в дужках? Як це впливає на зміну лексичного значення і граматичної форми дієслова?

Завдавати — *задавати*

Хоч ці слова близькі за звучанням, їхні значення зовсім різні. У значенні «чинити кому-небудь щось неприємне» вживаємо дієслово *завдавати*: *завдавати втрат*, *завдавати поразки*, *завдавати збитків*, *завдавати клопоту*.

У значенні «давати, пропонувати що-небудь для виконання» послуговуємося дієсловом *задавати*: *задавати урок*, *задавати домашнє завдання*, *задавати вірш напам'ять*, *задавати правило*, *задавати формули*.

Дієслово *задавати* входить і до сталих словосполучень: *задавати тон* (бути прикладом), *задати перцю* (полаяти когось).

108. 1. Прочитайте.

Намагатися бути самим собою — єдиний засіб мати успіх (*Стендаль*).

Ми пізнаємо людину не за тим, що вона знає, а за тим, з чого вона радіє (*Р. Тагор*).

Манери людини — це дзеркало, у якому відбивається її портрет (*Й.-В. Гете*).

2. Виписіть дієслова. До дієслів із *-ся* доберіть (де можливо) дієслова без *-ся* і з'ясуйте їхнє значення. До решти дієслів додайте (де можливо) частку *-ся*. Як змінилося значення утворених дієслів?

§ 13. Не з дієсловами (повторення)

1. З усіма формами дієслова (крім дієприкметника) **не** звичайно пишеться **окремо**: *не помічати, не помічав, не помічала, не помічають, не помітять, не помічатимуть, не помічатиму, не помітили б, не помітив би, не помітивши, не помічаючи.*

2. Разом **не** пишеться з усіма формами дев'яти дієслів, які без **не** не вживаються: *неволити, нездужатися, незчутися, ненавидіти, непокоїти, непритомніти, нетерпеливитися, нетямитися, нехтувати.*

3. Разом або окремо **не** пишеться залежно від значення з такими дієсловами:

нездужати (хворіти)

не здужати (не могли подолати)

неславити (ганьбити)

не славити (не прославляти)

непокоїтися (турбуватися)

не покоїтися (не лежати)

нестямитися (втратити самовладання)

не стямитися (не повернутися до тями).

4. У префіксі *недо-*, який указує на неповноту дії, **не** пишеться разом. Таке написання відрізняється від дієслова із префіксом *до-*, перед яким ужито заперечну частку **не**:

недочувати (погано чути)

не дочувати (не чути чогось)

недоїдати (голодувати)

не доїдати (не закінчувати трапезу)

недосипати (мало спати)

не досипати (не закінчувати сну)

недобачати (погано бачити)

не добачати (не придивлятися)

недолюблювати (не любити)

не долюблювати (не закінчувати любити).

109. 1. Прочитайте прислів'я та приказки. Випишіть дієслова з **не**.

1. Не мішай грішне з праведним. 2. Не міряй всіх на свій аршин. 3. Не складе собі ціни. 4. Чого не маєш, того не загубиш. 5. Попереду людей не біжи, та від людей не відставай. 6. Не спитавши броду, не лізь у воду. 7. Сам собі не вірять. 8. Не моє горить, не буду гасить. 9. І сам не гам, і другому не дам. 10. Не проживе, як не вкраде. 11. Не бійся сильного і не зневажай слабого. 12. Моя хата скраю, я нічого не знаю. 13. Бреше й оком не моргне. 14. Не вмієш пекти хліба, будеш пекти раків. 15. Грім не гряде, ледачий не встане.

2. Які висловлювання, на вашу думку, співвідносяться з негативними рисами вдачі, байдужістю до чужого горя, брехливістю, ледарством?

110. Складіть і запишіть дев'ять речень із будь-якими формами дієслів, що з **не** завжди пишуться разом.

111. Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть у кожному рядку зайве слово. Поясніть свій вибір.

1. (Не)навидячи, (не)співаючи, (не)шукаючи, (не)встаючи.
2. (Не)зчувся, (не)покоїв, (не)заспокоїв, (не)хтував.
3. (Не)волити, (не)поневолити, (не)воліти, (не)хотіти.

112. Спишіть, вставляючи на місці крапок **не**.

Слушні поради американських дітей

Ніколи ... довіряйте собаці стерегти вашу їжу.

Коли ваш батько гнівається й запитує вас: «Ти маєш мене за дурня?» — ... відповідайте.

Ніколи ... кажіть мамі, що її дієта ... допомагає.

Коли мама сердиться на тата, ... давайте їй розчісувати вас.

Ніколи ... залишайте вашого трирічного брата в одній кімнаті зі своїми зошитами й підручниками.

Фломастери ... виконують роль губної помади.

Якщо хочете завести кошеня, спочатку ... бійтеся просити конячку (З кн. «Сила розуму для дітей»).

Якщо у вас виникають сумніви щодо написання слів *немає* або *не має*, скористайтеся схемою:

разом	окремо
Означає	
відсутність чогось (нема)	НЕ володіє
Приклади	
<i>Немає ближчої рідні, ніж мати й батько (Народна творчість)</i>	<i>Хто має, той бурчить, а хто не має, той мовчить (Народна творчість)</i>

113. Спишіть вислови, знявши ризик.

1. Не/має що робити, то пішов воду гасити.
2. Не/має зла без добра.
3. Не/має казок кращих за ті, які створив сам народ.
4. Без солі, без хліба не/має обіду.
5. Не/має бджоли без жала, а троянди без колючок.
6. Коли не/має риби, то добре і гриби.
7. І соловей не/співає, коли чого їсти не/має.
8. Гарно тому жити, хто не/має за чим тужити.

114. 1. Прочитайте. Поясніть написання дієслів із **не**. Зіставте гасла при вході в різні навчальні заклади.

Основні правила нашої школи

1. Не кричати.
2. Не бігати.
3. Не ображати молодших.
4. Не запізнюватись.

У нашій школі ми...

поводимося ввічливо
працюємо тихо
ходимо не поспішаючи
відпочиваємо з користю

Які висловлювання, на вашу думку, сприймаються краще? Учені доводять: у навчанні перевагу потрібно надавати висловлюванням, які кажуть, *що потрібно* робити, а не *чого не потрібно*. Люди, слухаючи ваші вимоги, мають зрозуміти, яких позитивних вчинків ви від них чекаєте.

2. Складіть і запишіть жартівливу інструкцію для батьків (учителів, друзів) «Як спілкуватись із (ваше прізвище, ім'я, по батькові в орудному відмінку)».

із Бабусяної Схрині

Брати бика за роги — починати справу з головного, діяти енергійно, рішуче, досягаючи успіху.

Яся. Чомусь на змаганнях наш тренер радив відразу брати бика за роги, хоч ніяких биків з нами не було.

Бабуся. Такий фразеологізм є в українській мові. Він, очевидно, пов'язаний із ситуацією приборкання бика: з твариною можна справитися, схопивши її за роги.

Дмитрик. Для цього треба бути ой яким спритним і сильним.

Бабуся. Але коли вживають цей вислів у переносному значенні, розуміють, що треба визначити в будь-якій справі головне і діяти енергійно, рішуче. Тоді можна досягти успіху, тобто **взяти бика за роги**.

Узагальнення до розділу «Морфологія. Дієслово»

Дієслово — це самостійна частина мови, яка означає дію або стан і відповідає на питання *що робити? що зробити?* (у початковій формі).

Основні граматичні форми дієслова

1. Неозначена форма (інфінітив): *повірити, мріяти*.
2. Особові форми: *прагнув, поважаю, радітимуть, спи, бачила, писав*.
3. Дієприкметник: *написаний, вилитий, тремтячий*.
4. Дієприслівник: *ставши, залишаючи*.
5. Безособові форми на *-но, -то*: *розказано, вимито*.

Схема розбору дієслова як частини мови (для особових форм)

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (дієслово).
3. Дієслівна форма.
4. Вид (доконаний, недоконаний).
5. Спосіб (дійсний, умовний, наказовий).
6. Час: теперішній, минулий, майбутній (проста чи складена форма) у дійсному способі.
7. Особа (у теперішньому і майбутньому часі).
8. Число (однина чи множина).
9. Рід (у минулому часі, умовному способі однини).
10. Дієвідміна (1-ша чи 2-га).
11. Синтаксична роль (найчастіше буває присудком).

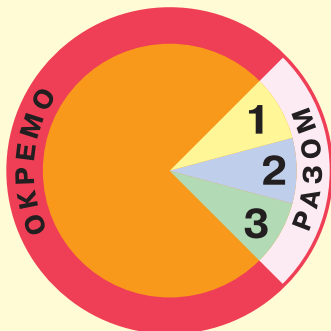
Зразок розбору дієслів, використаних у реченні:

Допоможи тому, хто несе вантаж, а не тому, хто покладе його (Сенека).

Допоможи — дієсл., особов. ф., докон. в. (*що зроби?*), наказ. сп., одн., I дієвідм., присуд.

Несе — дієсл., особов. ф., недокон. в. (*що робить?*), дійсн. сп., теп. ч., 3-тя особ., одн., I дієвідм., присуд.

Не з дієсловами пишеться:

1 Коли дієслово без *не* не вживається: *неволити, ненавидіти, нестиямитися*

2 У складі префікса *недо-*, що означає неповну дію: *недоспати, недовчити*

3 З деякими дієсловами залежно від значення: *неславити (ганьбити)*, але *не славити (не прославляти)*

Завдання для самоперевірки № 1

115. Виберіть правильну відповідь.
- Дієслово — це самостійна частина мови, яка означає:
    - ознаку предмета;
    - число, кількість предметів і порядок їх при лічбі;
    - дію або стан предмета.
  - Дієслово відповідає на питання:
    - що робити? що зробити?*
    - який? чий?*
    - скільки? котрий?*
  - Дієслово має:
    - п'ять граматичних форм;
    - шість граматичних форм;
    - чотири граматичні форми.
  - Дієслово в реченні найчастіше виступає:
    - додатком;
    - обставиною;
    - присудком.
  - У якому рядку всі слова — дієслова:
    - удосконалення, досконалість, удосконалив;
    - удосконаливши, удосконалювати, досконало;
    - удосконалюючи, удосконалювати, удосконалений?
  - У якому реченні виділене дієслово виконує роль обставини?
    - Пішла по селу **добувати** киселю (*Народна творчість*).
    - Добро добром **згадують** (*Народна творчість*).
    - З двох бід **вибирай** меншу (*Народна творчість*).
  - У якому рядку всі дієслова належать до особових форм:
    - спав би, співаємо, слухати;
    - іде, говорю, хай змагаються;
    - вітай, аплодуватимуть, усміхнені?
  - Форми дієслів умовного способу творяться від форми:
    - минулого часу за допомогою частки *би (б)*;
    - теперішнього часу за допомогою частки *би (б)*;
    - теперішнього часу і майбутнього часу за допомогою частки *хай?*
  - Категорію виду мають:
    - усі граматичні форми дієслова;
    - особові форми дієслова;
    - усі граматичні форми, крім неозначеної форми.
  - Належність до I чи II дієвідмін найпростіше визначити за закінченням:
    - 1-ої особи множини теперішнього часу;
    - 3-ої особи множини теперішнього часу;
    - 3-ої особи однини теперішнього часу.
  - У якому реченні використано безособові дієслова?
    - Бринять живою радістю ліси (*В. Симоненко*).
    - Лягло сонце за горою, зірки засіяли (*Т. Шевченко*).
    - Пахло полином, тишею, спокоєм віяло звідусіль (*А. Головка*).

12. Яким способом утворене дієслово *запрошувати*:
- суфіксальним;
  - префіксальним;
  - префіксально-суфіксальним?

Завдання для самоперевірки № 2

116. Виберіть правильну відповідь.

- У словах *жити*, *ризикнути* *-ти* виконує роль:
  - частини кореня;
  - суфікса;
  - закінчення.
- У якому рядку всі дієслова пишуться з префіксом *с-*:
  - (з, с)пихнути, (з, с)терти, (з, с)чистити;
  - (з, с)худнути, (з, с)качати, (з, с)формувати;
  - (з, с)чудувати, (з, с)танцювати, (з, с)пізнитися?
- Яке чергування приголосних відбувається при дієвідмінюванні дієслова *пекти*:
  - к–т;
  - к–ч;
  - п–пл?
- У якому дієслові в особовому закінченні пишемо *-е-*:
  - нос..те;
  - пиш..мо;
  - сол..те?
- У закінченнях дієслів теперішнього часу I дієвідміни (крім 1-ої особи однини та 3-ої особи множини) пишемо:
  - е* або *є*;
  - и* або *ї*;
  - у* або *ю*?
- У якому рядку всі дієслова з *не* пишуться окремо:
  - не/договоривши, не/здужати, не/грюкнути;
  - не/знає, не/зачерствіло, не/впізнавши;
  - не/притомніти, не/хтувати, не/вірити?

117. 1. Прочитайте. Поміркуйте, у якому значенні поет ужив слово *мова*. Наведіть свої приклади вживання цього слова в такому самому значенні.

Віршик про мови

В кожній мові, в кожному слові —
Роздум, радість чи журба.
Мову хвилі знає річка,
Мову річки знає берег,
Мову берега — верба.

Мову квітів знає бджілка,
Мову білки знає гілка,

Мову гілки — мурашиний
Зосереджений народ.

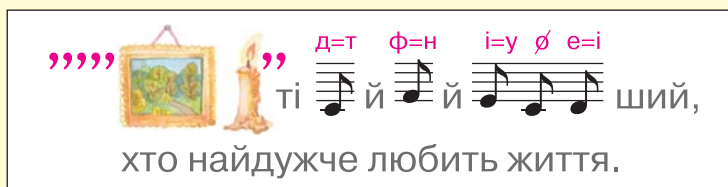
Знає вітер мову білки,
Знає вітер мову гілки,
Річки, пташки і мурашки —
Тож бо вітер — поліглот.

Як він вернеться згори —
Ти із ним поговори,
Та завжди собою будь:
Рідну мову не забудь.

Г. Фалькович

2. За допомогою словника іншомовних слів з'ясуйте лексичне значення слова *поліглот*.
3. Випишіть із вірша дієслова. Визначте вид.
4. Зробіть письмовий розбір зворотного дієслова як частини мови.

118. 1. Запишіть вислів В. Симоненка, зашифрований у ребусі.

2. Складіть і запишіть твір-роздум за висловом В. Симоненка (7–9 речень), використавши подані словосполучення.

Вірити в себе, ціную час, займаючись спортом, не зациклюватися на поганому настрої, пізнавати себе, дбаю про свою зовнішність, помічали б прекрасне навколо, люблю життя, уміти радіти кожному дню.

119. Прочитайте. Визначте, який образ створюють дієслова в тексті.

Щось насувало грізне.

Потемнішало, завітрило, закрутила курява.

Гримнуло ближче, немов звалив хтось на поміст деревину, загуркотіло й покотилось у небо.

Вітер ушух. Між листям зашелестів густий, рівний дощ. А на небі зчинилась гуркотнява: кидало колоддям, ламало, трощило й луною розкочувавсь гук над хмарами по широких небесних просторах.

А з-під тієї тарахкотні тихо сіявся на прив'яле листя, на присмажені трави й хліба, як із-під каміння у млині борошно на кіш, дрібний, як роса, холодний дощ (*Степан Васильченко*).

Дія й ознака поєдналися в дієприкметнику. Особливість цієї форми виявляється в тому, що вона має ознаки і дієслова, і прикметника.

Ви часто користуєтесь нею в дієприкметникових зворотах, які роблять вашу мову гнучкою, синтаксично виразною. Вправи цього розділу висвітлюють тему «Я і моя родина».

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РОЗДІЛУ

Активні дієприкметники
(побілілий, сидячий)

Пасивні дієприкметники
(намальований, здійнятий)

Час

теперішній (сивіючий, радіючий)
минулий (розквітлий, налаштований)

Дієприкметниковий зворот:
Сімейні традиції, передані нам предками, треба зберігати.

§ 14. Дієприкметник як особлива форма дієслова: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Дієприкметник — це особлива форма дієслова, що називає ознаку за дією або станом і відповідає на питання *який? яка? яке? які?*

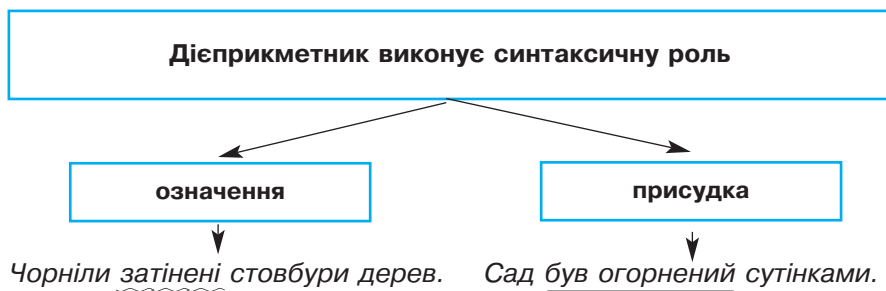
На відміну від прикметників, що називають постійну ознаку, дієприкметники вказують на ознаку за дією.

Порівняйте:

прикметники
сухий листок
сива борода
холодний сік

дієприкметники
засохлий листок
посивіла борода
охолоджений сік

Дієприкметники можуть утрачати дієслівні й прикметникові ознаки і переходити в іменники. Тоді вони називають не ознаку предмета за дією, а сам предмет, і в реченні виконують, як і іменники, синтаксичну роль підмета чи додатка: 1. *Військовозобов'язані прибули на навчання вчасно.* 2. *Запорізькі козаки завжди по-людяному ставились до полонених.*

120. 1. Прочитайте.

1. Мов могутчою рукою **шарпнений**, зірвався Максим, аж забряжчали на ньому ланцюги. 2. Мирослава все ще стояла на місці, держачи руку гарного парубка у своїй руці і дивлячись у його хороше, сонцем **опалене** і здоровим рум'янцем **осяяне**, одверте щире лице. 3. Унизу розбивалася вода потоку у величезне, купами тут **навалене** каміння... 4. З-під шолома спливало довге і густе, **сивіюче** вже волосся на його плечі. 5. То була молода, гарна дівчина, **одягнена** в полотняну, шовковими нитками **перетикану** одягу... 6. Шатри їхні, як Мирослава зблизька приглянулася, **зроблені** були з войлоку, **розп'ятого** на чотирьох жердках, **зв'язаних** угорі докупи, і **накриті** були зверху від дощу великими шапками з кінської шкіри (За І. Франком).

2. Випишіть виділені дієприкметники із залежними словами. Визначте вид, час дієприкметників.

121. 1. Прочитайте. З кожного рядка випишіть словосполучення з дієприкметниками.

1. Тривожна звістка, стривоженим поглядом, тривожні думки.
2. Червона книга, у червоній сукні, почервоніле обличчя.
3. Цікаві статті, зацікавленим глядачем, цікаву доповідь.
4. Працьовиті люди, працюючий верстат, спрацьований механізм.

2. Визначте рід, число, відмінок виписаних дієприкметників.

3. Складіть речення з виписаними словосполученнями.

122. Спишіть прислів'я і приказки. Визначте синтаксичну роль дієприкметників.

1. Де хата не метена, там дівка не плетена. 2. Б'ють не лежачого, а ледачого. 3. Гнилими нитками шите. 4. У нього свита вітром підшита, а морозом підбита. 5. Зароблена копійка краща за крадений карбованець. 6. Поділене горе — півгоря. 7. Відрізана скиба до хліба не пристане. 8. За одного битого двох небитих дають. 9. Ліпше свій хліб недопечений, ніж чужий перепечений. 10. Швець у подертих чоботах ходить. 11. Лякана ворона куша боїться. 12. Не питаний — мовчи, а битий — не кричи.

123. 1. Спишіть, ставлячи слова в дужках у потрібній формі. Зверніть увагу, що слова в дужках узгоджуються з виділеними словами.

Перші родовідні **дерева** в Україні (складений) ще за епохи середньовіччя — Княжої доби. Кожне таке дерево було алегорією, тобто поетичним образом. Близький, знайомий усім змалечку образ дерева допомагав людям осягнути складне поняття роду. Що давнішим і впливовішим був рід, то вищим, могутнішим, розгалуженішим було дерево. **Родини** були (зображений) у вигляді гілок, а члени цих родин — як галузки, листочки, плоди. Найчастіше на зображеннях (використаний) були **лавр, пальма, дуб, куц винограду** чи **тро-янди**. Ці рослини цінували передусім за довговічність деревини, красу плодів і квітів. Символічно всі ці якості переносили на **представників** роду, (представлені) на зображенні (За Д. Степовиком).

2. З'ясуйте лексичне значення слова *алегорія*.

124. 1. Прочитайте. Випишіть речення з дієприкметниками.

Уранці всі поспішають: часу обмаль. Ситуацій, щоб зірватися нестриманим словом, може виникнути безліч. Ось тут і стає перед людиною екзамен на істинну, непоказну вихованість: на вміння стримуватися, поступатися. Адже роздратування з якогось нікчемного приводу викликає ланцюгову реакцію зіпсованого на весь день настрою близьким і їй самій.

Добре вихована людина не зриватиме зла на близьких, не демонструватиме свого поганого настрою в колі сім'ї. Напевно, чим ближча нам людина, тим простіші з нею взаємини: до матері, батька, навіть до бабусі й дідуся ми звертаємося часто на «ти». Однак це аж ніяк не означає, що в родинних стосунках ввічливість не обов'язкова. Навпаки.

Чи вмієте ви відчувати настрої рідних? Не просто гарний чи поганий, а його найменші нюанси: радість, що спалахнула в очах, притлумлену образу, приховану усмішку. Цього можна і потрібно навчитися (За М. Лемберською).

2. Визначте вид, час, рід, число, відмінок дієприкметників у виписаних реченнях.

125. 1. Прочитайте. Випишіть дієприкметники.

Заборонені вислови в спілкуванні з рідними:

- Завжди ви з цими набридливими нотаціями!
- Відчепись від мене!
- От уже й набурмосений!
- Усі ваші проблеми надумані.
- Я не зацікавлений у розмові з тобою.
- Твої зауваження виїденого яйця не варті.

Бажані вислови в спілкуванні з рідними:

- Ви для мене найрідніші.
- Із задоволенням приймаю поради від людей, які люблять мене.
- Радий бачити твою сяючу усмішку.
- Як минув день?
- Лише ти можеш допомогти розібратися в цьому незрозумілому питанні.
- Порадь мені, адже ти в цьому краще розбираєшся.
- Приємно, коли тебе зустрічають усміхнені обличчя близьких людей.

2. Складіть власні бажані вислови, використовуючи подані дієприкметники. Запишіть ці вислови.

Очікуваний, задоволений, утомлений, налаштований.

Щасливий той, хто щасливий у себе вдома (*Л. Толстой*).
Любити людство легше, ніж зробити добро рідній матері (*Г. Скворода*).

Хто батька-матір зневажає, той добра не має (*Народна мудрість*).

До батьків стався так само, як ти б хотів, щоб твої власні діти ставилися до тебе (*Ісократ*).

Зарозумілий — зрозумілий

Слово *зарозумілий* — це прикметник, який означає «той, що поводиться гордовито, самовпевнено, пихато»: *зарозуміла людина, зарозумілий учень, зарозуміла сусідка*.

Слово *зрозумілий* належить до форми дієслова — дієприкметника. Означає «доступний для сприйняття, дохідливий»: *зрозуміла задача, зрозумілий вчинок, зрозуміле пояснення*.

126.

Прочитайте. Випишіть дієприкметники, доберіть до них спільнокореневі слова.

Уся поляна, вкрита білим пухом, загорілась якимсь сяючим світлом.

Пилипкові було так хороше.

На опушених інеем гілках і на змарнілому обличчі Пилипка стрибало ясне проміння сонця. Кругом було тихо.

Та ось захитались заспані гілки на високому замерзлому дереві й почали струшувати із себе посинілий іній. Зігнута ліщина заворушилась, сухе листя її стало надиматися, деренчати (*За Панасом Мирним*).

§ 15. Активні та пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часу

Дієприкметники поділяються на **активні** і **пасивні**.

Активні	Пасивні
називають ознаку предмета за дією, яку він сам виконує: <i>граючий тренер (тренер, який ще грає в команді);</i> <i>зів'яле листя (листя, що вже зів'яло)</i>	називають ознаку предмета: а) за дією, яку виконує над ним інший предмет: <i>проспівана пісня (пісня, яку хтось проспівав);</i> б) за зворотною дією на самого себе: <i>усміхнена дівчина (дівчина усміхнулася)</i>

Активні дієприкметники		Пасивні дієприкметники минулого часу	
теперішнього часу бувають тільки недовиконаного виду: <i>міцніючий організм</i>	минулого часу бувають тільки докочаного виду: <i>зміцнілий організм</i>	бувають докочаного виду: <i>скошений лан</i>	бувають недовиконаного виду (рідко): <i>кошений лан</i>

127. 1. Спишіть. Поясніть орфограми у виділених словах.

— Твій татусь ніколи **не балувався**, — каже бабуся.

— І приносив додому відмінні оцінки! — додає дружина.

Мій нахнюплений син усе **нижче** клонить голову. Блакитна дитина, викликана прямо з небес бабусяю та мамою, пурхає над моєю головою, вимахуючи **сніжно-білими** крильцями, сяє **розрашираними** щічками і докірливо дивиться на забіяку повними всіх на світі чеснот блакитними очима.

— Ну йди, — **зжалюється** врешті над сином дружина.

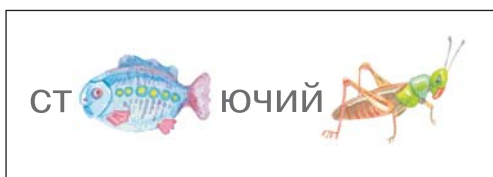
Син, важко зітхнувши, іде роздягатися. Він уникає мене поглядом, і я його добре розумію. Адже коли б оця блакитна дитина залетіла багато-багато років тому в наш **п'ятий** «Б» клас, вона б не вирвалася звідти живцем. А якщо й вирвалася б, то з обдертими крилами. І найбільше отого вискубаного пір'я, звичайно ж, лишилося б у моїх жменях!.. (За А. Дімаровим).

2. Випишіть дієприкметники. Визначте вид пасивних дієприкметників.

Активні і пасивні дієприкметники відмінюються як прикметники твердої групи.

128. 1. Відгадайте словосполучення, зашифровані в ребусах.

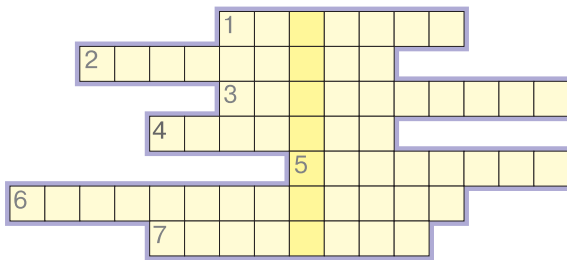

2. Провідмініяйте розгадані словосполучення. Порівняйте відмінкові закінчення дієприкметників і прикметників, що входять до словосполучень. Зробіть висновки про відмінювання дієприкметників.

129.

Розгадайте кросворд, і ви дізнаєтесь, до якої групи за значенням належать дієприкметники-відгадки.

1. Обличчя, що напухає від укусу бджоли.
2. Паляниця, яку розрізали.
3. Кущ, який посадили.
4. Чорнило, що розлилося.
5. Людина, що втомилася.
6. Малюк, що розчервонівся.
7. Обід, який нагріли.

Творення активних дієприкметників

<p>Активні дієприкметники теперішнього часу недоконаного виду створюються від основи теперішнього часу дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів <i>-уч-, -юч-, -ач-, -яч-</i></p>	<p>$\text{в'януть} + \widehat{\text{уч}} = \text{в'янучий}$ $\text{працюють} + \widehat{\text{юч}} = \text{працюючий}$ $\text{лежать} + \widehat{\text{ач}} = \text{лежачий}$ $\text{свистять} + \widehat{\text{яч}} = \text{свистячий}$</p>
<p>Активні дієприкметники минулого часу доконаного виду створюються від основи інфінітива дієслів доконаного виду за допомогою суфікса <i>-л-</i>. Суфікс основи <i>-ну-</i> при творенні найчастіше випадає</p>	<p>$\text{дозріти} + \widehat{\text{л}} = \text{дозрілий}$ $\text{змерзти} + \widehat{\text{л}} = \text{змерзлий}$ $\text{промокнути} + \widehat{\text{л}} = \text{промоклий}$ (суфікс <i>-ну-</i> випав)</p>

Активні дієприкметники в українській мові створюються не від усіх дієслів і вживаються (особливо дієприкметники недоконаного виду) рідко. Вони замінюються описовою формою: *людина, що себе поважає; усі, хто бажає.*

Активні дієприкметники минулого часу із суфіксами *-вш-*, *-ш-* в українській мові не вживаються. Замість них використовують описову форму: *той, що переміг; той, що виграв.*

130.

Прочитайте. Випишіть активні дієприкметники минулого часу докона-ного виду. Поясніть спосіб їх творення за зразком (письмово).

Зразок. Помолоділий = помолодіти + $\hat{l}$ + $\boxed{ий}$.

Зів'яла, знаючий, сплотніле, зомлілий, стверділий, палаючий, змарнілі, розкисле, пожовклий, затихлий, зацімілий, розгарячілі, промоклі, хвилюючий, засмаглий, побіліле.

Творення пасивних дієприкметників

Пасивні дієприкметники докона-ного і недоконаного виду творяться від основи інфінітива за допомо-гою суфіксів *-н-*, *-ен-*, *-єн-*, *-т-*

записати + $\hat{н}$ = записаний
принесети + $\hat{ен}$ = принесений
клеїти + $\hat{єн}$ = клеєний
мити + $\hat{т}$ = митий

Коли пасивні дієприкметники утворюються за допомогою суфік-сів *-ен-*, *-єн-* від основи, яка закінчується на голосні (*-и-*, *-і-*, *-ї-*), то голосні основи випадають: *кроїти* — *кроєний*.

На відміну від прикметників, які мають повну й коротку форми (*певний* — *певен*, *потрібний* — *потрібен*), дієприкметники мають одну форму: *визнаний*, *забезпечений*, *написаний*, *затриманий*.

Примітка. Від дієслів із буквосполученнями *-оро-*, *-оло-* в коре-ні і від дієслів із суфіксом *-ну-* можуть утворюватись паралельні форми дієприкметників.

131.

Прочитайте. Від виділених слів утворіть і запишіть пасивні дієпри-кметники.

Батьки теж потребують твоєї уваги

«Батьки — теж люди!» — це основна істина, яку ти маєш **засвоїти**. Ти хо-чеш, щоб тебе розуміли, поважали, любили? Тоді й сам повинен **виявляти** по-вагу, любов. Знайди півгодини, щоб **здивувати** маму — **переглянути** з нею її улюблену телепередачу. Батько чекає, що ти поцікавишся, як у нього справи на роботі. Бабуся зможе **пригадати** дуже цікаві історії зі свого життя, якщо ти попросиш її **розказати** про це.

Створи вдома атмосферу довіри. Розповідай більше про себе, своїх друзів, захоплення. Це допоможе **розвіяти** переживання рідних за тебе, **побачити** в тобі дорослу людину, якій можна **довіряти**.

Учень пропустив багато уроків. Учитель з історії запитує його:

— З якого часу ти не ходив до школи?

Учень відповідає:

— Від Троянської війни до сьогодні.

При утворенні пасивних дієприкметників відбувається чергування приголосних:

[к]–[ч]	пекти	— печений
[с]–[ш]	скосити	— скошений
[д]–[дж]	узгодити	— узгоджений
[г]–[ж]	запрягти	— запряжений
[т]–[ч]	крутити	— кручений
[зд]–[ждж]	об'їздити	— об'їджений
[ст]–[щ]	мостити	— мощений
[в]–[вл]	зловити	— зловлений
[п]–[пл]	купити	— куплений
[б]–[бл]	робити	— роблений
[м]–[мл]	зломити	— зломлений

132. 1. Від поданих дієслів утворіть і запишіть пасивні дієприкметники.

Наректи, змусити, пробудити, засмітити, отруїти, кропити, нагодувати, написати, роззброїти, ствердити, позбавити.

2. Позначте чергування приголосних і випадання голосних. Поясніть ці орфограми.

із Бабусяної СЪрині

Ні риба ні м'ясо — безвольна, безхарактерна людина; людина, яка нічим не примітна; ніяка.

Онуки готують стіл до обіду й відгадують, яку страву приготувала цього разу бабуся — м'ясну чи рибну: «М'ясо! — Риба! — М'ясо! — Риба!»

Бабуся. Не сперечайтесь. Буде молочна страва — ні риба, ні м'ясо.

Дмитрик. Як смішно: я знаю, що так кажуть про характер людини.

Яся. Як це про характер? Це ж продукти, з яких готують страву.

Бабуся. Дмитрик каже правильно: **ні риба ні м'ясо** — так характеризують людину нерішучу, яка весь час вагається, або когось непримітного, непоказного.

Дмитрик. Одним словом, *ніякого*.

Бабуся. Це справді негативна оцінка вдачі, поведінки людини. Коли хтось безвольний, або про його поведінку не можна сказати нічого ні доброго, ні поганого, то кажуть: «**Ні риба ні м'ясо**».

Дієприкметники від зворотних дієслів не утворюються. Якщо ж є такі окремі випадки, то частка -ся відпадає: розчервонітися — розчервонілий, зажуритися — зажурений.

1. Спишіть, утворивши потрібні дієприкметники за описом у дужках.

1. Небо стало чисте і світилось, як далекий (називний відмінок однини активного дієприкметника минулого часу доконаного виду чоловічого роду від дієслова *розквітнути*) льон (*Є. Гуцало*).

2. І травнева (називний відмінок однини активного дієприкметника теперішнього часу недоконаного виду жіночого роду від дієслова *воркують*) злива виливає тепло на гаї (*М. Нагнибіда*).

3. Поля вже спали, але й вони, (називний відмінок множини пасивного дієприкметника минулого часу доконаного виду від дієслова *залити*) жовтою і водночас ледь-ледь голубуватою повинню, ніби усміхалися крізь сон (*Є. Гуцало*).

4. (Знахідний відмінок однини пасивного дієприкметника минулого часу доконаного виду жіночого роду від дієслова *скути*) зимою природу голубило по-весняному радісне сонце, всіваючи віття дерев «сльозами» (*Р. Бурлака*).

5. Знову сад (називний відмінок однини пасивного дієприкметника минулого часу доконаного виду чоловічого роду від дієслова *спустошити*) кличе, так трояндно підносить руки... (*С. Кирилюк*).

2. До якого стилю належать записані речення? Прочитайте їх без дієприкметників. Чи змінився зміст, художня виразність? Відповіді прокоментуйте.

Спочатку ми вчимо своїх дітей. Потім самі вчимося в них. Хто цього робити не хоче, той відстає від свого часу (*Я. Райніс*).

Батько й мати — два сонця гарячих, що нам дарують надію й тепло (*В. Крищенко*).

Вислови з дієприкметниками, що використовуються в сучасному офіційно-діловому стилі

Орендоване вами приміщення; бути вимушеним; стягнена вчасно пеня; зважаючи на викладене вище; внесені напередодні зміни; відшкодовані збитки; поновлений договір; у порядку, ухваленому загальними зборами; вищезазначені умови; домовлений обсяг; якщо право не передбачене; бажаний результат; зацікавлена сторона; випробувальний термін; поповнений рахунок.

§ 16. Дієприкметниковий зворот

Дієприкметник разом із залежними від нього словами утворює **дієприкметниковий зворот**. Дієприкметниковий зворот у реченні виконує роль поширеного означення: *Хліба, змиті дощем, яскраво зеленіли* (*О. Гончар*).

Дієприкметниковий зворот в усній мові виділяється паузою, а на письмі відокремлюється комами. Відокремлення звороту залежить від його місця щодо означуваного слова. Якщо одного слова

стосується кілька зворотів, то між ними ставляться знаки, як між однорідними членами речення.

Дієприкметниковий зворот **відокремлюється**:

1. Якщо стоїть після означуваного слова: *З путі далекої вернувся машиніст, **укритий порохом, увесь пропахлий димом*** (М. Рильський).

2. Якщо стосується особового займенника: ***Усе ще зачудований**, я сів у саду під яблунею* (Є. Гуцало).

3. Якщо стоїть перед означуваним словом і має додатковий обставинний відтінок (до нього можна поставити питання *чому? за якої умови? незважаючи на що?*): ***Наляканий громовицею**, кінь тихенько заіржав* (М. Стельмах).

4. Якщо стоїть перед означуваним словом і відділений від нього іншими членами речення (особливо присудком): ***Наснажена життям**, аж весела йтиме гроза* (О. Гончар).

Дієприкметниковий зворот **не відокремлюється**:

Якщо стоїть перед означуваним словом (не має обставинного відтінку і означуване слово — не особовий займенник): ***Глибоко приховані спогади** бентежили Олену*.

134. 1. Спишіть.

Город біля хати

Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі для мене на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, пахуче, припорошене жовтим пилом, поросле пелюстками, світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою усмішкою. Скільки того сміху на городі — всі соняшники сміються, веселі, тільки підійди до них (Є. Гуцало).

2. Підкресліть дієприкметникові звороти. Поясніть уживання розділових знаків.

Ігор повернувся зі школи додому. Глянула мати на його нову шапку, подерту і всю в грязюці...

- Це що таке?!
- Та це хлопці...
- Що хлопці?
- Скинули з мене шапку й почали у футбол грати.
- А ти ж де був?!
- На воротах стояв.

135. 1. Спишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Непорушно стоять дерева загорнені в сутінь рясно вкриті краплистою росю (М. Коцюбинський). 2. По обидва боки Росі стояли круті горби поперерізані й перетяті глибокими вузькими ярками... (Іван Нечуй-Левицький). 3. На галявинку вискакує з гущини сарна і зачарована чудовим концертом зупиняється витяга цікаву мордочку до кривої смуги обрію... (М. Коцюбинський).

4. Надворі був сонячний день сповнений невгамовного пташиного щебетання і гудіння бджіл (О. Донченко). 5. Зупинилися біля глибокого яру зарослого деревами чагарниками (С. Хаврусь). 6. Арку прикрашав вінок сплетений із зеленого листя (С. Хаврусь). 7. Закохана з малих літ у природу вона зацікавлено розповідала про необхідність збереження і примноження її багатств (С. Хаврусь).

136. 1. Прочитайте текст знаного українського гумориста Євгена Дударя. Чи поділяєте ви думки автора? Дайте розгорнуту відповідь.

Великий наш предок Григорій Сковорода ходив босий, опирався на ціпок, мав лляну торбину, світлу голову і талановиту, відкриту людям, душу. Нам до Сковороди — як куцо́му до зайця. Ми маємо забиті дурницями голови, обскубані дурнями душі, обставлений мотлохом побут, і самі в усьому цьому стаємо мотлохом. Ми «не маємо часу» одне одному всміхнутися. Сказати добре слово. Підтримати слабого.

2. Випишіть речення з невідокремленими дієприкметниковими зворотами. Перебудуйте це речення, щоб невідокремлені звороти відокремлювались.

137. 1. Прочитайте. Випишіть дієприкметникові звороти з означуваними словами.

Тест «Як я ставлюсь до рідних»

1. Ти маєш терміново піти до однокласника чи однокласниці. Батьки на роботі. Прийшовши додому, вони спокійні, бо прочитали залишену тобою записку.

2. У помешканні розпочався запланований задалегідь ремонт, а тебе відправляють на вулицю, щоб «не крутився під ногами».

3. Ти без вагань назвеш дати наповнених щасливими побажаннями днів — днів народження батьків, бабусь, дідусів, братів, сестер.

4. Запропоновані мамою морозиво, цукерку, тістечко ти з'їдаєш, не запитавши, чи дісталось смачненьке дорослим.

5. Тебе попросили помити підлогу, а ти, підбадьорений(а) відчуттям потрібності, ще й витер(ла) пил.

2. Виконайте тест. Якщо твердження правильне, поставте «+», якщо неправильне, поставте «-» (не ставте позначки в підручнику).

Ключ до тесту

Якщо ти чудовий син чи прекрасна дочка, то позначки мають стояти в такому порядку: «+ - + - +». Якщо розташування позначок зовсім інше, тобі варто серйозно задуматись. Якщо виявилися незначні розбіжності — не переймайся, усе ще можна виправити.

138. Складіть і запишіть речення, використавши подані дієприкметники із залежними словами та означувані слова.

Розмова (вчасно розпочата), обов'язки (правильно розподілені), поведінка (вихована в родині), батькові руки (простягнуті для підтримки), мамині очі (осяяні любов'ю), брат і сестра (ніжно люблені).

139.

- Прочитайте. Випишіть речення з дієприкметниковими зворотами, підкресліть ці звороти.

Олесь Гончар виріс на Полтавщині, у славленій іменами багатьох видатних людей. Він любив оточене глибоким яром степове село з назвою Суха. Це батьківщина матері письменника. Знесилена важкою працею, вона рано пішла з життя. Виховували Олесь дідусь і бабуся, а після смерті дідуся — мамин брат. Він і дав Олесеві своє прізвище — Гончар. З теплотою й ніжністю згадує свій рід письменник. Читачів «Щоденника» хвилюють слова, написані про бабуся: «Бабуся — найрідніша людина, що була для мене як образ самого народу». Під час навчання в школі Олесеві довелося жити на квартирі. Щовихідного він поспішав у Суху до своєї бабусі. Саме тоді й трапився з ним випадок, описаний в оповіданні «Ода тій хаті, що в снігах». Так сталося, що хлопчик, урятований у хуртовину в степу, став видатним українським письменником.

- Перебудуйте виписані речення, замінивши відокремлені дієприкметникові звороти (де можливо) невідокремленими.

Правильно

змарнілий
прогнилий
постарілий
той, що зробив
той, що написав

Неправильно

~~змарнівший~~
~~прогнивший~~
~~постарівший~~
~~зробивший~~
~~написавший~~

§ 17. Безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*

Безособові форми дієслова на *-но*, *-то* — це незмінювані дієслівні форми, що називають дію, виконану невідомою або неназваною дійовою особою: *Задачу розв'язано правильно*.

Безособові дієслівні форми на *-но*, *-то* мають тільки категорію виду. Ці форми вживаємо, щоб підкреслити результат дії: *розглянуті питання — питання розглянуто*.

В односкладних реченнях дієслівні форми на *-но*, *-то* виступають головним членом, співвідносним із присудком: *Хай буде вік прожито як належить* (Л. Костенко).

Творються безособові форми на *-но*, *-то* від пасивних дієприкметників за допомогою суфікса *-о-*: зроблений — зроблен^о, прочитаний — прочитан^о, розбитий — розбит^о, зшитий — зшит^о.

140.

- Утворіть безособові дієслівні форми на *-но*, *-то* від поданих дієприкметників за зразком.

Зразок. Намальованийий — намальован^о.

Розгаданий, напоєний, вкритий, поліпшений, озеленений, зданий, відредатований, зрізаний, прикріплений, наклеєний, змайстрований, змитий, розритий, налитий, загублений.

- Із трьома утвореними дієслівними формами складіть і запишіть речення. Визначте синтаксичну роль дієслівних форм на *-но*, *-то*.

141. 1. Запишіть словосполучення з дієслівними формами на *-но*, *-то*. У якому стилі вони можуть бути вжиті?

Заяву розглянуто, комісію сформовано, постанову ухвалено, доповідь зачитано, усі питання обговорено, тези сформульовано, стилю дотримано.

2. Визначте відмінок, якого вимагають дієслівні форми на *-но*, *-то* від залежних слів. Сформулюйте висновки.

Учитель біології запитав у школяра:
— Що то за культура, Миколо: огірки, морква, цибуля, помідори, капуста?..
— Вінегрет, — відповів учень.

142. 1. Прочитайте. Який варіант повідомлення ви б обрали?

Ти відпочиваєш у літньому спортивно-оздоровчому таборі. Під час гри у волейбол ти оступився (оступилась) і підвернув (підвернула) ногу. Лікар, бинтуючи, попередив: кілька днів потрібно походити в пов'язці, не навантажувати ногу. Як ти повідомиш про це батькам?

Варіант 1

Телеграмою: «Нещасний випадок. Ногу травмовано. Відпочинок зіпсовано. Приїздіть негайно».

Варіант 2

Зателефонуєш: «Дорогі мої, як у вас справи? У мене все нормально. Погода хороша. Учора були змагання з волейболу. Я виступав (виступала) за одну з команд. Під час гри трохи розтягнув (розтягнула) ногу. Було проведено огляд. Лікар сказав, що все скоро буде в нормі. Усіх цілую».

Варіант 3

Листом: «Люба матусю! Дуже прошу тебе, ти тільки **не нервуй!** Я маю **повідомити** тобі про неприємність. Навіть не знаю, як тобі **написати**, щоб ти не хвилювалась. Що **зроблено**, те **зроблено...**» (далі докладно про події).

2. Чи доречні безособові слова в першому й другому варіантах? Відповідь прокоментуйте.
3. Чи належать виділені слова в третьому варіанті до безособової форми? Відповідь обґрунтуйте.

143. 1. Прочитайте.

Заборо́нений — *заборóнено*

Ці слова вживають для текстів оголошень у громадських місцях, транспорті, де нас, наприклад, попереджають: *Стороннім вхід заборонено. (Стороннім вхід заборонений.)* Безособова форма на *-но* сполучається з неозначеною формою дієслова: *палити заборонено, робити фото- і відеозйомку заборонено, вхід із тваринами заборонено.*

2. Пригадайте і запишіть інші написи з попередженням, які ви бачили в громадських місцях.

144. 1. Спишіть.

1. А в тому саду чисто метено, ще й хрещатим барвінком дрібно плетено (*Народна творчість*). 2. Та й походжено, ох, та й поброджено та й біля моря кіньми (*Народна творчість*). 3. Уже ж мене пошарпано, всі квітоньки загарбано. Всі квітоньки-зірниченьки геть вирвано з пшениченьки (*Леся Українка*). 4. Я збагнула, що забуття не суджено мені (*Леся Українка*). 5. Дощ без устанку лив осінь і літо; луки затоплено, трави побито (*П. Грабовський*).

2. Визначте синтаксичну роль безособових дієслів на *-но*, *-то*.

145. Прочитайте. Знайдіть авторські неологізми, які надають віршеві гумористичного звучання.

Зимові канікули

Відурочено уроки,
Відперервано перерви:
Ми не ходимо до школи —
Заспокоюємо нерви.

Відконтролено контрольні,
Відоцінено оцінки —

Будем свято святкувати
Новорічної ялинки.

Буде зимно-сніжно-дивно,
Буде вогників — без ліку:
Задля того ми й вчимося,
Щоб довчитись до каніку...

Г. Фалькович

§ 18. Написання *-н-* у дієприкметниках і *-нн-* у прикметниках дієприкметникового походження

У дієприкметниках, утворених за допомогою суфіксів *-н-*, *-ен-(-єн-)*, пишемо одну букву *н*:

*зрóbлений, поса́джений,
принéсений, розліні́ений,
ска́заний, мальований,
омрія́ний*

У прикметниках дієприкметникового походження наголошені суфікси *-анн-(-янн-)*, *-єнн-(-єнн-)* пишемо з двома буквами *н*:

*не**в**благáнний, не**с**казáнний,
не**з**долáнний, не**в**пізнáнний,
не**д**оторкáнний, не**н**астáнний,
не**з**дійснéнний, не**о**цінéнний,
не**з**лічéнний, не**с**кінчéнний*

146. Спишіть. Підкресліть дієприкметники. Поясніть правопис виділених дієприкметників.

На вікна вився виноград зелений,
Немов землі **несказані** думки.
Дуби гойдались, і тремтіли клени,
Вгорнувши небо в **стомлені** гілки.

А поза тином, вибитим вітрами,
Жили шляхи, і села, і міста,
Жили народи, вгорнуті віками, —
І кожен вік до ста літ доростав...

М. Вінграновський

147.

Від поданих дієслів утворіть дієприкметники минулого часу доконаного виду. Запишіть їх. Поясніть правопис.

Побороти, робити, плести, носити, усвідомлювати, одягати, берегти.

Малий Юрчик питає батька:

— Тату, чому індіанці розмальовували собі обличчя?

— Вони малювали їх тільки тоді, коли йшли на війну. Щоб настрашити ворога.

За хвилину Юрчик кричить:

— Тату, іди подивися, наша Світланка збирається на війну.

148.

Спишіть, розкриваючи дужки.

Вона досконало-вишука(н, нн)а й коштовно-прекрасна... Вона вся з гомону полів, лісів, морів, отчої землі, мережа(н, нн)а сходом і заходом сонця, гаптова(н, нн)а сяйвом місяця, зірок і перетка(н, нн)а калиною, барвінком і вишневим цвітом... Вона вся з тучі й грому, як з води і роси — така українська мова. Ніжна й тендітна, а міцніша броньова(н, нн)ої броні, бо єднає дух і тіло... (Б. Харчук).

149.

Спишіть строфу вірша М. Вінграновського, добираючи з дужок епітет, ужитий автором. (Увага! Ужиті епітети — це дієприкметники із суфіксом *-ен-*).

Зіходить ніч на (тихий, затихлий, витишений) сад...

Глибокий вересень шумить крилом качиним,

І за вікном, у листолет (відкритим, відчиненим, закритим), —

Червоних зір червоний зорепад.

150.

1. Прочитайте. Випишіть дієприкметники.

Життєвий шлях людини, її доля значною мірою залежать від родинного оточення, здобутої освіти, виховання. Прищеплені в сім'ї цінності, набуті звички визначають поведінку людини упродовж усього її життя. Пригадайте, наприклад, біографію нашої славетної поетеси Лесі Українки. Її вроджений талант розвивали батьки, залюблені в українську народну культуру. За написаними Лесею сценаріями відбувалися родинні фольклорні вечори. Мати Лесі, письменниця Олена Пчілка, готувала дочку до самовідданої літературної праці. Перший надрукований вірш Лесі Українки був святом для всієї родини.

У сім'ї кожен із нас чекає обнадійливого, схвального, втішного слова. Ця підтримка допомагає повірити в невечерні внутрішні необмежені сили, закладені в природі людини.

2. Назвіть дієслова, від яких утворено виписані дієприкметники.

151.

Зверніть увагу, як формулюються у вашому підручнику «Рідна мова» завдання вправ. Випишіть із формулювань десять словосполучень з дієприкметниками минулого часу доконаного виду. Позначте в дієприкметниках суфікси.

Гарна як писанка — гарна на вроду, вродлива.

Дмитрик. Про красу дівчат є багато усталених порівнянь: як писанка, як маківка, як калина, як ягідка, як зірка. А от про хлопців менше існує таких висловів.

Бабуся. По-перше, для хлопців важлива передусім сила, по-друге, такий образ, як «маків цвіт», «мак», уживається й для характеристики хлопців. Наприклад, кажемо: «як маків цвіт», «цвіте як мак», що означає розквіт фізичних і духовних сил хлопця.

Яся. Але не пощастило макові в наш час: згальбували його наркомани. А скільки гарних прислів'їв, пісень є про мак...

Бабуся. І квітка мак, і смачна страва — маковеники — залишаються в українському житті, побуті, отже, живуть і назви їхні в нашій мові. Ми ж починали розмову із згадки про писанку, про порівняння дівчої вроди з писанкою. Але з писанкою порівнюють не тільки гарну дівчину. І ви могли б пригадати Шевченкові рядки.

Дмитрик. Село на нашій Україні —
неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло...

Не вимагай від рідних неможливого (*В. Сухомлинський*).
Серце матері — безодня, на глибині якої завжди знайдете прощення (*О. де Бальзак*).

Любов до Батьківщини починається з любові до матері. А людина починається зі ставлення до матері (*Ю. Яковлєв*).

152. Користуючись поданими словосполученнями з дієприкметниками, складіть твір (7–8 речень) про ваші стосунки з родиною.

Прищеплений у дитинстві, вихований батьками, націлений на успіх, підтриманий родиною, захищений дорослими, усвідомлений вибір.

153. 1. Випишіть із поетичних рядків Л. Костенко словосполучення з дієприкметниками. Назвіть дієслова, від яких утворено дієприкметники.

1. Мов тихий дзвін гірського кришталю, несказане лишилось несказаним.
2. Може, це вже через тисячу літ — я і не я вже, розбуджена в генах, тут на землі я шукаю хоч слід роду мого у плачах і легендах! 3. Отут я стою під замисленим небом на чорних вітрах світових веремій, і в сутичці вічній святого з ганебним світлішає розум зацькований мій. 4. Чуєш, роде мій, мій рідненький, хоч би вийшов хто хоч однесенський! Що ж це двері всі позамикані? Чи приїхали ж ми некликани? 5. Може, десь є лотоси і гінкго, тихі ріки і рожева даль — у краю неляканих фламінго, де росте неламаний мигдаль.

Освітлений — освічений

Слово *освітлений* — дієприкметник. Означає якість предмета за дією «освітлювати», тобто на предмет падає світло, і він стає видимим: *Освітлена місяцем шхуна стояла непорушно на водній поверхні* (М. Трублаїні).

Слово *освічений* — прикметник. Означає «культурний; який має освіту»: *А хіба творці дум XVII століття не були освіченими для свого часу людьми?* (М. Рильський).

§ 19. Не з дієприкметниками

Не з дієприкметниками пишемо

разом

окремо

— Якщо дієприкметник у реченні виконує роль означення і не має при собі залежних слів:
Ненадіслана листівка лежить на столі.

— Якщо **не** входить до складу префікса *недо-* й означає неповну якість: *недописаний роман.*

— Якщо дієприкметник виконує роль означення і має при собі залежні слова: *Не надіслана (кому?) бабусі (коли?) вчасно листівка ще лежить на столі.*

— При протиставленні: *Не написаний, а надрукований план лежав на столі.*

— Якщо дієприкметник у реченні виконує роль присудка: *Листівка не надіслана.*

1. Сформулюйте правила написання **не** з прикметниками.
2. Порівняйте правопис **не** з дієприкметниками і прикметниками.
3. Які спільні та відмінні правила ви помітили?

154.

Прочитайте. Випишіть іменники, прикметники, дієслова та дієприкметники, ужиті з **не**. Поясніть правопис цих слів.

«Життя прожити — не поле перейти», «У житті — як на довгій ниві: усіляке трапляється». Глибока мудрість таїться в цих простих за формою, але далеко не простих за змістом народних висловах... Ви вже достатньо дорослі, щоб зрозуміти це.

Озирніться навкруги. Люди зустрічаються, закохуються, одружуються, народжують дітей — і це прекрасно. Усе, як у природі — весна, літо, сонце... Але не лише гарна погода триває протягом року: трапляються дощі, грози, смерчі, а іноді й катастрофи — землетруси, цунамі. Гинуть цілі міста, страждають люди...

Так і в житті — не стямився, як налетять «зливи», прикрі події зруйнують те, що будувалося роками. І якщо переживати природні катастрофи вас

навчають змалечку (пригадайте хоча б шкільний курс «Охорона життя»!), то з життєвими негараздами часто ми залишаємося сам на сам.

Сталося лихо — з тих чи інших причин (зазвичай ми їх і досягнути неспроможні) розлучаються найрідніші. Прикро... Як прийняти той факт, що не мислиме вами окремо, одне ціле — нероздільні батьки — захотіли жити окремо? Вас захоплює вир емоцій: відчуваєтеся не захищеними, а начебто відкритими для ударів долі. Можливо, боїтеся, що тепер вам приділятимуть менше уваги, любові... Повірте, це не так: з ким би дитина не залишалася, попри всі неприємності, її люблять батьки, вона — бажана!

155. Спишіть, розкриваючи дужки.

(Не)зарослі чагарниками береги; (не)затоплена місцина; ще (не)забута образа; (не)здоланий народ; (не)прив'язаний звечора човен; ніким (не)торкана роса; (не)зіграна роль; (не)вирвані, а зрізані квіти; (не)допечений хліб; (не)знайдена відповідь; ці (не)забуті мрії; (не)висушене сіно; (не)добудований дім; (не)зачинене вікно; (не)доспівана пісня.

156. 1. Складіть речення з поданими граматичними основами. Запишіть їх. Підкресліть присудки.

Вікно не зачинене, будинок не завершений, питання не вирішене, річ не знайдена, яблука не зірвані, кімната не прибрана, подвиг не забутий.

2. Перебудуйте речення так, щоб дієприкметники виконували роль означень. Запишіть ці речення.

3. Поясніть правопис **не** в обох варіантах речень.

157. Спишіть, знявши ризик. Підкресліть у кожному рядку зайве, на ваш погляд, словосполучення. Поясніть свій вибір.

1. Не/перевірений факт, не/зібрані кошти, не/надана пресі інформація.
2. Не/ввімкнене світло, не/сплачений рахунок, не/розігріта вранці їжа.
3. Не/випрасувана сестрою білизна, не/підписані директором документи, не/впроваджений винахід.

158. 1. Спишіть, знявши ризик.

1. Материнські не/доспані ночі, колискової ніжність свята і, як промінь в розплющені очі, днів дитячих пора золота (*Р. Братунь*). 2. До Пушкіна йтимуть не/зарослою тропою, бесідуватимуть з ним і в музейній, і в дібровій тиші (*Р. Лубківський*). 3. Хтось із не/терплячих виривається вперед, але його повертає назад голос командира (*М. Стельмах*). 4. Не/дістається Батьківщина в спадок. Вона — довічний не/відплатний борг (*В. Затулівітер*). 5. Вчимось добиратись до схованих істин, печерою йти у не/знану історію (*В. Василяшко*). 6. Блакитний сніг і темний сніг душі лежить не/торканий, не/ораний, не/знаний (*Б. Криса*). 7. Стояв би тут і слухав не/вгавний вітру спів: весна, весна, весна (*В. Мисик*).

2. Складіть і запишіть речення з ужитими у вправі (5 на вибір) дієприкметниками, так щоб частка **не** з цими дієприкметниками писалась окремо.

Прийшов один мисливець до іншого. Бачить — на підлозі лежить шкура ведмедя. Запитує в господаря:

- Ти скільки разів у нього стріляв?
- Десять.
- А скільки разів влучив?
- Жодного.
- А від чого ж він помер?
- Від сміху...

159. 1. Прочитайте.

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет **нещасний**,
Тільки мав талант до віршів
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла уroda гожа,
Хоч **не був** він теж поганим, —
От собі — людина Божа!

Той співець — та що робити!
Видно, правди **не сховати**,
Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Леся Українка

2. Поясніть правопис **не** з виділеними словами.

160. 1. Прочитайте, додаючи до виділених слів **не**.

Розлучення батьків — серйозне випробування для тебе. У такий **легкий** момент ви маєте допомогти їм, підтримати: повірте, їм також боляче. І якщо з часом у родину прийде вітчим чи мачуха, **поспішайте** з висновками, спробуйте придивитись. Можливо, мамі або татові усміхнулася доля. Варто уникати **зважених** дій. **Бажані** для вас люди можуть виявитися близькими, рідними.

2. Поясніть правопис слів з **не**.

Крізь образи і розлуки печаль дітей знов нас пече: їм треба материнські руки, їм треба батьківське плече (*В. Крищенко*).

Ти можеш бути генієм, героєм, але що ти за людина, судять по тому, як ти розмовляєш з матір'ю (*За Д. Чередниченком*).

Я домагався, щоб у кожній дитини в серці найрадіснішим, найдорожчим, найсвятішим були мати, батько, брати, сестри, друзі (*В. Сухомлинський*).

Розбещений — *розпещений*

Розбещений — морально зіпсований, з поганими звичками, вередливий, неслухняний. — *До речі, про твоїх дітей. Розбестив їх так, що вони тільки шкоду людям роблять* (*А. Шиян*).

Розпещений — той, якого розпестили надмірною увагою, розніжений: *Мене від діда силоміць відобрали, кажучи, що дід дуже мене розпестили і нічого доброго не навчили* (*Марко Черемшина*).

Узагальнення до розділу «Морфологія. Дієприкметник (форма дієслова)»

Дієприкметник — це особлива форма дієслова, що називає ознаку за дією або станом і відповідає на питання *який? яка? які?*

Дієприкметник поєднує в собі ознаки дієслова й прикметника.

Схема розбору дієприкметника як особливої форми дієслова

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (форма дієслова).
3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
4. Стан (активний чи пасивний).
5. Вид (доконаний і недоконаний).
6. Час (теперішній і минулий).
7. Рід (в однині), число, відмінок (визначається за родом, числом і відмінком іменника, з яким узгоджений дієприкметник).
8. Синтаксична роль (найчастіше буває означенням і присудком).

Зразок розбору дієприкметників, використаних у реченні:

*Повітря було **насичене** вологою, терпкими запахами **оживаючого** коріння і молодого листя (М. Чабанівський).*

Насичене — дієсл. (дієприкм.), почат. ф. — *насичений*, пасив., докон. в., мин. ч., серед., одн., Н. в., присуд.

Оживаючого — дієсл. (дієприкм.), почат. ф. — *оживаючий*, актив., недокон. в., теп. ч., серед., одн., Р. в., означ.

Дієприкметниковий зворот відокремлюється	
Якщо стоїть після означуваного слова	<i>Через балконні двері в кімнату ллється вечірнє повітря, напоєне пахощами літнього саду (М. Коцюбинський)</i>
Якщо стосується особового займенника	<i>Дивився [Юрко] на батька, і йому стало жаль його, завчасно поста-рілого, спрацьованого (Б. Харчук)</i>
Якщо стоїть перед означуванним словом і має додатковий обставинний відтінок (до нього можна поставити питання <i>чому? за якої умови? незважаючи на що?</i>)	<i>Не лякані ніким у цій напівдикій лісовій річечці, в'юни допливали мало не до ніг Марка (А. Колісниченко)</i>
Якщо стоїть перед означуванним словом і відділений від нього іншими членами речення (особливо присудком)	<i>Налита сонцем і вітрами, хлюпоче веслами весна (М. Стельмах)</i>
Дієприкметниковий зворот не відокремлюється	
Якщо стоїть перед означуванним словом (не має обставинного відтінку і означуване слово — не особовий займенник)	<i>Омиті росами квітки розтулюють повіки (В. Сосюра)</i>

Творення дієприкметників

Стан і час дієприкметника	Від чого твориться	Словотвірні засоби	Примітка
Активні дієприкметники теперішнього часу	від основи дієслова теперішнього часу не-доконаного виду (<u>керують</u> , <u>дрижать</u>)	$\widehat{-уч-}$, $\widehat{-юч-}$, $\widehat{-ач-}$, $\widehat{-яч-}$ <i>керуючий</i> , <i>дрижачий</i>	обмежене вживання
Активні дієприкметники минулого часу	від основи інфінітива дієслів доконаного виду (<u>змарніти</u> , <u>зрадіти</u> , <u>встигнути</u>)	$\widehat{-л-}$ <i>змарнілий</i> , <i>зраділий</i> , <i>встиглий</i>	при творенні від дієслів із $\widehat{-ну-}$ цей суфікс випадає
Пасивні дієприкметники минулого часу	від основи інфінітива дієслів доконаного виду, рідше — недоконаного (<u>колоти</u> , <u>знести</u> , <u>дописати</u>)	$\widehat{-т-}$, $\widehat{-ен-}$ ($\widehat{-єн-}$), $\widehat{-н-}$ <i>колотий</i> , <i>знесений</i> , <i>дописаний</i>	можуть утворювати паралельні форми: <i>усунути</i> → <i>усунений</i> і <i>усунутий</i>

Не з дієприкметниками

Разом	<p>1. Якщо дієприкметник у реченні виконує роль означення і не має при собі залежних слів: <i>На столі лежить непрочитана книжка.</i></p> <p>2. Якщо не входить до складу префікса <i>недо-</i> й означає неповну якість: <i>На столі лежить недочитана книжка.</i></p>
Окремо	<p>1. Якщо дієприкметник є означенням і має залежні слова: <i>На столі лежить не прочитана мною книжка.</i></p> <p>2. При протиставленні: <i>На столі лежить не прочитана, а нереглянута книжка.</i></p> <p>3. Якщо дієприкметник у реченні виконує роль присудка: <i>Книжка не прочитана.</i></p>

Завдання для самоперевірки

161.

Виберіть правильну відповідь.

- У якому пункті подано правильне визначення дієприкметника?
  - Дієприкметник — це самостійна частина мови, що виражає ознаку за дією або станом і має граматичні ознаки дієслова і прикметника.
  - Дієприкметник — це особлива форма дієслова.
  - Дієприкметник — це особлива форма дієслова, що називає ознаку предмета за дією або станом і має граматичні ознаки дієслова і прикметника.
- У якому рядку всі слова — дієприкметники:
  - притихлий, вимитий, високий;
  - скоєний, знаючий, третій;
  - похилий, зляканий, загадковий?
- У якому рядку всі дієприкметники недоконаного виду:
  - висвітлений, знаючий, збудований;
  - синіючий, сидячий, залишений;
  - співаючий, падаючий, проводжаючий?
- У якому рядку всі дієприкметники пасивного стану:
  - змелений, виконуючий, зволожений;
  - схвалений, зварений, намальований;
  - почорнілий, знесилений, зніжковілий?
- Дієприкметники відмінюються як:
  - прикметники м'якої групи;
  - прикметники твердої групи;
  - прикметники мішаної групи?
- Дієприкметник у реченні найчастіше виступає:
  - означенням і додатком;
  - означенням і підметом;
  - означенням і присудком.
- У реченні *Сонце повільно котилося у високому небі, і його жаркі промені безжально палили **поріділий** степ (Ю. Мушкетик)* виділене слово є:
  - активним дієприкметником минулого часу доконаного виду, що виконує роль означення;
  - активним дієприкметником теперішнього часу недоконаного виду, що виконує роль присудка;
  - пасивним дієприкметником минулого часу недоконаного виду, що виконує роль присудка.
- Активні дієприкметники теперішнього часу утворюються від основи дієслів теперішнього часу за допомогою суфіксів:
  - уч-, -юч-, -ач-, -яч-; б) -ськ-, -цьк-, -зьк-; в) -т-, -ен-, -єн-, -н-.
- Дієприкметник разом із залежними словами утворює:
  - дієприкметниковий вислів;
  - дієприкметникове сполучення;
  - дієприкметниковий зворот.

10. У якому рядку всі слова є дієприкметниками і пишуться з одним *н*:
- невпізна(нн, н)ий, непізна(нн, н)ий, старá(нн, н)ий;
  - напіса(нн, н)ий, недотóрка(нн, н)ий, неоціне(нн, н)ий;
  - неоціне́(нн, н)ий, недоторка́(нн, н)ий, поса́дже(нн, н)ий?
11. У якому реченні неправильно розставлені розділові знаки?
- Несказане лишилось несказаним (*Л. Костенко*).
  - Як іноді просте, звичайне слово сказане доречно уміє людину зробити щасливою (*Є. Божик*).
  - Ніхто не годен вищі барви вбити, даровані мені святим чуттям (*Т. Севернюк*).
12. У якому рядку дієприкметник із часткою *не* пишеться окремо:
- не/продумана відповідь;
  - не/зламане вітром дерево;
  - не/розгадана таємниця?
13. Прочитайте зашифроване речення. Запишіть його, розставляючи розділові знаки. Розберіть дієприкметник як частину мови.

е=о

Польова га з пи ою прибитою

 ”” р=щ

КИМ м м'яко с иться під .

14. Напишіть міні-твір на тему: «Нащо й ліпший клад, коли в сім'ї лад» (*Народна творчість*), використавши:
- активні і пасивні дієприкметники;
  - речення з відокремленим дієприкметниковим зворотом;
  - речення, де присудок виражений дієприкметником.

У цьому розділі йтиметься про особливу форму дієслова — дієприслівник. Висловлюючи думку, ми часто називаємо не одну, а дві дії якогось одного предмета.

Дієприслівник ніби супроводжує основну дію, допомагає стисло передати думку урізноманітнює синтаксис.

Вправи цього розділу присвячено темі «Я і школа».

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РОЗДІЛУ

Вид дієприслівника

доконаний (пофарбувавши, застерігши)
недоконаний (створюючи, граючи)

Час дієприслівника

теперішній (телефонуючи, гортаючи)
минулий (згадавши, бачивши)

Дієприслівниковий зворот:

Прийшовши до школи, ми побачили багато квітів.

§ 20. Дієприслівник як особлива форма дієслова: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Дієприслівник — це особлива незмінна форма дієслова, яка, пояснюючи присудок, називає додаткову дію і відповідає на питання *що роблячи? що зробивши?*

Основна дія, названа дієсловом-присудком, і додаткова, виражена дієприслівником, завжди виконується одним предметом (підметом).

Дієприслівник разом із залежними словами утворює дієприслівниковий зворот, який виконує синтаксичну роль обставини.

162.

Прочитайте. Накресліть і заповніть таблицю за зразком.

1. Залізо іржавіє, не знаходячи собі застосування, стояча вода цвіте, а на холоді вкривається кригою, розум же людини, не знаходячи собі застосування, хиріє (*В. Сухомлинський*). 2. Птахи, вириваючись у сизі присмерки степу, не могли залітати дуже далеко і високо (*Г. Тютюнник*). 3. Сонце, зупинившись у зеніті, палить землю вогняними проміннями (*Микола Хвильовий*). 4. Сніг іде і, сяйво розсіваючи бліде, зволожує афіші і обличчя (*І. Жиленко*). 5. Забувши сміх, і примовки, і жарти, ми слухали, схилившись на парти (*А. Малишко*).

Зразок

№ речення	Предмет, що виконує основну і додаткову дію (підмет)	Основна дія, яку називає дієслово-присудок	Додаткова дія, яку називає дієприслівник
1.	залізо розум	іржавіє хиріє	не знаходячи не знаходячи
2.			

Дієприслівники легко знайти в тексті й відрізнити від інших форм дієслова за характерними суфіксами *-у́чи* (*-ю́чи*), *-а́чи* (*-я́чи*), *-ши*, *-вши*, до яких може приєднуватись афікс *-ся* (рідше *-сь* у поетичних творах).

163. Прочитайте. Випишіть дієприслівники.

1. Не піймавши на крадіжці, не кажи, що злодій (*Народна творчість*).
2. Будяки, притаївшись неприязною юрбою на рові, шепотіли якісь прокльони невідомо кому (*Г. Журба*).
3. Щастя — не знати спокою, в далі йдучи невідомі (*О. Підсуха*).
4. Життя пройшовши чесну путь, щасливий будеш ти, що справи, тобою здійснені, живуть (*К. Дрок*).
5. Даремно ходиш стежкою крутою, шукаючи загублених слідів... (*Б. Лепкий*).
6. Іду без втоми і вагання і не схилиючи чола (*Є. Летюк*).
7. Дідусь та рибалки, перехилившись через борт баркаса, почали вибирати з моря сітку (*Ю. Збанацький*).
8. Серце хай не стомиться ніяк у дні чекань, самотності й тривоги, нехай кохання буде як маяк, якому віриш, збившись з дорogi (*Є. Летюк*).

164. 1. Спишіть. Виділіть у дієприслівниках суфікси.

Учень під час уроку весь час щось жує. Учителюці увірвався терпець. Припинивши пояснення, співчутливо звертається до нього:

— Зголоднів, бідолашний?

Клас, простеживши за її поглядом, обертається до нього.

Учителька продовжує:

— Візьми і мій бутерброд, смачного тобі... А ми почекаємо.

Учень, ховаючи очі, у відчаї мотає головою. Однокласники голосно сміються (*В. Дворецька*).

2. Підкресліть дієприслівники (відповідно до їх синтаксичної ролі) із залежними словами.

Із книжки про етикет за столом:

«Виделка з чотирма зубцями — для гарніру, виделка з трьома зубцями — для м'яса, виделка з двома зубцями — для риби, виделка з одним зубом — це ніж».

165. Прочитайте. Які дієслівні форми є незмінними? Знайдіть їх у тексті та випишіть.

Що відбувається на уроці?

Ти сидиш спокійно, не розмовляючи, але не можеш зосередитися. Думки в тебе різні: про вчорашній фільм, про суперечку з батьками, про плани на вечір, про майбутній день народження. А треба стежити за поясненням учителя. Не можна залишатися трохи уважним, трохи зосередженим, трохи налаштованим на роботу. Не зрозумівши нової теми сьогодні, завтра ти вже будеш почуватися зайвим на уроці. Адже кожна нова інформація з будь-якого предмета базується на попередніх знаннях.

То як примусити себе бути уважним?

Слухаючи наказ командира в армії, підлеглі стоять струнко. М'язи напружені, людина зібрана — увагу загострено. Отже, бажаючи бути уважним на

уроці, зроби найпростіше: сядь рівно, зберися, прийми відповідну позу, налаштуйся слухати.

166. Прочитайте. Випишіть дієприслівники доконаного виду.

Задивляючись, запитуючи, граючись, осмисливши, оволодівши, маючи, порадившись, шукаючи, проаналізувавши, ріжучи, читавши, прочитавши.

167. Перегляньте формулювання завдань до вправ, уміщених у цьому підручнику. Випишіть 7–9 завдань, у яких використані дієприслівники.

Є два слова, які я викинула б з усіх словників на всіх мовах, — це «смерть» і «запізно» (*І. Вільде*).

Учителю, стою перед тобою, малий, вчарований до німоти (*Д. Павличко*).

Школа — як неспокійний, гомінкий вулик: гуде, шумить, сповнений дитячим галасом (*І. Цюпа*).

Правильно

усвідомлюючи
чинні правила
дійові особи
складати іспит (екзамен)
численний
переважна частина

Неправильно

~~віддаючи собі звіт
діючі правила
діючі особи
здавати екзамен
багаточисленний
переважаюча частина~~

§ 21. Вид і час дієприслівників. Дієприслівники недоконаного і доконаного виду, їх творення

Категорію виду мають усі форми дієслова. Дієприслівники бувають **недоконаного** і **доконаного** виду.

Дієприслівники **недоконаного виду теперішнього часу** означають другорядну дію, одночасну з основною, і відповідають на питання *що роблячи?*: *Прозоре листя прострілювали косі промені сонця, утворюючи ефектну картину.* (Промені прострілювали й одночасно утворювали картину).

Дієприслівники **недоконаного виду минулого часу** означають другорядну дію, яка відбувалася в минулому одночасно з основною, і відповідають на питання *що робивши?*: *Писавши листи, він завжди згадував свого першого вчителя, який бився над його каліграфією.* (Він писав і згадував).

Дієприслівники **доконаного виду минулого часу** називають додаткову дію, що відбулася перед основною або одночасно з нею, і відповідають на питання *що зробивши?*: *Людські думки, покинувши домівки, шугають невидимими птахами* (*К. Міщенко*). (Думки спочатку покинули і шугають).

168. Спишіть. Визначте вид і час дієприслівника.

На життєві йдучи видноколи,
 Не розтратьте найкращих чуттів.
 Будьте гідні рідної школи,
 Будьте гідні своїх вчителів!

Б. Мельничук

169. 1. Прочитайте. Випишіть дієслова.

Поверталися з лісу, коли вже смеркалося. Увімкнувши світло, їхали обережно, щоб не шкопиртнутися в піску і не розгубити лісових дарів.

Над головою тьмяно мерехтіли освітлені верхів'я дерев: уже догорала вечірня зоря. У вибалку, що біля Довгого бору, зупинилися. Спостерігали, як зникають за чорними горами останні промені червоного сонця, заливаючи позолотою легкі хмаринки. На небі засвічувалися тремтливі зорі. А на узліссі запала тиша — ні шелесту дерев, ні щебету пташок. Лиш полем пролопотіла пара гладких зайців, мелькаючи білими кучими хвостиками (За С. Хаврусем).

2. Укажіть форму і вид вписаних дієслів.

Творення дієприслівників

Дієприслівники недоконаного виду теперішнього часу	Дієприслівники доконаного виду минулого часу
ТВОРЯТЬСЯ	
від основи теперішнього часу дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів: -учи (-ючи) — від дієслів I дієвідміни: пиш <u>у</u> ть — пиш <u>у</u> чи, слуха <u>ю</u> ть — слуха <u>ю</u> чи; -ачи (-ячи) — від дієслів II дієвідміни: бач <u>а</u> ть — бач <u>а</u> чи, кресл <u>я</u> ть — кресл <u>я</u> чи	від основи інфінітива дієслів доконаного (рідко недоконаного) виду за допомогою суфіксів -ши (після основи на приголосний звук): біг <u>т</u> и — біг <u>т</u> и; -вши (після основи на голосний звук): пиш <u>а</u> ти — пиш <u>а</u> вши, слуха <u>ю</u> чи — слухав <u>ш</u> и, зн <u>а</u> ти — зн <u>а</u> вши

Дієприслівники можуть утворюватись і від зворотних дієслів на *-ся (-сь)*. Афікс *-сь* зберігається: слухаються — слухаючись, запізнитися — запізнившись.

170. Спишіть. Позначте в дієприслівниках суфікси, за допомогою яких вони утворені.

Навчаючись у школі, я відвідував гурток авіамоделістів. Ознайомлюючись із цікавими моделями, я вивчав будову літаків. Згодом, набувши досвіду, сам спробував сконструювати модель. Як виявилось, ця робота вимагає зосередженості, акуратності, посидючості — саме цих рис мені часто бракувало.

Пускати слова на вітер — не дотримувати слова.

Бабуся. В українській мові ви можете почути багато усталених висловів зі словом **вітер**. До них звертаються, коли треба влучно сказати про чийсь характер, поведінку.

Дмитрик. Я знаю такий вислів: **«Пускати слова на вітер»**.

Яся. На вітер, здається, можна пускати тільки повітряного змія.

Бабуся. Можна на вітер пускати й гроші, тобто витратити їх даремно. Можна і слова, які вітер ніби розвіє, і їх забувають.

Дмитрик. І тоді вже невідомо, чи давав хтось слово, чи обіцяв щось зробити...

Яся. Я зрозуміла! Не дотримав слова, не виконав обіцяного — **пустив слова на вітер**.

Бабуся. Отож учіться **не пускати слова на вітер**, а тримати слово.

171. Утворіть і запишіть дієприслівники недоконаного виду теперішнього часу від поданих дієслів. Позначте в дієприслівниках суфікси.

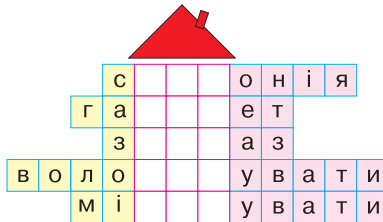
Співають, заглядають, пасуться, кричать, розмовляють, спілкуються, ходять, злітають, недолюблюють, сидять, шкодять, наголошують, тримаються, порівнюють, вдивляються, хиляться.

172. 1. Прочитайте. Випишіть дієслова у формі інфінітива.

Головною метою системи освіти України у XXI столітті є створення умов для розвитку й самореалізації кожного громадянина України, формування поколінь, здатних навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства (*І. Рудницька*).

2. Утворіть від виписаних слів дієприслівники минулого часу. Визначте вид утворених дієприслівників.

173. Намалуйте в зошиті ребус. Упишіть у порожні клітинки частини слова, щоб вони були продовженням запису в жовтих клітинках і початком запису в рожевих клітинках.

Зразок.

2. До записаних слів доберіть (де можливо) спільнокореневі дієприслівники.

— Тату, чому ти замість підпису в моєму щоденнику ставиш хрестик?

— Щоб твій учитель не подумав, що в такої інтелігентної людини може бути такий син-неук.

174. 1. Спишіть, вставляючи пропущені букви.

Пам'ять

Навчаюч..сь у школі, ви запам..ятовуєте багато інформац..ї. Це ви робите, оп..раюч..сь на пам'ять. Однак дехто жалієт..ся: «Я не можу запам'ятати». Не мож..те чи не вмі..те? ..пробуємо вам допомо..ти. Вивчаюч.. вірш, працюйте по десять ..лин щодня кілька днів поспіль, а не протягом години в один день. Із дв..х тем поч..айте з більшої. Важкий матеріал, вивч..ий увеч..рі, повторіть зранку. Можна завчити формули, дати чи правила, поклавш.. їх на якусь м..лодію або заримувавши. Наприклад, так можна запам'ятати число «пі» (3,1415926): «Щоби нам не помилялись, треба прав..льно завчить — 3, 14, 15, 92 і 6» (З «Енциклопедії для підлітків»).

2. Визначте час і вид використаних у тексті дієприслівників. Обґрунтуйте поставлену кінцеву голосну в дієприслівниках.

175. 1. Подивіться уважно на малюнок (одну хвилину).

2. Закрийте підручник і запишіть у зошиті назви предметів, які були зображені на малюнку.

Опрацювання тесту

• Якщо ви записали від 1 до 5 слів, то вам треба серйозно попрацювати над розвитком образної пам'яті.

• Якщо вам удалося відтворити 6 і більше зображень, то ваша образна пам'ять у порядку.

3. Утворіть речення із записаними словами, використавши дієприслівники доконаного і недоконаного виду.

Пам'ять — це мідна дошка з буквами, які час непомітно згладжує, якщо час від часу не поновлювати їх різцем (Д. Локк).

Вимагати, щоб хтось запам'ятовував усе прочитане, усе одно, що вимагати носити в собі все колись з'їдене (А. Шопенгауер).

Правильно

зважаючи на викладене
уживши заходів
узявши участь
зазнавши невдачі
поставивши (напнувши) намет

Неправильно

~~в силу викладеного
прийнявши міри
прийнявши участь
потерпівши невдачу
розбивши намет~~

§ 22. Дієприслівниковий зворот

Дієприслівник разом із залежними словами утворює **дієприслівниковий зворот**. Дієприслівниковий зворот, як і окремих дієприслівник, у реченні виступає обставиною. В усній мові й одиничний дієприслівник, і дієприслівниковий зворот, як правило, виділяються паузами, а на письмі відокремлюються комами. Відокремлення дієприслівникового звороту (на відміну від дієприкметникового) не залежить від його позиції в реченні: *Над сріблом води лісової, знімаючись, щиглик дзвенів (М. Рильський). Радіючи доброму слову, біжить, як мала дитина (Б. Лепкий). Собака лежав на животі, витагнувши передні лапи, і слухав (М. Слабошпицький).*

176.

1. Прочитайте. Випишіть речення з дієприслівниками. Поясніть уживання розділових знаків при відокремленні дієприслівникових зворотів та одиничних дієприслівників.

Ми ганебно втікали, а нам у спину, у потилиці гупали сніжки ворожих вояків. Тоді Віктор Михайлович, який стояв саме на ганку, не витримав. Скинув пальто, метнувся нам навперейми.

— Ану, хлопці, за мною!

Схопив грудку снігу і перший побіг назустріч «ворожому війську». Бігли ми за нашим учителем так дружно, що шестикласники після короткої сутички кинулись навтікача.

— Стійте, хлопці, лежачих не б'ють! — підняв Віктор Михайлович руку, коли ми, загнавши ворогів у приміщення, поривалися добити їх у коридорі. Із захопленням дивилися ми на свого класного керівника, з ніг до голови заліпленого снігом. Бо шестикласники, одбиваючись, у першу чергу намагалися поцілити в нашого командира.

Віктор Михайлович, звертаючись, називав нас не дітьми, не товаришами, а просто хлопцями і дівчатами, як своїх молодших друзів. І це страшенно нам подобалось (За А. Дімаровим).

2. Розкажіть про ваші стосунки з учителями, використовуючи подані словосполучення.

Побачивши вперше, пояснюючи нову тему, разом готуючись до шкільного свята, запізнившись на урок, добре підготувавшись, розуміючи своїх учнів.

177.

1. Спишіть, відокремлюючи дієприслівники та дієприслівникові звороти, які підкреслені в тексті.

Я теж кілька разів стояв у кабінеті завуча і відчував там себе препогано. Павло Степанович мав звичку довго «не помічати» викликаного учня.

Стоїш, було, коло дверей переступаючи з ноги на ногу в смертельній нудзі а Павло Степанович нахиливши велику посивілу голову щось пише та й пише, і тільки чутно, як рівномірно скрипить перо виводячи чіткі строгі літери. Урешті зведе голову, гляне на тебе і коротко кине:

— Ну?

І ти переминаючись скліпуючи шморгаючи ковтаючи закінчення слів починаєш белькотати про Вальку, яка пробігла мимо тебе, і про ногу, яка візьми та й простягнися їй на дорозі!.. (За А. Дімаровим).

2. Перебудуйте речення, замінивши дієприслівники дієсловами. Який текст вам більше подобається? Чому?

178.

1. Складіть і запишіть речення, використавши слова з таблиці.

Предмет	Основна дія	Додаткова дія
навчання однокласники я усі дзвінок ми	проходить зустріли пишу чекають лунає сміємось	залишаючи радіючи сподіваючись мріючи кличучи згадуючи

2. Поясніть розділові знаки в записаних реченнях.

У деяких випадках одиничні дієприслівники і дієприслівникові звороти не відокремлюються.

Не відокремлюються	Приклади
1. Дієприслівникові звороти, якщо вони виступають однорідними членами до невідокремлених обставин	<i>Усі з радісним галасом і випереджаючи один одного побігли вітати переможців</i>
2. Дієприслівникові звороти фразеологічного типу, якщо вони стоять безпосередньо після присудка	<i>Дівчата бігли не чуючи ніг</i>
3. Дієприслівникові звороти, які за змістом тісно пов'язані з дієсловом-присудком	<i>Це креслення слід виконувати користуючись циркулем</i>
4. Одиничні дієприслівники, якщо вони стоять після присудка і вказують на спосіб дії (відповідають на питання як? яким способом?)	<i>Співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть (Т. Шевченко)</i>

Примітка. Якщо два і більше однорідних дієприслівникових зворотів зв'язані сполучником, між ними кома не ставиться: *Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаючи узлісся та розвіваючи гілля плакучій березі (Леся Українка).*

Сніговик

Перехожий у парку звертається до дітей, що ліплять сніговика:

- Чи не холодно вам, діти?
- Нам — ні, а Грицеві, мабуть, так.
- А хто з вас Гриць?
- Гриць той, що в сніговику захований.

179. Спишіть, розставляючи розділові знаки.

1. Хвилюючись і все ще не отямившись солдат розповідав про себе (*О. Гончар*). 2. З одного місця переходили люди на друге шукаючи волі (*Панас Мирний*). 3. Степ струснувши з себе росу та зігнавши непримітні тіні горить рівним жовто-зеленим кольором (*Панас Мирний*). 4. Умовк кобзар сумуючи: щось руки не грають (*Т. Шевченко*). 5. Наввипередки з нами обганяючи піших мисливців мчать мотоциклісти (*За О. Гончаром*).

180. Складіть і запишіть речення з поданими фразеологічними зворотами. Поясніть розділові знаки.

Не піднімаючи голови, склавши руки, не покладаючи рук, не стуливши очей, працювати спустивши рукави, не закриваючи рота.

181. 1. Прочитайте.

Драма в автобусі

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Він — учень дев'ятого класу.

Вона — учителька з його школи.

Маршрутний автобус. Ранок, година «пік».

Він зайшов на кінцевій зупинці, зручно вмовстився в кріслі. Вона ледве втиснулася на наступній зупинці, стоїть біля нього на одній нозі, але не падає — нікуди. Він помічає її, швидко відводить погляд, виймає книжку і починає уважно читати. Вона впізнає його, та не подає виду. Її важка сумка боляче тисне на його коліно. Він, страждаючи, розмірковує: «Сказати, щоб забрала сумку? Вона ж у нас уже не викладає...» Та раптом опалила думка: «А якщо її пришлють на заміну? Ні, краще потерплю». І знову впирається в книжку задумливим поглядом.

Голос. Громадяни, приготуйте квитки для контролю!

Він метушливо риеється в кишенях, потім втягує голову в плечі. Вона, пред'являючи свій проїзний, здогадується: «Здається, у нього немає квитка. Але він — наш учень, мені ж соромно буде!» Швидко знаходить у сумці старий талон, компостує його і тихо опускає йому на коліна.

Він (*весь червоний, схоплюється з місця*). Спасибі. Сідайте, будь ласка!
Голос водія. Наступна зупинка — школа...

Мораль: Шановні учні! Купуйте і своєчасно компостуйте талони. Тоді у вас не буде приводу покидати насиджене місце, і ви, сидячи, спокійно доїдете до потрібної зупинки.

За В. Дворецькою

2. Випишіть речення, у яких уживаються дієприслівники та дієприслівникові звороти, переробивши їх (ніби це ви були свідком історії в автобусі).
3. Запишіть свою «мораль» до цього твору. Мабуть, ви помітили, що «мораль» Віолетти Дворецької має іронічний підтекст?

Хоча б над тобою було сто вчителів — вони будуть безсилі, якщо ти не зможеш сам змусити себе до праці і сам вимагати її від себе (В. Сухомлинський).

Правильно
Працювати, не зважаючи на дощ
Кажучи по суті
Відчиняючи двері
Запевняючи вас

Неправильно
~~Працювати, не дивлячись на дощ~~
~~Говорячи по суті~~
~~Відкриваючи двері~~
~~Завіряючи вас~~

§ 23. Не з дієприслівниками

Правопис **не** з дієприслівниками слід вивчати за тими ж правилами, що й написання **не** з усіма формами дієслова (крім дієприкметника).

182. На основі інформації з рубрики «Запам'ятаймо» і правила на с. 62 сформулюйте правило написання **не** з дієприслівниками. Запишіть його.

183. Спишіть. Поясніть написання **не** з різними формами дієслова.

1. Правді в очі дивіться прямо, не одводьте погляд вниз (В. Симоненко).
2. Україна моя починається там, де доля моя усміхається, і, як небо, як даль солов'їна, — не кінчається Україна (П. Осадчук).
3. Караюсь, мучуся, але не каюсь (Т. Шевченко).
4. Як не любити зими сніжно-синьої на Україні моїй, саду старого в пухнастому інеї, сивих, веселих завій (М. Рильський).
5. Коли ти маєш вчинити щось погане, сім разів подумай — і не вчини, а добро роби не думаючи (М. Рильський).

184. Спишіть, розкриваючи дужки.

1. На віку — як на довгій ниві: (не)пройдеш, ніг (не)поколовши. 2. (Не)сіявши, (не)пожнеш. 3. (Не)знаючи броду, (не)лізь у воду. 4. (Не)подумавши, і кілочка (не)затешеш. 5. (Не)йдучи помаленьку, (не)зайдеш далеченько. 6. (Не)зазнавши поту, (не)зробиш роботу.

185.

Відгадайте загадки.

Що має дві руки, два крила, два хвости, три голови, три тіла і вісім ніг?

Що це таке: великий, рогатий, повністю набитий зайцями?

На яке запитання не можна відповісти «Так»?

Що це таке: летить, шурхотить, а не шурхотунчик?

Де був Мойсей, коли погасла свічка?

186.

Спишіть, утворивши з неозначеної форми дієслова, поданої в дужках, дієприслівники.

Великий Гете писав: «Ці добрі люди і не підозрюють, яких зусиль треба докласти, щоб навчитися читати. Я сам використав на це вісімдесят років, і однак не можу сказати, що досяг мети». Більшість людей звикли, самі того (не помічати), читати текст двічі. Це робить читання повільним і заплутаним. Не варто перечитувати кожне речення, (не дочитати) весь абзац. У кожному тексті є слова, які «підштовхують» просуватися далі, «попереджають» про зміни. (Не навчитися) користуватися такими словами, ви не зрозумієте зміст прочитаного.

187.

Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть у кожному рядку зайве слово. Обґрунтуйте свій вибір.

1. (Не)зробивши, (не)знаючи, (не)навидячи.
2. (Не)доївши, (не)писавши, (не)зчувшись.
3. (Не)погодившись, (не)перевіривши, (не)воливши.
4. (Не)хтуючи, (не)притомнівши, (не)пізнавши.
5. (Не)дійшовши, (не)покоячи, (не)помічаючи.

із Бабусяної Скрині

Вітер у голові грає (віє, свище) — хто-небудь легко-важний, несерйозний.

Яся. Дмитрику, бабуся каже, що в тебе **вітер у голові грає**. А ти чуєш, як він грає?

Дмитрик. Ти знущаєшся?! Хіба ж це про вітер? Мене бабуся попросила принести з поштової скриньки газети, а я загрався й забув про бабусине прохання. От вона й сказала, що в мене **в голові вітер**. Я теж раніше дивувався, чому так кажуть. Мабуть, коли **в голові віє** чи **свище вітер**, то думки там не затримуються, вони тікають від протягу.

Яся. А в мене таке буває: учу-учу вірш, а він — геть вивітрився з голови.

Бабуся. Це ви гарно про вітер у голові пояснили... **Вітер у голові** — так кажуть про несерйозну поведінку легковажних людей. Ви ж у мене серйозні, вдумливі, і тільки іноді вітер жартує з вами.

188.

Утворіть і запишіть речення з поданими дієприслівниками.

Недосипаючи, недочувши, недописавши, не достукавшись, не дочекавшись, недолюблюючи.

189.

Скориставшись матеріалом підручника, підготуйте усну доповідь на лінгвістичну тему «Написання *не* з усіма формами дієслова». Доповідь прокоментуйте власними прикладами.

Вік живи — вік учиш (*Народна творчість*).

Не всякий, хто читає, в читанні силу знає (*Народна творчість*).

Від науки голова не болить (*Народна творчість*).

Ніхто вченим не родиться (*Народна творчість*).

Є два різновиди книжок. Одні прикрашають життя, другі — квартири (*З газети*).

Правильно

не підбиваючи підсумки
не давши згоду
не здобувши перемогу
не гаючи часу
не напускаючи туману

Неправильно

~~не підводячи підсумки
не відповівши згодою
не одержавши (отримавши) перемогу
не втрачаючи часу
не наводячи тінь на тин~~

190.

Прочитайте. Перебудуйте речення з однорідними присудками, замінивши одне з дієслів дієприслівником. Запишіть перебудовані речення.

Записка

— Хлопці, не розходитесь! — став на дверях сьомого класу Сашко Бурлаченко. — Є бойове завдання. Дівчат не стосується. Нашому класному передали записку. Слухайте!

«Шановний Іване Петровичу!

Пришліть, будьте ласкаві, двох хлопців зі свого класу сьогодні до мене. Терентій Каленикович».

— Чого ж йому треба?

— У тім-то й заковика, що невідомо, — пояснював Сашко. — Зараз осінь. Роботи — навалом. Мабуть, картоплю копати.

— Ще чого, — невдоволено забурчав Ігор. — Ми оно і в себе не викопали.

— А я корову мушу пасти, — похопився Олег.

— Я теж не можу, — мовив Андрій, — мені в дитсадок за малими скоро.

Так само пояснили свою зайнятість і відпали інші учні.

— Е ні, хлопці, — обурився і змінив тон Сашко. — Підемо всі гуртом.

Дід Терентій не звернув уваги на пісні обличчя семикласників і страшенно зрадів.

— Ого, ціла гвардія. Ганно, бач, яких маємо гостей?

— Та ми, — зніяковіли гості, — ми на поміч прийшли.

— На яку поміч? Я ж про сливки писав. Так зародили рясно! Ото я й надумав пригостити вас.

Хлопці намагалися не дивитись одне на одного і рушили в сад. Вони дякували й віднікувались. Та дід їх не слухав. А сливи до рота самі просились (*За С. Павленком*).

Узагальнення до розділу «Морфологія. Дієприслівник (форма дієслова)»

Дієприслівник — це особлива незмінна форма дієслова, яка називає додаткову дію або стан, що супроводить основну, виражену дієсловом-присудком, і відповідає на питання *що роблячи? що зробивши?*

Поодинокі дієприслівники і дієприслівникові звороти здебільшого виділяються в усній мові паузами, а на письмі відокремлюються комами.

Схема розбору дієприслівника як особливої форми дієслова

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (форма дієслова).
3. Вид (доконаний і недоконаний).
4. Час (теперішній і минулий).
5. Синтаксична роль (обставина).

Зразок розбору дієприслівника, використаного в реченні:

*У світ широкий їди, не **знаючи** про спокій (М. Рильський).*

Знаючи — дієсл. (дієприсл.), недокон. в., теп. ч., обстав.

Творення дієприслівників

Дієприслівники недоконаного виду теперішнього часу	Дієприслівники доконаного виду минулого часу
ТВОРЯТЬСЯ	
<p>від основи теперішнього часу дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів:</p> <p>-учи (-ючи) — від дієслів I дієвідміни:</p> <p><u>пиш</u>у<u>ть</u> — пиш<u>у</u>чи,</p> <p><u>слуха</u>ю<u>ть</u> — слуха<u>ю</u>чи;</p> <p>-ачи (-ячи) — від дієслів II дієвідміни:</p> <p><u>бач</u>а<u>ть</u> — бача<u>ч</u>и,</p> <p><u>кресля</u>ю<u>ть</u> — кресля<u>ч</u>и</p>	<p>від основи інфінітива дієслів доконаного (рідко недоконаного) виду за допомогою суфіксів</p> <p>-ши (після основи на приголосний звук):</p> <p><u>біг</u>ти — біг<u>ш</u>и;</p> <p>-вши (після основи на голосний звук):</p> <p><u>писа</u>ти — писа<u>в</u>ши,</p> <p><u>слуха</u>ючи — слуха<u>в</u>ши,</p> <p><u>зна</u>ти — зна<u>в</u>ши</p>

Завдання для самоперевірки

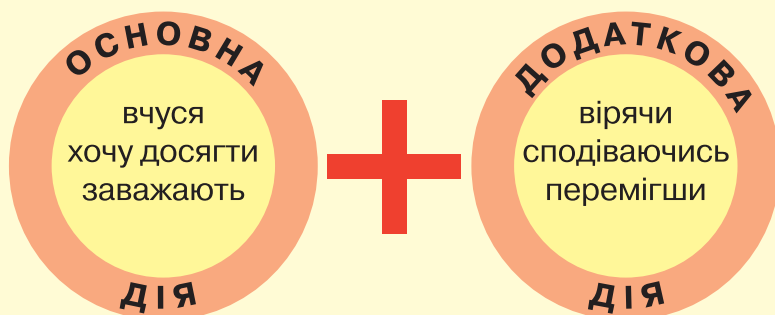
191.

Знайдіть правильну відповідь.

- Дієприслівник — це:
  - самостійна частина мови;
  - особлива змінна форма дієслова;
  - особлива незмінна форма дієслова.
- У якому пункті правильно визначено граматичні ознаки дієприслівника:
  - вид, час, може мати залежні слова, незмінний, виконує роль означення;
  - вид, час, може мати залежні слова, незмінний, виконує роль обставин;
  - вид, час, рід, незмінний, виконує роль присудка?
- У якому рядку всі дієприслівники недоконаного виду:
  - сидячи, лежачи, поставивши;
  - розуміючи, бажаючи, вибачившись;
  - граючись, порівнюючи, змінюючись?
- Ознаки яких частин мови має дієприслівник:
  - дієслова і прикметника;
  - дієслова і прийменника;
  - дієслова і прислівника?
- Від якого дієслова утворено дієприслівник *навчаючи*:
  - навчати;
  - навчають;
  - навчити?
- У якому рядку всі слова — дієприслівники:
  - переможений, перемагаючий, перемагаючи;
  - думаючи, думавши, задумавшись;
  - маючи, маючий, мавши?
- У якому рядку всі слова з *не* пишуться окремо:
  - не/прибігаючи, не/волячи, не/вивчивши;
  - не/дооцінюючи, не/хтуючи, не/навидячи;
  - не/встигаючи, не/погодившись, не/довірівшись?
- У якому реченні є відокремлений дієприслівниковий зворот?
  - Сергійко, захекавшись, добіг до місця зустрічі (*В. Нестайко*).
  - Село, зачароване зоряним небом, синіє розкиданими хатками (*М. Стельмах*).
  - Дніпро тече повільно, величаво, розливаючись безліччю рукавів (*О. Гончар*).
- Дієприслівники можна знайти в тексті за:
  - характерними суфіксами;
  - характерними закінченнями;
  - характерним наголосом.
- Дієприслівниковий зворот у реченні виконує синтаксичну роль:
  - означення;
  - додатка;
  - обставини.

11. Дієприслівниковий зворот відокремлюється:
- якщо стоїть після присудка;
  - якщо стоїть перед граматичною основою;
  - не беручи до уваги позицію в реченні.
12. У реченні *Мій дід не вмів працювати спустивши рукава* дієприслівниковий зворот не відокремлюється, бо:
- є зворотом фразеологічного типу;
  - за змістом тісно пов'язаний з дієсловом-присудком;
  - виступає однорідним членом до невідокремлених обставин.

192. 1. Складіть і запишіть речення, використавши форми дієслів із малюнка-схеми. Поясніть уживання розділових знаків у написаних реченнях.

2. Зробіть розбір використаних дієприслівників як особливої форми дієслова.

193. Напишіть твір на тему: «Вчися доброму, погане на ум не прийде» (*Народна творчість*), використавши речення з: а) відокремленим одиничним дієприслівником; б) відокремленим дієприслівниковим зворотом; в) невідокремленим дієприслівниковим зворотом.

194. Відредагуйте подані речення. Запишіть виправлений варіант.

Прочитавши книжку, мені сподобався образ головного героя. Їдучи в столицю, Петрові було дуже радісно. Розглянувши картину, в дітей виникло бажання відвідати ці місця. Пишучи листа другові, йому захотілося розповісти про школу. Запізнившись на урок, учитель має дозволити вам зайти в клас.

195. Запишіть, знявши ризик.

1. Хоч нікому Тоня не/потурає, всякого вміє приструнити, і все ж, не/зважаючи на це, малюки чомусь линуть до неї найбільше (*О. Гончар*). 2. Не/зважаючи на присутніх, школярі проводили репетицію. 3. Аліна, не/зважаючи на свій жвавий, веселий характер, читала серйозні книжки (*О. Іваненко*). 4. Ми поїхали на екскурсію, не/зважаючи на велику спеку.

Незмінна частина мови прислівник — побратим усіх інших частин мови. Він завжди вживається ПРИ СЛОВАХ, що називають дію, стан або ознаку, тому й називається ПРИСЛІВНИКОМ. Прислівники виражають різні значення: спосіб дії, ступінь вияву ознаки, обставини, за яких відбувається дія. Вправи до цього розділу об'єднано темою «Я і мої друзі».

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РОЗДІЛУ

Означальні прислівники

Якісно-означальні (*повільно, весело*)
 Кількісно-означальні (*досить, особливо*)
 Способу дії (*верхи, по-різному*)

Обставинні прислівники

Часу (*зранку, потім*)
 Місця (*надворі, угорі*)
 Причини (*спросоння, зопалу*)
 Мети (*ненавмисне, на щастя*)

Ступені порівняння:

Вищий
 (*вище, більш, менш зручно*)
 Найвищий (*найтихіше, найбільш,*
найменш якісно)

§ 24. Прислівник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Прислівник — це самостійна незмінна частина мови, яка означає ознаку дії, ознаку предмета або ознаку іншої ознаки і відповідає на питання *як? де? куди? коли? чому? скільки? навіщо?* У реченні виконує найчастіше синтаксичну роль обставини: *А навкруги (де?) було гарно (як?), як бува напровесні (коли?) в полі (М. Коцюбинський).*

196. Спишіть. Визначте синтаксичну роль прислівників і відповідно до неї підкресліть їх.

1. Вже сонце зовсім зайшло, і надворі стало сутеніти (*Іван Нечуй-Левицький*). 2. Прилітає зозуленька над нами кувати, прилітає соловейко вночі щебетати (*Т. Шевченко*). 3. Повільно, повагом проходять пустелею каравани верблюдів (*О. Іваненко*). 4. Весна зіткала вчора гобелен у лузі — з трав, із квітів, з верболізів (*Є. Гуцало*). 5. Закректав спросоння старий дуб (*А. Пашкевич*).

197. Прочитайте. Випишіть прислівники. Над кожним надпишіть питання, на яке він відповідає.

Голосно, двічі, дві, тихий, потім, стояти, стоянка, завжди, той, навстоячки, назавжди, жди, моє, мие, по-моєму, куди, закудикувати, по-доброму, добро, дуже, подужав, учора, учорашній, спересердя, сердитися, уголос, голос, тут, туткати, спросоння, соня, сон, сонний, сніжно, сніжинка, підсніжник.

Прислівники утворюються від	
іменників	зима — узимку день — щодня круг — кругом
прикметників	останній — востанне братський — по-братськи високий — звисока
числівників	трое — утроє друге — по-друге один — поодинці
займенників	твій — по-твоєму наш — по-нашому що — нащо
дієслів	не хотіти — нехотя лежати — лежма присідати — навприсядки
прислівників	коли — відколи завтра — післязавтра багато — забагато
складання основ повнозначних слів	права рука — праворуч сила і міць — силоміць

198. 1. Утворіть і запишіть від поданих слів прислівники.

Осінь, весна, коло, слизький, малий, четверо, стояти, інший, синій, сонячний, тихий, швидкий.

2. Складіть і запишіть з утвореними прислівниками речення (5–7 на вибір).

Під час перерви Сергійко каже Лесі:

— Давай гратися в зоопарк!

— А як це буде?

— Ну, наприклад, я буду мавпою, а ти годуватимеш мене бананами.

199. 1. Прочитайте. Випишіть словосполучення з прислівниками. Яку частину мови найчастіше характеризують прислівники в цьому тексті?

Толі зробилося страшно. В руки стало якось дуже холодно, ноги ослабли і сковзнули по льоду. Хотілось упасти на лід, притулитись до нього всім тілом і кричати. Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати. А ззаду на нього сунула величезна скеля льоду.

Федько продерся крізь юрбу, вибрав крижину і стрибнув.

— Держись, Только! Я зараз буду коло тебе! (За В. Винниченком).

2. Чи можна сказати, прочитавши цей епізод, що Федько — відважна людина, справжній друг?

Є група прислівників, які утворились давно і спосіб творення яких пояснити неможливо. Їх називають первинними: *тут, там, тоді, як, де, сюди, куди, досі, доки, поки, скрізь*.

200. Утворіть і запишіть питальні речення з первинними прислівниками, готуючись до уявного інтерв'ю з улюбленим актором на тему: «Мої справжні друзі».

201. 1. Спишіть речення. Зверніть увагу на те, яку синтаксичну роль у них виконують прислівники, яку частину мови вони пояснюють.

1. Праворуч стоять мовчки зелені Карпати. ← Обставина (пояснює дієслово)
2. Шлях праворуч був найкоротший. ← Означення (пояснює іменник)
3. Зовсім зелене листя виблискувало на сонці. ← Обставина (пояснює прикметник)
4. На серці легко і спокійно. ← Виконує роль присудка

2. Складіть і запишіть речення, щоб прислівник виконував роль означення та присудка.

Друг — це єдиний, перед ким я можу думати вголос (*Р. Емерсон*).

Справжньою дружбою можуть бути пов'язані тільки ті люди, які вміють пробачати один одному незначні вади (*Ж. Лабрюєр*).

202. Порівняйте словосполучення. Якими частинами мови є в них виділені слова?

Одягнений **по-літньому**

Дивитися **по-вовчому**

Ставиться **по-сусідському**

Повернув **убік**

Іти **назустріч**

Знаходиться **нагорі**

гуляти **по літньому** саду

по вовчому сліду

по сусідському звичаю

кольнуло **в бік**

на зустріч із друзями

на горі Говерла

Вірно — *правильно*

Помилково вживають слово *вірно* в значенні «правильно»: *вірно сказав, вірно розв'язав, вірно пояснив*. Українською літературною мовою треба говорити: *правильно сказав, правильно розв'язав, правильно пояснив*. Так само й підтвердження, згоду з висловленим передаємо словом *правильно*.

Слово *вірно* вживається в сполученні з дієсловом *кохати*: *вірно кохати, порівняйте вірне кохання*.

§ 25. Розряди прислівників (практично)

За значенням прислівники поділяються на дві групи: **означальні** й **обставинні**. Ці групи поділяються на менші розряди.

Означальні			
Розряд	Що характеризують	На яке питання відповідають	Приклади
Якісно-означальні прислівники	дію або стан за якістю	<i>як?</i>	<i>спокійно, добре, швидко, високо</i>
Кількісно-означальні прислівники	дію, стан чи ознаку щодо кількості та міри вияву	<i>скільки? наскільки? якою мірою? як багато?</i>	<i>трохи, дуже, занадто, двічі</i>
Прислівники способу дії	спосіб дії чи виявлення ознаки	<i>як? яким способом?</i>	<i>напам'ять, уголос, по-братньому, навприсядки</i>

Обставинні			
Розряд	Що характеризують	На яке питання відповідають	Приклади
прислівники часу	час перебігу дії, її тривалість	<i>коли? доки? відколи?</i>	<i>сьогодні, давно, коли-небудь</i>
прислівники місця	місце, напрямок дії	<i>де? куди? звідки?</i>	<i>тут, униз, де-не-де</i>
прислівники причини	причину дії	<i>чому? через що? з якої причини?</i>	<i>ненароком, згарячу, мимоволі</i>
прислівники мети	мету дії	<i>навіщо? для чого? з якою метою?</i>	<i>навмисне, наперекір, напоказ</i>

203. Спишіть. Підкресліть у кожному рядку зайве слово. Поясніть свій вибір.

- Тоді, іноді, взимку, туди.
- Знизу, вбік, навпростець, уверх.
- Весело, на зло, сумно, міцно.

204. Прочитайте. Випишіть речення, у яких є прислівники місця.

- Навколо росли великі задумливі липи, ясени, клени (О. Іваненко).
- Врожайне літо завжди наливає хлібороба добрим спокоєм і певністю (М. Стельмах).
- Вночі все та ж декорація світу: море, вершини гір, місяць (О. Гончар).
- Як любо йти коханою землею і рідний вітер пити без кінця (В. Сосюра).
- Я так люблю зимові вечори в людському домі, де зростають діти (І. Жиленко).
- Де нема святої волі, не буде там добра ніколи (Т. Шевченко).

Б. Ткачук. «Скіфське городище під Немировим». 2001

205. 1. Спишіть уривок з вірша «Скіфський цар». Підкресліть прислівники, визначте їхній розряд.

Колись цю річку звали Бористеном,
а Скіфією — всі оці краї.
Як пахли по степах тоді нестерпно
кочівками осінні кураї!..

Гай, гай!.. Все так. Колись я був тут юним,
ходив на бій, поїв коня з ріки...
Мов сон, пройшли сармати, готи, гуни,
авари, печеніги, кипчаки.

Б. Мозолевський

2. Про який регіон сучасної України і яку річку згадано в цьому творі? Назвіть слова, що належать до історичної лексики. Яким ви уявляєте скіфський степ?

206. 1. Прочитайте. Випишіть прислівники зі словами, від яких вони залежать.

Переді мною стояла гора, яка двадцять три століття німо берегла свої таємниці. Біля підніжжя несамовито ревла сталева армада механізмів, і від одного помаху моєї руки залежало — воскресити цю таємницю для світу чи навіки залишити її в землі. Так буденно почався важкий і нерівний поєдинок із вічністю. Два тижні поспіль я прокидався рано-вранці о пів на шосту і по шістнадцять годин щоденно, без відпочинку і вихідних, до болю в очах вдвигався в землю, намагаючись прочитати кожну її грудку, сумлінно чистив і точно заміряв, знову все кидав і бігав від скрепера до скрепера, хапався за лопату, креслив і описував... (За Б. Мозолевським).

2. Чию працю описано в тексті? Що вам відомо про цю професію? Доповніть розповідь автора.

207. 1. Прочитайте. Випишіть якісно-означальні прислівники.

Своя компанія

То що ж таке своя компанія?

Це коли всі і завжди разом. Разом — на екскурсію, на річку або в кіно. Якщо хтось ненароком підвернув ногу, його обов'язково понесуть та ще й скажуть: «Не переймайся, нам не важко». Це коли під час суперечки можна наговорити будь-чого, але ніхто аж ніяк не образиться. Кожен має свій погляд і вчиться переконливо його доводити. У своїй компанії високо цінують твої розумові здібності, а не твій гардероб.

Своя компанія — це та, де ти відчуваєш себе особистістю. Пам'ятай тільки одне! У компанію випадково не потрапляють, її свідомо обирають.

2. Розкажіть про свою компанію, використавши прислівники однієї з груп:

- а) весело, цікаво, по-доброму, успішно, гарно, невимушено, приємно;
- б) сумно, важко, грубо, боляче, безжально, неспокійно.

3. Зробіть висновки щодо правильності вибору друзів, компаній.

Учень, зустрівши в коридорі під час уроків директора школи, привітався з ним:

— Добрий вечір!

— А в тебе що — уже вечір настав? — спитав директор.

— Вибачте, але коли я вас бачу, у мене темніє в очах, — пояснив учень.

208. 1. Ви склали коли-небудь вірші? Спробуйте! Продовжте поетичні рядки П. Тичини, використавши слова з довідки.

Довідка: *святково, чисто, загадково, урочисто.*

Дзвенить кожна мова ... ,

А кожне слово — ... ,

Земля стрічає нас ... ,

Сміються зорі ... .

2. Прислівники якого розряду ви використали? Дайте характеристику прислівникам цього розряду.

209.

Випишіть з орфографічного словника по п'ять означальних і обставинних прислівників. Із чотирма складіть і запишіть речення. Яку синтаксичну роль відіграють у них прислівники?

Дружба подвоює радощі і скорочує навпіл горе (Ф. Бекон).

Є кордони між мовами, але немає кордонів між серцями (Р. Гамзатов).

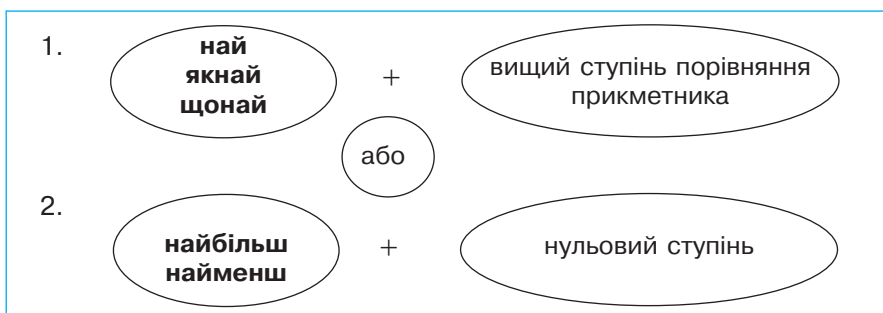
Кажуть, що друзі пізнаються в біді, а як на мене, і в радощах вони теж пізнаються (Ч. Айтматов).

§ 26. Ступені порівняння прислівників. Способи їх творення

1. Яка з вивчених вами раніше частин мови мала ступені порівняння?
2. Прикметники якої групи мають ступені порівняння? Наведіть приклади.
3. До якого ступеня порівняння належать такі прикметники: *веселіший, гірша, більш веселе*?
4. Який ступінь порівняння прикметників утворюється за такими схемами:

210.

Утворіть і запишіть прислівники від поданих якісних прикметників.

Якісний, зручний, вдалий, відомий, бадьорий, дужий, грайливий, ніжний, жорстокий, малий, охайний, привітний, рішучий, радісний, стрімкий, стрункий, черствий, яскравий.

Лише якісно-означальні прислівники, які утворюються від якісних прикметників, мають ступені порівняння.

Прислівники, як і якісні прикметники, мають нульовий, вищий і найвищий ступені порівняння.

Творення ступенів порівняння прислівників

Вищий ступінь

Ознака вищого ступеня порівняння прислівників посилюється за допомогою слів **значно, набагато, ще, куди, трохи**: *значно більше, набагато краще, куди зручніше, ще довше, куди вище, набагато сильніше.*

Найвищий ступінь

Проста форма	Складена форма
<p>най якнай щонай</p> <p>+ вищий ступінь порівняння</p> <p><i>успішне</i> найуспішніше якнайуспішніше щонайуспішніше</p>	<p>найбільш найменш</p> <p>+ нульовий ступінь</p> <p><i>тихо</i> — найбільш <i>тихо</i> <i>складно</i> — найменш <i>складно</i></p>

При творенні ступенів порівняння прислівників відбуваються ті самі чергування й зміни, що й при творенні ступенів порівняння якісних прикметників.

Порівняймо

Прикметники	Прислівники
Випадання суфіксів -к-, -ок-, -ек-	
<i>солодкий</i> — <i>солодший</i> <i>глибокий</i> — <i>глибший</i> <i>далекий</i> — <i>дальший</i>	<i>солодко</i> — <i>солодше</i> <i>глибоко</i> — <i>глибше</i> <i>далеко</i> — <i>дальше</i>
Зміна приголосних г, ж, з — жч	
<i>дорогий</i> — <i>дорожчий</i> <i>тяжкий</i> — <i>тяжчий</i> <i>близький</i> — <i>ближчий</i>	<i>дорого</i> — <i>дорожче</i> <i>тяжко</i> — <i>тяжче</i> <i>близько</i> — <i>ближче</i>
Зміна с, ст — щ	
<i>вищий</i> (від <i>високий</i>) <i>кращий</i> (від <i>красивий</i>) <i>товщий</i> (від <i>товстий</i>)	<i>вище</i> (від <i>високо</i>) <i>краще</i> (від <i>красиво</i>) <i>товще</i> (від <i>товсто</i>)
Утворення від основи іншого слова	
<i>поганий</i> — <i>гірший</i> <i>гарний</i> — <i>кращий</i> <i>малий</i> — <i>менший</i>	<i>погано</i> — <i>гірше</i> <i>гарно</i> — <i>краще</i> <i>мало</i> — <i>менше</i>

211.

Прочитайте. Визначте, до якої частини мови належать виділені слова.

- Найкраще** побажання виголосив Сергійко.
- Оленка написала твір **найкраще**.
- Вище** надбання — дружба.
- Повітряний змій піднявся ще **вище**.
- Для репетиції треба знайти **більше** приміщення.
- Полудневе сонце пекло куди **більше**.
- Ще **важче** випробування чекало на туристів попереду.
- Утриматися першим **важче**, ніж стати ним.

212. 1. Прочитайте. Випишіть якісно-означальні прислівники.

1. Де тонко, там і рветься. 2. І сюди гаряче, і туди боляче. 3. Хто рано встає, тому щастя є. 4. Тихо, хоч мак сій. 5. Багато диму — мало тепла. 6. Осіння муха боляче кусає. 7. Два дощики в маю — повно буде врожаю. 8. Землі кланяйся низько — до хліба буде близько.

2. Утворіть від виписаних прислівників просту і складену форми вищого ступеня порівняння. Запишіть утворені прислівники.

із Бабусиної Скрині

Пливти за течією; пливти, куди вода несе — бути пасивним, підкорятись обставинам, нічого не роблячи, щоб змінити їх; **пливти проти течії** — діяти всупереч ustalеним правилам, традиціям.

Онуки повернулися з Дніпра.

Яся. Бабусю, ми так наплавалися! Вода дуже тепла, і в тому місці, де ми були, майже немає течії.

Бабуся. То вам, мабуть, легко плавалося...

Дмитрик. А пам'ятаєш, Ясю, як ми хотіли плавати коло берега, а течія нас кожного разу відносила трохи вниз по річці?

Бабуся. І який же ви знайшли вихід? Кожного разу верталися?

Яся. Ні, навпаки! Ми бігли берегом угору, а звідти пливти нам допомагала річка.

Бабуся. Зрозуміло. Ви плвли, куди вода несла... Не завжди це добре, бо **пливти за течією** ще й означає: бути пасивним, нічого не робити, а підкорятись обставинам. Інша справа **пливти проти течії**.

Дмитрик. Ми це добре знаємо, іноді гребемо, гребемо — а все на місці...

Бабуся. Це коли ви насправді в річці. А про людей, які не зважають на думку більшості, кажуть: **«Діє проти течії»**.

213. Спишіть прислів'я. Визначте синтаксичну роль прислівників, ужитих у формі вищого і найвищого ступенів порівняння.

1. Ліпше найгірша недоля, як чужа неволя. 2. Краще тепер, як у четвер. 3. Глибше орати — більше хліба мати. 4. Правда, що гірчить, краще за брехню, що солодить. 5. Тихіше їдеш — далі будеш. 6. Чекати погано, а доганяти ще гірше. 7. Найсолодше у світі — сон.

214. 1. Прочитайте. Випишіть прислівники і прикметники.

Відвертість — запорука справжньої дружби. Для товариських стосунків відверті бесіди набагато важливіші за красиву зовнішність, уміння весело проводити вільний час. Але навіть у товариських людей щирі довірливі

взаємини не виникають миттєво. Потрібен час, щоб добре пізнати одне одного. Дружба — це відчуття щастя. По-справжньому щасливі люди поведуться вільно, розкуто, не намагаються підлаштувати когось під себе. Щирий друг — це людина, яка сприймає тебе з усіма твоїми вадами і впевнена у твоїй цінності й неповторності, яка глибоко цікавиться твоїм життям, відверто радіє твоїм успіхам і щиро переживає твої негаразди (*З газети*).

2. Утворіть від виписаних слів (де це можливо) просту і складену форми найвищого ступенів порівняння.

На уроці української мови:

Учитель. У тебе такий же опис кішки, як і у твого брата Віті.

Учениця. Та то ж та сама кішка.

215. 1. Охарактеризуйте за малюнком-схемою свої стосунки з людьми, використавши прислівники різних ступенів порівняння.

Зразок. *З подругою я спілкуюся довго і найвідвертіше.*

2. Запишіть п'ять речень, які ви склали, виконуючи перше завдання.

216. Накресліть у зошиті таблицю. Запишіть у відповідні колонки подані слова.

Вищий ступінь порівняння, проста форма	Вищий ступінь порівняння, складена форма	Найвищий ступінь порівняння

Ширше, більше, значно приємніше, ще менше, щонайсильніш, приємніше, важче, найкраще, щонайнижче, більш уважно, менш стисло, найдокладніше, значно менше, темніше.

Як можна передати українською мовою поняття величини (розміру) та окремих її вимірів (висоту, глибину, довжину, ширину, товщину)?

У сучасній літературній мові для цього можуть уживатися паралельні граматичні форми, що стилістично збагачують мову. Так, про висоту якогось предмета можна сказати: *заввишки три метри; висотою три метри; висотою в три метри.*

217.

Складіть і запишіть речення з прислівниками *завглибки, завбільшки, завдовжки, завтовшки.*

Не той друг, що медом маже, а той, що правду каже (*Народна творчість*).

Берись дружно — не буде сутужно (*Народна творчість*).

Той, хто спілкується з мудрим, буде мудрим, а хто товаришує з дурним, подурнішає (*Східна мудрість*).

§ 27. Букви *-н-* та *-нн-* у прислівниках

Прислівники, що утворилися від прикметників з *-н-* та *-нн-*, зберігають правопис цих прикметників: *невпинний — невинно, нежданий — неждано.*

З двома *н* пишуться також прислівники *знання, навмання, погідтинню, попідвіконню, спросоння.*

Пишеться <i>-нн-</i>	Пишеться <i>-н-</i>
1. У прикметниках, утворених від іменників з основою на <i>-н-</i> за допомогою <i>н</i> : <i>стіна + н → стінний,</i> <i>день + н → денний</i>	1. У прикметниках, утворених від іменників з основою на будь-який приголосний (крім <i>-н-</i>) за допомогою <i>н</i> : <i>брат + н → братній,</i> <i>клас + н → класний</i>
2. У прикметниках з наголошеними <i>-анн-</i> , <i>-енн-</i> , <i>-янн-</i> , що вказують на збільшену ознаку або неможливість дії: <i>нездоланний, священний,</i> <i>незрівнянний, старанний,</i> <i>здоровенний</i> Увага: <i>даний, довгожданий</i>	2. У прикметниках, утворених додаванням <i>-ан-</i> , <i>-ен-</i> , <i>-ин-</i> , <i>-ін-</i> , <i>-он-</i> , <i>-ян-</i> до основи іменників: <i>гречаний,</i> <i>царствений, пташиний,</i> <i>солов'їний, солоний,</i> <i>скляний</i> Увага: <i>божественний</i>

218.

1. Прочитайте. Випишіть прикметники з $\widehat{-н-}$, $\widehat{-ен-}$, $\widehat{-енн-}$, $\widehat{-ян-}$.

Урочище називається в народі Зориками... Найкраще тут улітку, коли пишно цвіте біла акація. Її кетяги пахнуть медом страх як! А бджоли гудуть, немов струни чарівної арфи. Ідеш неходженим шляхом поміж високих дерев,

ніби в розкішних священних палатах. Під густими кущами стелиться м'яким килимом шовкова трава, яріють квіти. Крізь верхів'я дерев щедрими пучками пробиваються сонячні промені, що золотом іскряться в краплинах роси. А тиша яка в гаю! Інколи її порушить несміливе щебетання соловейка, що вже одспівав весняну пісню (За С. Хаврусем).

2. Від виписаних прикметників утворіть і запишіть прислівники за допомогою $\widehat{o}$ -. Поясніть правопис *-н-* і *-нн-* у цих словах.

219.

Спишіть слова, вставляючи потрібні букви. У кожному рядку підкресліть зайве слово. Поясніть свій вибір.

1. Безці..но, здивова..о, схвильова..о, впевне..о.
2. Попідти..ю, бездога..о, бездум..о, навма..я.

— Сашко, — суворо запитав батько, — чому ти одержав незадовільну оцінку? Ти не зрозумів учительового запитання?

— Я його запитання зрозумів, — розвів руками Сашко, — але він чомусь не зрозумів моєї відповіді.

220.

Утворіть і запишіть прислівники із суфіксом *-о-* від поданих прикметників.

Заможний, небезпечний, здивований, холодний, німецький, законний, корисний, незмінний, незбагненний, ненастанний, неодмінний, звичний, щогодинний, істинний.

221.

1. Прочитайте. Чи погоджуєтеся ви з висновками Арістотеля щодо дружби?

Дружба ушляхетнює життя, її шанували і возвеличували мислителі давнини. Арістотель вважав, що друзів необхідно мати кожному, адже ніхто не воліє жити без них, навіть якби мав усі інші багатства. Він пояснював: «Дружба не тільки неоціненна, а й прекрасна — ми уславлюємо того, хто любить своїх друзів, мати багато друзів — це прекрасно, а деяким навіть здається, що бути чудовою людиною і другом — це те саме».

2. Знайдіть у тексті слова, за допомогою яких можна прокоментувати орфограму «Букви *-н-* і *-нн-* у прикметниках і прислівниках».

222.

1. Спишіть, вставляючи потрібні букви з дужок.

Радіс(нн, н)о, приєм(нн, н)о, безпереч(нн, н)о, потріб(нн, н)о, соняч(нн, н)о, невблага(нн, н)о, непримире(нн, н)о, страше(нн, н)о, безпідстав(нн, н)о, сором(нн, н)о, нежда(нн, н)о, несаказ(нн, н)о.

2. Використавши подані у вправі слова, складіть усний твір на тему: «Людина без друзів — що дерево без коріння».

У будинку людського щастя дружба зводить стіни, а любов утворює купол (Козьма Прутков).

Дружба, яку проносять через життя, не тільки додає втіхи й чарівності світлим його сторонам, а й зменшує страждання (Плутарх).

Необхідно — треба — потрібно

Ці слова вживаються, коли треба передати різний ступінь обов'язковості якоїсь дії. У розмовному стилі використовуємо: *треба, дуже треба, просто-таки необхідно*. В офіційно-діловому стилі вживаємо сталі вислови: *необхідно зазначити, треба визнати, потрібно звернути увагу*.

§ 28. Не і ні з прислівниками

НІ з прислівниками пишеться

разом	окремо
— якщо прислівник разом із ні виражає одне поняття: <i>нізвідки, ніскільки</i>	— якщо ні заперечує, відкидає щось: <i>ні туди ні сюди</i>

Частка **ні** в прислівниках може бути наголошеною і ненаголошеною.

Порівняймо:

ніде — немає де	ніде	} заперечує щось
ніколи — немає коли	ніко́ли	
ніяк — немає як	нія́к	
нізвідки — немає звідки	нізві́дки	

223. 1. Спишіть, знявши ризку.

1. Двоє рибалок або двоє мисливців **ні/коли** не/почувають себе чужими один одному: у них є про віщо говорити, вони — завжди друзі (*Остан Вишня*). 2. Минуле **ні/коли** не/повертається (*Р. Іванченко*). 3. Мені тепер здається, що ні/де на цілім світі вже не/ма чужини, поки ми вдвох з тобою (*Леся Українка*). 4. Я з тобою ані/разу за руку не/взявся, я тобою, як зорею, з землі любувався (*В. Стефаник*). 5. В інші дні й пообідати після школи гаразд **ні/коли** хлопцеві (*А. Головка*).

2. Поставте наголос у виділених словах.

НЕ з прислівниками пишеться

разом	окремо
— якщо без не не вживається: <i>невдовзі, невідв'язно, невпинно, ненароком</i> ; — якщо не з прислівником виражають одне поняття і його можна замінити синонімом без не : <i>недобре (погано), нешвидко (повільно)</i>	— з більшістю прислівників; — якщо не заперечує, відкидає щось: <i>не вчора, не вдруге, не по-нашому</i>

224. Спишіть. Запам'ятайте написання **не** з прислівниками.

Невсипуче, неквапом, неподалік, несамовито, неспроста, нехотя, нещадно, несподівано.

Не треба, не слід, не можна, не варто, не дуже, не цілком, не зовсім, не досить, не вперше, не по-товариському, не праворуч, не щодня.

225. Спишіть, розкриваючи дужки.

1. Він (не)давно казав у класі, що зробить парашут, з яким (не)вниз стрибати, а вгору (О. Іваненко). 2. Ніч (не)рухомо тишею блищить. І радість (не)сподівано зросла, мов крила за плечима (Є. Маланик). 3. Його слова звучали (не)виразно, а заплутано (Є. Гуцало). 4. (Не)вдовзі на рожевому тлі вечірнього неба сплив золотий ріг місяця-молодика, простеливши на Росі ясну доріжку (С. Хаврусь). 5. На думці в мене тепло й гарно, що (не)дарма я по землі ходив (Л. Дмитерко). 6. Берези й клени, ще (не)давно голі, стоять, зеленим маючи гіллям (М. Рильський). 7. Весь ясний сонячний світ стояв (не)рухомо (О. Довженко).

Тато. Павлусю, з ким бився Юлій Цезар?

Син. Ти питаєш міліціонера про такі справи, а не мене.

226. Доповніть і запишіть прислів'я, розкриваючи дужки й використовуючи довідку. Поясніть орфограму «Правопис не з прислівниками».

1. (Не)далеко ледачому до ... . 2. (Не)тепер по гриби ходити, а восени, ... 3. (Не)довго думав, а ... . 4. (Не)так сталося, ...

Довідка: голоду; коли будуть родити; добре сказав; як гадалось.

227. 1. Прочитайте надписи на пелюстках. Це компліменти. Запишіть ті з них, які ви хотіли б сказати комусь із друзів.

2. Прокоментуйте правопис **не** і **ні** з виділеними словами.

Нових друзів наживай, старих — не забувай (*Народна творчість*).
 Не в службу, а в дружбу (*Народна творчість*).
 Приятелів тьма, а друга нема (*Народна творчість*).
 Дружба має різні прояви, але закон у неї один — вірність (*М. Коцюбинський*).

§ 29. *И* та *і* в кінці прислівників

У кінці прислівників відповідно до вимови пишемо **и** або **і**: *згори, угорі, відтоді, звідти*.

Труднощі становлять прислівники, у яких перед **и** або **і** стоять **г, к, х, ж, ч**.

У кінці прислівників пишемо

и	і
— після г, к, х : <i>навкруги, залюбки, верхи, по-материнськи, по-людськи</i> ; — після ж, ч , якщо прислівник утворено за допомогою префікса по- : <i>по-ведмежи, по-заячи</i> ; — після ч , якщо прислівник утворено від дієприслівника: <i>стоячи, лежачи, нехотячи</i>	— після ж, ч , крім прислівників із префіксом по- : <i>насторожі, уночі</i>

228. 1. Прочитайте.

— Розкажи, Васильку, чи росте деревце, що ти посадив навесні? — запитала вчителька.

— Росте! Я його двічі поливав.

— Коли?

— Уранці та ввечері щодня, — відповів Василько.

Учителька похвалила його і запитала Михайлика:

— А як твоє деревце?

— Невдовзі засохло, — опутивши додолу очі, відповів Михайлик.

— Ти що, не поливав його?

— Поливав!

— Скільки?

— Теж двічі!.. Один раз у квітні, як посадив, а другий раз, як ішов на канікули (*За М. Колесниковим*).

2. Випишіть прислівники з **і** в кінці. Поясніть їх правопис.

229.

Запишіть, вставляючи замість крапок потрібні кінцеві голосні та розподіляючи слова у дві колонки: а) з **и** в кінці, б) з **і** в кінці.

Безвіст.., увечер.., угор.., взнак.., вкуп.., уноч.., восен.., врешт.., усередин.., довол.., догор.., опівдн.., опівноч.., зсередин.., навік.., заран.., узнак.., напровесн.., навкос.., завтовшк.., віднин.., подекуд.. .

230.

Утворіть і запишіть прислівники, скориставшись схемою. Поясніть правопис кінцевого голосного.

но- юнацьк
батьківськ
приятельськ
французьк
сусідськ -и

Учитель. Чому в країнах Стародавнього Сходу дуже цінували грецькі амфори?

Учень. Тому що ці амфори росли тільки там.

231.

Спишіть, вставляючи потрібну букву з дужок.

Перша зустріч із ним буває в людини в ранньому віці, років в одинадцять—тринадцять. Якось уранц(и, і) або ввечер(и, і) ніби знайомий хлопчина з веснянками або завжд(и, і) усміхнена дівчинка на першій парті починає привертати чийсь увагу. Двоє потайк(и, і) обмінюються поглядами. Можна ніби мимовол(и, і) штовхнути, наступити трич(и, і) на ногу. Інкол(и, і) виникає тривога, дивна радість. Раптом звідк(и, і) не візьмись — сльози. Це перші паростки дорослих почуттів. Це по-юнацьк(и, і) романтичне кохання допомагає дорослішати.

232.

Випишіть з орфографічного словника по п'ять прислівників з **и** та **і** в кінці слів.

Жити — означає любити (Ю. Мушкетик).

Є в коханні і будні і свята,

Є у ньому і радість і жаль... (В. Симоненко).

Наразі — прислівник, що означає «поки що», «тим часом», «зараз»: **Наразі** треба підготуватися до контрольної, бо завтра не матиму часу. Прийшли **наразі** до школи, де відбувалися змагання.

§ 30. Правопис прислівників на -о, -е, утворених від прикметників і дієприкметників

У прислівниках, утворених від прикметників і дієприкметників, у кінці переважно пишеться -о: *близько, ясно, синьо, свіжо, творчо*. Однак зрідка, зокрема після шиплячих, прислівники мають закінчення -е: *боляче, гаряче, вороже, неминуче*.

233.

Прочитайте. Запам'ятайте правопис кінцевих голосних.

Голосно, дуже, міцно, низько, дбайливо, весело, повільно, ніжно, тихо, погоже, довго, легко, добряче, нерухомо, поживкло, хвилююче, задумано, зажурено, залякано, стомлено, стисло, закохано, зачаровано, порожньо, схвильовано, невсипуче, завше, рішуче, сліпуче, таємниче, непосидюче, неохоче, терпляче, щонайгірше.

Любов — це стан, при якому щастя іншого стає необхідною умовою вашого щастя (*Р. Хайнлайн*).

Любов — це фанклуб з двома фанами (*А. Генрі*).

Кохати — значить бачити диво, невидиме для інших (*Ф. Моріак*).

234.

1. Прочитайте вірш В. Симоненка «Вона прийшла» — один із шедеврів любовної лірики.

Вона прийшла **непрохана й неждана**,
І я її зустріти не зумів.
Вона до мене впливла з туману
Моїх юнацьких **несміливих** снів.

Вона прийшла, **заквітчена і мила**,
І руки лагідно до мене простягла,
І так чарівно кликала й манила,
Такою **ніжною і доброю** була.

І я не чув, як жайвір в небі тане,
Кого остерігає з висоти...
Прийшла любов непрохана й неждана —
Ну як мені за нею не піти?

2. Від виділених прикметників і дієприкметників утворіть прислівники на *-о*, *-е*. Обґрунтуйте вживання того чи іншого кінцевого голосного.

235.

- Спишіть, вставляючи потрібну букву з дужок.

У твоєму віці хлопчики здебільшого хочуть спілкуватися з хлопчиками, а дівчатка — з дівчатками. Вважають, що з дітьми протилежної статі їм спілкуватися негож(о, е). І через це іноді багат(о, е) втрачають.

Так, один твій ровесник усе літо навмисн(о, е) усамітнювався лише тому, що принципово не грався з дівчатками. А одна дівчинка відмовилася від цікавої подорожі через те, що там були переважн(о, е) хлопці. Однак і дівчата, і хлопці не просто ставляться один до одного терпляч(о, е), а й мають чимал(о, е) спільних інтересів, уподобань, захоплень.

236.

- Випишіть з орфографічного словника десять прислівників із кінцевим *е*.

На уроці географії вчителька викликала до дошки Ігоря Іваненка і попросила його показати, де розташована Америка. Ігор довго думав, нарешті ткнув у карту указкою, та так, що навіть зламав її.

Учні дружно зареготали. Найбільше потішався друг Ігоря Микола. Учителька, щоб заспокоїти Миколу, запитала в нього, хто відкрив Америку.

— Іваненко! — радісно відповів хлопець.

Прочитайте речення. До прислівників, використаних у цих реченнях, доберіть спільнокореневі прикметники середнього роду однини. Складіть і запишіть з ними речення.

1. Семикласники підійшли до цього завдання творчо. 2. Наші спортсмени на змаганнях виступили блискуче. 3. Треба було діяти рішуче. 4. Повернувшись з екскурсії, діти мальовниче розповідали про побачене. 5. Вправа була виконана добре. 6. Вивчивши теорію, учні практично засвоюють правила. 7. Учитель терпляче слухав недолугу відповідь. 8. Чергові неждано погодилися вимити підлогу в класі. 9. Коли ми зайшли у вагон, у ньому було порожньо. 10. Після двох годин блукання містом туристи добряче втомилися.

Правильно

аналогічно
одночасно
залежно від віку
письмово попередити
самочинно
спільно діяти
варто уваги
завдовжки

Неправильно

~~аналогічним образом
в один той самий час
у залежності від віку
письменно попередити
самовільно
сумісно діяти
достойно уваги
у довжину~~

із Бабусяної Схрині

Тихіший від води, нижчий від трави — дуже скромний, покірний, непомітний.

Яся. Про кого, бабуся, так кажуть — **тихіший від води, нижчий від трави**? До чого тут вода і трава?

Бабуся. Так кажуть про людину, яка поводить себе скромно, непомітно. Уявіть собі ставок тихої літньої днини, вода в ньому навіть не колихнеться — така спокійна. Тому і «тихіший від води». А «нижчий від трави» — бо трава здебільшого низенька, при землі росте...

Дмитрик. А хіба добре завжди бути непомітним?

Бабуся. Уяви, що хтось не вивчив урок, боїться, щоб його не викликали, тому сидить **тихіший від води, нижчий від трави**. Різні бувають ситуації, коли людина так поводиться.

Яся. Я чула, як учителька сказала так про одного нашого однокласника, зовсім не спокійного і не дуже скромного.

Дмитрик. Зрозуміло, чому вона так сказала. Він зробив шкоду — бешкетував, чого тільки не робив! А коли батьків викликали — став **тихіший від води, нижчий від трави**.

§ 31. Написання прислівників разом і через дефіс

Складні прислівники можуть писатися разом, окремо і через дефіс. У цьому параграфі ми подамо основні правила щодо написання прислівників разом і через дефіс. Загалом ця частина мови складна з погляду правопису, тому радимо частіше заглядати в словник.

Разом	Через дефіс
пишуться складні прислівники, утворені	
<p>1) поєднанням прийменника з прислівником: <i>позавчора, наскрізь</i>;</p> <p>2) поєднанням прийменника з іменником: <i>уголос, навесні</i>;</p> <p>3) поєднанням прийменника з коротким прикметником: <i>зрідка, нашвидку</i>;</p> <p>4) поєднанням прийменника з числівником: <i>поодинці, удвоє</i>;</p> <p>5) поєднанням кількох прийменників із будь-якою частиною мови: <i>попідвіконню, спідлоба</i>;</p> <p>6) поєднанням кількох основ: <i>повсякчас, мимоволі</i>;</p> <p>7) за допомогою часток <i>аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-, -сь</i> і будь-якої частини мови: <i>абияк, анітрохи, декуди, чимало, щодня, якнайдовше, кудись</i></p>	<p>1) від прикметників і займенників на -ому, -єму, -и за допомогою <i>по</i>: <i>по-братньому, по-моєму, по-материнськи</i>;</p> <p>2) за допомогою по від порядкових числівників: <i>по-перше, по-друге, по-п'яте</i>;</p> <p>3) за допомогою часток <i>будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-</i>: <i>будь-де, куди-будь, коли-небудь, казна-як, десь-то, хтозна-що</i>;</p> <p>4) з двох прислівників: <i>десь-інде, десь-інколи, сяк-так</i>;</p> <p>5) повторенням тих самих або синонімічних, антонімічних незміюваних слів: <i>ген-ген, зроду-віку, врешті-решт, пліч-о-пліч, віч-на-віч</i>.</p> <p>Примітка. Перша частина окремо, а дві наступні через дефіс пишуться в прислівниках <i>не сьогодні-завтра, без кінця-краю, з діда-прадіда, з давніх-давен</i></p>

238. 1. Спишіть прислівники, утворені поєднанням прийменника з іменником. Запам'ятайте правопис.

Увечері, взнаки, **вкупі**, вкрай, вранці, вряд, всмак, доверху, довіку, запанібрата, доценту, зараз, **збоку**, згори, зроду, набік, **навіки**, надворі, **напам'ять**, напоказ, уголос, уплач.

2. Складіть і запишіть речення з омонімами (пишуться окремо) до виділених слів. Поясніть правопис омонімів.

239. 1. Спишіть, знявши ризику.

Ранкове сонце щедро заливає верхів'я закосичених беріз, кучерявих осик. Тут же гніздяться густі куці ліщини, завітчані жовто/коричневими сержками. Мимо/волі зупиняєшся, милуєшся біло/корими берізками. Вони виструнчились до/вкола, ніби свічки. На дні не/глибокої балки ледь/ледь

жебоніє в піску весняний струмок, там уже ясніють квіти матері/ї/мачухи (С. Хаврусь).

2. Поясніть правопис складних прислівників.

240. Прочитайте. Випишіть складні прислівники. Поясніть їхній правопис.

1. А я все ходив по цій диво-леваді сюди-туди. 2. Лісник, очевидячки, проїжджав просікою на кінному візку і раз у раз трубив, повідомляючи лісорубам про своє місцезнаходження. 3. Тут десь-не-десь трапляються низькорослі дикі вишні. 4. Посідали ластівки отак у парі на дротах та любо-мило защебетали — про далекий теплий край розказали і господарів звеселили. 5. На річці тихо-тихо (З тв. С. Хавруся).

241. 1. Прочитайте. Випишіть речення зі складними прислівниками, що пишуться через дефіс.

— Для чого ти дружиш із хлопцем? — запитала Наталю Олена.

— По-перше, щоб не заздрити однокласницям, які вже зустрічаються з хлопцями. По-друге, щоб він завжди був під рукою: піднести портфель, провести додому, вислухати, захистити. По-третє, щоб примусити інших хлопців звернути на себе увагу.

— А я товаришую з хлопцем, бо вдвох краще, цікавіше, ніж одному. Адже люди для того й зустрічаються на життєвому шляху, щоб доповнювати один одного, допомагати один одному, врешті-решт, іти по життю пліч-о-пліч, — заперечила подруга.

2. Визначте, яку синтаксичну роль виконують прислівники у вписаних реченнях.

3. Думку котрої з подруг ви підтримуєте? Обґрунтуйте відповідь.

242. Випишіть з орфографічного словника десять прислівників, що пишуться через дефіс.

243. 1. Випишіть з орфографічного словника п'ять прислівників, утворених за допомогою часток *аби-*, *ані-*, *де-*, *чи-*, *що-*, *як-*.

2. Складіть і запишіть із ними речення.

Малюки — найталановитіші гумористи. Мабуть, ви не раз чули, як вони розмовляють.

* * *

Трирічний Василько запитує:

— Мамусю, хто такі ангелики?

— То такі чемні дітки, у яких виростають крильця, — пояснює мама, — а ще є чортики — нечемні хлопчиська, у яких на голові виростають ріжки.

Василько перелякано обмацує свою голівку:

— Ні, ще нема! — зітхає полегшено.

П'ятирічному Тимуру мама дала срібну ложку, щоб розмішати цукор у склянці чаю.

— Срібло вбиває всі мікроби, — пояснила синуві.

— Ага, то я тепер чай із дохлими мікробами питиму? — розревів-ся малий.

244. Спишіть, вставляючи слова з довідки замість крапок.

Якщо хтось чіпляється до твоєї дівчини, то краще сказати кривднику ... , що ти не хочеш проблем. Дівчину ... треба відвести від небезпечного місця. Не варто хвилюватися, що тебе ... вважатимуть боягузом. ... куди більше честі вирішити проблеми з гідністю, ніж устрювати в безглузду бійку. А ... запам'ятай: хороші дівчата ... бійок не люблять.

Довідка: *позаочі, наодинці, відразу, наостанок, звичайно, урешті-решт.*

245. 1. Прочитайте. Знайдіть прислівники, поясніть їхнє творення.

Драконівські закони

Жив собі колись дракон —
Мав дракон такий закон:
Слабших себе — не займати,
А сильнішим — пробачати,
А крім того, — не ковтати
Дітлашню й жіночу стать,
А коли іде зима —
Зігрівати задарма

З кожної своєї пащі
Всіх голодних і пропащих,
Й пригостити їх узваром —
Поміж іншим, теж задаром...

Он які були дракони
І драконівські закони.

Г. Фалькович

2. Пригадайте, що означав вислів *драконівські закони* для мешканців Стародавньої Греції.

Потайки кожен із нас хоче, щоб той, кого ми любимо, думав так само, як і ми (*К. Чернін*).

Слухаючи друга, пізнаєш його думки, слухаючи коханого — його почуття (*О. Форель*).

Відрізняйте прислівники з префіксами від сполучень прийменників з іменниками, прикметниками, займенниками, числівниками.

Удень пригріло сонце.

Він здивувався **по-справжньому**.

Спочатку було весело.

Нас зібралось **чимало**.
Він **нізащо** не хотів
розлучатися з м'ячем.

У день народження кожен чекає сюрпризів.

Ми йшли
по справжньому
вовчому сліду.

З початку концерту
минуло двадцять хвилин.

Чи мало ви зробили?
Ні за що тобі дякувати.

Сонце **вдруге** заглянуло
у вікно.
Назустріч вибігла дівчина.

Сонце заглянуло **в друге**
від ганку вікно.
На зустріч
з однокласниками
з'їхались усі.

§ 32. Написання прислівникових словосполучень типу: *раз у раз, з дня на день і подібних*

Окремо пишуться складні прислівники, утворені:

1) поєднанням прийменника з іменником, у яких іменник зберіг своє лексичне значення і граматичну форму, а між іменником і прийменником можна вставити означення: *без жалю* (без жодного жалю), *з болю* (із сильного болю);

2) поєднанням прийменника з повним прикметником чоловічого роду: *в основному, в цілому*;

3) поєднанням прийменника **по** зі збірним числівником: *по двоє, по троє*;

4) повторенням змінюваного слова в різних відмінках із прийменником і без: *одним одно, з кінця в кінець*.

246. 1. Спишіть прислівникові сполуки. Запам'ятайте правопис.

Один одинцем, один в один, з роду в рід, раз у раз, день у день, рік у рік, сам на сам, час від часу, з дня на день, з ранку до вечора, з боку на бік, ні слуху ні духу.

2. Складіть і запишіть із трьома з поданих прислівникових сполучень речення. Визначте синтаксичну роль прислівникових сполучень.

247. Запишіть прислівникові сполучення, зашифровані в схемах. Поясніть правопис.

кінця-краю
жалю кінця
відома краю
ладу **без** ліку
мети наміру
пуття сліду
смаку сумніву

запитання
гурту діла
вподоби побачення
крихти **до** ладу
пари пори
пуття краю
речі сих пір

бігу біс
вагу вибір
видноті відмінно
самоті **на** світанку
совість сором
ходу сміх
щастя совісті

248.

Накресліть у зошиті таблицю за поданим зразком. Запишіть у неї прислівники та прислівникові сполучення, знявши ризик (при потребі скористайтесь словником).

Разом	Окремо

По/біч, по/близу, по/закону, по/змові, по/знаку, по/вєрх, по/можливості, по/вік, по/волі, по/заду, по/правді, по/ночі, по/пліч, по/руч, по/совісті, по/сусідству, по/суті, по/ряд, по/середині, по/часті, по/черзі, по/щирості.

На прийомі в дантиста

Лікар. Можна тебе попросити кілька разів голосно закричати?

Хлопчик. Навіщо? Мені ж зовсім не боляче.

Лікар. Ти бачив, скільки людей прийшло на прийом? А за годину починається трансляція футбольного матчу Ліги чемпіонів.

249.

Порівняйте написання прислівників у правому і лівому стовпчиках. У якому з них можливе інше написання, що змінить лексичне значення?

убік, украй, вкупі,
уголос, угорі, удень, врешті

у затишку, в міру, в нагоду,
у ногу, в обмін, в цілості, в обріз

і пензлем, і словом

Л. Гонанчук. «Яблуневий цвіт». 2003

250.

1. Спишіть уривок із вірша В. Сосюри. Підкресліть прислівники. Надпишіть над ними розряд. Чи є серед них складні? Відповідь обґрунтуйте.

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
і земля убирається зрання...

Дише тихо і легко в синяву вона,
 простягає до зір свої руки...
 В день такий на землі розцвітає весна
 і тремтить од солодкої муки...

2. Визначте, від яких слів поданого уривка можна утворити прислівники. Запишіть утворені прислівники.

251. 1. Спишіть прислівники. Поясніть їхнє творення і правопис.

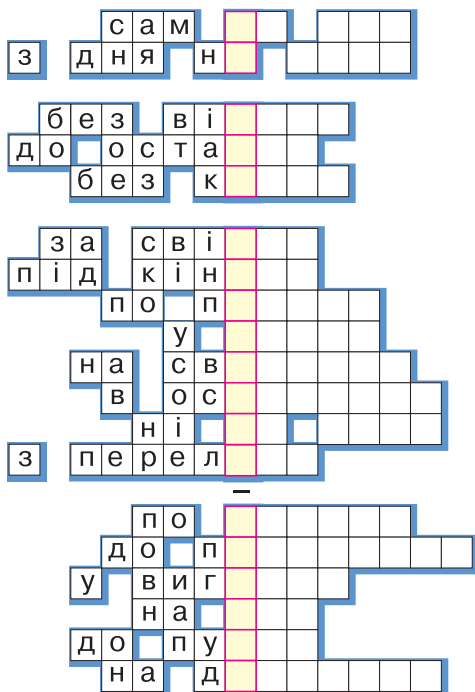
Віднині, назавтра, нарізно, позаторік, **завидна**, нашвидку, деінде, **запані-брата**, по-зимовому, всього-на-всього, **мимохідь**, **мимохить**, **навперейми**, подекуди, повсякчас, рано-вранці, давним-давно, по-п'яте, по-нашому, з дня на день, у стократ, улітку, під боком, на відшибі, з-за кордону, позаторік.

2. З'ясуйте за тлумачним словником лексичне значення виділених слів.

Не за обличчя судить, а за серце (Г. Сковорода).
 Не будь нав'язливим, щоб тебе не відштовхнули, і не дуже віддаляйся, щоб не забули про тебе (З Біблії).

252. 1. Перемалуйте кросворд у зошити. Доберіть з довідки закінчення прислівникових сполук.

Довідка:

інця;
 нку;
 а день;
 на сам;
 яку;
 дома;
 око;
 озвіллі;
 обачення;
 тла;
 ття;
 ець;
 поміч;
 равді;
 ітанку;
 ляді;
 новному;
 закону;
 яку;
 на гріш.

2. Якщо ви правильно виконали завдання, то у виділених клітинках прочитаєте прислів'я, яке допоможе вам у житті.

Узагальнення до розділу «Морфологія. Прислівник»

Прислівник — це самостійна незмінна частина мови, яка характеризує дію, стан чи ознаку предмета.

Схема розбору прислівника як частини мови

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (прислівник).
3. Розряд за значенням: означальний (якісно-означальний, кількісно-означальний, способу дії), обставинний (місця, часу, мети, причини).
4. Ступінь порівняння (нульовий, вищий, найвищий; визначається тільки в якісно-означальних прислівниках).
5. Синтаксична роль (найчастіше буває обставиною, рідше — присудком, означенням).

Зразок розбору прислівників, використаних у реченні:

Краще скажи мало, але добре (Козьма Прутков).

Краще — присл., означальн., якісно-означ., вищ., обстав.

Мало — присл., означальн., якісно-означ., нульов., обстав.

Добре — присл., означальн., якісно-означ., нульов., обстав.

Написання прислівників і прислівникових сполучень

Разом	Окремо	Через дефіс
безвісти, віднині, вслід, нагору, надміру, назустріч, нарівні, одвіку, опівдні, опліч, подекуди, посередині; зрідка, напевне, нарізно, помалу; заодно, удвоє, утрьох; передусім, унічию; завбільшки, навпаки, спідлоба; ліворуч, повсякчас, чимдуж; абикуди, деінде, щосили, якнайдовше, якомога	без відома, в ногу, до останку, на зло, на око, на прощання, на радощах, на скаку, на слово, на сміх, на совість, на ходу, на щастя, над силу, по сусідству, у стократ; день у день, з боку на бік, з дня на день, один в один, раз у раз, час від часу; таким чином, тим разом, тим часом; в основному, в цілому; по двоє, по четверо	по-батьківському, по-братньому, по-своєму, по-українському; по-господарськи, по-латині, по-людськи; по-перше, по-друге; аби-то, будь-де, казнаде, коли-будь, коли-небудь, так-то, хтозна-як; вряди-годи, десь-інде, сьак-так; будь-що-будь, віч-навіч, далеко-далеко, коли-не-коли, ось-ось, хоч-не-хоч

Завдання для самоперевірки

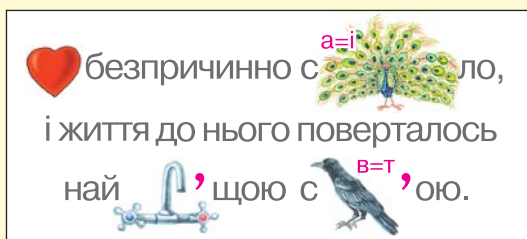
253.

Виберіть правильну відповідь.

1. У якому рядку правильно названо морфологічні ознаки прислівника:
  - а) час, спосіб;
  - б) відмінок;
  - в) незмінюваність?
2. У реченні прислівник найчастіше виступає:
  - а) додатком;
  - б) означенням;
  - в) обставиною.
3. У якому реченні вжито обставинний прислівник місця?
  - а) І сонний вітер ледь-ледь війнув, порушивши ранковий спокій (*М. Ткач*).
  - б) Де-не-де біліє деревій, жовтіє безсмертник, пахнуть, сохнучи від спеки, васильки (*О. Гончар*).
  - в) Щось живе, зворушне, ледве вловне заграло в серці дзвоном колоска (*В. Бичко*).
4. У якому словосполученні вжито прислівник:
  - а) менше завдання;
  - б) менше подвір'я;
  - в) менше говорити?
5. Дві букви *н* пишуться в слові:
  - а) віч(н, нн)о;
  - б) зако(н, нн)о;
  - в) здивова(н, нн)о.
6. У якому рядку всі прислівники пишуться разом:
  - а) (без)вісти, (від)давна, (мимо)хідь;
  - б) (на)жаль, (з)верху, (в)низу;
  - в) (зо)зла, (до)побачення, (до)верху?
7. У віршованому уривку: *Ніч (не)рухомо тишею блищить. І радість (не)сподівано зросла, мов крила за плечима* (*Є. Маланюк*) прислівники з *не* пишуться:
  - а) в обох реченнях окремо;
  - б) в обох реченнях разом;
  - в) у першому реченні окремо, а в другому — разом?
8. *Ні* з прислівниками пишеться окремо:
  - а) якщо прислівник разом із *ні* виражає одне поняття;
  - б) якщо *ні* заперечує, відкидає щось;
  - в) якщо прислівник без *ні* не вживається.
9. Який прислівник пишеться через дефіс:
  - а) (по)дружньому;
  - б) (по)руч;
  - в) (по)совісті?

10. Яке зі сполучень належить до прислівникового сполучення:
 а) без відома;
 б) без настрою;
 в) без перерви?
11. Ступені порівняння утворюються:
 а) від усіх прислівників;
 б) від обставинних прислівників;
 в) від якісно-означальних прислівників.
12. У якому рядку допущено помилку при творенні вищого ступеня прислівників:
 а) вузько — вужче, дорого — дорожче;
 б) близько — ближче, низько — нижче;
 в) гарно — гарніше, погано — поганіше?

254. 1. Розгадайте фразу, зашифровану в ребусі.

2. Розберіть прислівник, використаний у реченні, як частину мови.

255. 1. Прочитайте. Поміркуйте, з якою метою поет утворює неологізм *небрехня*. Знайдіть у тексті слова-антоніми.

Все востаннє, вперше все

Ти, мій друже, не журись.
 Кажуть, все було колись:
 Як твоя — така ж країна,
 Як твоя — така ж родина,
 Школа, іспити, дощі,
 Горобці і солов'ї...
 Навіть мамині борщі.
 Навіть сльози, як твої...

Кажуть, що довкола нас
 Все зникає повсякчас —
 Щохвилини і щодня...
 Це неправда. Ї небрехня.

Хай усе колись було,
 Хай зникало й знов цвіло —
 Знай, що кожна мить земна —
 Первина і дивина:
 Не барися — ось вона!

Вперше — ноги у росі,
 Вперше — сонце в небесі,
 Перші зливи, солов'ї,
 Ї перші сльози — то твої.

Г. Фалькович

2. Випишіть прислівники. Поясніть їх правопис.

У цьому розділі ви будете вивчати ПРИЙМЕННИК. Назва цієї службової частини мови складається з двох частин: при і йменник (іменник).
 Прийменник разом з іменником, займенником, числівником служить для вираження підрядних зв'язків у реченні.

Вправи й завдання цього розділу присвячено темі «Я і моє майбутнє».

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РОЗДІЛУ

Прийменники:

похідні (поміж, з-побід, поруч, завдяки, обабіч)
 непохідні (у, від, при, за, крізь)

прості (коло, між, на)
 складні (заради, щодо, із-за)
 складені (слідом за, згідно з)

§ 33. Прийменник як службова частина мови. Прийменник як засіб зв'язку в словосполученні

Прийменник, сполучник і частка належать до службових (неповнозначних) частин мови. Службові відрізняються від самостійних (повнозначних) тим, що не мають самостійного лексичного значення (не називають предметів, ознак, дій, кількості). Службові частини мови не мають морфологічних ознак, притаманних самостійним частинам мови (роду, числа, відмінка, часу, особи тощо), і самостійно не виконують ніякої синтаксичної ролі. Вони лише виражають відношення між словами або надають словам, словосполученням і реченням різних додаткових відтінків. Службові частини мови — незмінні слова.

256.

Розгляньте таблицю. Поясніть різницю між самостійними і службовими частинами мови.

Людина <u>народжена</u> для діяльності (Вольтер)				
Слово	Лексичне значення	Граматичне значення	Частина мови	Синтаксична роль
людина	суспільна істота, якій притаманні свідомість, мова, здатність виробляти й використовувати знаряддя праці	жін. рід, одн., Н. в.	іменник (самостійна частина мови)	підмет
народжена	така, що призначена, створена для чого-небудь	докон. вид, мин. час, пасив., одн., жін. рід	дієприкметник (форма дієслова)	присудок
для	самостійного лексичного значення не має, указує на відношення дії до предмета	уточнює граматичне значення іменника	прийменник (службова частина мови)	самостійної синтаксичної ролі не виконує, разом з іменником входить до складу обставини мети
діяльності	застосування своєї праці до чого-небудь	жін. рід, одн., Р. в.	іменник (самостійна частина мови)	обставина

Прийменник — це службова частина мови, що разом із формами непрямих відмінків іменника, займенника, числівника показує їхню залежність від інших слів у словосполученні чи реченні.

Батько ІЗ сином часто говорили ПРО майбутній вибір професії.

257. 1. Прочитайте. Випишіть виділені прийменники з повнозначними словами, смислові відношення між якими передають ці прийменники.

Людина не може без праці. **Завдяки** їй вона виокремилася **зі** світу тварин і вдосконалює своє існування **на** Землі.

Щасливі ті люди, **для** яких праця стала захопленням, радістю і гордістю. Вони працюють не тільки заради грошей, а насамперед **заради** задоволення **від** того, що їм удалося. Великим стимулом **у** роботі служить усвідомлення того, що твоя справа потрібна іншим, корисна **для** інших і є часткою всього великого колективу — суспільства (За І. Томаном).

2. Визначте, якими частинами мови є виписані повнозначні слова.

258. Спишіть. У кожному рядку підкресліть зайве словосполучення. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Квіти навколо хати, сиділи навколо багаття, подивилися навколо.
2. Рідний край, росте край дороги, стоїть край села.
3. Калина коло вікна, почекай коло хвіртки, дружнє коло.
4. Живе близько ста років, підійшли близько, розташований близько.
5. Був поруч із ним, садок поруч зі школою, стояли поруч.

259. Спишіть словосполучення. Які смислові відношення виражають прийменники?

Пригадати через день, посмутніти від образи, хмари над будинком, роботи на тиждень, був відсутній через хворобу, іти на урок, ішов за правду, старший від неї, сукня із шовку, взяв участь із задоволенням, прибув для перевірки, келихи з кришталю, підріс за рік.

260. Спишіть. Визначте, у яких відмінках ужито іменники у виділених сполученнях слів.

1. **До роботи** плачучи, а **до танців** скачучи. 2. **Без праці** нема життя і собаці. 3. **У нього** й робота: не бий лежачого. 4. Не все те робиться, що **на думці** вродиться. 5. Не клейться робота **у нашого Федота**. 6. **По роботі** честь, по заслuzі слава. 7. Попороби **до поту**, то й поїси **в охоту**. 8. Працює **через пень-колоду**. 9. **При роботі** швидко час минає. 10. Не **за свою справу** не берися (*Народна творчість*).

261. 1. З'єднайте частини прислів'їв. Запишіть їх. Про яку людську ваду йдеться в них?

Хоч три дні не їсти,
У лінивого і піч
Під лежачий камінь
Сонце на ялині,
Його робота не лізе
Узявся за гуж,
Як на вечорниці йде,
то під ним земля гуде,

вода не біжить.
а ми ще в перині.
аби з печі не злізти.
ні в тин, ні в ворота.
не пече, і стріха тече.
а як до роботи, то нема охоти.
не кажи, що не дуж.

2. З'ясуйте, яку синтаксичну роль у кожному реченні виконує іменник, що вживається разом із прийменником.

Усе, що робиш, треба робити добре (Ф. Бекон).
 Дія є найвиразнішим розкриттям людини (Г.-В.-Ф. Гегель).
 Роби те, до чого народжений (Г. Сковорода).
 Лінощі — це страх перед очікуваною роботою (Цицерон).

Правильно	Неправильно
за проханням	~~по проханню~~
за місцем роботи	~~по місцю роботи~~
до складу	~~в склад~~
при потребі	~~по потребі~~
від того часу	~~з того часу~~
з досвіду знаю	~~по досвіду знаю~~
за адресою	~~по адресі~~
за дорученням	~~по дорученню~~

§ 34. Непохідні й похідні прийменники

За походженням прийменники поділяються на **непохідні** і **похідні**. До **непохідних** належать прийменники, походження яких важко визначити: *без, в, до, для, за, об, від, над, під, по, при, про, з, із, між, крізь*.

Похідні — це ті прийменники, творення яких можна простежити. Вони утворені від непохідних прийменників або інших частин мови: *з-під, заради, навколо, із-за, поміж*.

Похідні прийменники утворюються	
1. Складанням двох або більше непохідних прийменників	<i>з-під, задля, поза, поміж, понад, посеред, із-за, з-поміж</i>
2. Шляхом переходу інших частин мови (іменника, прислівника, дієслова) у прийменники	<i>край стола, коло нас, шляхом перевиборів, поблизу ставка, включаючи молодших, перед уроками</i>
3. Шляхом поєднання форм прислівників чи іменників з непохідними прийменниками	<i>незалежно від, незважаючи на, під час, відповідно до, у зв'язку з, згідно з</i>

262.

1. Прочитайте. Випишіть з вірша непохідні прийменники з повнозначними словами, з якими вони вживаються. Визначте відмінок вписаних слів.

— Моя струнка й висока, як тополя.
 На конкурсах краси найперша «міс».
 — А мій вже має доларів доволі,
 Займеться, певно, бізнесом колись.
 — А у моєї здібності до мови,
 Вимова чиста й оксфордський акцент.
 — Портрети мій малює пречудово,
 Мені казали фахівці про це.

— А наша добре знається на моді,
 До того ж має вишуканий смак.
 — А ми комп'ютер маєм у господі,
 Вже програмує наш неабияк.
 — Моя співає, як естрадна зірка.
 — А мій береться на гітарі грати.
 — А мій, хоч би яка там перевірка,
 Урок найкраще може розказати.
 — А на змаганнях з боксу мій єдиний
 Високе місце призове зайняв.
 — А як у вас?
 — Дитина як дитина.
 Бездомне доглядає кошеня.

За І. Сухаревою

2. Як на вашу думку, чи є ще якісь захоплення в дитини, яка переймається долею кошеняти? Запишіть п'ять-шість речень, пояснюючи, чому батьки так високо оцінили доброту своєї дитини. Використайте в кожному реченні похідні прийменники.

263.

1. Складіть і запишіть із поданими словами по два речення, щоб в одному слово виступало прийменником, в другому — повнозначним словом.

Край, близько, перед, кінець, коло, поблизу.

2. Від яких частин мови і яким способом утворені подані прийменники?

Учитель дав завдання написати твір на тему: «Якби я був директором фірми». Усі старанно пишуть, і тільки Вовочка дивиться у вікно.

— А ти чому не пишеш?
 — Чекаю на секретарку!

264.

Яким способом утворені подані похідні прийменники? Свою відповідь проілюструйте, скориставшись зразком.

З-за, з-під, з-попід, з-над, з-понад, з-поміж, поміж, з-між, проміж, з-проміж, посеред, задля, заради, поза, з-поза.

Зразок. З-понад ← з + по + над.

По — з

Сполучення прийменника *по* з іменником у знахідному відмінку виражає значення об'єкта і мети: *піти по воду, по хліб*; значення кількості предметів: *по три, по чотири книжки*.

Сполучення *по* з іменником у місцевому відмінку вживається на означення місця: *по місту, по кутках, по школі*.

Помилково вживають прийменник *по* у сполученні з іменником, що називає навчальний предмет, наукову галузь: *зошит по математиці* замість правильного *зошит з математики*; *спеціаліст по дослідженню космосу* замість *спеціаліст із дослідження космосу*.

Прийменник *з* у сполученні з іменниками передає значення простору, кількості, об'єкта: *з міста; з п'яти осіб; урок з біології*.

Поділ професій на п'ять основних типів

Людина — природа
селекціонер, ветеринар,
зоотехнік, лісник,
дресирувальник,
геолог, агроном,
вулканолог

Людина — техніка
шахтар, слюсар, водій,
механізатор, інженер,
конструктор, машиніст,
зварювальник,
будівельник

Людина — знак
бухгалтер, економіст,
оператор ПК,
програміст,
дешифрувальник,
технічний редактор

Людина — художній образ
маляр, столяр,
художник,
дизайнер інтер'єру,
модельєр, скульптор, архітектор, музикант,
актор, письменник

Людина — людина
інспектор ДАІ,
слідчий, медсестра,
тренер, лікар, продавець,
учитель,
працівник відділу кадрів

2. Розкажіть про сферу діяльності чи професію, яка вас зацікавила найбільше, використовуючи подані словосполучення з похідними прийменниками.

З приводу вибору майбутньої професії, **у разі** потреби, **з огляду на** мої знання, **порівняно з** іншими спеціальностями, **за допомогою** самоосвіти, **через** проблеми із зором, **за рахунок** наполегливості, **незважаючи на** перші невдачі.

Недостатньо хотіти, треба і робити (Й.-В. Гете).
Краще працювати без визначеної мети, ніж нічого не робити (Сократ).
Праця — найкращий шлях до того, щоб любити життя (Е. Ренан).

266. 1. Спишіть. Поясніть розділові знаки.

1. З-за хмар прозирнуло сонце, і стало видно далекі переліски, припушені інеем, та чорну смугу дороги **попереду** (Гр. Тютюнник). 2. Сірим маревом повіті, коло сіл стоять тополі (Леся Українка). 3. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ (О. Довженко). 4. Тоді з півночі на світанку, від пізніх зір до ранніх зір, шовкову тиху колисанку я простелю у отчий двір (А. Малишко). 5. Споконвіку на тому місці, де колись, за свідченням легенди, зустрічались закохані, сльозилося з-під кручі джерельце (С. Хаврусь).

2. Над кожним прийменником надпишіть розряд за походженням.

3. Складіть і запишіть речення, у якому виділений прислівник виступає в ролі прийменника.

із Бабусяної СЪрїні

З одного тіста — однаковий з ким-небудь; подібний, схожий на когось. **З іншого тіста** — не схожий на когось, не однаковий з ким-небудь.

Бабуся з Ясею ліплять пиріжки. Дмитрик допомагає.

Дмитрик. А з цього тіста, бабуся, можуть бути шулики?

Бабуся. Для шуликів не треба дріжджового тіста...

Коржі для шуликів роблять зовсім з іншого тіста.

Яся. Так і про людей кажуть — вони або з одного тіста, або не з такого, іншого.

Бабуся. А де ти таке чула?

Яся. Я читала в книжках. Та й учителька завжди каже, що ми всі **з одного тіста**, коли вигадуємо щось у класі.

Дмитрик. А хтось же буває і **з іншого тіста**?

Бабуся. Той, хто має іншу вдачу, звички, власне, інший характер. Не випадково ж існує вислів **виліпити характер**.

§ 35. Правопис прийменників. Написання похідних прийменників разом, окремо і через дефіс

Прийменники вживаються з іменниками, займенниками, числівниками в непрямих відмінках і пишуться з ними завжди окремо: **із задоволенням, між горами, до нас, з-понад усіх, з-поміж багатьох, від трьох**. Але не слід плутати прийменники з однозвучними префіксами: **при** дорозі, але **придорожній**; **між** народами, але **міжнародний**.

267.

Спишіть, розкриваючи дужки.

Я беру (з)готових рук полив'яний глек, стернями виходжу (на)дорогу, а далі житами, та пшеницями, та вівсами біжу (на)долинку, де так принадно вимлівають (на)сонці підкучерявлені верби і тихенько попискує (під)ногами волога земля. І так мені хочеться когось зустріти, розказати, що я вже не якийсь там пастушок, а жнець.

Але навколо ні лялечки, усі живують (у)полі, теперішній день рік годує (За М. Стельмахом).

268.

Спишіть, вставляючи на місце крапок прийменники з довідки.

Вдумайтесь ... ці слова: любов ... праці, органічна потреба ... праці. Це не просто вміння робити те й те, не просто бажання одержати матеріальний результат праці. Це щось глибше: особиста радість, гордість ... те, що зроблено власними руками. Це означає, що праця має полонити серце, перетворитися ... творчість, оточену ореолом краси, гордості, особистої гідності. Як важливо, щоб уже ... роки дитинства людина відчула, що праця веде її ... вершини, ... якої відкривається захоплюючий шлях ... щастя і нових вершин (За В. Сухомлинським).

Довідка: у, до, в, за, на, в, до, з, до.

За будовою прийменники бувають: **прості** (складаються з однієї частини: *без, до, край (села), близько (них)*); **складні** (складаються з двох і більше складових частин: *поза, понад, з-за*); **складені** (складаються з кількох частин, що пишуться окремо: *на чолі, у галюзі, за допомогою, нарівні з, одночасно з*).

Похідні прийменники пишуться

разом	через дефіс	окремо
<p>— складні, утворені сполученням одного або двох прийменників із будь-якою частиною мови: <i>навколо (лісу), впродовж (добы), внаслідок (успіху);</i></p> <p>— утворені з двох простих: <i>понад, поза, заради, навпроти (будинку)</i></p>	<p>— складні, що починаються на з-, із-: <i>з-за, із-за, з-над, з-під, з-понад, з-посеред, з-поміж, з-поза, із-під</i></p>	<p>складені (прийменникові сполуки): <i>близько від (лісу), відповідно до (наказу), залежно від (погоди), на відміну від (дорослих), згідно з (розпорядженням)</i></p>

Іноді за законом милозвучності до прийменника, що закінчується на приголосний, приєднуються голосні *і* (рідше *о*): *зі (сходу), зі (сцени), переді (мною), наді (мною), зо (два)*.

269.

1. Прочитайте. Випишіть похідні прийменники.

1. Навколо станції на пагорбах і в долині, скільки сягає око, дерева вкрилися цвітом (Є. Гуцало). 2. Усередині смерчу частки повітря обертаються з дивовижною швидкістю, руйнуючи все на своєму шляху (З журналу). 3. На

воді лежали широкі темно-зелені листки латаття, а поміж них жовтіли голівки лілей (*Д. Ткач*). 4. Ще в сиву давнину на Поділлі, у тихій і затишній долині, де було з-під землі кришталеве джерело, осіли люди (*Б. Заверуха та М. Ратушна*). 5. Коли дерева в селі розкутаються, коли хати з-за своїх заповнених зелених та жовтих повиходять на шлях, мерзлякувато світячи голими своїми стінами, хочеться тоді піти в поле (*Є. Гуцало*).

2. Поясніть правопис виписаних прийменників.

Під час вечері донька хоче щось сказати матері.

— За столом не розмовляють, — робить їй зауваження мати.

Коли вечеря закінчилася, мама запитує:

— Ну, що ти хотіла мені сказати?

— Тільки те, що ти забула ввімкнути праску на татовій сорочці...

270. 1. Спишіть речення, знявши ризику.

1. Оба/біч дороги в золотих полумисках соняшників бенкетували бджоли, на синюватих стеблах сизіли дзвіночки вівса, при/в'ядали сердечка листя рясного стручкуватого гороху (*М. Стельмах*). 2. По/над самим берегом в'ється в траві стежка через/усе село (*Іван Нечуй-Левицький*). 3. Сіло сонце, з/за діброви небо червоніє (*Т. Шевченко*). 4. По/тім в/удка ще кілька разів з/никала з/перед очей та виникала, ходячи колами перед за/топленням під/мурком колишнього млина (*С. Хаврусь*). 5. Птиці оселяться по/біля ставу (*М. Стельмах*). 6. Прагнучи пізнати без/конечне, наука сама кінця не має (*Д. Менделєєв*).

2. Знайдіть серед записаних речення з дієприслівниковими зворотами. Поясніть уживання в цих реченнях розділових знаків.

271. Складіть і запишіть сім речень із похідними прийменниками, що пишуться через дефіс.

272. 1. Спишіть слова, знявши ризику. У кожному рядку підкресліть зайве слово.

1. З/попід, з/поза, по/біля.

2. По/перед, з/по/під, по/між.

3. За/лежно/від, з/гідно/з, з/по/серед.

2. З підкресленими словами складіть і запишіть речення.

273. Спишіть речення, поставивши замість крапок прийменникові сполуки з довідки.

1. Роботи виконані ... угоди. 2. Змагання проводитимуться ... графіком. 3. Засідання профспілкового комітету відбудеться ... відсутність двох членів. 4. У будинку протягом доби буде відсутня гаряча вода ... ремонтом тепломережі.

Довідка: відповідно до, згідно з, незважаючи на, у зв'язку з.

Із-за — *чéрез*

Часто можна почути неправильний вислів: **Із-за** снігопаду **запізнився на поїзд**. Літературною мовою треба сказати: **Через** снігопад **запізнився на поїзд**. Тобто значення причини передаємо прийменником **через**.

Узагальнення до розділу «Морфологія. Прийменник»

Прийменник — це службова частина мови, що разом із формами непрямих відмінків іменника, займенника, числівника показує їх залежність від інших слів у реченні.

Схема розбору прийменника як частини мови

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (прийменник).
3. Група за значенням (похідний, непохідний).
4. Група за будовою (простий, складний, складений).
5. Значення якого відмінка уточнює.

Зразок розбору прийменника, використаного в реченні:

Роби те, до чого народжений (Г. Сковорода).

До — прийм., непохідн., прост., уточн. Р. в.

Сполучуваність прийменників з іменниками, числівниками та займенниками в непрямих відмінках

у(в) → знахідний: *у світ, у пісню, у п'ятьох учнів*
→ місцевий: *уві сні, у ньому*

на → знахідний: *на поле, на когось*
→ місцевий: *на траві, на грудях, на першому місці*

з → родовий: *з гір, з нашої хати*
→ орудний: *із сином, з десяти книжок*

за → родовий: *за давніх часів, за себе*
→ знахідний: *за тиждень, за трьох*
→ орудний: *за майбутнім, за мною*

до → родовий: *до Києва, до ста, до всіх*

від → родовий: *від Карпат, від душі, від вас*

для → родовий: *для товаришів, для оцінювання, для нас*

Завдання для самоперевірки

274. Виберіть правильну відповідь.

1. Прийменник — це:
  - а) службова частина мови;
  - б) особлива частина мови;
  - в) самостійна частина мови.
2. Прийменник у реченні:
  - а) виступає означенням;
  - б) не виконує самостійно синтаксичної ролі;
  - в) виступає обставиною.
3. У якому рядку всі словосполучення містять прийменники:
  - а) рідний край, стою край дороги, розчарований украй;
  - б) знаю про це, сподівався на це, думав над цим;
  - в) подвійне коло, аптека коло будинку, дивився навколо?
4. Який відмінок не вживається без прийменника:
  - а) місцевий;
  - б) родовий;
  - в) давальний?
5. У якому рядку всі прийменники похідні:
  - а) заради, поза, через;
  - б) під час, згідно з, задля;
  - в) крізь, між, на відміну від?
6. У якому рядку всі прийменники пишуться через дефіс:
  - а) з/під, із/за, з/по/під;
  - б) за/ради, по/над, з/поза;
  - в) на/чолі, одночасно/з, по/за?

275. 1. Складіть і запишіть п'ять речень із прийменниковими сполуками.

2. В одному із записаних речень розберіть прийменник як частину мови.

276. У реченнях розберіть прийменники як частину мови.

Стоять вози — насторч ярма, а межі возами під явором палає багаття. Розташувались круг вогню чумаки, ждуть вечері (За М. Коцюбинським).

277. Напишіть твір-мініатюру (9–10 речень) про власні плани щодо майбутньої професії, використовуючи похідні прийменники. Як епіграф використайте вірш Г. Фальковича.

Мета і мрія

Народна мова — скринька золота.
Є в ній два слова: «Мрія» і «Мета».
Хто сам не знає, хай спитає в мами:
Яка різниця між двома словами,
І чи можливо жити нам без них,
Коротких слів отих непоказних?

Для поєднання між собою однорідних членів речення або речень використовують службову частину мови — СПОЛУЧНИК. Сама назва говорить про те, що він служить для сполучення, для поєднання окремих частин у ціле. Зміст вправ і завдань розділу про сполучник спонукатиме вас до роздумів на тему «Я і людство».

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РОЗДІЛУ

Сполучники:

- непохідні (а, бо, ні)
- похідні (або, куди, якщо)
- прості (але, чи, і)
- складні (також, щоб, причому)
- складені (лиш тільки; у зв'язку з тим, що)
- сурядності (теж, однак, хоч ... хоч)
- підрядності (що, який, коли)

§ 36. Сполучник як службова частина мови

Сполучник — це службова частина мови, яка поєднує однорідні члени речення або речення.

Розряди сполучників

За походженням	За способом уживання в реченні	За будовою	За значенням
<p>— непохідні: <i>але, і, та</i>;</p> <p>— похідні (походять від інших частин мови): <i>як, що, зате</i></p>	<p>— одиничні (неповторювані): <i>і, але, щоб, проте</i>;</p> <p>— повторювані: <i>або — або, чи — чи, то — то, чи то — чи то</i>;</p> <p>— парні: <i>не тільки... а й; не тільки... скільки</i></p>	<p>— прості: <i>і (й), а, але, бо</i>;</p> <p>— складні (утворені з двох і більше частин): <i>щоб, зате, проте</i>;</p> <p>— складені (утворені з двох і більше слів): <i>тому що; через те що; незважаючи на те, що</i></p>	<p>— сполучники сурядності (уживаються в складному реченні, частини якого рівноправні, та для зв'язку однорідних членів речення): <i>і, та, але, однак</i>;</p> <p>— сполучники підрядності (уживаються в складному реченні, у якому одна частина залежить від іншої): <i>щоб, бо, якби</i></p>

278. 1. Прочитайте. Випишіть сполучники.

Деякі люди порушують права інших людей на життя і свободу, вільний розвиток чи безпеку. Вони роблять це, вважаючи, що ті — «інші» — гірші, ніж вони, за якимись ознаками: або не того кольору шкіри, або не тієї віри, або не тієї національності. А трапляється, що нехтують права й за ознакою статі чи віку. Цього, звичайно, не можна допускати. Тому слід бути толерантною людиною, тобто поважати погляди і вподобання інших незалежно від того, чи збігаються вони з твоїми. І ще треба знаходити компроміс — тому що це зближує людей, які мають різні погляди (*З підручника*).

2. Визначте розряд виписаних сполучників за походженням.

279. Спишіть. Підкресліть у кожному рядку зайве слово. Поясніть свій вибір.

1. Та, чи, бо, на.
2. Про, або, але, щоб.
3. Однак, аби, і, якби.

280. Спишіть, вставляючи на місце крапок відповідні сполучники з довідки.

Відносини взаємоповаги ... поступливості були характерними для багатьох народів світу. Наприклад, трипільці деякі житла будували так, ... мати спільну стіну із сусідами, ... у сучасних квартирах багатоповерхових будинків. А в деяких народів Кавказу, Туреччини, Ірану ... землі було мало, житло споруджували на стрімких схилах гір. Отож дах одного будинку служив фундаментом для іншого. Це робили ... легше було долати життєві негаразди; ... міцне плече ... дружня підтримка доброго сусіда були запорукою безпеки ... добробуту.

Довідка: та; щоб; як; через те, що; для того, щоб; бо; й; та.

Богданчик із татом їхали автобусом. На зупинці до салону ввійшла дівчинка, що тримала на руках малого песика колі.

- Бачиш, синку, яке гарне цуценя?
- Тату, а чого цуценя?
- Бо воно ще маленьке.
- А як виросте, то що — з нього буде великий «цуц»?

281. 1. Прочитайте. Випишіть речення з повторюваними й парними сполучниками.

Великого італійського художника доби Відродження — Мікеланджело — пам'ятають не тільки як геніального творця, а й як людину надзвичайно сильного характеру. Розповідають, що коли він розписував фрески Сікстинської капели, то постійно мав працювати, закинувши голову назад. Ця праця була важкою і напруженою, однак творити — це для митця означає жити. Незважаючи на те, що Мікеланджело відчував страшенний біль, коли, працюючи, не міг опустити голову, роботу він усе ж таки не припиняв. Мета завершити скоріше розпис і подарувати його людям допомагала художникові зносити всі труднощі — чи то він безпосередньо накладав фарби на склепіння, чи то обдумував сюжети для своїх фресок. А подолати фізичні й моральні муки Мікеланджелові допомогли воля та сила характеру, бо з дитинства він звик багато й наполегливо працювати.

282. 1. Розгляньте фрагмент репродукції однієї з Мікеланджелових фресок Сікстинської капели «Сивіла Дельфійська». Прочитайте текст. Випишіть із нього сполучники, зазначаючи їхнє граматичне значення.

Найвідоміша капела Ватикану була споруджена між 1473 і 1481 роками за часів папи Сікста IV, тому й отримала назву Сікстинської капели. Це велика прямокутна зала з овальним склепінням, яка ось уже понад п'ять століть є пам'ятником генію Мікеланджело, що зумів утілити в життя цей, без перебільшення, грандіозний проект. Відомо, що спочатку склепіння капели було виконано у вигляді небесної сфери, усіяної зірками, а в 1508 році папа Юлій II спеціально викликав до Рима Мікеланджело для розпису цього величезного простору. Художник працював протягом майже п'яти років. У фігурах семи пророків і п'яти сивіл, які розміщено у дванадцяти прямокутниках, що обрамлюють за периметром центральну частину склепіння, повною мірою проявився потяг Мікеланджело до великих форм в архітектурі.

Мікеланджело Буонарроті.
«Сивіла Дельфійська». 1509 р.;
фреска; склепіння Сікстинської капели,
Ватикан

2. Випишіть слова іншомовного походження. Поясніть їхнє значення. Що означає назва цього геніального твору Мікеланджело?

Підказка. Допоможуть виконати вам завдання відомості, отримані на уроках зарубіжної літератури й історії Стародавнього світу, а також словники — тлумачний та іншомовної лексики.

283. Знайдіть у підручнику з історії України опис фресок Софійського собору в Києві. Можливо, ви бачили їх репродукцію. Складіть план розповіді про Софійські фрески (на зразок тексту про Сікстинську капелу), використовуючи прості сполучники. Розкажіть про фрески за планом, уживаючи складні та складені сполучники.

Живи з людьми так, щоб твої друзі не стали недругами, а недруги стали друзями (Піфагор).

Мудра людина не робитиме іншим того, чого вона не бажає, щоб робили їй (Конфуцій).

По́ки — до́ки — допо́ки

Ці часові сполучники підрядності — взаємозамінні, синонімічні. Наприклад, у складному реченні **Поки** сонце зійде, роса очі виїсть сполучник *поки* можна замінити синонімічними *доки*, *допоки*. Порівняймо: **Доки** сонце зійде, роса очі виїсть; **Допоки** сонце зійде, роса очі виїсть.

§ 37. Уживання сполучників у простому і складному реченнях: сполучники сурядності й підрядності

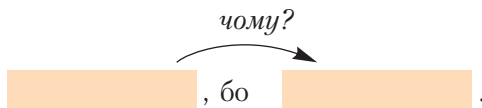

1. Які члени речення називаються однорідними?
2. Які за значенням сполучники служать для зв'язку однорідних членів речення?
3. Які речення називаються складними?
4. Які за значенням сполучники зв'язують рівноправні частини складного речення?
5. У якому складному реченні вживаються сполучники підрядності?

284. 1. Прочитайте.

Планетою людей назвав нашу Землю французький льотчик і знаменитий письменник Антуан де Сент-Екзюпері. І справді, люди — найдивовижніші та найпрекрасніші живі істоти на земній кулі. Не можна не відчувати ніжності до людей, уявивши їхню беззахисність перед обличчям велетенського Космосу. Не можна не відчувати гордості за людей, бо саме вони літають вище від птахів, плавають краще від риб, сильніші, швидші, витриваліші від усіх інших істот. Не можна не тривожитися за людей, коли бачиш, як легко вони іноді вбивають одне одного або витрачають свої сили та здібності на виготовлення знарядь знищення собі подібних (За Р. Арцишевським).

2. Випишіть складні речення, що відповідають схемам:

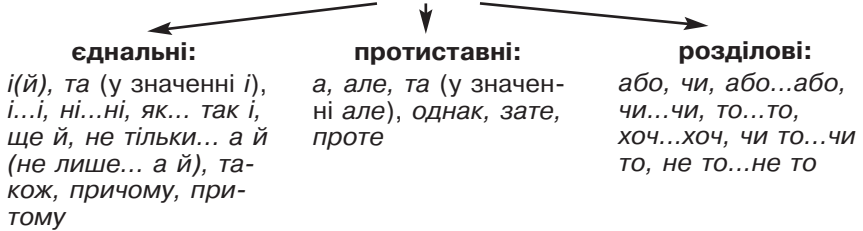

3. Визначте, які сполучники за значенням ужиті в цих реченнях. Відповідь обґрунтуйте.

- П'ятирічний Вітя питає в батька:
 — Тату, а ти знаєш, на скільки вистачає одного тюбика зубної пасти?
 — Не знаю, синку.
 — На весь коридор, залу й половину балкона...

Сполучники сурядності поділяються на:

285. 1. Доповніть речення. Запишіть їх.

1. Ні я, ні мої батьки ніколи не... 2. Як дорослі, так і діти люблять... 3. Не тільки на півдні, а й на півночі можна побачити... 4. Усі хлопці, а також і частина дівчат... 5. Не лише майбутнє, а й минуле... .

2. Яка група еднальних сполучників використана в записаних реченнях?

286.

Складіть і запишіть висловлювання (5–6 речень) на тему: «Не можна не захоплюватися здатністю людини пізнавати та змінювати навколишній світ, але...», використавши протиставні сполучники сурядності.

із Бабусяної Схрині

І льоду серед зими не випросиш — про скупу людину.

Дмитрик і Яся малюють натюрморти. На столі перед ними ваза з квітами, яблуко, груша.

Дмитрик. Ясю, дай мені, будь ласка, грушу. Я хочу, щоб на моєму малюнку вона була на першому плані.

Яся. Вона мені також потрібна.

Дмитрик. Ну, добре. Давай переставимо вазу з квітами на той бік столу.

Яся. Ні. Мені подобається так, як є.

Дмитрик. Чому з тобою ніколи не можна домовитися? Оце вже справді — **і льоду серед зими не випросиш!**

Бабуся. Дмитрику, так кажуть про дуже скупих людей, а Яся в нас зовсім не така. Хоча ніде правди діти — трошки вперта.

Яся. І серед зими я тобі льоду дам скільки завгодно. До речі, бабуся, чого це раптом серед зими випрошують льоду — його й так багато.

Бабуся. Отож-бо! Коли вже й льоду взимку хтось не хоче дати, то таки він дуже скупий.

287.

Випишіть розділові сполучники. Складіть з ними речення (усно).

І, зате, та, або, чи, а, але, ще й, чи то...чи то, хоч...хоч, притому, причому, не то...не то.

Сполучники підрядності

Група сполучників підрядності	Приклади
Причинові	<i>бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки, завдяки тому що</i>
Часові	<i>ледве, тільки, щойно, як, як тільки, після того як, коли</i>
Умовні	<i>якщо, якби, як, аби, коли б, як тільки</i>
Мети	<i>щоб, для того щоб, аби, з тим щоб</i>
Допустові	<i>хоч, дарма що, незважаючи на те що, хай, нехай</i>
Порівняльні	<i>як, мов, наче, неначе, ніби, нібито, начебто, мовбито, що</i>
Міри і ступеня	<i>аж, що аж, що й</i>
Наслідковий	<i>так що</i>
З'ясувальні	<i>що, щоб, як, ніби</i>

288.

Спишіть. Надпишіть над кожним сполучником підрядності групу, до якої він належить.

1. Більш як сто років тому народилась вона в сім'ї Косачів, щоб стати для світу Лесею Українкою (*О. Гончар*). 2. Настав час, коли полтавська Богданівка стала мистецькою столицею Катерини Білокур (*О. Гончар*). 3. Ми поважаємо патріотизм у всякій нації, бо самі патріоти (*О. Гончар*). 4. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці (*М. Коцюбинський*). 5. Якщо узявсь іти, кінця ти доходжай (*П. Тичина*). 6. Відходить в історію, призабувається мистецтво випікати хліб, хоч порівняно недавно кожна сільська господиня готувала в хатній печі ні з чим не зрівнянні духмяні паляниці (*За В. Скуратівським*). 7. Погода стояла тепла і сонячна, так що шибки на вікнах аж миготіли (*Гр. Тютюнник*).

289.

Випишіть прислів'я, у яких є сполучники підрядності.

1. Одна рада добре, а дві ще краще. 2. Добре там живеться, де добре сіється і жнеться. 3. Ти йому слово, а він тобі десять. 4. Хвалилася синиця, що море запалить. 5. М'яко стеле, та твердо спати. 6. Так говорить, наче з писаного читає. 7. Його всякий знає як облупленого. 8. Доки здоров'я служить, то чоловік не тужить.

290.

Складіть речення зі сполучниками підрядності різних груп, орієнтуючись на таблицю на с. 155 (по одному на кожну групу).

291. 1. Прочитайте. Випишіть із тексту лише ті речення, у яких є сполучники сурядності й підрядності.

Побувайте в одному з лондонських парків — Кенсінгтонському саду, і ви неодмінно побачите бронзову фігурку маленького хлопчика. Його звали Пітер Пен.

Стоячи на підвіконні третього поверху будинку, де жила його сім'я, Пітер дивився на дерева. Як тільки він зрозумів, що бачить красочок Чарівного Саду, усе інше вилетіло в нього з голови. Безтурботно відштовхнувшись від підвіконня, він полетів до саду над кронами дерев, будинками і банями церков.

Хто знає, може, кожний із нас полетів би, якби мав таку певність і віру, яку мав того вечора Пітер Пен.

Приземлившись на пташиний острів, Пітер до смерті налякав нічних мешканців Саду. Старий мудрий ворон Соломон повідав хлопчикові, що відтепер той житиме на цьому острові й буде і Птахом, і Людиною...

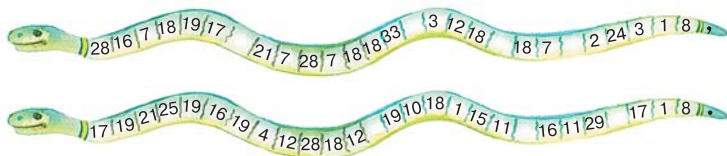
Цю чарівну поетичну казку про Пітера Пена склав на початку минулого століття шотландський письменник Джеймс Баррі (*За Л. Гамбургом*).

Добрий сусід часом ближчий за родича (*Народна творчість*).
Коли сусід як мід, то проси його на обід (*Народна творчість*).

§ 38. Правопис сполучників. Написання сполучників разом і окремо

292. Розгадайте головоломку-ребус (числа в ній означають порядковий номер букви в алфавіті). Запишіть розгадку. Які службові частини мови є в записаному висловлюванні?

Написання сполучників

Разом пишуться	Окремо пишуться
складні сполучники: адже, аніж, отже, отож, також, втім, зате, проте, причім, причому, начеб, мовби, немовби, немовбито, неначебто, тобто, себто, щоб, якби, якщо, абощо, тощо	— складені сполучники: дарма що, для того щоб, замість того щоб, з тим щоб, з того часу як, незважаючи на те що, тимчасом як, у міру того як, через те що, тому що; — сполучники, що мають при собі частки б, би, ж, же: коли б, або ж, усе ж, хоч би, а як же

Примітка. Сполучники з підсилювальними частками *-бо, -но, -то* пишуться через дефіс: *отож-бо, тільки-но, тим-то, тому-то, якби-то, отож-то.*

293. 1. Спишіть. Поясніть правопис виділених сполучників.

1. **Начебто** весь світ постійно потребував уваги й роботи материних рук (Є. Гуцало). 2. Пава **неначе** зависла в повітрі, а її маленькі лапки ледь торкаються куща (Д. Степовик). 3. Вночі навкруг червоно, **немов** від далеких пожеж (І. Цюпа). 4. **Якби** не було мрії, праця втратила б свою привабливість (В. Сухомлинський). 5. У лісах усе: і клімат країни, і багатство землі, і врожай хлібів, і здоров'я людини, а **отже**, і радість життя (З журналу). 6. Тепленька мряка пронизувала повітря, **проте** обриси гір не розмивала, а пом'якшувала і згладжувала (Б. Комар).

2. Поясніть уживання розділових знаків у п'ятому реченні.

Треба розрізнити складні сполучники *зате, проте, щоб, якби, якщо, притому, причому* (які пишуться разом) і однозвучні слова (займенники з прийменниками і частками, прислівники з частками), що пишуться окремо: *за те, про те, що б, як би, як що, при тому, при чому: Кожен із нас докладає багато зусиль, щоб* (сполучник) *досягнути своєї мети. — Що б* (займенник із часткою) *нас не зупиняло, ми прагнемо йти вперед. Щоб* відрізнити сполучник від однозвучних слів, треба замінити його синонімічним сполучником: *Він писав грамотно, проте (але) повільно.*

294. Прочитайте. Випишіть складні сполучники.

1. Тарас Шевченко народився на українській землі, під українським небом, проте він належить до тих людей-світочів, що стають дорогими для всього людства і що в пошані всього людства знаходять безсмертя (О. Гончар). 2. Катерина Білокур мовби розповідала світові, який талановитий її народ, як розвинуте в ньому від природи естетичне почуття, яка сприйнятлива його душа до всього прекрасного в житті (За О. Гончаром). 3. От якби ви навудили хоч

раз отих карасів, то неодмінно повірили б місцевим переказам про стеблівську рибалку — бабу Мавру, яка за часів Нечуя-Левицького, коли йшла рибалити, то спочатку топила піч і ставила сковороду (*С. Хаврусь*).

2. Складіть (де можливо) і запишіть речення з однозвучними словами до виписаних сполучників. Поясніть правопис сполучників та однозвучних із ними слів.

Учитель розповідає учням про римлянина, який щоранку тричі перепливав Тибр.

— Чому тобі смішно? — запитав він, коли помітив, що один з учнів посміхається.

— Мені здається, що він мав би перепливати річку і вчетверте, щоб опинитися на тому березі, де залишив одяг.

295. Спишіть прислів'я, замінивши сполучники синонімічними.

1. На те й лихо, щоб з ним боротись. 2. Треба працювати, аби шматок хліба мати. 3. Якби чоловік знав, де впаде, то сів би. 4. Усяк правду знає, та не всяк про неї дбає. 5. Що б не робити, аби нічого не робити. 6. Був, та не стало, мов язиком злизало. 7. Якщо сухий грудень буває, то суха весна і сухе літо довго потриває. 8. Щоб кукурудзи було доволі, зустрічай сонце в полі.

296. 1. Прочитайте.

Людина багато в чому схожа на пташку: в ранній молодості нестримно тягне її з дому, вона ладна забути все, з усім розпрощатися, щоб знайти для себе інше, нове життя. А під старість, коли стільки побачено і пізнано, незбагненна сила тягне людину повернутися назад, до рідного гнізда, туди, де народився і звідки повіявся у світі, туди, де земля тобі здається простою, зрозумілою і такою ж рідною, як і всі ті, хто віцлів з твого роду (*За Є. Гуцалом*).

2. Перекажіть текст, використавши складені сполучники: *тому що, після того як, у міру того як, через те що*.

3. Речення, де були використані подані вище сполучники, запишіть.

297. Спишіть, розкривши дужки.

1. Про(те) зозуля кує, що гнізда не має (*Народна творчість*). 2. Що(б) не робив, роби тільки найкраще (*І. Кульська*). 3. Він говорив небагато, за(те) кожна фраза його була наче карбована (*А. Головка*). 4. Як(би) я турбувався лиш про себе, вже б онімів давно від самоти (*Д. Павличко*). 5. Що(б) прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці (*М. Коцюбинський*). 6. Як(що) не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі, — змалюй дуби, могутні і крилаті, котрі од вітру гнуться до землі (*Л. Костенко*).

298. 1. Прочитайте. Випишіть сполучники, підкресліть складні та складені. Поясніть правопис виділених слів.

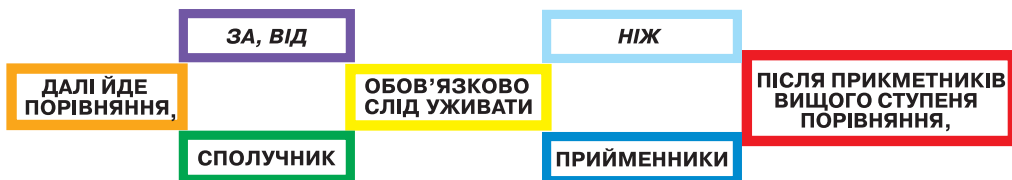
Це ім'я відоме кожному — француз Антуан де Сент-Екзюпері — авіатор, письменник і філософ... **Утім**, у шкільні роки **нічого не провіщало** в Антуані

майбутньої знаменитості. Що й казати: він **не був** блискучим учнем, **іноді** бував **неуважним** і майже завжди — **непосидючим**, **дарма що** мав відмінні успіхи в математиці, латинській і французькій мовах — **зате** більш ніж скромні в історії, географії та зоології. **Щоправда**, Антуан писав вірші, але вірші писали й інші діти. Поетичного таланту хлопчика **не оцінив ніхто**, і це дуже засмучувало його... **Проте, що б не казали, нічого** у світі **не минає** даремно: адже згодом поетичний ритм і поетична образність **немовби** перелились у прозу Антуана де Сент-Екзюпері (*За Л. Гамбургом*).

2. Ви вже ознайомилися на уроках зарубіжної літератури з найвідомішим твором А. де Сент-Екзюпері — притчею-казкою «Маленький принц». Складіть і запишіть невеличке власне висловлювання про цей твір, використовуючи сполучники.

299. 1. Розшифруйте й запишіть правило.

Підказка. Щоб правильно виконати завдання, слід вставити відповідні сполучники (*якщо, або, і*), а також... пригадати, якими барвами виграє веселка.

2. Складіть і запишіть три речення, що ілюструють це правило.

Ми хочем миру і спокою, для себе хочем і для всіх! (*В. Сосюра*).

В моїй душі безсмертний дух народів,

В моїй душі енергія століть...

Почнись, епохо чистих небозводів,

Епохо згоди, хліба і суцвіть! (*М. Вінграновський*).

При використанні складених сполучників **тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, після того як, унаслідок того що, замість того щоб** кома ставиться один раз: або перед усім складеним сполучником, або перед **що, щоб, як** — залежно від змісту та інтонації.

Наприклад:

Сучасність потребує знавців комп'ютерних технологій, **тому що** живемо в добу інформації. — Сучасність потребує знавців комп'ютерних технологій **тому, що** живемо в добу інформації.

Для того щоб урятувати людську цивілізацію, потрібно дбати про духовність. — **Для того, щоб** урятувати людську цивілізацію, потрібно дбати про духовність.

Узагальнення до розділу «Морфологія. Сполучник»

Сполучник — це службова частина мови, яка поєднує однорідні члени речення в простому реченні та частини складного речення, вказуючи на різні смислові зв'язки між ними.

Схема розбору сполучника як частини мови

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (сполучник).
3. Розряд за способом уживання в реченні (одиничний, повторюваний, парний).
4. Розряд за походженням (похідний, непохідний).
5. Розряд за будовою (простий, складний, складений).
6. Розряд за значенням: сурядності (єднальний, протиставний, розділовий); підрядності (причиновий, часовий, умовний, мети, допустовий, порівняльний, міри і ступеня, наслідковий, з'ясувальний).

Зразок розбору сполучника, використаного в реченні:

*Загинув би, напевне, людина нещасний, **якби** погасла та маленька іскра любові братньої (Леся Українка).*

Якби — сполуч., одиничн., похідн., складн., підрядн. умови.

Розряди сполучників

За походженням	За способом уживання в реченні	За будовою	За значенням
— непохідні: <i>але, і, та;</i> — похідні (походять від інших частин мови): <i>як, що, зате</i>	— одиничні (неповторювані): <i>і, але, щоб, проте;</i> — повторювані: <i>або — або, чи — чи, то — то, чи то — чи то;</i> — парні: <i>не тільки... а й; не тільки... скільки</i>	— прості: <i>і (й), а, але, бо;</i> — складні (утворені з двох і більше частин): <i>щоб, зате, проте;</i> — складені (утворені з двох і більше слів): <i>тому що; через те що; незважаючи на те, що</i>	— сполучники сурядності (уживаються в складному реченні, частини якого рівноправні, та для зв'язку однорідних членів речення): <i>і, та, але, однак;</i> — сполучники підрядності (уживаються в складному реченні, у якому одна частина залежить від іншої): <i>щоб, бо, якби</i>

Завдання для самоперевірки

300. Виберіть правильну відповідь.

- У якому рядку всі слова — сполучники:
  - але, або, ані;
  - проте, за те, якби;
  - дарма що, бо, щоб?
- За будовою сполучники поділяються на:
  - односкладні, двоскладні, багатоскладні;
  - прості, складні, складені;
  - прості, складні, ускладнені.
- Синонімами до сполучника *аби* є:
  - щоб, але, та, і;
  - для того щоб, щоб, й;
  - тільки б, коли б, щоб.
- У якому пункті записано підрядний часовий сполучник:
  - дарма що; б) як; в) хоч?
- У якому рядку записано тільки сполучники сурядності:
  - але, хоч, бо;
  - однак, проте, або;
  - щоб, як, та?
- У якому реченні *проте* є сполучником і пишеться разом:
  - Варто пам'ятати про(те), яких батьків ми діти.
  - Ми — різні, про(те) нас об'єднує бажання порозумітися.
  - Я мрію про(те), щоб найбільшою цінністю стало людське життя.

301. Спишіть речення, вибравши з дужок потрібний сполучник.

1. Я вірю в ті чари, я вірю в ту силу, (бо, і, та) серцем я їх почуваю. 2. На гору доступитися нелегко, (тому що, зате, коли) з гори зручніше боронитись. 3. В інші гори я долину, (але, або, якби) спогад не покину по зеленій Буковині, по привітній господині (З тв. Лесі Українки).

302. Спишіть, доповнивши вислів. Розберіть використані в ньому сполучники як частину мови.

Якщо хочеш, щоб тебе не ображали...

303. Доповніть текст міркуваннями щодо вміння порозумітися з різними людьми. Запишіть закінчення тексту, використовуючи сполучники різних розрядів.

Усі люди різняться між собою. Одні мають білий колір шкіри, інші — чорний або жовтий. Одні мають темні очі, інші — світлі. Одні — стрункі, інші — повні.

Люди звертають увагу на ці відмінності, але це не означає, що хтось кращий за інших. Хоча в історії людства були випадки, коли лише через колір шкіри чи національну приналежність виникало упереджене ставлення одних до інших... (З підручника).

304.

1. Прочитайте. Поміркуйте, які мовні засоби використав поет, щоб одномітна тавтологія перетворилася в образну ліричну картину.

Осінні тавтології

То ледь-помалу, то щосили
Дощі дощами задощили
У нашім парку, де, сумне,
Сумує листя листяне.

Мабуть, ще трохи — й під ногами
Сніги засніжаться снігами,
І так досніжаться вони
Аж до весняної весни.

А навесні — в це вірить варто:
Жартівники жартують жарти,
І сонце сонячно злетить,
Як м'яч — з блакиті у блакить.

Г. Фалькович

2. Випишіть сполучники, визначте їх розряди.

305.

1. Розшифруйте ребуси. Запишіть відгадки — складні сполучники.

Схожа на зубра
тварина, що живе
в горах Тибету

+

Узявся за гуж—
не кажи,
  не дуж

=

пишуть
пером,
а умом

+

родовий
відмінок
множини
іменника,
позначеного
?

+

частка,
за допомогою
якої
утворюється
умовний
спосіб
дієслова

=

Ми відповідаємо
  тих, кого
приручили

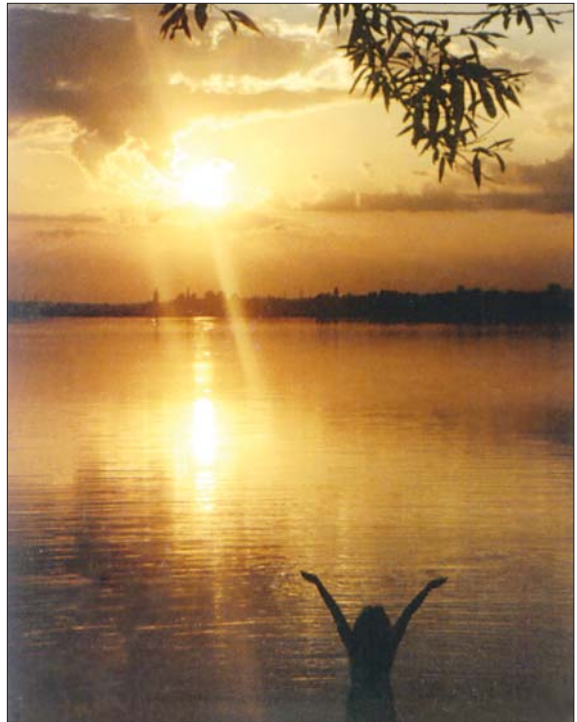
+

вказівний займенник
той середнього роду
в називному відмінку

=

2. Складіть і запишіть міні-твір — фантазію на тему: «Якби я був президентом Землі (Сонячної системи, Галактики)», використавши відгадані сполучники.

Щоб надати слову або висловлюванню певного смислового або емоційного відтінку, використовують службову частину мови – ЧАСТКУ. Частки передають захоплення, обурення, певність, непевність – різні людські почуття. По-особливому ми ставимося до нашої природи. Вправи і завдання цього розділу присвячено темі «Я і рідна природа».

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РОЗДІЛУ

Частки

Надають додаткових смислових відтінків
(ось, справді, навіть)

Указують на модальні відтінки
(мабуть, авжеж, хіба)

Словотворчі частки (де-, хтозна-, не-)

Формотворчі частки (би, хай, -ся)

§ 39. Частка як службова частина мови

Частка — це службова частина мови, яка надає словам чи реченням додаткових відтінків у значенні або служить для творення слів.

306. Прочитайте. Поясніть, яку роль виконують виділені частки.

Людство тривалий час і всерйоз задумується над тим, як обмежити свій, **най**частіше **небажаний**, вплив на живу природу, як регулювати клімат, стримуючи цим темпи глобального потепління. Вважається: **най**радикальніший метод — перехід на «чисту» енергетику. **Саме** тут на перше місце виходить використання природної енергії: сонця, вітру, води, припливів, **навіть** поки що малозвіданих, **неприручених** різноманітних явищ — блискавок, ураганів, смерчів, тайфунів тощо. **Навряд чи** можна вважати перспективною ядерну енергію, яка з часом може призвести до теплового забруднення атмосфери. Її **ж** нинішнє використання вимушене, бо ми ще **не** вміємо приручати гігантські природні сили.

Тільки слід пам'ятати: **будь-яка** регуляція клімату має бути **щонай**обережнішою (За М. Міщенком).

307. 1. Спишіть. Підкресліть у кожному рядку самостійну частину мови.

1. Ось, хоч, навіть, хай, але, був, аж.
2. Не, ні, два, хіба, бодай, чи, лише.
3. Же, будь-, -небудь, казна-, -сь, він, нехай.
4. Невже, справді, таки, нас, ані, авжеж, хтозна-.

2. Запам'ятайте, що всі непідкреслені слова належать до часток.

308.

Спишіть. Яку роль виконують виділені в тексті частки?

Ніколи не забуду своєї першої дитячої драми, що тяжко і надовго ранила моє серце. Біг я з важкеньким ранцем зі школи. Зиркнув на ліщиновий кущ біля стежки і мерщій виламав собі добреньку лозину, сів на «коня» та й гайнув, аж закуріло серединою вулиці.

Мені ще довго **не** прощали цього вчинку. Адже дерево в нашому селі дуже шанувалося, вважалося мало **не** священним. Добре пригадую, що в першому класі на якомусь уроці вчителька просила:

— **Не** ламайте, діточки, **ні** яблуні, **ні** груші, **ні** береста, **ні** тополі, **ні** кущів усяких. Тільки садіть їх там, де голо, і поливайте.

Я бережу цей спогад (За М. Міщенком).

— Мамо, ти обіцяла мені, що, якщо я буду поводитися добре, ти купиш мені морозива!

— Але ти поводився погано!

— А можна — я попрошу в тебе морозиво в кредит?

309.

1. З'єднайте частини речень. Запишіть прислів'я.

Земля найбагатша,

Гріло б сонце,

Молодий місяць

Ні від сонця тепла,

І на сонці

Хоч річка невеличка,

а місяць, як хоче.

ні від місяця світла.

вода найсильніша.

є плями.

а греблі ламає.

не всю ніч світить.

2. Поясніть, яку роль відіграють у записаних прислів'ях частки *най-*, *б*, *не*, *ні*, *і*, *хоч*.

310.

1. Випишіть із висловлювань частки.

Лише на добро земля обізветься добром (М. Сингаївський).

Тиша — це сон природи (Т. Севернюк).

Не треба боротися за чистоту, треба не смітити (Ілля Ільф).

2. Складіть і запишіть із виписаними частками речення про ставлення до навколишнього середовища.

Багато часток мають омоніми серед інших частин мови.

Порівняйте

Відстань визначено **точно** (прислівник). **Точно** (частка) такий морозний ранок був учора.

Дощ ішов удень **і** (сполучник) вночі.

І (частка) тиша може звучати піснею.

Він не подобався **собі** (займенник) у цьому вбранні.

Іде **собі** (частка), усміхаючись.

Я радий, **бо** (сполучник) люблю дощ.

Зупиніться ж **бо** (частка).

Що (займенник) **за** (прийменник) цією горою?

Що за (частка) поведінка в тебе?

Це (займенник) вбрання тобі пасує.

Дерева — **це** (частка) легені Землі.

§ 40. Розряди часток за значенням

За значенням частки поділяються на:

- частки, що надають реченню додаткових смислових відтінків;
- частки, що вказують на модальні відтінки;
- словотворчі частки;
- формотворчі частки.

У цих розрядах розрізняють окремі групи.

Частки, що надають реченню додаткових смислових відтінків

Вказівні: <i>ось, це, оце, осьде, от, он, онде, то, ото, воно</i>	Охорона природи — ось завдання для всіх і кожного. Що воно таке, екологічний патруль?
Означальні: <i>якраз, саме, ледве, власне, майже, справді, точно</i>	Сиділи ми в садку, там саме зацвіло (Леся Українка). Якраз сьогодні треба подумати про завтра планети
Обмежувально-видільні: <i>лише, тільки, хоч, хоча б, навіть, уже, таки</i>	Лишалось тільки завершити цю справу. Хоча б не запізнитися
Підсилювальні: <i>і(й), та, навіть, бо, аж, -то, же, ж, -таки, ой</i>	І тиша може проспівати коліскову. Дощ таки пішов

Частки, що вказують на модальні відтінки

Стверджувальні: <i>так, отак, атож, авжеж, гаразд, аякже</i>	Так , ми посадимо тут сад. Авжеж , птахи знову повернуться
Заперечні: <i>не, ні, ані</i>	Сіяло сонце, в небесах ані хмаринки (Т. Шевченко)
Спонукальні: <i>ну, давай, бодай, годі, -но, -бо</i>	Годі нам сперечатися. Ну спробуй поговорити з ним
Власне модальні (виражають сумнів, припущення, упевненість): <i>навряд чи, ледве чи, ба, ну, чи не, мовби, нібито</i>	Ранок посміхався, мовби радіючи разом із нами
Питальні: <i>чи, невже, хіба, що за</i>	Хіба весна вже подолала зиму? Невже цей сніг розтане?
Емоційно-експресивні: <i>як, що за, ну й, куди там, де й</i>	Що за краса за вікном! Як добре бродити лісом

Словотворчі частки

<i>де-, аби-, будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -завгодно, -сь, -би, -б, -же, -ж, не-, ні-, ані-</i> виступають у ролі префіксів і суфіксів	деколи, абиак, будь-що, хто-небудь, казна-як, хтозна-куди, хто-завгодно, щось, начеб, немовби, авжеж, нелегкий, ніхто, анічирк
--	---

Формотворчі частки

би (б), за допомогою якої творяться форми дієслів умовного способу	пішов би , знала б
хай (нехай), за допомогою якої творяться форми 3-ої особи наказового способу	хай знає, нехай ростуть
най-, як-, що-, за допомогою яких творяться прикметники і прислівники найвищого ступеня порівняння	найбільше , щонайкращий , якнайвеселіший
-ся (-сь), за допомогою якої утворюються зворотні дієслова	одягатися , збиратись

311. 1. Прочитайте.

Ніде, мабуть, не буває так добре, як на городі...

Притулишся вухом до землі, ніби сподіваєшся від неї на відповідь, а вона мовчить, не озивається, не видає жодної своєї таємниці. А може, вона й відповідає, тільки ти не годен утямкувати її мову? І напружуєш слух, аж заплющуєшся — жодного звуку. Нишкне земля в німому чорному мовчанні. Хоч би крота почути, як він повзе по ходах-переходах, по норі своїй, — не чути (*Є. Гуцало*).

2. Випишіть частки. Визначте їхні розряди за значенням.

із Бабусиної Схрині

Мерзлого в Петрівку комусь заманулось — захотілося чогось неможливого, нездійсненого, нереального.

Бабуся. Не знати, що оце заманулося нашій Ясі, **неначе в Петрівку мерзлого!** Хіба це реально — за один вечір пошити таку сукню?

Дмитрик. Звичайно, реально: вони з мамою вже це робили, і не один раз. Дуже гарне вбрання виходить!

Яся. А чого це ти, бабусю, Петрівку згадала? Хіба неможливо в Петрівку мерзлого захотіти? Коли буває Петрівка? Це ж так називають книжковий ринок у Києві.

Дмитрик. Та ні — ось я вже знайшов в Інтернеті... Це короткий піст улітку. Закінчується на свято Петра і Павла — 12 липня. Під час цього посту люди наводять лад на подвір'ї, у хаті, печуть «мандрики» — пампушки із пшеничного тіста, яєць і сиру.

Яся. І зовсім тут згадки про «мерзлого» немає. Тепер же в холодильнику можемо скільки завгодно взяти мерзлого. Он у нас скільки морозива!

Бабуся. Але цей вислів з'явився не тепер. Так з давніх-давен українці жартували, коли комусь хотілося чогось неможливого. Тоді ще ні холодильників, ні морозильних камер не було. А нездійсненні бажання були.

312. 1. Спишіть. Рядок, у якому всі частки вказують на модальні відтінки, підкресліть.

1. Навіть, би, невже, наче, лишень.
2. Ні, ані, тільки, майже, чи.
3. Справді, хай, невже, бодай, мовби.
4. Приблизно, нехай, давай, саме, якраз.
5. Як, годі, бодай, мовляв, еге ж.

2. З підкресленими частками складіть і запишіть речення.

313. Спишіть, добираючи з дужок потрібну частку.

Але (же, ж, це) де море?

На кожному перехресті я уважно роздивлявся навсібіч, та марно. Море (невже, хай, наче) ховалося від мене. Але я чув його подих і (хоч, таки, майже) знав, що воно десь поблизу й зненацька відкриється переді мною.

І (ось, рівно, еге ж) я побачив його. Але не (ото, так, як) раптово, як сподівався. Воно засиніло вдалині між безлистими ще деревами, і (тільки, навряд чи, невже) тоді, коли я підійшов ближче, переді мною відкрилося його безмір'я. У першу мить я затамував подих — щось (як, хіба, неначе) вдарило мене в груди.

Море! (За С. Кралевським).

314. Утворіть від поданих дієслів за допомогою формотворчих часток форми умовного або наказового способів (залежно від форми часу дієслова). Запишіть їх.

Бережуть, допомагав, вирощує, поливав, охороняла, вірили, працюють, виростає, підкорив, звернули, спромоглися.

Андрійко їсть велике яблуко, потім запитує в батька:

— Тату, а чому яблуко стає коричневим?

— Розумієш, коли ти відкушуєш, у яблука виділяється сік. А через те що в яблуці великий вміст заліза, то, взаємодіючи з киснем, воно окиснюється й у такий спосіб набуває коричневого кольору.

Пауза. Потім Андрійко каже:

— Тату, а з ким ти зараз говориш?

315. 1. Спишіть, знявши ризику.

На воді лежали широкі темно/зелені листки латаття, а поміж них жовтіли голівки лілей.

І раптом я побачив серед жовтих одну білу лілею. «Зірвати, зірвати квітку! — подумав я. — Не/хай мої руки відчують її ніжні, як сама молодість, пелюстки. Не/хай я при/тулю до своєї щокви оту холодну й без/мірно з/вабливу красуню».

Уже одяг мій лежить на березі, а я все глибше за/ходжу у воду.

Перед моїми очима — біла лілея, розкішна чарівна квітка, що вільно й не/вимушено лежить на тихій і теплій воді.

Раптом мої ноги про/валуються. А кушир ще дужче об/плутує всього мене, ні/би я по/трапив у густу сітку. Мо/же, повернутися? Ні, не/вернуть!

На/решті я біля квітки. Ось вона, біла лілея!

Зараз я про/стягну руку, по/тягну квітку до/себе, і ні/чого не/лишиться на воді. Тут буде так пусто, ні/би ні/коли й не/існувало цього живого вогника. Ні! Хай живе ця краса живої природи! (За Д. Ткачем).

2. Надпишіть над кожною часткою її розряд.

316.

1. Прочитайте. Яку орфограму ілюструють виділені слова? Сформулюйте її.

Найдорожчий скарб наш — земля. Від неї сила, від неї життя (М. Сингаївський).

Ліси **прикрашають** землю... Вони вчать людину розуміти **прекрасне** (А. Чехов).

2. До якого розряду належить частка, використана в першому висловлюванні?

§ 41. Правопис часток. Написання часток **-бо, -но, -то, -таки**

Частки з різними частинами мови можуть писатися разом, окремо і через дефіс.

Разом пишуться:

1. Словотворчі частки **аби-, де-, -сь, що-, чи-(чим)**: *абищо, абияк, дехто, ялось, хтось, щодня, щомиті, чимало, чимдуж, але дарма що, поки що, хіба що, тільки що.*

2. Словотворчі частки **-би(-б), -же(-ж), -то**, що входять до складу сполучників, а також деяких часток: *щоб, якби, ніби, атож, авжеж, нібито, немовбито.*

3. Формотворча частка **-ся(-сь)** у зворотних дієсловах: *змагатися і змагались, виправлятися і виправлялись.*

4. Формотворчі частки **що-, як-, най-** у складі прикметників і прислівників найвищого ступеня порівняння: *щонайбільше, якнайкраще, найсильніший.*

Через дефіс пишуться:

1. Словотворчі частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-** у складі займенників і прислівників: *будь-де, будь-що-будь, хто-небудь, казна-як, хтозна-який.*

2. Підсилювальні частки **-бо, -но, -то, -от, -таки**, якщо вони підсилюють значення окремого слова: *сядь-бо, іди-но, стільки-то, ялось-от, зрозумів-таки.*

Окремо пишуться:

1. Частки, що надають реченню різних смислових, модальних та емоційно-експресивних відтінків: *ось, це, саме, лиш, хоч, невже, тільки, що за, ще, же, якраз.*

2. Частки **-бо, -но, -то, -таки**, якщо вони не стоять безпосередньо після слова, якого стосуються: *таки вимкнули, зупиніться ж бо, гляди ж бо, впізнала ж таки*.

3. Частки **аби-, де-, будь-, -небудь-, казна-, хтозна-** із займенниками, якщо між частками і займенниками вживається прийменник: *аби в кого, де з ким, будь від кого, казна про що, хтозна до чого*.

317. 1. Спишіть, вставивши з дужок потрібну букву.

Під стріхами деяких хат дбайливі господині роз(з,с)вішали золотаві качани кукурудзи, жовті (г, г)воздики і кетя(г, х)и ч(е, и)рвоної калини. (З, С)далеку, коли глянеш, стоїть **собі** така хата, як молода в осі(н, нн)ім вінку. Сто(ї, і)ть і жде весі(л, лл)я. Може, і (з, с)правді завітають-**таки** до такої старости. **Адже** осінь — **то** найкраща пора свата(н, нн)я. **Що**неділі прокочуються **ж бо** по селу весільною перезвою дру(ж, ш)ки і бояри, гудуть бубни, лунає в(е, и)сільна музика (*За І. Цюпою*).

2. Поясніть правопис виділених часток.

318. Запишіть слова, зашифровані в схемі. Поясніть правопис часток, що входять до складу утворених слів.

коли	будь-	як
чий	-небудь	де
скільки	казна-	який
	хтозна-	

319. Випишіть з орфографічного словника 10 слів, до складу яких входять частки. Поясніть правопис.

— Тату, а що таке парадокс?

— Ну, це просто, синку: наприклад, годинник може йти, коли лежить, і стояти, коли висить.

320. Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть у кожному рядку зайве слово. Поясніть свій вибір.

1. Аби (як), який (сь), що (б), що (небудь)
2. Саме (це), (тільки) що, що (за), розібрав (таки).
3. (Казна) який, (хтозна) до (кого), (скільки) ж (то), (таки) впізнав.

321. Спишіть, знявши ризку.

1. І все/таки приїдь — ми поговоримо (*Д. Павличко*). 2. Сонце стало ясне, веселе, умите і зараз/таки почало гратись з золотими стіжками жита й пшениці (*М. Коцюбинський*). 3. Прекрасна усмішка весни, немов людські най/кращі сни (*М. Терещенко*). 4. Нарешті спіймав/таки вудилище — було воно товсте і пружне, жилка міцна, а рибина стомлена, то/ж і потрапила скоро до підсака (*С. Хаврусь*). 5. Одрізає шматок сала і окраєць хліба. І тільки/но вкусив — треба/ж/таке — поплавець пірнув під воду (*С. Хаврусь*).

Складіть і запишіть міні-твір (5–7 речень) на тему: «Нам треба берегти наш дім — Землю», використавши подані сполучення слів і словоформи.

Найпрекрасніша планета, земляни зрозуміли-таки, будь-які заходи, спробуйте ж бо змінити ситуацію, чималі зусилля, починати щонайшвидше, хай цвіте.

Вітер — це подих поля, зорі — це мрія неба (Т. Севернюк).
Рости ж, серце-тополенько, все вгору та вгору (Т. Шевченко).

Порівняйте

Було **чимало** (частка) охочих.

Аби (частка) щось говорити.

Чи (сполучник) мало, **чи** (сполучник) багато — невідомо.

Аби (сполучник) знав — не погодився б.

§ 42. Не та ні з різними частинами мови

Не і **ні** можуть виступати як частки й писатися з різними частинами мови окремо, а можуть виконувати роль префіксів і писатися разом.

Не пишеться

Разом	Окремо
<p>1. Якщо без не слово не вживається: <i>немовля, незабаром, нехтувати, негайний, незабутній.</i></p> <p>2. З іменниками, прикметниками, прислівниками, що утворені від прикметників, якщо не надає слову нового (часто протилежного) значення: <i>безпека — небезпека (загроза), веселий — невеселий (сумний), далеко — недалеко (близько).</i></p> <p>3. У складі префікса недо-, який означає неповну ознаку чи дію: <i>недобачати, недолік, недочутий.</i></p> <p>4. З дієприкметниками, які виконують функцію означення і не мають при собі залежних слів: <i>Незірвана квітка і незабруднене озеро милують око.</i></p> <p>5. Якщо при прикметниках і дієприкметниках є слова дуже, вельми, надто, надзвичайно, що підсилюють якість: <i>дуже необережний вчинок, надто невдалий похід.</i></p> <p>6. У складі займенників неабихто, неабиякий, часток невже, нехай, сполучників незважаючи на, немов, немовби, неначе, неначебто.</p>	<p>1. При протиставленні з усіма частинами мови: <i>завдання не легке, а важке; проблеми не нові, а старі.</i></p> <p>2. Переважно з дієсловами та дієприслівниками: <i>не поспішати, не знають, не відпочивши, не помічаючи.</i></p> <p>3. Із займенниками, числівниками, прислівниками: <i>не мій, не він, не перший, не зовсім, не сьогодні.</i></p> <p>4. З дієприкметниками, якщо вони мають при собі залежні слова: <i>не зруйнована негодою краса.</i></p> <p>5. З дієприкметниками і прикметниками, які виступають у реченні присудками: <i>Сад не вирубаний. Ця ялина не висока</i> (не є висока).</p>

323. Спишіть. Поясніть правопис слів з **не**.

Усі ми знаємо про забруднення повітря, води, ґрунту. Однак не всі знайомі з незвичайним видом забруднення — шумовим (тобто тривалою чи постійною присутністю небажаних звуків). Нескінченний гуркіт промислових підприємств, авто, літаків є не просто незручністю, а серйозною небезпекою для здоров'я: спричинює підняття тиску, головний біль, серцеві напади (*З журналу*).

324. Спишіть, знявши ризик.

1. Вік ізвікувати — не/пальцем перекивати (*Народна творчість*). 2. І ми не/ми, і я не/я (*Т. Шевченко*). 3. Старість — не/радість (*Народна творчість*). 4. Не/назване завжди чекає ймення (*Т. Северюк*). 5. Роки — не/мов підступні рифи в житейськiм вирi, що кипить (*Л. Дмитерко*). 6. Складна це річ — мінутний вік судити, не/завжди варто тут рубати з-за плеча (*М. Рильський*). 7. Наша дума, наша пісня не/вмре, не/загине (*Т. Шевченко*).

325. Складіть і запишіть п'ять речень, щоб заперечна частка **не** вживалася при дієсловах.

Ні пишеться

Разом	Окремо
1. Якщо без ні слово не вживається: <i>нісенітниця, нікчемний, ніяковіти, ніяково, нічичирк, нікудишній</i> . 2. Із заперечними займенниками: <i>ніякий, нічий, ніщо, ніхто</i> . 3. Із прислівниками: <i>ніяк, ніколи, ніде, нітрохи</i>	1. У стійких словосполучах — заперечних зворотах: <i>ні сюди ні туди; ні риба ні м'ясо; ні се ні те</i> . 2. У складі займенника, якщо між ні та займенником уживається прийменник: <i>ні від кого, ні з ким, ні для чого</i>

326. Запишіть слова, зашифровані в схемі. Поясніть правопис.

327. Спишіть, знявши ризик.

Ні/який; ні/з/яким; ні/хто; ні/до/кого; від/ні/чийого; ні/від/чийого; ні/до/якої; ні/кчема; ні/чичирк; ні/слуху ні/духу.

328. Спишіть, розкриваючи дужки. Визначте, з якими частинами мови вжито **не**, **ні**.

1. (Ні)коли я співати (не)покину про землю, повну щастя і краси (*В. Сосяра*). 2. (Ні)кому нас не взяти у ярмо, (ні)що (не)зломить нас, бо ми п'ємо із нашої цілющої криниці (*В. Колодій*). 3. Тихо! В повітрі — (ні)руху (*В. Сосяра*). 4. Я (не)прибічник (ні)старого села, (ні)старих людей, (ні)старовини в цілому. Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм (*О. Довженко*). 5. (Не)хай (ні)жар, (ні)холод (не)спинять нас (*І. Франко*).

Узагальнення до розділу «Морфологія. Частка»

Частка — це службова частина мови, яка надає словам чи реченням додаткових відтінків у значенні або служить для творення нових слів.

Схема розбору частки як частини мови

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (частка).
3. Розряд за значенням (частки, що надають смислових відтінків: вказівні, означальні, обмежувально-видільні, підсилювальні; частки, що вказують на модальні відтінки: стверджувальні, заперечні, спонукальні, власне модальні, питальні, емоційно-експресивні; словотворчі; формотворчі).
4. Написання.

Зразок розбору часток, використаних у реченні:

У лісі вже **нічого не** цвіте, цвіте лиш дятел на сосні сумливій (М. Вінграновський).

Ні — част., указ. на модальн. відтінок слова, словотв., пиш. разом із займ.

Не — част., указ. на модальн. відтінок усього речення, запереч., пиш. окремо з дієсл.

Розряди часток за значенням

Частки, що надають смислових відтінків	Вказівні: <i>ось, це, оце, осьде, от, он, онде, то, ото, воно.</i> Означальні: <i>якраз, саме, ледве, власне, майже, справді, точно.</i> Обмежувально-видільні: <i>лише, тільки, хоч, хоча б, навіть, уже, таки.</i> Підсилювальні: <i>і(й), та, навіть, бо, -то, же, ж, -таки, ой</i>
Частки, що вказують на модальні відтінки	Стверджувальні: <i>так, отак, атож, авжеж, гаразд, аякже.</i> Заперечні: <i>не, ні, ані.</i> Спонукальні: <i>ну, давай, бодай, аж, таки, ой.</i> Власне модальні (виражають сумнів, припущення, упевненість): <i>навряд чи, ледве чи, ба, ну, чи не, мовби, нібито.</i> Питальні: <i>чи, невже, хіба, що за.</i> Емоційно-експресивні: <i>як, що за, ну й, куди там, де й</i>
Словотворчі частки	<i>де-, аби-, будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -завгодно, -сь, -би, -б, -же, -ж, не-, ні-, ані-</i> виступають у ролі префіксів і суфіксів
Формотворчі частки	<i>би (б)</i> , за допомогою яких творяться форми дієслів умовного способу; <i>хай (нехай)</i> , за допомогою яких творяться форми 3-ої особи наказового способу; <i>най, як, що</i> , за допомогою яких творяться прикметники і прислівники найвищого ступенів порівняння; <i>-ся (-сь)</i> , за допомогою якої утворюються зворотні дієслова

Завдання для самоперевірки

329. Виберіть правильну відповідь.

1. Частка належить до:
  - а) службових частин мови;
  - б) самостійних частин мови;
  - в) особливої частини мови.
2. Частка:
  - а) вказує на зв'язок слів у словосполученні і реченні;
  - б) виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні та реченні;
  - в) надає словам чи реченням додаткових відтінків у значенні або служить для творення нових слів.
3. У якому рядку всі частки з іншими словами пишуться окремо:
  - а) написав/би, немов/би, що/разу;
  - б) колись/то, стань/бо, усе/ж/таки;
  - в) таки/прийшов, ну/й, усі/ж?
4. У якому рядку всі слова з часткою *не* написано правильно:
  - а) невиконана вчасно робота, не один, неабияк;
  - б) непрочитана книжка, незадовільно, недобачати;
  - в) не могу, недовіра, непродовживши?
5. У якому пункті всі слова — частки:
  - а) же, но, таки; б) про, не, би; в) ані, нехай, але?
6. У якому рядку всі частки пишуться через дефіс:
  - а) поспішай/бо, прийшов/таки, що/тижня;
  - б) зробив/би, будь/що, казна/як;
  - в) хтозна/що, роби/бо, усе/таки?

330. 1. Прочитайте вірш. Випишіть частки, розберіть їх як частину мови.

Краса

Ми розуміємось усі
На запахущій ковбасі.
Я жартома про ковбасу.
Сьогодні мова — про красу.

То що ж красиве? Стіл, пальто,
Літак, реклама чи авто?
Чи Він красивий, чи Вона,
Чи фарба осені сумна,
Чи цей метелик на вікні,

Чи той малюнок на стіні,
Що так подобався мені,
Де небо — наче у вогні,
Де корабель у даліні
Пливе в тумані-тумані?..

А спробуй, любий друже, й ти
Красу докола віднайти,
Чи пригадять, чи відгадять...
Над цим не гріх й поміркувать.

Г. Фалькович

2. Поміркуйте, якій красі надає перевагу поет. Яку красу докола віднаходите ви? Запишіть свої міркування, використовуючи частки.

Ви часто користуєтесь особливими словами-вигуками, коли передаєте свої емоції чи спонукаєте когось до дії.

Природу таких вигуків ви будете вивчати в цьому розділі. Є багато життєвих ситуацій, у яких звучать вигуки.

Коли ж обговорюємо теми мистецтва, вигуки лунають досить часто.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РОЗДІЛУ

Вигуки

Емоційні (ого, ух, леле)

Спонукальні (алло, цить, нумо)

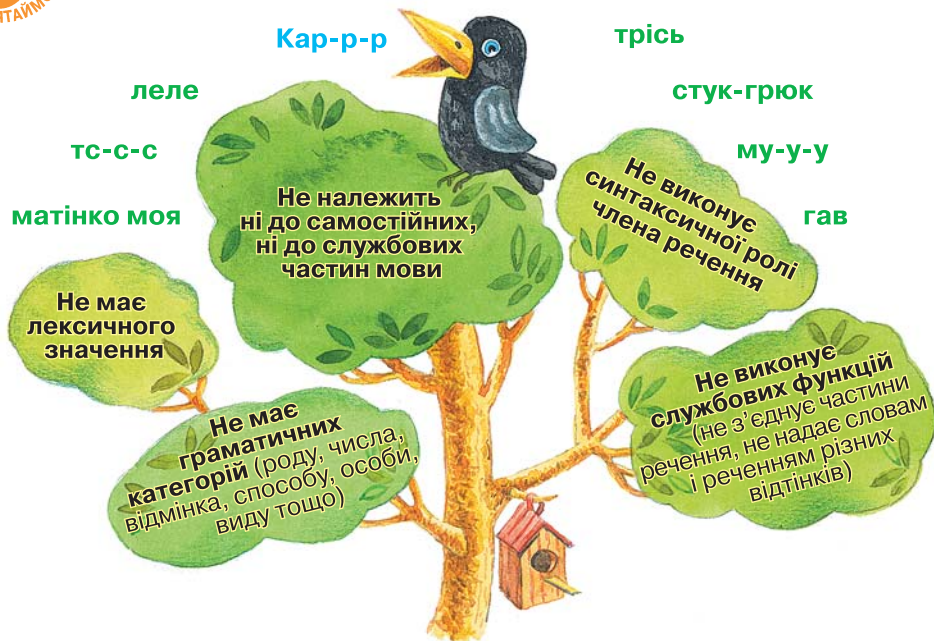
Формули мовного етикету
(будь ласка, перепрошую)

Звуконаслідувальні слова
(гав-гав, му-у-у, тс-с-с)

§ 43. Вигук як особлива частина мови

Вигук — це особлива частина мови, яка виражає почуття, емоції, волевиявлення мовця, не називаючи їх.

У реченнях вигуки синтаксично не пов'язані з іншими словами. Вони є або окремими нерозкладними реченнями, або вставними компонентами, які в усній мові наділені особливою інтонацією, а на письмі обов'язково виділяються розділовими знаками: **Ох, не такою я була малою, коли летіла зірка над Сулою (Л. Костенко). Ой лишенько! Як багато грибів.**

331. Спишіть. Назвіть вигуки.

1. Ех, якби в наших оркестрах з такою пристрасністю грали оркестранти, — які б були симфонії! 2. Ну, налітайте, котрі тут зайці є! 3. Ну?! І не поїдете, значить. 4. Ех! Як залопотіло!! 5. Ой, як багато хотів поет знати. 6. Геть війну! Хай живе мир! 7. Гей! Цоб! Цабе! Н-н-но! На ярмарок! 8. Ах! Яка ж ти, лисочко, довірлива (Із тв. *Остана Вишні*).

332. Прочитайте. Знайдіть у тексті вигук, який виражає здивування, і вигук, який виражає недовіру.

Чотирирічна Мар'янка дивиться мультфільм і голосно коментує:
— О, баба-яга! — вигукує, побачивши на екрані якусь страшну постать.

— Хіба? То ж дід, — заперечує тато.

— Дід-ягій? (За С. Павленком).

За значенням вигуки поділяються на

Емоційні (виражають почуття, настрої, переживання, стан людини)	<i>ой, о, ох, ах, ух, ай, фе, тю, ого, гм, тьху, от тобі й на, ой Боже, матінко моя</i>
Спонукальні (виражають наказ, спонукання до дії, є засобом привернення чиеїсь уваги; звернення до тварин)	<i>геть, годі, ну, цить, тс-с-с, гайда, анумо, гей, агов, алло, марш, стоп, но, цоб, брись, киць-киць, паць-паць, гулі-гулі</i>
Формули мовного етикету (виражають привітання, прощання, подяку, пробачення, прохання, побажання)	<i>добридень, добрий день, до побачення, до скорого побачення, дякую, будь ласка, прошу, пробачте, щасливо, в добру путь, на добраніч</i>
Звуконаслідувальні слова (відтворюють різні звуки природи, шуми, звукові сигнали, голоси тварин)	<i>брязь, дзінь, тік-так, ку-ку, тьох, ха-ха-ха, ш-ш-ш, гав, няв, му-у-у, кар-кар-кар, кря, ме-е-е</i>

За походженням вигуки поділяються на **первинні** (непохідні) (а, о, гей, ох, ой) і **вторинні** (похідні) (кляц, страх, спасибі, добрий день, годі).

333.

Прочитайте текст. Визначте стиль, до якого він належить. Випишіть звуконаслідувальні слова.

Чого так трагічно-безнадійно ревуть воли на ярмарку? Як увійдеш у волячо-коров'ячо-овечу половину, так саме тобі:

— М-му! Бе-е! Ме-е-е!

Отак стоїть-стоїть половий, чи сірий, чи ряба, чи гніда, подивиться навкруги себе і зненацька тоді:

— М-м-му-у-у! — Бе-е-е! — Ме-е-е!

Чи то вони підтримують загальний ярмарковий галас, чи то не хочуть до другого хазяїна переходити?.. Чи, може, ще що? (*Остан Вишня*).

Вигуки вживаються в розмовному, художньому стилях, зрідка — у публіцистичному. У науковому й офіційно-діловому (крім формул мовного етикету) вони не використовуються.

334.

1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить?

Ох, це НУ!

Вигук НУ чим славився? Та, звісно ж, своїм нуканням. Аби воля, день і ніч не вмовкав би. Виходить учень до дошки. Шукає слів для відповіді. А НУ тут як тут. Не встиг ніхто оком змигнути, як НУ вже на язиці школяра.

— Ну... ну... — хоробро занукав хлопець, — ну...

— Чого ти причепився до дитини? — смикають вигука за рукав інші слова. — Перестань (*За С. Павленком*).

2. Чому за таку відповідь, про яку йдеться в тексті, не можна отримати гарну оцінку?

із Бабусиної Схрині

І швець, і жнець, і на дуду грець — той, хто вміє все робити, вправний, тямущий у будь-якій справі.

Дмитрик. Наш тато, бабусю, на всі руки майстер: він і телевизор, і комп'ютер, і навіть дах може полагодити, а коли мама у відрядженні, то й смачну курку на грилі запече!

Бабуся. О-о-о! Він, виявляється, у нас **і швець, і жнець, і на дуду грець**.

Яся. Дивне якесь у цій приказці слово «грець». Швець — це той, що шиє та лагодить взуття, жнець — жне, а той, хто грає... що, грець?

Дмитрик. Грець — це гравець, але без ав.

Яся. Мабуть, це слово для рими придумали!

Бабуся. З «грецем» ви розібралися. А знаєте, що таке дуда?

Дмитрик. Це старовинний духовий інструмент. Є ж і пісня: «Діду мій, дударіку, ти ж було селом ідеш, ти ж було в дуду граєш!»

Іноді вигуки можуть виступати в ролі підмета, додатка чи присудка, набуваючи значення іменника чи дієслова: *Не кажи «гоп», поки не перескочиш (Народна творчість). Гучне «ура» було йому на відповідь (Ю. Смолич). Стигла груша — бух на землю.*

335.

Спишіть. Підкресліть вигуки, які, виконуючи ту чи іншу синтаксичну роль у реченні, набувають значення самостійних частин мови.

1. Агов, над містом я, на риштуванні, — стружу, клепаю, зводжу дім — творю! (*І. Нехода*). 2. Несла ворона до мого двора, мов сіру крихітку, своє картове «кра» (*І. Нехода*). 3. Не удар авіабомби, не зловісна пісня кулі — над коліскою хай лине материнське ніжне «лю-лі» (*П. Усенко*). 4. Гей, коби-то я газдинькою була в тім ластів'ячій гнізді (*Г. Хоткевич*). 5. Той ухо прихилив, а кум шу-шу-шу-шу... (*Л. Глібов*).

Учителька принесла в клас глобус.

— Що то в учительки в руках? — запитала Маринка в сусідки по парті.

— Надувна карта, — відповіла вона.

336.

1. Прочитайте. Переробіть текст, увівши в нього різні за значенням вигуки. Запишіть змінений текст.

На свято останнього дзвоника тато й мама подарували дітям чудові подарунки — календарі школяра. Та не звичайні, а із сюрпризами: Ігореві — «Календар юного біолога», Наталі — «У світі прекрасного», а Василькові «Історична подорож у часі». Що за диво дивне були ці календарі — великі, на

блискучому крейдяному папері! До кожного місяця дібрані не лише яскраві ілюстрації, а й сила-силенна цікавинок. Цілий вечір уся родина захоплено розглядала ці шедеври книжкового мистецтва, а бабуся та дідусь навіть заздрили внукам — коли вони вчилися, таких книжок не було.

2. Складіть за серією поданих малюнків розповідь від імені: а) Ігоря; б) Наталі; в) Василька. Кожна розповідь має містити цікаві факти, про які ви дізналися на уроках літератури, історії, біології. У розповіді вживайте вигуки, характерні для людей з різними типами темпераменту.

337.

Складіть і запишіть п'ять речень із вигуком *ой*, щоб він виражав здивування, захоплення, погрозу, біль, переляк.

Для того, щоб створити щось красиве, треба нести красу в душі (Ю. Мушкетик).

Уміти творити — це не означає вміти лише добре малювати чи добре ліпити. Я думаю, що вміти творити — це означає бути також мислителем своєї епохи, свого часу, бути на рівні передових ідей свого часу, бути виразником інтересів свого суспільства (О. Довженко).

§ 44. Правопис вигуків.

Дефіс у вигуках. Кома і знак оклику при вигуках

1. Вигуки, що повторюються або вимовляються протяжно, пишуться через дефіс: *Пливе човен, води повен та все хлюп-хлюп-хлюп (Народна творчість). А-а! Та це ж бугай, водяний бугай, що лякає дітей своїм гучним над очеретами:*

— *Бу-у-у! Бу-у-у! (Остап Вишня).*

2. Вигуки на зразок *леле, лелечко, цитьте, овва, кукуріку, кудкудах, бух, тарах, бабах* тощо пишуться разом. Проте, якщо треба передати протяжність, вони теж можуть писатися через дефіс: *Бах! — і нема нічого... (Остап Вишня). Б'ється, стогне, зітхає море!.. Бу-ух!.. бу-ух!.. бу-ух! (М. Коцюбинський).*

338.

Згрупуйте подані вигуки в три колонки: а) вигуки, що пишуться разом; б) вигуки, що пишуться окремо; в) вигуки, що пишуться через дефіс. Запам'ятайте правопис.

Будь ласка, їй-богу, до побачення, їй-право, ану, от тобі й на, оце так, ф'ю-у-у, дз-з-з, ану-ну, на добраніч, тік-так, помагайбі, хай щастить, кукуріку, ку-ку, о-го-го, алло, де ж пак, цур йому, боронь Боже, ой леле.

1. Вигуки від членів речення відокремлюються комою: *Ох, як я довго спала (Леся Українка).*

2. Вигуки, що стоять на початку речення і вимовляються з виразною окличною інтонацією, відокремлюються за допомогою знака оклику: *Цить! Хай говорить серце (Леся Українка).*

3. Не відокремлюються вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання: *Гей ти, поле колоскове, молодість моя (В. Сосюра).*

4. Після вигуку, який стоїть у середині речення й вимовляється з виразною окличною інтонацією, також ставиться знак оклику: *Протягли своє ку-ку-рі-ку! горлаті півні (Панас Мирний).*

5. Вигуки *о, ой*, які стоять перед звертаннями, не виділяються, бо виконують функції часток: *О чарівниченько моя! Мені ти всюди помагала (Т. Шевченко).* Не відокремлюються вигуки *о, ой* і в реченнях із народних пісень: *Ой у полі два дубки (Народна творчість).*

339.

Спишіть. Поясніть правопис вигуків.

1. «Ну, що — знайшов? Ш-ш-ш!» — кепкуючи, шарудить очерет (*Остап Вишня*). 2. Коли це чую: «Пу-у-у!..». Це знову пролунала музика лісного річка (*С. Хаврус*). 3. Боже, Боже! що то може наробити серенада!.. (*Леся Українка*). 4. Ой сонечко ясне, невже ти втомилось, чи ти розгнівалось? (*В. Самійленко*). 5. Ой ти, дівчино, з горіха зерня, чом твоє серденько — колюче терня? (*І. Франко*). 6. Безмежне поле в сніжному завою, ох, дай мені обширу й волі! (*І. Франко*).

340. 1. Випишіть із поданих уривків українських народних пісень речення з вигуками. Поясніть, чому вигуки не відокремлюються.

1) Ой чий то кінь стоїть, Що сива гривонька? Сподобалась мені Тая дівчинонька.	2) Ой чорна я си, чорна, Чорнява, як циганка. Чом си полюбила, Чом си полюбила Чорнявого Іванка?
3) Ой на горі два дубки, Ой на горі два дубки, Ой на горі два дубки, два дубки Схилилися докупки.	4) Ой під вишнею, Під черешнею Стояв старий з молодою, Як із ягідкою.

2. Об'єднавшись у групи, проведіть конкурс на знання українських народних пісень з «ой» (бажано виконати по куплету з кожної пісні).

341. Прочитайте. Поясніть уживання розділових знаків у реченні з вигуком.

Збиралися ми на косовицю завжди довго. Вже було сонце зайде, а ми ще збираємось. Що клопоту, а лайки, мати лає когось, потім, побачивши мене, як заголосить:

— Уже на возі, ой!.. Малого хоч би не брали! Комарі з'їдять!
На моє щастя, на материні прохання ніхто не зважає (*За О. Довженком*).

342. 1. Спишіть, розставляючи розділові знаки та знімаючи риску.

Уздовж річок і рік тягнуться про/сторі луги-долини і ні/би усміхаються до бузьків ні/би за/про/шують до/себе що/б на них від/почили по/гуляли. О ти рідна країно! Як у тебе красно як у тебе солодко скільки в тебе просто-ру! (*Т. Бордуляк*).

2. Поясніть уживання розділових знаків у реченні з вигуком.

Під час прибирання в хаті мати гукає до сина:

- Іванку, кудись щезла наша канарка!
- Дивно! П'ять хвилин тому я її пілососив, то вона була на місці.

343. 1. Прочитайте. Випишіть речення з вигуком.

Як любив милуватися Олександр з безкінечної гри хвильок деснянських та хвиль, з перебігаючого їх ряботіння на сонці! Яким нестримним було бажання побувати й собі на тих хвилях посеред річки та хвильках, скочити на ноги й кинутися з берега в Десну, і — гей! — з розмаху розбити на воді те ряботіння від сонця, розбити, мов блискуче дзеркало, на друзки, і почувати себе господарем води, господарем сонця й повітря (*П. Тичина*).

2. Складіть і запишіть речення, щоб вигук у ньому стояв у середині речення й вимовлявся з виразною окличною інтонацією.

344. 1. Прочитайте уривки з трьох текстів: оповідання «Грицева шкільна наука», казок «Ріпка» та «Лисичка і Журавель».

- 1) — Де-де-де-де! — цокотіла грива гуска.
— Адже в школі був, — відповів гордо Гриць.
— Ов! ов! ов! — дивувався білий гусак.
— Не віриш, дурню? — крикнув на нього Гриць і швякнув його прутом.
— А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо? — дзоботіли, громадячись коло нього, інші гуси.

2) Тішитесь дід, аж не знає, де стати. «Час, — каже, — нашу ріпку рвати!» Пішов він на город — гуп-гуп! Узяв ріпку за зелений зуб: тягне руками, уперся ногами, — мучився, потів увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

3) Журавель стук-стук дзьобом, — нічого не спіймав. А Лисичка тим часом лиже кашку, аж поки сама всієї не з'їла. А коли кашки не стало, вона й мовить:

- Вибачай, кумочку, більше не маю вас чим гостити.
- Спасибі й за те, — пісним голосом промовив Журавель.

2. Поясніть написання вигуків, ужитих у текстах, і розділові знаки при них.

3. Розгадайте ребус. Це вам підкаже ім'я автора аналізованих текстів. Назвіть ще відомі вам твори цього автора.

345. 1. Прочитайте.

Два роялі

Два роялі, рук — чотири:
Арифметика якась.
Раптом! Музика! Без міри! —
Просто в душу пролилась.

Він пливе, минає арку,
Він відлунює у парку,
У самітньому дворі,
В квітах, в небі, у Дніпрі.

А душа іще не звикла
До таких солодких мук —
Наче хвилі, через вікна
Перехлюпується звук.

І ніхто уже не знає,
Звідки музика лунає,
Де ті клавіші, ті руки,
Ті роялі, аж дві штуки...

Г. Фалькович

2. Якими вигуками можна передати емоції, висловлені у вірші?

3. Які види мистецтва (кіно, театр, література, музика, балет, архітектура, живопис) так вас вражають, що ви, розповідаючи про них, не можете обійтися без вигуків?

Узагальнення до розділу «Морфологія. Вигук»

Вигук — це особлива частина мови, яка виражає почуття, емоції, волевиявлення мовця, не називаючи їх. До вигуків належать також формули мовного етикету.

Схема розбору вигуку як частини мови

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (вигук).
3. Розряд за значенням (емоційний, спонукальний, формули мовного етикету, звуконаслідувальне слово); що виражає.
4. Синтаксична роль (якщо є).

Зразок розбору вигуку, використаного у строфі:

— **Агов!** — гукаю. — Озовися, капітане!

Які надумав відкривать моря? —

Пливе беззвучно, за крайнебом тане,

Як біла каравела, молодість моя (П. Осадчук).

Агов — вигук, спонук., засіб приверт. уваги.

Завдання для самоперевірки

346. Виберіть правильну відповідь.

1. Вигук — це:
  - а) самостійна частина мови; б) службова частина мови;
  - в) особлива частина мови.
2. Вигук виражає:
  - а) ознаку предмета; б) дію предмета;
  - в) почуття, волевиявлення мовця, звуконаслідувальні слова, не називаючи їх, а також формули мовного етикету.
3. Вигуки за значенням поділяються на:
  - а) сурядні, підрядні, розділові, протиставні;
  - б) формотворчі, словотворчі, модальні, підсилювальні;
  - в) емоційні, спонукальні, звуконаслідувальні, формули мовного етикету.
4. У якому пункті всі вигуки належать до емоційних:
  - а) ой, ох, о, ех, то, фе; б) геть, годі, тьху, ого;
  - в) гм, от тобі й на, ку-ку?
5. Вигуки *о, ой*, які стоять перед звертанням:
  - а) відокремлюються комою; б) не відокремлюються;
  - в) відокремлюються знаком оклику.
6. Вигуки, що повторюються або вимовляються протяжно, пишуться:
  - а) через дефіс; б) окремо; в) разом.

347. 1. Складіть і запишіть гумористичний діалог про відвідування вами театру, кінотеатру чи вистави, використавши такі вигуки:

Добридень, ой, о, ах, еге, ей, ну, браво, біс, тс-с, кахи-кахи, ги-ги-ги.

2. Один із використаних у діалозі вигуків розберіть як частину мови.

§ 45. Узагальнення і систематизація вивченого про частини мови, їх правопис і використання в мові

348.

Ми завершили вивчати частини мови. Розгляньте малюнок. Чи помилився художник, зобразивши 12 персонажів (адже частин мови 10)? Відповідь обґрунтуйте.

349.

1. Спишіть. Над кожним словом надпишіть, якою частиною мови воно є.

Навколо стояла невимовна тиша. І раптом... Я спинився і завмер на одному місці від несподіванки. Обізвався шкільний дзвінок — «дзі-і-і-і-нь». Дзвонив він якось особливо, ніжно-ніжно, малиново, так, як не дзвонив ніколи. А може, то я до цього часу просто не помічав надзвичайної краси його дзвону. Та чи ж є ніжніший, веселіший і радісніший, малиновіший і дорожчий звук для вчительського серця, як оцей малиновий дзвін звичайного шкільного дзвіночка? У ньому все: життя, радість праці, любов до людини, особисте щастя (За Ю. Збанацьким).

2. Поясніть уживання розділових знаків в останньому реченні.

350.

1. Прочитайте фразеологічні звороти. Випишіть із них у дві колонки самостійні та службові частини мови.

Ні за які скарби; інший бік медалі; очі розбігаються; переводити папір; шукати вчорашнього дня; жити як сир у маслі; очей не відірвати; ніде й оком зачепитись; завдавати жалю.

2. Поясніть значення поданих фразеологізмів.

Правопис складних слів

Разом пишуться:	Через дефіс пишуться:
1. Слова, утворені за допомогою сполучних о, е, є : <i>лісостеп, землетрус, краєвид</i>	1. Слова з пів- , що утворені від власних назв: <i>пів-Європи, пів-Києва</i>
2. Слова з пів-, напів-, полу- , що утворені від загальних назв: <i>піваркуша, пів'ящика, напівсон, полукіпок</i>	2. Слова, утворені від сполучень слів, між якими можна поставити сполучник і : <i>фізико-математичний</i> (фізичний і математичний)
3. Слова, утворені від словосполучень: <i>сільське господарство → сільськогосподарський;</i> <i>легка атлетика → легкоатлетичний</i>	3. Прикметники, що означають відтінки та поєднання кольорів або смаків, проміжні сторони світу: <i>яскраво-зелений, блакитно-жовтий, північно-західний.</i> Винятки: <i>жовтогарячий, червоногарячий</i>
4. Слова з першою частиною аеро-, аудіо-, біо-, відео-, гідро-, гіпер-, кіно-, супер-, тепло-, теле-, фото- : <i>аеробіка, аудіозапис, відеокасета, гідростанція, кінофільм, супермодний, теплотраса, фотоплівка</i>	4. Слова, утворені повторенням синонімів, антонімів, однакових слів: <i>стук-грюк, більш-менш, тихо-тихо</i>
5. Слова, які починаються з дієслова, що звучить як наказ: <i>пройдисвіт, Вершигора, переко-типоле</i>	5. Слова, що означають одне поняття: <i>купівля-продаж, батько-мати, шафа-купе</i>
	6. Слова з першою частиною екс-, віце-, максі-, міні-, міді- : <i>екс-чемпіон, віце-президент, міні-спідниця</i>

351. 1. Спишіть, знявши ризику.

Військово/морський, стерео/фільм, яскраво/жовте, загально/державний, народно/поетичний, пів/ясена, дво/ярусний, генерал/лейтенант, жовто/гарячі, воле/любна, швидко/швидко, міні/футбол, хліб/сіль, ледве/ледве, пів/Азії, південно/східний, напів/сон, праце/влаштування.

2. Визначте число і рід (в одинині) прикметників.

У складних числівниках на зразок *двісті, триста, чотириста, дев'ятсот* змінюються обидві частини: *чотириста* — *чотирьохсот*.

У складних числівниках, таких, як *п'ятдесят, шістдесят*, змінюється лише друга частина: *п'ятдесят* — *п'ятдесяти (п'ятдесятьох)*.

352.

Провідмініяйте (письмово) кількісний і порядковий числівники, що означають рік вашого народження.

353.

1. Спишіть прислівники, знявши риску.

До/чиста, аби/як, врешті/решт, по/дружньому, до/тепер, як/не/як, з/діда/прадіда, по/третє, з/роду/віку, яко/сь/то, усього/на/всього, мало/помалу, ні/звідки, у/ні/куди, по/де/куди, як/таки.

2. Складіть і запишіть із п'ятьма записаними прислівниками речення про значення рідної мови у вашому житті.

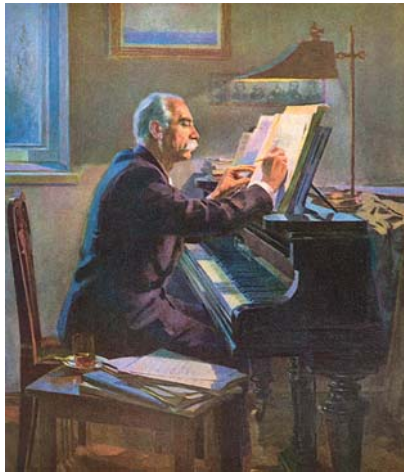

і пЕнзлЕм, і слОвОм

354.

Розгляньте репродукцію картини І. Тартаковського «Портрет Л. М. Рєвуцького» (1950). Опишіть портрет композитора, використовуючи всі частини мови.

355.

1. Прочитайте виразно уривок з вірша «Шопен». Зверніть увагу на інтонацію питальних і окличних речень.

Шопена вальс... Ну хто не грав його
І хто не слухав? На чиїх устах
Не виникала усмішка примхлива,
В чиїх очах не заблищала іскра
Напівкохання чи напівжурби
Від звуків тих кокетно-своєвільних,
Сумних, як вечір золотого дня,
Жагучих, як нескінчений цілунок?

В сніги, у сиву сніжну невідомість
 Мережані, оздобні линуть сани,
 І в них, як сонце, блиснув із-під вій
 Лукавий чи журливий — хто вгадає? —
 Гарячий чи холодний — хто збагне? —
 Останній, може, може, перший усміх.
 Це щастя! Щастя! Руки простягаю —
 Б'є сніг із-під холодних копитів,
 Метнулось гайвороння край дороги —
 І простяглась пустиня навкруги...

.....
 Пане Фредеріку,
 Я знаю, що ні вітру, ні саней,
 Ані коня немає в вашім вальсі,
 Що все це — тільки вигадка моя...
 .....
 Ну й що ж по тому? А сьогодні я
 Люблю свій сон і вас люблю за нього,
 Примхливий худорлявий музиканте...

М. Рильський

2. Випишіть епітети з означуваними словами. Які епітети створюють зорову картину (зовнішній опис), а які характеризують настрої людини (внутрішній стан)? Назвіть прикметники, ужиті в переносному значенні.

356.

Прочитайте текст. Згрупуйте і запишіть у початковій формі слова вправи за поданим зразком:

- Іменник — *пісенька*, ...
- Прикметник — *дитячий*, ...
- Числівник — ...
- Займенник — ...
- Дієслово — ...
- Дієприкметник — ...
- Дієприслівник — ...
- Прислівник — ...
- Прийменник — ...
- Сполучник — ...
- Частка — ...
- Вигук — ...

Хто з вас не знає дитячих пісеньок «Ой ходить сон коло вікон», «Подольночка», «Шум», «Іди, іди, дощику»? Здається, ви й народилися з цими піснями-іграми. Не раз і не два ви чули їх то в дитячому садочку, то в школі, то вдома. А опрацював для вас музику народних шедеврів видатний український композитор Левко Миколайович Ревуцький. Любов до народної пісні Л. Ревуцький проніс через усе життя. У його збірці народних пісень «Сонечко» ви

знайдете пісні, що супроводжують дитину в побуті, у календарні свята, пісні-ігри, пісні-хороводи і навіть казки.

На Київщині, у селищі Буча, є музична школа, яка носить ім'я композитора. Юні музиканти грають на інструментах, які подарував школі Левко Миколайович. Композитор був чудовим педагогом, улюбленцем дітей. Називаючи Л. Ревуцького «учнем Лисенка, сином України», Максим Рильський писав:

*В колыску дар пісень тобі поклала доля,
У серце налила добра і чистоти...*

Займенники пишемо

разом	окремо	через дефіс
із частками аби-, де-, ні-, -сь: абискільки, абищо, декотрий, дечий, ніхто, ніякий, хтось, щось	якщо між частками і займенником ужи- вається прийменник: ні до кого, ні з чим, де у кого, будь з яким, аби в якому, будь за ким	із частками будь-, -небудь, казна-, хтозна-: будь-хто, будь-що, чий-небудь, який-небудь, казна-скільки, казна-що, хтозна-чий, хтозна-який

357. 1. Запишіть займенники, знявши риску, у три колонки: а) разом, б) окремо, в) через дефіс.

Ні/хто, де/котрий, будь/за/ким, хтозна/чий, казна/що, де/чий, аби/скільки, аби/в/якому, казна/скільки, чий/небудь, де/в/кого, будь/з/ким, аби/що, хто/сь, ні/з/чим, ні/до/кого.

2. Складіть і запишіть із заперечними займенниками, поданими у вправі, речення про дружбу і друзів.

358. 1. Прочитайте.

О слово золоте, гартоване в горнилі
Поетових думок, страждань і сподівань!
Неси свої струмки, свої страждання милі,
Як треба, — стань мечем, як треба, — цвітом стань.

А. Малишко

2. Випишіть дієслівні форми. Розберіть дієслова як частину мови.

- Учитель — учневі:
— Толю, скільки є частин світу?
— П'ять, Леоніде Григоровичу.
— Назви їх.
— Перша, друга, третя, четверта, п'ята.

359.

Визначте в кожному з поданих завдань правильний варіант морфологічного аналізу слів, використаних у реченні *Втрата часу важча за все для того, хто більше знає* (Й. В. Гете).

1. а) Втрата — імен., почат. ф. — *втрата*, заг. наз., неіст., жін., I відм., міш. гр., Н. в., одн., прис.

б) Втрата — імен., почат. ф. — *імен., що?*, неіст., заг. наз., жін., одн., I в., тв. гр., Зн. в., додат.

в) Втрата — імен., почат. ф. — *втрата, що?*, неіст., заг. наз., жін., одн., Н. в., I відм., тв. гр., підм.

2. а) Важча — прикм., почат. ф. — *важчий, яка?*, якісн., жін., одн., Н. в., вищ., повн., стягн., тв. гр., присуд.

б) Важча — прикм., почат. ф. — *важча*, відн., жін., одн., Зн. в., найвищ., повн., стягн., тв. гр., присуд.

в) Важча — прикм., почат. ф. — *важча, яка?*, якісн., жін., одн., Н. в., вищ., повн., нестягн., тв. гр., означ.

3. а) Для — сполуч., зв'язує однорід. чл., одиничн., прост., сурядн., розділ.

б) Для — прийм., непохідн., прост., ужив. з Р. в.;

в) Для — прийм., похідн., прост., ужив. з Р. в.

4. а) Хто — займ., почат. ф. — *хто, хто?*, співвідн. з імен., відносний, Н. в., підм.

б) Хто — займ., почат. ф. — *хто, хто?*, співвідн. з числ., особовий, I особ., підм.

в) Хто — займ., почат. ф. — *хто, хто?*, співвідн. з імен., відносний, Н. в., означ.

5. а) Знає — дієсл., особов. ф., недок. вид (*що робить?*), дійсн. сп., теп. ч., 3-тя особ., одн., I дієвідм., присуд.

б) Знає — дієсл., особов. ф., недок. вид (*що робить?*), дійсн. сп., теп. ч., 1-ша особ., одн., II дієвідм., присуд.

в) Знає — дієсл., особов. ф., недок. вид (*що робить?*), дійсн. сп., мин. ч., 3-тя особ., мн., I дієвідм., присуд.

360.

Доберіть і запишіть власні приклади для коментування орфограми «Написання *не* з різними частинами мови».

361.

1. Спишіть, знявши ризку та розставивши потрібні розділові знаки.

А що/ж то/за карасі з нашої прекрасної річки. А смачні/ж які!

А коли вже буває так що риба не/клює певний час — горювати не/доводиться. Мимо/хіть за/милуєшся над/рослянською природою. На річці тихо/тихо. Плесо справжнісіньке тобі дзеркало. Чути навіть як у хоробрянській за/плаві виводок диких качок купається ляпаючи крильми: «Тах/тах/тах!.. фр/р/р!»». Не/подалік дві жовто/коричневі очеретянки шелестять пурхаючи із стебла на стебло. Грудкою пролетить по/біля човна блакитна пташка-рибалка

вистромивши в/перед гострого дзьоба. По обмілу гордовито походжає циба-
тий чорно/гуз над заростями плавно несеться криво/шия чапля а на по/чор-
нілому корчеві по/гойдується, мов флюгер, сіренька чаєчка... Тим часом ваше
тіло лагідно пестить сонечко. І так гарно на серці (*За С. Хаврусем*).

2. Розберіть як частину мови частку, сполучник (на вибір) і вигук, ужи-
ті в тексті.

362. 1. Спишіть. У перших двох реченнях підкресліть головні і другорядні
члени речення.

А ще я люблю, як з лісу несподівано вигулькне хатина, заскриплять воріт-
ця, побіжать стежки до саду і до пасіки. І люблю, коли березовий сік накра-
пає із жолобка. Він так гарно вистукує: «тьоп-тьоп», що неодмінно завернеш
до нього і присядеш навпочіпки. Також люблю напасти на лісове джерело і
дивитись, як воно коловертнем викручується з глибини. І люблю, коли гриби,
обнявшись, мов брати, збирають на свої шапки росу, і люблю восени по колі-
на ходити в листі, коли так гарно червоніє калина і пахнуть опеньки. Я охоп-
люю обома руками березу, притуляючись вухом до неї, але вона мовчить, бо
ще не розмерзся під корою сік, ще мертво в лісі.

Враз я нахиляюся до кружечка ніздрястого снігу, що зеленкуватим комі-
ром охопив молоденького бересклета. Щось, наче пальцем, пробило сніг,
я розгортаю його і бачу ніжну, ще зачохлену голівку підсніжника. Це він від-
хукав дірочку в снігу і потягнувся до сонця.

Виходить, уже не мертвий ліс, бо лебеді принесли на своїх крилах весну і
життя! (*За М. Стельмахом*).

2. Визначте тему й основну думку тексту. Дайте йому назву.

3. Визначте, до якого стилю і типу висловлювання належить поданий
текст. Обґрунтуйте відповідь.

363. Напишіть міні-твір на тему «Я — частина своєї родини, Батьківщини,
Землі, Всесвіту», використовуючи:

- особові займенники;
- дієприкметниковий зворот;
- дієприслівниковий зворот;
- частки (заперечні, підсилювальні);
- вигуки — слова мовного етикету.

ЗВ'ЯЗНА МОВА (МОВЛЕННЯ)

Розділ уміщує тексти, які підготують вас до сприймання чужої мови на слух (аудіювання), а також до різновидів читання. Ви будете вчитися переказувати тексти з описом зовнішності людини, з описом процесу праці, а також складати усні й письмові твори в публіцистичному, художньому, науковому стилях.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РОЗДІЛУ

Текст

Мовні стилі

Складний план

Опис зовнішності людини

Опис процесу праці

Роздум дискусійного характеру

Діалог дискусійного характеру

Твір-оповідання за поданим сюжетом

Ділові папери (розписка)

§ 46. Повторення вивченого про текст

Текст — це зв'язне висловлювання, що має певний зміст.

Зміст розгортається від речення (фрази) до речення (фрази).
У кожному реченні є «дане» й «нове».

Дане забезпечує міжфразовий зв'язок у тексті, а **нове** містить інформацію, яку хоче передати мовець.

Міжфразовий зв'язок у тексті буває **послідовним** або **паралельним**.

364. 1. Прочитайте два тексти М. Кучеренко. У реченнях текстів знайдіть «дане» і «нове».

а) Частину Києва, Поділ, кілька сторіч тому населяли майстрові люди — шевці, бондарі, ковалі, стельмахи, гончарі, кравці, кожум'яки. Вони об'єднувалися в цехи. Кожен цех до 14 вересня, свята Семена, мав виготовити велику свічку. Ремісники влаштовували на майдані вертепне дійство «Свіччине весілля».

б) Майстрові люди — шевці, бондарі, ковалі, стельмахи, гончарі, кравці, кожум'яки — населяли в минулому київській Поділ. Тут 14 вересня, на Семена, відбувалося «Свіччине весілля». До цього свята кожний цех готував велику свічку.

2. Змініть у будь-якому з текстів порядок слів у реченнях. У перебудованих реченнях знайдіть «дане» і «нове». Поясніть, як змінений порядок слів змінив висловлену думку: на чому наголошено у висловлюванні; що стало «даним» і «новим»; як порядок слів підкреслив те, про що ви хотіли повідомити.

365. 1. Прочитайте. Доведіть, що подане висловлювання — текст. Визначте тему, мікротеми.

На Семена

У літописі згадується, що саме на Семена були пострижини князя Всеволода. Його вперше посадовили на коня, і він поїхав до церкви, де сам єпископ постриг його, тим самим прийнявши у військово братство.

Цей обряд понад сім століть зберігався на нашій землі. У козацькі часи постриження підлітка, що ставав братчиком, було великим родинним святом.

На Семена відлітали у вирій ластівки, меншало горобців. За легендою, розбишаки-горобці, що завдавали стільки шкоди посівам, звітували перед святим Семеном — опікуном вогню, птаства і погоди. Побачивши цього дня зграйку горобців, люди казали: «На сповідь полетіли». Святий Семен вислуховував усіх пташок і ділив їх на дві групи.

Тих, що провинилися, відганяв геть, і летіли вони низенько над землею. Дівчата, ворожачи, намагались упіймати таких горобчиків. І коли котрась із них ще до Нового року виходила заміж, то про неї казали: «Певно, на Семена горобця спіймала» (М. Кучеренко).

2. Випишіть тематичні речення й підкресліть у них тематичні слова.

366.

1. Запишіть текст М. Кучеренко, вибравши з двох варіантів кінцевого речення (у дужках) той, що найбільше відповідає змісту. Поясніть свій вибір.

Відомий український драматург Іван Кочерга (1881–1952) написав драматичну поему «Свіччине весілля», яка має ще й другу назву — «Пісня про Свічку». Надихнули його на цей твір стародавні традиції киян-ремісників.

Майстри в гумористичній формі повторювали весільний обряд. За жениха була свічка, а «молоду» грала розфарбована лялька. Опівночі до свічки, яку «ожили», приходили «гості». (Кожен цех запалював свою свічку, і весь майдан ставав золотаво-мерехтливим. / Весь майдан ставав золотаво-мерехтливим, кожен цех запалював свою свічку.)

2. Назвіть способи міжфразового зв'язку в тексті.

і пензлем, і словом

К. Трутовський. «Весільний викуп». 1881

Порядок слів у реченні допомагає логічно виділити «нове». Вибір порядку слів залежить від задуму автора.

367.

1. Прочитайте два варіанти тексту. Чим вони відрізняються? Визначте в обох варіантах «дане» і «нове».

а) Після дощу затекла в нас хата. Спершу на стелі зробилась жовта райдужна пляма, немовби хтось намалював криве і трошки замурзане сонце.

б) Хата в нас затекла після дощу. Жовта райдужна пляма спершу зробилася на стелі, немов би хтось намалював криве і трошки замурзане сонце.

2. Напишіть свій варіант цього тексту, змінивши логічні наголоси в реченнях.

В економіці важливі не цифри, а те, про що вони нам кажуть. Те саме й зі словами. Важливі не слова, а те, про що вони розповідають (*Р. Кіросакі*).

Учіться використовувати свої емоції для того, щоб думати, а не навпаки — думати на основі емоцій (*Дж. Рокфеллер*).

Перемога — це відсутність страху перед поразкою (*Ф. Таркентон*).

368.

Порівняйте два речення. Яке з них розповідає про дівчат і хлопців, а яке — про мандрівку Карпатами?

- Дівчата й хлопці вирушили в мандрівку Карпатами.
- У мандрівку Карпатами вирушили п'ятеро дівчат і семеро хлопців.

369.

1. Запишіть тексти. До якого типу висловлювання вони належать?

а) Під ноги білому коневі стелилася висока, не торкана косою трава. Злегка світилися крізь сутінки пригладжені лівгища вітрів, темніли стрілки щавлю та смачно вабила конюшина. Кінь Шептало пірнув у запахи. Дощ вщух, тільки небо все ще спалахувало холодним білим полум'ям, вихоплюючи з темряви білого коня, що поспішав до села розмоклим путівцем (*За В. Дроздом*).

б) Угорі чисте, по-весняному лунке небо. Степ у цю пору весь залитий сонцем, огорнутий голубими димками весняних випарів, привільний, широкий і безконечний (*За Г. Тютюнником*).

2. Який порядок слів характерний для поданих типів висловлювання? Поясніть міжфразові зв'язки в обох текстах.

3. Чим відрізняється розповідь від опису?

На уроці зоології вчителька попросила Сашка Ревенка розповісти про парнокопитих на прикладі коня. Сашко довго мовчав, м'явся.

— Ну, Ревенко, скажи, ти хоч щось про коня знаєш?

— Так! — радісно відгукнувся Сашко. — Він ходить буквою «Г».

§ 47. Повторення вивченого про мовні стилі.

Публіцистичний стиль

1. Які мовні стилі ви знаєте?

2. У яких ситуаціях спілкування використовуються різні стилі?

370.

Прочитайте тексти. У яких ситуаціях спілкування вони можуть бути використані? До яких стилів належать ці тексти? Обґрунтуйте відповідь.

а) Швидкість, зручність і точність перевірки — беззаперечна перевага тестування. У тестових завданнях використовують три найпоширеніші форми. Перша форма — це завдання з вибором однієї правильної відповіді. Друга форма — це завдання на встановлення відповідності між елементами лівої

колонки й елементами правої колонки. Третя форма — це відкриті завдання з короткою письмовою відповіддю.

б) Для подрібнення продуктів використайте різальний ніж, закріпивши його в посудині. Покладіть подрібнювані продукти, рівномірно розподіливши їх у посудині.

в) Ведмеді бувають бурі, і сірі, і білі...

Бурі ревуть по лісах, починаючи з Карпат...

Сірі зуться — «грізлі», вони, спасибі їм, аж в Америці.

А білі — ті в полярних морях та океанах, і далеко до них їхати, і холодно (За *Останом Вишнею*).

371. Накресліть у зошиті таблицю. Заповніть її, скориставшись довідкою.

Назви стилів	Мета спілкування	Жанри (різновиди) висловлювання
розмовний художній науковий публіцистичний офіційно-діловий		

Довідка: логічне доведення висловленого; інформування про подію по радіо; емоційне образне зображення предмета думки; невимушене спілкування; ділове спілкування; довідка; газетна стаття; оповідання; діалог з товаришем; поезія; наукова стаття; автобіографія.

372. 1. Прочитайте тексти. Визначте, до яких стилів вони належать. Назвіть їхні характерні ознаки.

а) Поетична мова Миколи Вінграновського — урочиста, піднесена. З особливим почуттям він оспівує Дніпро. Це для нього найсвятіше поняття, символ України. З Дніпром поет пов'язує і свою долю, і долю народу. Через образ улюбленої ріки він стверджує свою приналежність до землі, до рідного краю: «Спи, моя дитинко, на порі. Тіні сплять і сонна яворина... Так, як небо в нашому Дніпрі, так в тобі не спить хай Україна».

б) Дніпро бере початок на Валдайській височині, впадає в Чорне море. Довжина річки — 2201 км. Найбільші

М. Глуценко. «Весна під Києвом». 1961

притоки Дніпра: Прип'ять, Тетерів, Рось, Інгулець (праві), Десна, Сула, Ворскла (ліві).

Дніпро — важливе джерело енерго-, водопостачання і зрошування, особливо південних районів України.

Дніпро — потужна транспортна артерія.

2. Спишіть текст а). Назвіть мовні засоби, якими автор впливає на читача, збуджує його увагу (однорідні члени речення, форми прикметників, епітети).

373.

1. Прочитайте текст. До якого мовного стилю і якого типу висловлювання він належить? Обґрунтуйте відповідь.

Не можу передати словами свою любов до української мови. Хай хтось назве це патріотизмом, націоналізмом чи ще якимось, але для мене не існує кращої мови у світі!

З дитинства я чула українську мову від своїх батьків, у той час, як навколо розмовляли російською мовою. Я зростаю в родині, де люди щиро люблять Україну і все, що з нею пов'язане.

Іноді зі своїми друзями я спілкуюсь російською мовою. Це відбувається тому, що я не маю стійкості, не досить тверда у своїх переконаннях. Адже щоб протистояти загалу, треба бути сильною особистістю. Намагаюсь виховувати в собі ці якості, але поки що це не завжди мені вдається (*З учнівського твору*).

2. Випишіть речення, у яких авторка емоційно висловлює свою думку. Над кожним словом надпишіть, до якої частини мови воно належить.
3. Перебудуйте перший абзац тексту, змінивши публіцистичний стиль на науковий або розмовний.

Зразки початків тексту, який належить: а) до наукового або б) до розмовного стилю.

- а) Любов до мови — це один зі складників патріотизму;
- б) Та що балакати про любов до української мови.

До публіцистичного стилю належать тексти, у яких емоційно висвітлюються теми, що хвилюють читача, слухача.

Для емоційного публіцистичного висловлювання характерні такі засоби:

1. Лексика, що передає авторську оцінку.
2. Інверсійний (непрямий) порядок слів.
3. Уживання слів у переносному, образному значенні.
4. Повтори, нанизання однорідних членів речення, використання протиставних, заперечних конструкцій.

Публіцистичний стиль використовують у виступах, промовах на радіо, телебаченні, зборах, а також у газетних статтях, передмовах до збірок художніх творів.

У газетних статтях розрізняють засоби інформаційного повідомлення і засоби емоційного висловлювання автора, розрахованого на сприймання читача.

374.

Спишіть текст, вставляючи потрібні букви. Обґрунтуйте належність тексту до публіцистичного стилю.

На виставці акварелей Тараса Шевченка

Ми побували на виставці акварелей Тараса Шевченка. Кожна робота художника — це справжня п(и, е)рлина. Чудовий п(и, е)йзажист, Шевченко малює тодішню Україну — її хутори, містечка, пам'ятки архітектури, воскр(и, е)шає сторінки славної історії України. В акварелях, викона(н, нн)их на Арал(ь)с(ь)кому морі, у горах Каратау, постають суворі краєвиди гірської місцевості. Художник досягає д(е, и)вовижних ефектів у передачі простору, світла, повітря і кольору. Кожен із нас пересвідчився, що Шевченко не лише геніальний поет, а й геніальний художник.

375.

1. Розгляньте репродукцію акварелі Т. Шевченка «Аскольдова могила» (1846) (впр. 374). З'ясуйте за тлумачним словником значення слова *акварель*.
2. Складіть (усно) міні-твір, використовуючи мовні засоби емоційності, характерні для публіцистичного стилю.

376.

Перебудуйте текст вправи 374 «На виставці акварелей Тараса Шевченка», посиливши емоційність висловлювання.

377.

1. Прочитайте виразно текст. Які мовні засоби сприяють емоційному викладу авторської думки?

Чому Леонід Кисельов після віршів російською мовою почав писати поетичні твори українською? Цей перехід не був раптовим. Життя поета, його доля визначили такі зміни. У російськомовній родині Леоніда Кисельова дуже шанували Тараса Шевченка, знали його творчість. З дитячих років Леонід захоплювався народною піснею. Його вабило до себе українське село. У пору зрілості поет зробив остаточний вибір. Українська земля й українська мова надали його поезії нової дивовижної сили.

2. Випишіть словосполучення іменника з узгоджуваним прикметником. Поставивши запитання, визначте відмінок, у якому вжито іменник із прикметником.

§ 48. Складний план власного висловлювання

Складний план власного висловлювання передбачає наявність вступу (зачину), основної частини і висновку.

У вступі висловлюється думка про вибір теми. Основна частина послідовно, за відповідними пунктами, висвітлює зміст висловлювання. Висновок (кінцівка) впливає зі змісту основної частини висловлювання й стосується обраної теми.

і пЕнЗлЕм, і слОвОм

378. 1. Розгляньте репродукцію картини І. Їжакевича «Тарас-пастух» (1935) до поезії Т. Шевченка «Мені тринадцятий минало...».

2. Прочитайте уривок з поезії Т. Шевченка «Мені тринадцятий минало...».

...Господнє небо, і село,
Ягня, здається, веселилось!
І сонце гріло, не пекло!
Та недовго сонце гріло,
Недовго молилось...
Запекло, почервоніло
І рай запалило.

3. З'ясуйте, у чому полягає відмінність настрою, переданого в тексті та на картині.

379.

Складіть висловлювання про репродукцію картини І. Їжакевича (впр. 378) за поданим зразком складного плану.

Зразок:

I. Вступ (Видатний український художник І. Їжакевич ілюстрував «Кобзар» Т. Шевченка).

II. Основна частина:

1. Передній і задній план картини.
2. Зображення пастуха (зовнішність, одяг, заняття).
3. Зображення отари овець.
4. Природа, церква (краєвид).

III. Висновок (загальний настрій картини).

380.

1. Складіть і запишіть складний план власного висловлювання про вірш Т. Шевченка «Мені тринадцятий минало».
2. Запишіть складений вами план, ілюструючи його пункти поетичними рядками вірша Т. Шевченка.

381.

1. Виразно прочитайте уривок з поезії Т. Шевченка.

Ми восени таки похожі
Хоч капельку на образ Божий,
Звичайне, що не всі, а так,
Хоч деякі.

Крутий байрак,
Неначе циган чорний, голий,
В діброві вбитий або спить.
А по долині, по роздоллі
Із степу перекотиполе
Рудим ягнятчком біжить
До річечки собі напитись.
А річечка його взяла
Та в Дніпр широкий понесла,
А Дніпр у море, на край світа
Билину море покотило
Та й кинуло на чужині.

2. Випишіть рядки, у яких порівнюється перекотиполе з рудим ягнятчком. Чому, на вашу думку, поет обрав саме таке порівняння?

382.

1. Виразно прочитайте висловлювання на тему «Моя Україна у 2050 році». Визначте його основну думку. До якого типу висловлювання (опис, розповідь, роздум) належить текст?

Люблю читати в газетах про нові досягнення нашої держави, про її економіку, екологію, мову. Цікаво, якою буде моя Україна в майбутньому? Здійснімо уявну подорож у не такий уже й далекий час.

На вулицях Києва чудові дерева й дивовижні квіти. На заводах і фабриках замість людей працює техніка. А повітря, яке воно чисте! Дивно?! Нічого

дивного. За допомогою техніки забруднене повітря збирається в спеціальні герметичні блоки, де очищується й виходить в атмосферу.

Прозорі, чисті води Дніпра, однієї з найбільших річок Європи.

Це природа така чиста, а яким став духовний світ людей? Чи пам'ятають вони Шевченка, Франка, Лесю Українку? Пам'ятають, не забули. Своїм багатим духовним світом люди звеличують Україну. Це держава, у якій хочеться жити й бути патріотом.

Майбутнє України залежить від молодого покоління. Завдяки його розуму й праці Україна у 2050 році стане однією з наймогутніших і найрозвиненіших країн світу (*З учнівського твору*).

2. Визначте частини висловлювання, що відповідають такому плану:

I. Вступ (Яка інформація мене цікавить у сучасних газетах?).

II. Основна частина:

1. Оновлені вулиці столиці.
2. Нова техніка на заводах і фабриках.
3. Чисте повітря.
4. Чиста вода.
5. Не забули про духовність.

III. Висновок (Майбутнє в руках молодого покоління).

3. Об'єднайтесь у дві групи і проведіть конкурс на тему: «Чиє висловлювання змістовніше й досконаліше за формою? Чому?». Кожна з груп готує складний план висловлювання й висвітлює тему «Якою ми бачимо Україну через півстоліття».

383.

1. Спишіть.

Це мій народ. Спогорда не дивись,
Що руки в нього з праці вузлуваті,
Душа ж його пречиста, яко свято,
А в серці дума й пісня обнялись.

Б. Олійник

2. Позначте над кожним словом частину мови, до якої належить слово.

384.

Відредагуйте подані речення. Запишіть виправлені речення.

1. Уявлення переносить мене у майбутнє століття. 2. Йду вулицями любимого міста. 3. Милуюся оточуючою природою. 4. У нашій бібліотеці знайдеш книжки на любий смак. 5. На прошлій неділі ми дивилися в кінотеатрі новий фільм. 6. Сашко не дотримався слова. 7. Вийдемо на слідуючій зупинці. 8. П'ять днів тому назад я узяв у товариша почитати цікаву книжку.

Слухати важливіше, ніж говорити. Бог дав мені два вуха й один рот. Багато людей думають ротом замість того, щоб слухати й засвоювати нові ідеї та можливості. Вони сперечаються замість того, щоб питати (*Р. Кіросакі*).

Балакучість — одна з ознак обмеженості (*Ж. Лабрюєр*).

§ 49. Різновиди читання. Ознайомлювальне читання

Серед різновидів читання розрізняють: **виразне читання вголос; читання мовчки; читання повільне; читання швидке (ознайомлювальне).**

385. 1. Прослухайте текст. Визначте тему. Які частини ви можете виділити в цьому тексті? Які ключові слова ви записали, слухаючи текст?

Інтернет — найпоширеніша прикладка Мережі

Всесвітня мережа стала активним засобом комунікації та сприяла появі нових слів. У цьому процесі важливу роль відіграють означальні форми, зокрема прикладки, адже саме вони дають змогу повніше зрозуміти значення нового слова чи словосполучення. Прикладка — це різновид зв'язку між означенням і означуваним словом. Найпоширенішою прикладкою в Мережі є слово *Інтернет*: *Інтернет-сторінка*, *Інтернет-видання*, *Інтернет-провайдер*, *Інтернет-магазин*, *Інтернет-конференція* тощо.

Іменник-прикладка *Інтернет* виступає означенням багатьох слів — як загальноживаних, так і нових. Сьогодні нікого не здивуєш такими сполученнями, які наведені вище. Крім того, побутує чимала кількість суто комп'ютерних термінів із цією прикладкою: *Інтернет-лінк* (посилання на сторінку в Інтернеті), *Інтернет-ресурс* (інформація в Мережі, яку можна використовувати з певною метою) тощо. Масовими є терміни з економіки, банківської справи, дотичні до Інтернету, зокрема *Інтернет-маркетинг*, *Інтернет-банкінг*.

Слово *Інтернет* як прикладка стало настільки вживаним, що іноді здається, ніби слово без цього означення не використовують, тобто межа між означенням і означуваним словом стерлася (як це відбулося, наприклад, у словах *лист-запит*, *хліб-сіль*).

Найчастіше в Інтернеті, а також в інших засобах масової інформації прикладку *Інтернет* пишуть з означуваним словом через дефіс: *Інтернет-картка*, *Інтернет-група*.

Прикладка *Інтернет* не узгоджується з означуваним словом у відмінку, а тому завжди має ознаки іменника чоловічого роду однини в називному відмінку, виступаючи при цьому означенням. Прикладка *Інтернет* завжди стоїть на першому місці (перед означуваним словом) і пишеться з великої букви.

Статистика свідчить, що написання слова *Інтернет* латинською графікою помітно зменшується. Наприклад, за результатами пошуку в найпотужніших пошукових системах слів *Інтернет* та *Internet* перших за кількістю фіксується в 1,5 раза більше. Крім того, відсортовані за датою створення сайту приклади *Інтернет* «свіжіші», ніж *Internet*. Такий результат — показник того, що слово *Інтернет* у Мережі частіше вживається, ніж його аналог, написаний латинськими літерами. Отже, слово *Інтернет* у всіх його значеннях варто писати українськими літерами, про що свідчить і активна мовна практика (*За С. Черкніним*).

2. До якого стилю належить текст? Обґрунтуйте відповідь.

1. Виразно прочитайте казку — уривок із поеми І. Франка «Мойсей». Розподіліть між собою ролі дійових осіб, користуючись кольоровими підказками.

Як зійшлися колись дерева
На широкому роздоллі:
«Оберімо собі короля
По своїй вольній волі».

Щоб і захист нам з нього, і честь,
І надія, й підмога,
Щоб і пан наш він був, і слуга,
І мета, і дорога».

І сказали одні: «Вибирать —
На одно всі ми звані.
Най царює між нами вовік
Отой кедр на Лівані».

І згодилися всі дерева,
Стали кедра благи:
«Ти зійди з своїх гордих висот,
Йди до нас царювати».

І відмовив їм кедр і сказав:
«Ви чого забажали?
Щоб покинув я сам ради вас
Свої гори і скали?»

Ви корону мені принесли?
Що мені се за шана!
Я й без неї окраса землі
І корона Лівана».

І вернулися всі дерева,
Стали пальму благи:
«Ти між нами ростеш, нам рідня,
Йди до нас царювати».

І сказала їм пальма: «Брати,
Що се вас закортіло?
Царювати й порядки робить —
Се моє хіба діло?»

Хай царює хто хоче у вас,
Я на троні не сяду,
Я волю всім давать свою тіль,
І поживу, й розраду».

І погнулися всі дерева
Під думками важкими,
Що не хоче ні пальма, ні кедр
Царювати над ними.

Нумо дуба благи! Та дуб,
Мов хазяїн багатий,
Своїм гіллям, корінням і пнем,
Жолудьми все зайнятий.

Нум березу благи! Та вона,
Панна в білому шовку,
Розпуска свої коси буйні,
Тужно хилить головку.

І сказав хтось, неначе на жарт,
Оте слово діточе:
«Ще хіба би терна нам просить,
Може, терен захоче».

І підхопили всі дерева
Се устами одними,
І взялися просити терна,
Щоб царем був над ними.

Мовив терен: «Се добре вам хтось
Підповів таку раду.
Я на вашім престолі як стій
Без вагання засяду».

Я не станом високий, як кедр,
Ні як пальма вродливий,
І не буду, як дуб, самолюб,
Як береза, тужливий.

Здобуватиму поле для вас,
Хоч самому не треба,
І стелитися буду внизу,
Ви ж буйайте до неба.

Боронитиму вступу до вас
Спижевими шпичками,
І скрашатиму всі пустирі
Молочними квітками».

І служитиму зайцю гніздом,
 Пристановищем птаху,
 Щоб росли ви все краще, а я
 Буду гинуть на шляху».

2. Назвіть дерева, яких запрошували на королівський трон, та їхні характерні ознаки. Поміркуйте, чому саме терен обрано в казці королем дерев.
3. Прочитайте монолог терну. Випишіть із цього монологу дієслова, доберіть до них синоніми.
4. Складіть простий план прочитаного тексту, в якому відтворить послідовність описаної події.

Ознайомлювальне читання — це швидке читання заголовків, назв підрозділів, змісту й анотації книжки, окремих уривків тексту.

387. Прослухайте текст. Дайте йому назву. Визначте тему й основну думку.

Заголовок допомагає зрозуміти тему, на яку написано твір. Він — ніби візитна картка тексту. Помітно різняться між собою заголовки художніх і нехудожніх творів. Наприклад, заголовки газетних статей розраховані на швидке ознайомлювальне сприймання тексту, на те, щоб відразу привернути увагу читача до повідомлення. Заголовки художніх творів спрямовані на глибоке прочитання теми, взаємозбагачення вибраної назви й змісту твору. У них часто захований ключ до розуміння тексту. Тому заголовки художніх творів потребують вдумливого аналізу.

388. Підготуйте діалог із товаришем про свіжий номер газети. Користуючись правилами ознайомлювального читання, наведіть приклади заголовків газетних статей, які вас зацікавили. Зверніть увагу, як заголовок пов'язаний зі змістом статті.

389. 1. З'ясуйте за тлумачним словником значення слова *анотація*.

2. Спишіть анотацію до вибраної вами в бібліотеці книжки. Поясніть, про що ви дізналися з коротенького тексту. Яку ще додаткову інформацію ви хотіли б мати в написаній до книжки анотації?

§ 50. Опис зовнішності людини

Опис зовнішності людини — це словесний портрет, зображення людини мовними засобами. Портрет передає загальний вигляд і конкретні деталі зовнішності людини.

Опис зовнішності має характерну будову: у кожному реченні названо певну деталь («відоме», або «дане») і ознаку цієї деталі («нове»).

Розрізняють **ділові (наукові)** описи зовнішності людини, у яких наявні точні, об'єктивні характеристики, і **художні** описи — емоційно забарвлені, яскраво зображені словесні портрети.

У художніх описах поєднуються висловлювання описового й відповідного характеру.

390. 1. Спишіть уривок із повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся».

Та що ж то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці як тернові ягідки, брівоньки як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, і губоньки, як квіточки, розцвітають.

2. Скільки характерних деталей опису зовнішності дівчини названо в тексті-описі? За допомогою яких мовних засобів передано ознаки зовнішності дівчини?

391. 1. Прочитайте опис зовнішності козака.

М. Добронравов. «Іван Богун». 1952

І за зовнішнім виглядом, і за внутрішніми якостями запорізькі козаки становили характерні типи своєї народності та свого часу. Вони були здебільшого середнього зросту, плечисті, ставні, міцні, сильні, повновиді, і від літньої спеки та степової жарі смуглясті. З довгими вусами на верхній губі, з розкішним оселедцем, або чуприною, на тімені, у смушковій гостроверхій шапці на голові, завжди з люлькою в зубах, справжній запорожець дивився якимось похмуро, униз, спідлоба, сторонніх зустрічав спочатку непривітно, відповідав на питання досить неохоче, а відтак помалу м'якшав, обличчя його поступово під час розмови веселішало, у жвавих, гострих очах палав вогонь, і від усієї його фігури віяло мужністю, молодечтвом, веселістю і незрівнянним гумором (За Д. Яворницьким).

2. Які характерні ознаки зовнішнього вигляду, вдачі та поведінки козаків називає історик Д. Яворницький? Які мовні засоби він використовує?

392.

1. Прослухайте текст — уривок із повісті «Бурлачка» Івана Нечуя-Левицького. Запишіть ключові слова.

Найстарша дочка Василина була на диво гарна. Широкий, високий та білий лоб блищав проти сонця, неначе біла квітка, а на ньому були намальовані тонкі брови, чорні, неначе шовкові шнурки, рівно одрізані з обох боків. Під бровами блищали круглі, веселі, темно-карі очі, такі веселі, що з них неначе лилася радість, лився сміх. Тонкий рівний ніс світився на сонці, а пишні повні та чималі губи виступали вперед, неначе рожевий пуп'янок. На тонкій шиї — шнурок з дукачем та червоніло дрібненьке добре намисто. На голові чорніли, аж лисніли проти сонця, дві товсті коси, перевиті червоними кісниками. Рум'янець, ледве примітний, розливався по щоках. Вся голова у Василина цвіла квітками, а зелений барвінок позвіщувався китицями кругом тонкої шиї. На білих рукавах горіли повишивані червоні та сині квітки.

2. Запишіть ознаки, що характеризують зовнішність дівчини: а) обличчя, б) прикраси, в) волосся, г) одяг.
3. Наведіть приклади поєднання в тексті висловлювань описового й розповідного характеру. Яку роль у цьому тексті виконують в описі зовнішності обставини? Наведіть приклади.

393.

До фрагментів текстів доберіть їхні початки. Звертайте увагу на основну думку, висловлену в текстах, на логічну появу описів зовнішності персонажів.

1) Біля самого вориння з козубом у руці стояла чорнява худенька дівчинка років восьми, очі в неї карі, з краплинами роси, рум'янци темні, а губи відстовбурчилися рожевим потрісканим вузликом і чогось радіють собі (*М. Стельмах*).

2) Тепер я зовсім іншими очима оглядаю пастушка, його старий залоснений картузик, ганчір'ясту одежинку і чи не вперше бачу, що він справді славний: і брови в нього чорні, сосонкою, і очі красиві (*М. Стельмах*).

3) Вулицею, порипуючи начищеними чобітьми, наближався Федір Бурлака: синє галіфе, червона сорочка, чорний піджак ще й ріжечок білої хустки, що виглядала з нагрудної кишені. На голові ж — наймодніший кашкет із коротким козирком та гудзиком (*А. Дімаров*).

Початки наведених текстів

- Ні, я не думаю, що він вихваляється. Слова Мар'яни вражають мене.
- Ванько, що стояв у дозорі, махнув кашкетом і побіг у наш бік, згинаючись: «Іде!». Ми поприлипали до тину.
- Мені, може, ще довго довелося б розмірковувати про те, хто пройшов попід лісом, але збоку забринів легенький сміх. Я обернувся.

До аптеки вбігає хлопчина з переляканими очима:

- Чи є у вас якісь пігулки від болю?
- А що в тебе болить? — запитує аптекар.
- Ще не болить, але батько взяв дивитися мій шкільний щоденник.

394. Доповніть ознаки, що характеризують деталі зовнішності людини, власними прикладами. Запишіть подані та власні характеристики.

Обличчя — біле, вузьке, яснооке, ...	Очі — блискучі, блакитні, ...
Брови — високі, ламані, ...	Рот — великий, вузький, ...
Ніс — кирпатий, червоний, ...	Волосся — гладке, довге, ...
Голова — густоволоса, облісіла, ...	

395. Випишіть із художнього тексту два фрагменти з описом зовнішності персонажів. Простежте, як через опис деталей зовнішності змальовується характер персонажа, виявляється його вдача.

Ніяка зовнішня принадність не може бути повною, якщо вона не оживлена внутрішньою красою (*В. Гюго*).

Неможливо створити собі красу розумову, як створюєш зовнішню привабливість (*Р. Роллан*).

§ 51. Опис процесу праці

396. Прочитайте. Сформулюйте тему й основну думку висловлювання. Дайте назву текстові.

Усе життя людини пов'язане з потребою праці — чи то фізичної, чи то розумової. Кожна праця передбачає вироблення навичок, умінь виконувати певні дії. Перш ніж розпочинати якусь діяльність, людина осмислює послідовність своїх дій, вибирає можливості для виконання тих чи тих завдань, щоб досягти конкретних результатів. Хай це буде праця майстра-кондитера чи праця садівника, — вона завжди складається з певних етапів, з послідовності виконання різновиду роботи. І домашня праця — прибирання квартири, готування обіду — так само пов'язана з етапами виконання конкретних дій.

Ви готуєте домашнє завдання — це теж різновид праці, який потребує зосередженості, уміння знайти потрібний матеріал у підручнику, пригадати, про що йшлося на уроці, уміння робити узагальнення. Ставлення до будь-якої праці як процесу має бути осмисленим. У цьому розумінні межа між розумовою і фізичною працею досить умовна.

Опис процесу праці — це загальна характеристика різновиду праці, опис дій, які послідовно виконує людина, тобто складових частин цієї конкретної праці.

Опис процесу праці в науково-мистецькому стилі — це чіткий перелік виконуваних дій з дотриманням їхньої послідовності. Для опису використовуються однотипні речення, присудки яких мають форму особового дієслова теперішнього часу.

Опис процесу праці в художньому стилі — це емоційно передана картина зображення праці, а також вражень від процесу праці. Для художнього опису характерні порівняння, метафори, інші засоби образної мови.

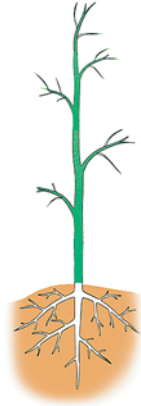
397.

1. Спишіть, записуючи числа словами. До якого стилю належить текст? Відповідь обґрунтуйте.

Садіння дерев

Для того, щоб посадити дерево, викопують яму завглибшки 70 см і завширшки 80–100 см. Дно ями засипають родючою землею. До землі додають 15 кг перегною та 100–150 грамів мінеральних добрив. Перелічені складники перемішують. Після цього беруть саджанець, підрізають його кореневу систему і кладуть у викопану яму так, щоб коренева шийка була на рівні поверхні ґрунту. Яму бажано засипати родючою землею й ущільнити.

Навколо саджанця роблять лунку, щоб дерево можна було залити 15–20 літрами води. Одночасно із саджанцем у яму вставляють опору — кілок, до якого прив'язують дерево у вертикальному положенні. Після того, як земля вбере воду, лунку присипають мульчею (листям, торфом, подрібненою соломою) (З підручника).

2. Які форми дієслів переважають у наведеному описі садіння дерев?

398.

1. Прочитайте текст. До якого типу висловлювання і якого стилю він належить? Відповідь обґрунтуйте.

Мені подобається займатись писанкарством, бо це вимагає зосередженості й терпіння, адже процес виготовлення писанки — тонкий і складний.

Щоразу я ретельно готуюсь до розпису. Для роботи мені потрібен писачок, яким наноситься бджолиний віск, свічка і яйце. Спочатку я перевіряю, чи досить чисте яйце. Для роботи використовується видуте яйце, тому чистити його треба дуже обережно, щоб не зіпсувати.

Коли яйце підготовлене, розмічаю орнамент. Робиться це так. Чітко визначається центр яйця, і вся площа розподіляється на чотири частини. Олівцем наношу орнамент — рослинний або геометричний. Зробивши розмітку, починаю розпис. Писачком наношу віск по лініях орнаменту. Кладу яйце в анілінові барвники на п'ять хвилин. Через деякий час з'являється малюнок, але в одному кольорі.

Закінчивши розпис, обпалюю писанку (З учнівського твору).

2. Які риси характеру виховує описана праця?
3. Поміркуйте, як пов'язане писанкарство з народними звичаями, з історією української культури.

- На уроці хімії вчитель розповідає про властивості металів.
 — Зараз я занурю в кислоту ось цей золотий ланцюжок. Як на вашу думку, він зіпсується?
 — Ні! — пролунала впевнена відповідь.
 — Чому?
 — Якщо б він міг зіпсуватися, ви б нізащо його не занурили!

§ 52. Роздум дискусійного характеру

Роздум — це висловлювання, у якому встановлюються причинно-наслідкові зв'язки між явищами, подіями. До роздуму ставимо питання *чому?*

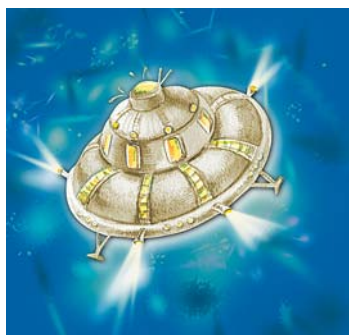
Перша частина роздуму — це теза, тобто думка, яку треба довести.

Друга частина роздуму — це доказ або докази, які використовують для доведення висловленої думки (тези).

399.

1. Прочитайте. Що вам відомо про НЛО? Які докази ви можете навести про те, що Землю відвідують (чи відвідували) прибульці з космосу?

Загадкові НЛО

Багато століть людство намагається розгадати таємниці появи в небі літальних об'єктів, що яскраво світяться, часом нібито зависають над якоюсь територією та несподівано зникають. Інформація про НЛО — непізнані літальні об'єкти — суперечлива. Люди створили стільки літаків, ракет, космічних кораблів, так багато загадкової техніки, що їхні винаходи цілком можуть бути сприйняті за НЛО. Деякі джерела пишуть про те, що НЛО прибувають із космосу. Можливо, посланці інших планет вивчають нашу Землю.

Є свідчення людей, які бачили незвичні літальні об'єкти. Проте сфотографувати ці об'єкти нікому не вдалося. Позначені місця, які після приземлення залишають НЛО, — це сліди від «ніг» НЛО, випалені кущі... В одному зі штатів у США поліцейський був свідком того, як над ним спалахнуло сине полум'я, почулося оглушливе ревіння, і він побачив круглий об'єкт, схожий на перевернуту машину. Поліцейський навіть розгледів біля об'єкта дві людиноподібні фігури в білих комбінезонах. Вони негайно заховалися в корабель, і той з оглушливим ревінням, випромінюючи блакитне сліпуче світло, стартував. Чи був це новий повітряний корабель, що належав військовим, чи непізнаний літальний апарат, установити не вдалося.

2. Поміркуйте, як могли б сприйняти первісні люди сучасні реактивні літаки.

Дискусійний характер роздумів виявляється в тому, що одна теза роздуму заперечує іншу тезу. Якщо тема дискусійна, спірна, у роздумах з'являються різні твердження й відповідні докази. Вибрати єдине правильне твердження неможливо.

400.

- Прочитайте текст. Обґрунтуйте його належність до роздуму дискусійного характеру.

Доказом того, що Землю відвідували представники неземних цивілізацій, тобто інопланетяни, можуть бути кам'яні велети на острові Пасхи, що в Тихому океані, єгипетські піраміди, для будівництва яких потрібні особливі

технічні знання, якими сучасні люди не володіють. Та й усе, пов'язане з пірамідами, досить загадкове: у сконструйованій моделі піраміди Хеопса довго зберігається їжа, яка не пліснявіє, а тільки висихає. Або як пояснити, що в Південній Америці на плато заввишки 400 метрів над рівнем моря прокладено широкі прямі дороги завдовжки 8 км, які з висоти нагадують аеродром...

Не сперечайся заради суперечки (Л. Толстой).
Безсилля логічних доводів завжди шукає підтримки в зайвому темпераменті (Л. Леонов).

§ 53. Усний докладний переказ розповідного тексту художнього стилю з елементами опису зовнішності людини

У розповідний текст художнього стилю для поживлення, урізноманітнення розповіді вводяться описи зовнішності людини.

Через описи зовнішності персонажів розкриваються їхні характери. Перед очима читача постають реальні життєві ситуації та конкретні образи людей.

401. 1. Прочитайте текст. Дайте йому назву.

Майже кожен хлопець із нашого класу вважав за свій обов'язок штовхнути, вщипнути Олю, посмикати її за коси. І, може, від того, що їх найчастіше смикали, у Олі були найдовші серед усіх дівчат коси. Чорні, товсті, вони звисали до пояса і надавали гордовитого вигляду смаглявому обличчю з великими терновими очима.

Отож якось, коли ми веселим гуртом поверталися зі школи, Оля, що почувала себе маленькою царицею серед вірних васалів, примхливо сказала, кивнувши гарненьким підборіддям на сад дядька Матвія:

— Як би я хотіла скуштувати отого яблука!

І зиркнула лукаво на мене.

Я одразу простягнув своєму найвірнішому другові Ванькові книжки й чорнильницю:

— Тримай!

— Ти що, здурів?!

— Держи і картуз!

Тут уже й хлопці переконалися, що я не жартую. Якщо вже зняв картуза та віддав товаришеві, значить, збирається лізти до саду всерйоз. Бо дядько, впіймавши в саду чи на городі непрошеного гостя, у першу чергу одбирає картуз: єдиний на селі документ, який засвідчує особу господаря.

Пліт був високий, та мені хотілося, щоб він виріс до неба. Щоб я ліз по ньому і ліз, а йому не було кінця-краю. Бо мені здавалося, що дядько Матвій причаївся по той бік і, як тільки я виставлю голову, так і скрутить мені в'язи!

Осідлавши пліт, сторожко дивлюся в сад. Залитий сонцем, він стоїть у світлій тиші, — ні тобі дядька Матвія, ні навіть лютого Полкана.

А внизу мої товариші-однокашники: задерли голови, не спускають очей. І поперед усіх — Оля Чровжова (За А. Дімаровим).

2. Складіть план тексту.

3. За складеним планом підготуйте усний докладний переказ з описом зовнішності Олі.

402. 1. Прочитайте. Які риси запорізького ватажка підкреслює автор? Якими мовними засобами він користується?

Велична й могутня була постать запорізького ватажка. Засмалене вітрами обличчя з великими блискучими очима та пишними над ними бровами одбивало завзяттям; довгі вуса й сивий оселедець скрашали те обличчя ознаками досвіду й спокою, а срібна булава, що блищала в його дужій руці, нагадувала всім про велику владу запорізького кошового отамана (А. Кащенко).

2. Спишіть текст. Підкресліть словосполучення іменників із залежними від них прикметниками.

403. 1. Прочитайте текст. Що в зовнішності козака Микити вразило Прісею? Якою Микита побачив Прісею?

М. Пимоненко. «На річці»

Через недовгий час після повороту до Корсуня, проходжуючись понад Россю, Микита зустрівся з Прісею Цимбалюківною, саме коли вона підходила до річки з відрами. Завзята постать загартованого у походах і бойовищах козака, його довгі чорні вуса та пекучі очі вразили молоду дівчину.

Микиті теж зразу впала в око ніжна, гнучка постать дівчини, бо краси тієї постаті не мали сили заховати від його очей ні біла мережана сорочка, ні коротенька різнокольорова плахта, що так щільно обгоргала її стрункий стан.

Поки Прісея набирала воду, Микита стояв на березі, стежачи очима за всіма рухами дівчини; коли ж вона вийшла з води, козакові схотілося глянути на неї зблизька, і він, перепинивши Прісі дорогу та піднявши трохи шапку, промовив:

— Дозволь, дівчино, напитись води!..

Прісея спалахнула рум'янцем і, підставляючи козакові передне відро, теж йому вклонилася; коли ж козак нахилився пити, стиха проказала:

— Доброго здоров'я, пивши...

Микита, нахилившись над відром, не стільки пив, скільки очі попасав на Прісі, і добре тепер розглядив, що у дівчини великі карі, з довгими віями очі,

а над очима рясні та вузьенькі, мов шнурочки брови. У волосся дівчини було встромлено кілька хрещатих барвінків та червоний мак, що найвлучніше припадав до її чорнявого волосся й смуглявого обличчя (А. Кащенко).

2. Випишіть із тексту словосполучення з епітетами, що описують зовнішність Микити й Прісі.
3. Складіть план тексту.
4. За складеним планом підготуйте усний докладний переказ тексту.

§ 54. Усний докладний переказ тексту публіцистичного стилю

404. 1. Прочитайте текст. Обґрунтуйте його належність до публіцистичного стилю. Запишіть ключові слова.

Григор Тютюнник був із числа тих небагатьох, чий образ запам'ятовується з першої зустрічі, з першого знайомства. Гінкої статури, вище середнього зросту. В гордій поставі голови, у темнавій засмазі обличчя, в чорночубій розвихреності безпомилково вгадувався класичний тип людини козацького кореня, а в темно-карій глибині очей зблискувала золотиста жага, що часом переходила в невимовну тугу.

Мав феноменальну пам'ять, особливо зорову. Після вечора, проведеного в товаристві, міг відтворити в словах і жестах детальний портрет і поведінку кожного з присутніх. Вражало — передаючи пізніше кимось мовлену фразу чи слово, у пам'яті беріг точний вираз очей того, хто говорив, його позу, міміку. Володіючи таким вродженим артистизмом, «грав» своїх майбутніх героїв, перевтілювався в них, перевіряв на людях усе, що лягало на папір чи мало лягти. І в колі друзів, і на зустрічах перед аудиторією часто читав свої твори напам'ять.

Я особисто Григора Тютюнника запримітив ранньої осені 1963 року в Спільці письменників: там у Будинку літераторів проходив якийсь черговий вечір. Ми з друзями стояли невеликим гуртом у Меморіальній залі. Мимо нас енергійним кроком пройшов молодий, чорночубий, статурний, у красивому костюмі чоловік, постояв якусь мить у прочинених дверях зали, послухав промовця і голосно — так що почули всі, хто були близько, сказав: «Еге ж! Якби ж то так. А чому тоді моя мати від холоду й до холоду згорблена стоїть на буряках...» Сказав і пішов тим же впевненим кроком (П. Засенко).

2. Складіть план тексту.
3. За складеним планом підготуйте усний докладний переказ наведеного тексту.

Можливо, сила, відвага, воля тому і є окрасою чоловічого характеру, що вони — жіночого роду? (С. Павленко).

1. Прочитайте текст. Назвіть характерні ознаки публіцистичного тексту.

Поспішаю до школи. На вулицях міста, у транспорті точаться розмови — переважно про політику, про вибори. Намагаюся не слухати, адже на думці — шкільний традиційний фестиваль «Україно, тобі наші таланти!», сьогодні виступ нашого класу.

Швидко пролетіли уроки, відбувся й виступ. Я вже вдома, вмикаю телевізор — знову про політику, про «опозицію», про якийсь розподіл України... І раптом — слова пісні, якою щоразу розпочинається шкільне фольклорне свято: «Одна калина за вікном, одна родина за столом, і Україна, бо в нас іншої нема»...

Уже не слухаю новини, бо намагаюся осмислити, проаналізувати почуте — слова з пісні та події. Я — маленька часточка народу. Таких, як я, юних, багато. Ми — майбутнє держави.

Мимоволі поринаю в минуле, шукаючи на прикладі життєвої долі Великого поета відповіді на сьогоднішні питання. Адже так часто на уроках літератури чула: «Шевченко і Україна».

Україна... Вона завжди спливала в зболених спогадах Кобзаря «садком вишневим коло хати», плином сивого Дніпра, високими могилами-курганями в безкрайому степу, піснею старого та химерного Перебенді-кобзаря.

Шевченко вірив, що «на оновленій землі Врага не буде супостата, А буде син, і буде мати, І будуть люди на землі!»

І Україна стане єдиною, соборною, вільною.

Пізнавши 24 серпня 1991 року велике щастя воскресіння України, ми були певні, що здійснився Шевченків заповіт. Але минули роки, і бачимо, що й хата наша ще не зовсім наша, і правди в ній мало, і сила неусвідомлена, і воля роз'єднана...

Ми, молоде покоління, ще скажемо своє слово і зробимо все, щоб люди жили гідно в нашій Україні, щоб ніхто не міг їх роз'єднати, бо велич і могутність держави — у соборності: «Одна калина за вікном, одна родина за столом, і Україна, бо в нас іншої нема» (З учнівського твору).

2. Дайте назву тексту і запишіть її. Складіть і запишіть план.

3. Підготуйте (усно) докладний переказ публіцистичного тексту.

§ 55. Усний стислий переказ тексту наукового стилю

406. 1. Прочитайте текст. Обґрунтуйте його належність до наукового стилю.

Історія власних назв дає багатий матеріал для історії мови, історії народу. Власні назви прямо чи опосередковано утворені від загальних назв. Проте це не означає, що спочатку виникли загальні назви, а вже потім власні. Поки в мові не виділилася група власних назв, не існувало й розмежування цих двох груп. Були просто слова, які згодом стали розщеплюватися на загальні та власні назви.

Це добре видно з найдавніших назв річок та гір. Назви майже всіх великих рік, зокрема *Ніл, Євфрат, Амур, Міссісіпі, Рейн*, різними мовами означають «ріка» або «велика ріка».

Найдавніші люди постійно пересувалися в пошуках їжі, однак знали порівняно невелику територію свого роду чи племені. Вони знали лиш одну велику ріку на своїй території, тому досить було називати її просто «ріка». Це була власна назва, що водночас була і загальною.

Звернімо увагу на назву *Дніпро*. У ній виокремлюємо дві частини. Друга частина *-inr* розшифровується за допомогою давніх мов як «широкий». Така була, імовірно, давньоєвропейська назва цієї ріки. Скіфи, що з'явилися тут у VIII ст. до н. е., додали до назви свій термін *дон, дана* зі значенням «ріка». Отже, разом з першою частиною назва *Дніпро* розшифровується як «ріка широка».

Слов'яни називали цю ріку *Словутич, Славута*. Ці форми вказують на давнішу назву — *Слова* — із значенням «текуча». Ця слов'янська назва Дніпра збереглася за малою річкою *Славута*. Люди жили на ріці, що звалася *Слова*, стали називати себе *слов'янами*. Отже, спільна назва слов'янських народів буквально означає «дніпровці», «дніпряни» (За Ю. Карпенком).

2. Визначте кількість мікротем у наведеному тексті. Складіть простий план висловлювання.
3. За складеним планом підготуйте стислий переказ наукового тексту.

На уроці історії:

Учитель. Де вперше здобув перемогу Богдан Хмельницький?

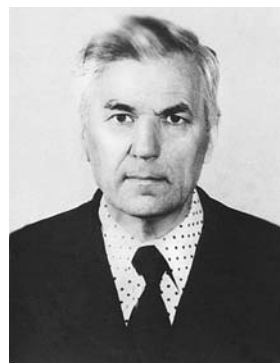
Учень. На сто сорок першій сторінці!

407.

1. Прочитайте текст. Обґрунтуйте його належність до наукового стилю.

Тема рідної мови у творчості Дмитра Білоуса

Понад 60 років працював Дмитро Григорович Білоус на творчій поетичній ниві. Поезія, присвячена темі рідної мови, належить до громадянської лірики, однак у Д. Білоуса, крім глибоко розробленої цієї теми, є твори, присвячені мовознавчим питанням. У них висвітлюється походження крилатих висловів, географічних назв, етимологія слів, тонкощі перекладу. Поет використовує лінгвістичні терміни, вводячи їх у цікавий поетичний текст, в оригінальні метафори. Серед мовознавчої поезії Д. Білоуса розрізняємо такі жанри: сюжетний вірш на мовознавчу тему, сонет, акровірш, вірш-загадку, вірш-жарт та інші. Якщо «Диво калинове» і «Чари барвінкові» — це поетична розповідь про дивовижну красу й чарівливі таємниці рідної мови, то збірка «За Україну молюся» присвячена рідномовній молитві, назвам прадавніх свят. Їх доніс до наших днів український народ. Поет з теплотою згадує дитинство, рідну хату, ікони під вишитими рушниками. Спогади освячені образом рідної неньки: «За всіх ревно молилася наша матуся».

Підсумком авторової мовотворчості стала книга «Безцінний скарб». Починає книгу «Молитва абеткова» — переклад найпершого віршованого твору, відомого в слов'янських мовах з IX ст. Цей твір перекладали І. Франко, Р. Лубківський. Зі старослов'янської зі збереженням акровірша його вперше переклав Д. Білоус.

Мотив ролі мови як основи духовності народу спілітає воедино всі книги поета. Д. Білоус обирає такий епіграф до збірки «Диво калинове»: «Народ — зодчий мови, мова — зодчий народу». Українська мова — ось той безцінний скарб, який створив народ і передає від покоління до покоління. Гостре осудливе слово поета стосується тих безпам'ятних і байдужих, які забувають рідну мову.

Мотив рідного слова природно пов'язаний із символами української нації — творчістю Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Поет підкреслює значення світочів українського слова у творенні української літературної мови, національної культури, світового мистецтва. Цілком закономірно, що через свою культуру бачиться виразніше й культура інших народів.

Улюблений жанр Д. Білоуса — сюжетний вірш. Автор ділиться з читачем почуттями, враженнями, що зумовлені якоюсь подією чи спогадом поета. Показові поетичні коментарі до фразеологізмів, походження власних назв. Справді новаторський жанр створює Д. Білоус, подаючи в поетичній формі граматичні правила (*За Ю. Мирончук*).

2. Визначте мікротеми тексту. Складіть план тексту.
3. За складеним планом підготуйте усний стислий переказ тексту.
4. Чим вам запам'яталася поетична творчість Дмитра Білоуса? Пригадайте його вірші.

Мова народу — кращий, що ніколи не в'яне й вічно знов розпускається, цвіт усього його духовного життя (*К. Ушинський*).

Рідна мова, немов цемент, зв'язує людей. Вона дає їм найкращий спосіб розуміти один одного, однією думкою жити (*А. Пашкевич*).

§ 56. Письмовий докладний переказ розповідного тексту з елементами опису зовнішності людини

1. Чим відрізняється докладний переказ від стислого?
2. Які ознаки розповідного тексту?
3. З якою метою вводять у розповідний текст опис зовнішності людини?

408.

1. Прочитайте уривок із твору Данієля Дефо. Пригадайте ім'я персонажа. Визначте фрагмент, у якому описано його зовнішність.

На спині в мене звисав кошик, на плечі я ніс рушницю, а над головою держав величезну хутрянну парасольку, дуже незугарну, але після рушниці, мабуть, найпотрібнішу серед мого спорядження річ. Зате кольором обличчя я

менше скидався на мулата, ніж цього можна було б чекати, хоч жив на дев'ятому чи десятому градусі від екватора і зовсім не старався вберегти себе від сонця. Бороду я відпустив спочатку майже на чверть ярда, але в мене був великий вибір ножиць та бритов, і згодом я обстриг її досить коротко, залишивши тільки те, що росло на верхній губі, подібне за формою до величезних мусульманських вусів, бачених мною в Сале в турків, — маври, до речі, їх не носять. Мої вуса були дуже довгі; не такі, звичайно, щоб можна було повісити на них шапку, але все ж настільки страхотливих розмірів, що в Англії лякали б маленьких дітей.

Але я згадую про це мимохідь. Небагато було на острові глядачів милуватись моїм обличчям та постаттю, — і мені було байдуже, як я виглядаю. Отже, на цю тему я не буду більше розводитись. В описаному вбранні я рушив у нову подорож, що тривала днів п'ять-шість. Спочатку я пішов уздовж берега, прямо до того місця, де я тоді пристав на човні, щоб вийти на горбок і оглянути місцевість. Тепер у мене човна не було, і я пішов до того горбка навпростець, коротшою дорогою. Я дуже здивувався, коли, глянувши на кам'янисте пасмо, яке мені довелося об'їжджати човном, побачив зовсім спокійне море. Ні хвиль, ні брижів, ні течії — ні там, ні в інших місцях.

2. Назвіть висловлювання, яким автор викликає усмішку читача.
3. Підготуйте складний план прочитаного тексту.
4. Напишіть докладний переказ прочитаного тексту.

Розмова під час великої перерви:
— А давайте всі один з одним поділимося! Василько — бутербродом, Іринка — яблуком, Ігор — томатним соком, Катя — тістечком!
— А ти чим поділишся?
— А я вже поділився. Ідеєю.

409.

1. Прочитайте текст. Обґрунтуйте його належність до розповідного висловлювання. Яку роль у цьому тексті виконує опис зовнішності персонажа? Пригадайте ім'я цього персонажа.

Коли ми з ним прийшли в печеру, я дав йому хліба, жменю родзинок і напоїв його водою, а це після швидкого бігу було для нього найпотрібніше. Коли він підживився, я жестами показав йому в куток печери, де в мене лежали великий оберемок рисової соломи та ковдра, що не раз правили мені за постіль. Бідолаху не треба було дуже довго припрошувати, він ліг і вмиг заснув.

Це був гарний хлопець, високий на зріст, бездоганно збудований, з рівними, міцними руками й ногами і добре розвиненим тілом. На вигляд йому було років двадцять шість. У його обличчі не було нічого дикого або жорстокого. Це було мужнє обличчя з м'яким і ніжним виразом європейця, особливо коли він усміхався. Волосся в нього було довге й чорне, але не кучеряве, як овеча вовна; лоб високий і широкий; очі жваві й блискучі; колір шкіри не чорний, а смуглий, проте не того жовто-рудого гидкого відтінку, як у бразильських або віргінських індіанців, а скоріше оливковий, дуже приємний для очей, хоч його й важко описати. Обличчя в нього було кругле й повне, ніс — невеликий, але зовсім не приплющений, як у негрів. До того ж у нього був гарно окреслений рот з тонкими губами і правильної форми, білі, немов слонова кістка, чудові зуби (*За Даніелем Дефо*).

2. Об'єднайтесь у дві групи. Представники кожної групи по черзі мають назвати одну деталь портретної характеристики персонажа, дотримуючись послідовності опису деталей зовнішності хлопця. Якщо послідовність порушується, право називати наступну деталь переходить до представника другої з двох груп. Виграє група, яка дотрималася точності в описі зовнішності персонажа.

3. Підготуйте складний план тексту.

4. Підготуйте письмовий докладний переказ тексту.

Краса гарна, тільки коли вона сама себе не помічає (*В. Ключевський*).

§ 57. Письмовий докладний переказ тексту-роздуму в художньому стилі

1. Який текст називається текстом-роздумом?
2. Які ознаки характерні для художнього тексту?

410.

1. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Запишіть ключові слова.

Квітка для бабусі

У шкільній теплиці — царство квітів. Надворі лютий мороз, а тут, під склом, сині, рожеві, блакитні, ясно-червоні хризантеми. Рано-вранці в теплицю прийшла Тіна, маленька першокласниця. У теплиці нікого не було. Коли

Тіна відчинила двері, голівки квітів здригнулися. Вони любили тишу, а рип дверей злякав їх. Кожна хризантема одним оком дивилась на дівчинку: навіщо вона прийшла? Тіна прийшла в теплицю за Радісною Квіткою — блакитною хризантемою. Ніде немає такої квітки, лише в шкільній теплиці. У дівчинки тяжко хвора бабуся. Вночі їй стало дуже погано. Тіні захотілось принести бабусі радість, полегшити її страждання.

Щойно зірвала Тіна Радісну Квітку, рипнули двері. Голівки квітів знову здригнулися, але, побачивши Вчителя, усміхнулися. Він був доброю й суворою людиною. Він любив квіти і поважав людей, які люблять квіти. Побачивши Тіну з блакитною хризантемою в руці, Вчитель занімів. А Тіна дивилася в очі

Вчителеві й думала про бабусю. Перед її очима лежала хвора бабуся, і губи дівчинки шепотіли слова про Радісну Квітку, що тамує біль. Очі дівчинки просили, благали Вчителя. Він зрозумів, що це дуже серйозно. Дівчинка зірвала квітку не для того, щоб викинути. У її руках жевріло життя, яке їй, маленькій Тіні, треба було понести іншій людині. Найтонші пориви дитячої душі зворушили Вчителя. Він підійшов до дівчинки, обняв її і сказав:

— Зірви ще три квітки, Тіно. Одну тобі — за те, що в тебе добре серце. Одну матері і одну батькові — за те, що вони виховали людину з добрим серцем.

Навесні Тіна прийшла до школи з бабусею. Бабуся подякувала Вчителеві за Радісну Квітку й подарувала школі фіолетову хризантему (За В. Сухомлинським).

2. Чому Вчитель назвав Тіну людиною з добрим серцем? Поміркуйте, як могла б відреагувати на вчинок дівчинки інша людина, не така, як Вчитель.
3. Напишіть докладний переказ тексту-роздуму, дотримуючись мовних ознак стилю.

411. 1. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Обґрунтуйте належність його до тексту-роздуму в художньому стилі.

Філософ

Своїми знаннями Дмитрик непримітний. Ні, хлопчик він розумненький, від часу до часу добрі оцінки йому ставлю, але «трійка» все-таки, на жаль, головна його оцінка.

Та не менш примітний Дмитрик своєю поведінкою. Іншого, бува, раз у раз доводиться осмикувати, а його наче й немає в класі. Навіть у старшого брата не вдався: той був не просто балакучий — балакучущий! Мов із різних сімей вони. Утім, чому різних? Обоє — наївно відкриті, прямодушні.

До Дмитрика, проте, в мене більше душі. Можливо, тому, що його брата вчив лиш один рік — у десятому? Чи тому, що Дмитрик ще лиш у п'ятому?

Не знаю. Тільки люблю мені серед уроку нишком відпочити на ньому очима хвильку-другу, люблю промовити до нього що-небудь, хай би й не за темою. Щоправда, приязнь моя схожа на Дмитрика: теж неголосна, непримітна.

— Ти сьогодні на уроці був такий мовчазний, — кажу хлопчикові на перерві. — Аж я скучив за твоїм голосом.

— Я думав, — спиняється коло вчительського столу.

— Думав? — дивуюся незвичному в його устах слову. — Про що?

— Коли буде дзвінок на перерву, — всміхається.

Що, вчителю, віддячилась надмірна твоя цікавість?

— Ну, то, — кажу, — іди, не стану затримувати.

Але Дмитрик не поспішає нікуди. Я з класу виходжу раніше.

Проводжу решту своїх уроків, потім довго сиджу над класними журналами. Ще довше не роблю нічого, ще довше готуюсь до завтрашніх занять, ще довше не засинаю — і весь цей час про щось думаю. Про що? Про все. Але й про те, коли буде дзвінок. Тільки не з уроку, а на урок. У п'ятому класі.

Мій малий, мій прямодушний філософе. Невже тобі зі мною аж так незастишно? (За С. Павленком).

2. Зверніть увагу на питальні речення, які часто використовує автор. Яку роль виконують вони в тексті?
3. Про які риси характеру Дмитрика говорить автор? Чому текст названо «Філософ»?
4. Підготуйте письмовий докладний переказ тексту-роздуму.

Коли твориш добро, сам відчуваєш якесь радісне задоволення та природну гордість, яка є супутницею чистого сумління (М. Монтень).

Що людина розумніша та добріша, то більше вона помічає добра в людях (Б. Паскаль).

§ 58. Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису процесу праці (художній стиль)

1. Що називаємо стислим переказом?
2. Які тексти належать до розповідних?

412.

1. Прочитайте текст — уривок із твору Б. Харчука «Планетник». Визначте тему й основну думку тексту. Дайте йому назву.

Він стояв якийсь час, вже промоклий до рубця.

Хтось підстеріг, як ішов греблею, як, умившись, вибрався на гору й накликав дощ. Кажали:

— Еге ж, стягнув хмари — він Планетник.

Хмарник, Бурівник, Планетник — йому було байдуже. Так відповів матері, мовивши:

— Я хочу жити у згоді з людьми, з усім... — повів рукою й очима. Цей жест і погляд свідчили, що з цілим світом.

Дощ напоїв городи й поля. Відмолоділа трава. В дощівці скупано дітей. А дівчата, дивлячись, як патлатяться верби, помили в дощівці й свої голови й розчесали коси.

А Планетник узявся за лопату, прокопав уздовж свого городу канаву, щоб повені й грози не заливали грядок і не зносили їх. Те саме зробив і в полі. Ніколи не мав вільної хвилини: гонили на панщину, і він ішов, як не з косою, то з ціпом, — косив. Молотив. Восени садив дерева. Викопував у лісі дубки, кленочки, явірки і тикав їх де було місце: коло хати, край вулиці, біля криниці. Взимку возився з гноєм, розносив його на город і на поле. Коли втомлювався, розтирав снігом руки й обличчя — вони горіли як жар. Ще й не пахло бруньками, заготовляв живці, ховаючи їх до пори в погребі. А з теплом щеплював дички. Хто просив, нікому не відмовляв. Старанно робив надріз. Припасовував кору до кори, змащував смальцем, обкладав глиною, туго перев'язував — приймалися!

Викопані й пересажені ним дерева не сохли. Замоховілі з північного, холодного боку — так і ставив їх, як вони звикли рости в лісі. Щепи його приймалися, бо він не щепив на вербі груші.

Планетник вибирався в поле не рано й не пізно, а вчасно, якраз упору. А що той день ніколи не припадав на одне й те ж число, то його належало визначити й не прогавити. І все село звірялося по ньому. Люди пам'ятали, як він посіяв рано — і вродило, як посіяв пізніше — й теж уродило. А коли стягнув хмари й накликав дощ, ніхто не вагався: він неабищо — мудрець, Планетник...

— Я такий Планетник, як ви усі! — відмагався хлопець, не хочючи про таке й чути. — Навіщо плещете язиками? — й брався собі до свого діла — за чепіги, чи за борони, що не могло чекати.

— Я тільки й знаю, що я хлібороб, — чули від нього.

Це вже свята правда. Хліборобство — його святе ремесло. Плекаючи працю, шукаючи в праці згоди з морозом і сонцем, зі зливами і суховіями, прихилив своє серце до землі. Тоді й земля повірила йому — його великій любові і його великому терпінню.

2. Чому Планетник називав себе хліборобом?

3. Назвіть характерні ознаки розповідного тексту.

4. Підготуйте стислий переказ тексту, звертаючи увагу на опис процесу праці.

На уроці математики:

Учитель. Ти сам розв'язав цю задачу?

Учень. Ні... з двома невідомими.

413. 1. Прочитайте текст. Обґрунтуйте належність його до розповідного тексту художнього стилю. Дайте назву текстові.

...Я дуже довго думав, як найкраще влаштувати своє житло: чи викопати печеру, а чи нап'ясти на землі великий намет. Врешті вирішив зробити й те, і друге. Мабуть, варто розповісти, як це я робив, і описати моє житло.

...Перш ніж поставити намет, я обвів перед заглибиною півколо, ярдів з десять радіусом і, отже, з двадцять — діаметром.

У це півколо я понабивав у два ряди міцних кілків, загнавши їх так глибоко, що вони стояли твердо, як палі. Верхні кінці кілків я загострив. Частокіл вийшов щось із п'ять з половиною футів заввишки, а між обома рядами кілків було не більше як шість дюймів.

...Огорожа вийшла така міцна, що ні людина, ні звір не могли б ні пролізти крізь неї, ні перелізти її. Ця робота відібрала в мене багато часу і сил; найважче було рубати в лісі кілки, переносити їх та забивати в землю. Дверей у загорожі я не зробив, а перелізав через частокіл за допомогою короткої драбини.

Потім я поставив великий намет, щоб захистити себе від дощів, які там певної пори року бувають дуже сильні. Навет я зробив подвійний, тобто нап'яв спочатку менший, а над ним більший, який накрив брезентом, узятим на кораблі разом з вітрилами.

...І я заходився столярувати. Тут маю зауважити, що розум є основа й джерело математики, а тому, визначаючи й вимірюючи розумом речі і складаючи собі про них правильні уявлення, кожен з часом може навчитися першого-ліпшого ремесла. Доти я зроду не брав у руки ніякого інструмента, а проте завдяки працьовитості, ретельності та винахідливості поволі так набив руку, що, безперечно, міг би зробити що завгодно, особливо маючи відповідне знаряддя. Але навіть і без інструментів чи майже без інструментів, із самим стругом та сокирою, я змайстрував безліч речей, хоч, мабуть, ніхто ще не робив їх таким способом і не витрачав на них стільки праці. Наприклад, коли мені була потрібна дошка, я мусив зрубати дерево, обчистити стовбур від гілок і, поставивши його перед собою, обтісувати з обох боків, поки він не набирив належної форми; а потім дошку треба було ще вирівняти стругом.

Щоправда, за таким методом з цілого дерева виходила лише одна дошка, і оброблення цієї дошки забирало в мене силу часу та праці. Але проти цього в мене був лише єдиний засіб — терпіння. До того ж мій час і моя праця коштували недорого, то чи не однаково, на що вони витрачалися? (За Даніелем Дефо).

2. Визначте тему й основну думку тексту. Підготуйте складний план тексту. Напишіть стислий переказ, зосереджуючи увагу на описах процесів праці.
3. У написаному переказі підкресліть дієслова, визначте їхню роль в описі процесу праці.

Після уроку англійської мови Тимко та Володя зайшли до їдальні, і Тимко попросив:

— Каву енд тістечка!.. Нічого, що я англійською?

414. 1. Прочитайте текст. Дайте йому назву. Які ознаки вказують на розповідний характер висловлювання в художньому стилі?

Мабуть, у кожного з вас є улюблене заняття. За ним ви не помічаєте, як летить час: тільки-но був ранок, а вже сонце посилає на землю свої скісні вечірні промені. Отак і для мене непомітно минають хвилини, години, коли я сідаю плести з бісеру різноманітні речі. Це мистецтво захопило мене начебто зненацька. У нашому класі з'явилася нова дівчинка, яка добре вміла плести вироби з бісеру. Вона й прилучила мене до цього заняття, показала, як треба працювати з бісером. Потім мені потрапила до рук невеличка книжечка, яку мама колись придбала «про всяк випадок». До того ж і в гуртку ми почали освоювати складні візерунки, виплітати справді художні речі.

Де й навчитися терпіння, уміння зосереджуватися, як не на такій копіткій праці? Адже ти маєш вправно схоплювати прудкі блискучі бісеринки й примушувати їх зайняти своє місце. А пальці такі незграбні, неслухняні, не можуть справитися з бісеринками. Скляні кольорові кульки вислизають, не даються нанизати їх на нитку. Очі призвичаюються до того, щоб розрізняти тони й півтони кольорів. Рухи пальців набувають навичок точності, обережності, бо важливо не переплутати бісер різних кольорів.

Я довго й наполегливо вчилася терпіння, училася не дратуватися, коли доводилося переробляти зроблене, часом починати все із самісінького початку. Зате витримавши іспит на терпіння, я милуюся творінням своїх рук. Умію виплітати гerdани, браслети й прикраси на шию, подобається мені робити невеличкі персні, обручки.

Вироби з бісеру просто фантастичні — на них можна зобразити найтоншими відтінками кольорів бісеру різні малюнки й орнаменти.

Ось виблискує червоними кольорами квітка маку, а чорні бісеринки збіглися в одну випуклу серединку квітки. Ось засиніли на жовтому тлі ніжні волошки, а до їхніх різьблених пелюсток хочеться доторкнутися пучкою, але боюся, що вони знімуться з мого плетива й полинуть у блакитне небо...

Як пасує до ніжної дівочої шиї майстерно виплетена прикраса з різних відтінків фіолетового й оранжевого бісеру!

Сьогодні модний бісер і на святковому вишиваному вбранні. Ним оздоблюють сукні, костюми. Хоч мода на такий одяг і може минути, але мистецтво плетіння з бісеру чи вишивання цими скляними намистинками завжди приваблюватиме творчих людей (*За учнівським твором*).

2. Прочитайте фрагменти тексту, в яких виявляються ознаки художнього стилю.
3. Підготуйте стислий переказ тексту, звертаючи особливу увагу на опис процесу праці.

Чого не хочемо робити, того, врешті, не можемо (*Сенека*).
Робота, яку ми виконуємо охоче, зцілює болі (*В. Шекспір*).
Життя нічого не дає без праці (*Горацій*).

§ 59. Діалог дискусійного характеру

1. Що називаємо діалогом?
2. Що таке дискусія?
3. Яка мета дискусії?
4. Скільки людей може брати участь у дискусії?

415. 1. Прочитайте.

Звична домашня сценка:
— Сергійку, піди по хліб.
— Зараз.
— Сергійку, та піди ж по хліб!
— Ну, зараз!
— Скільки разів тобі казати?

Сергійко бере кульок, гроші та йде в магазин. Він робить це кожний день, це його «домашній обов'язок», про який так багато пишуть у педагогічних порадах: «У дітей мають бути постійні домашні обов'язки». А проте ця звична сцена повторюється щодня. Сюжет, інтонації, міміка й навіть хода сина, спеціально відпрацьована, у якій можна вгадати думки хлопця: «Як ви мені набридли!» — усе це багато разів повторюване,

одноманітне. Якби одного дня мама не нагадала Сергійкові про його «домашній обов'язок», він і не подумав би піти в магазин. Робота ходити в магазин — Сергійкова, а турбота про Сергійкову роботу — мамина (За С. Соловейчиком).

2. Наведіть приклади звичних у вашому житті ситуацій. Побудуйте діалоги. Прокоментуйте, чим закінчуються подібні домашні сценки. Чому так відбувається?
3. Обґрунтуйте, чому такі діалоги не можна назвати дискусією.

416.

Складіть діалог (5–6 реплік) за поданою початковою реплікою. Запишіть складений діалог, зазначивши назву ситуації, імена учасників діалогу.

— Надійко, ти зробила всі уроки?..

Антон запитує в батька:

- Тату, можна вступити з тобою в дискусію?
- Можна, але говорити буду тільки я!

417.

1. Спишіть. Яка дискусійна тема порушена в цьому тексті?

Реально вчаться син або дочка. Тобто вони ходять до школи, роблять уроки, але хто турбується, щоб вони не проспали, щоб вчасно прийшли на урок, щоб виконали домашні завдання? Звичайно, мама. Це вона виявляє наполегливість, примушує сина або дочку закінчити школу, вибрати вищий навчальний заклад, вибрати професію, а потім роботу. Це все вона, і саме в неї завдяки всім цим турботам і виробляється залізний характер.

Ми не завжди помічаємо, що характер виховує не сама реальна виконувана робота, а турбота про те, щоб виконати цю роботу (За С. Соловейчиком).

2. Поміркуйте, чи турбуєтесь ви про щось або про когось. Чи маєте вдома таку можливість — виявити свою турботу про щось? Як ви розумієте вислів «безтурботне дитинство»?
3. За поданим текстом складіть діалог двох співрозмовників із початковою реплікою: «У якому класі вчиться ваша дочка? (ваш син?)...».

Щоб побудувати діалог дискусійного характеру, треба насамперед обрати тему. Кожен з учасників дискусії висловлює свій погляд на обрану тему, тобто формулює тезу й доводить її.

Вступаючи в дискусію, треба дотримуватись культури ведення діалогу: не перебивати опонента, чітко формулювати свої твердження й наводити переконливі докази.

418.

Розіграйте діалог (8–10 реплік для двох учнів) на тему: «Ввічливість — ознака культурної, вихованої людини».

419. 1. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку.

Візьму на себе сміливість висловити такий сумнів: чи треба вчити дітей ввічливості?

Нас завжди обурюють люди ввічливі, але безсердечні, бездушні. Адже відомо: самої зовнішньої культури мало, потрібна культура внутрішня. Не всі розуміють, що ці два різновиди культури, хоч і об'єднані одним словом, явища зовсім різні за своєю природою.

Зовнішня культура — набір звичок, навичок поведінки; в основі культури внутрішньої лежить психічна здібність, така сама, як пам'ять, увага чи музичний слух. Її, цю здібність, можна назвати сердечним слухом. Сердечний слух — це вміння відчувати іншого. Сердечна людина насамперед чутлива до чужого болю. Вона легко віддає, тому й більше, ніж інші, отримує (*За С. Соловейчиком*).

2. Виберіть із тексту речення — тему можливого дискусійного діалогу. Розіграйте цей діалог (8–10 реплік для двох учнів). Оцініть культуру ведення дискусійного діалогу.

Добрий розум робить легким будь-який спосіб життя (*Г. Скорода*).

§ 60. Усний твір-опис зовнішності людини в художньому стилі

1. Які є характерні ознаки опису зовнішності людини?
2. Чим відрізняється художній опис зовнішності людини від наукового й ділового?
3. Які описи зовнішності людини в художніх творах вам запам'яталися?

420. 1. Прочитайте уривки з тексту. До якого стилю належить опис зовнішності людей у поданих уривках?

а) За документальним портретом кошового отамана Війська Запорізького Івана Сірка, він мав округлу форму голови, досить широкі вилиці, видовжене обличчя з трохи опуклим носом.

б) Населенню центральноукраїнської антропологічної області властиві високий зріст (пересічно до 179 см у чоловіків); відносно широке обличчя; переважання прямої форми носа; досить темне забарвлення очей і особливо волосся. Мешканцям волинського антропологічного варіанта властиве широке обличчя, масивне надбрів'я та відносно похилий лоб, дуже високе перенісся (*З підручника*).

2. Чим відрізняються подані описи зовнішності людей від художнього опису?

421.

1. Прочитайте виразно уривки художнього тексту, в якому описано зовнішність Богдана Хмельницького.

а) Дивився на себе збоку, але не міг побачити як слід. Тож мав вірити тому, хто опише мене, передаючи нащадкам мій вид і характер: «Чоловік в силі віку, середнього зросту, широкоплечий, могутньої будови тіла і виразних рис. Голову мав величезну, шкіру обвітрену, майже спечену, очі чорні й трохи косуваті, а над вузькими устами звисав тонкий вус, розходячись при кінцях у дві широкі китиці. Обличчя його потужне виказувало відвагу й гордість».

б) Палаючий погляд, гордо випростані плечі, могутня постава, золота булава за широким шовковим поясом, кінь у коштовній зброї — таким бачили мене чигиринці. А я зсутулений, задуманий, зажурений, може, недбалій і, мабуть, у глибині душі немилосердний і жорстокий (*За П. Загребельним*).

2. Порівняйте подані описи зовнішності Богдана Хмельницького, зазначивши спільні й відмінні ознаки. Які мовні засоби характерні для першого і другого опису?
3. Які деталі в описі зовнішності Хмельницького видаються вам найважливішими?

Усний твір-опис зовнішності людини в художньому стилі можна побудувати як:

1) опис зовнішності конкретної людини, яку ви **бачите перед собою**;

2) опис зовнішності людини, про яку ви **згадуєте**; у спогадах портрет може відрізнятись від опису людини, яку ви бачите перед собою: час стирає конкретні риси, ви пригадуєте лише окремі деталі, що залишились у вашій пам'яті;

3) опис зовнішності людини, яка існує у вашій уяві; ви **фантазуєте**, описуючи, який вигляд має людина.

В усному творі-описі використовуються однотипні речення, для яких характерні іменні складені присудки з прикметником у ролі іменної частини.

422.

1. Спишіть. Підкресліть прикметники. Які ознаки зовнішності Вчителя пригадує автор?

Уже не згадаю — стільки води сплигло відтоді! Зате Вчителя бачу так виразно, мовби він ось тепер тут стоїть. Невисокий на зріст, повненький, круглолидий, з густою сивою чуприною, такими ж густими, але, як і широкі вуса, темними бровами (чимось нагадував грузина); у правій руці хусточка; своїм звичаєм, час од часу ворухить вусами — знак того, що над чимсь міркує. Не раз я повертався та й нині повертаюсь до образу нашого Вчителя (*За А. Содоморою*).

2. Опишіть зовнішність вашого вчителя. Зауважте, як на обличчі вчителя відбивається настрій, коли він слухає ваші відповіді.

423.

Поставте перед собою дзеркало. Складіть усний твір-опис зовнішності людини, яка дивиться на вас із дзеркала. Зверніть увагу на колір волосся, очей, вираз обличчя, погляд. При потребі скористайтеся такими висловами: *на мене із дзеркала дивиться; уважний погляд; на щоках ямочки, як у мами; хвилясте (пряме) волосся, коротко підстрижений (на); здивовані карі очі; підняті вгору брови; кирпатий ніс; здивоване обличчя.*

В. Виродова-Готьє.
«До школи». 1978

Японці вважають, що людина володіє трьома силами, уособленням яких є *меч, золото, дзеркало*. Можна мати владу, використовуючи меч (зброю), можна примусити всіх коритися, якщо маєш золото (багатство). Але найбільшу владу дає дзеркало — сила знання про себе, тобто мудрість. Пригадаймо вислів Г. Сковороди: *Пізнай самого себе!*

424.

Підготуйте усний твір-опис зовнішності вашого товариша. Зверніть увагу на зріст, поставу, колір волосся, очей, манеру одягатися, манеру розмовляти тощо. Спробуйте описати зміни настрою, які можна помітити на його обличчі, коли він розмовляє з вами.

Які «перлинки» трапляються іноді в учнівських зошитах! Їх зауважили В. Углик і З. Кавф:

«Тарас помер і залишився героєм на все життя».

«Його кінч вдягнений у дорогу зброю, тому що він з багатой сім'ї».

«Цих трьох поетів зв'язують вірші».

«Смерть героя роману закінчується трагічно».

425.

1. Спишіть.

У цю величну хвилину тихо розгортаються кущі — і на галявину виходить Хо. Мов туман той, сива борода його м'якими хвилями спада аж до ніг, черкається росяної трави. З-під білих кострубатих брів, з глибоких западин визирають добрі, лукаві очі (*М. Коцюбинський*).

2. Які засоби образності використано в зображенні зовнішнього вигляду Хо?

426.

1. Запишіть характерну лексику (іменники), яка використовується в описі зовнішності людини. Доберіть до записаних іменників прикметники, якими можна описувати портрет конкретної людини.

2. Об'єднавшись у дві групи, підготуйтеся до усного твору на тему: «Типові ознаки зовнішності українки (українця)».

§ 61. Усний твір-опис процесу праці за власним спостереженням (науковий стиль)

І. Макогон. «Народні майстрині». 1986

427. 1. Прочитайте текст. Обґрунтуйте його належність до наукового стилю.

Сорочка — частина українського національного одягу. Традиційно вона мала довгі рукави, розріз посередині грудей, інколи — комір, манжети.

Святкову сорочку колись шили з білого тонкого полотна ручного виготовлення, тепер — із фабричних тканин. Її, як правило, вишивають червоними і чорними нитками. Колір, крій та орнамент залежать від місцевості.

Українці вважають сорочку оберегом людини. Вірять, що вона захищає від злих сил, недобрих очей, а тому її не можна позичати. Кожен повинен мати власну сорочку-вишиванку. Вишиванки здебільшого одягають у свята, до церкви, на концерти, у гості (*З учнівського твору*).

2. Чи доводилося вам спостерігати за процесом вишивання? Порівняйте ваші спостереження з уривком учнівського твору: «Засиляю нитку в голку, бабуся бере мою руку та веде, спочатку зліва направо стіжок нижній, а потім справа наліво верхній...»

428. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Обґрунтуйте відповідь. Продовжте опис процесу пересаджування рослини.

Пересаджування рослин

Для пересаджування рослин вибирають землесуміш і горщик, у якому ростиме рослина. Землесуміш має бути рівномірно (не надмірно) зволожена. Не менш ніж за дві години до пересаджування рослину добре поливають, щоб грудку землі, обплетену корінням, можна було легко вийняти з горщика, не пошкодивши коріння (*З підручника*).

Найкращий шлях до того, щоб любити життя, — праця (З журналу).
Лінощі роблять будь-яку справу важкою, а працелюбність — легкою (Б. Франклін).

429.

1. Прочитайте текст. Які ознаки цього тексту свідчать про науковий стиль викладу?

Спорудження будинку

Для спорудження будинку замовник отримує дозвіл на ділянку землі під забудову. Готується проект, яким передбачено загальний вигляд будинку.

Будівельний майданчик огорожують високим парканом. Залишають в'їзд на територію для машин, які привозять будівельні матеріали.

Спочатку потужні екскаватори виривають величезний котлован. З нього самоскидами вивозиться ґрунт. Завозять бетонні стовпи, перекриття, блоки. На залізних рейках працює будівельний кран.

Через кілька днів до місця будівництва машини підвозять цеглу. На очах з'являються фундамент і перший поверх багатоповерхового будинку. Зводяться стіни будинку. Поверх за поверхом росте він угору. Працюють крани, спалахують вогні електрозварювання. Сучасна техніка дозволяє швидко зводити великі будівлі.

2. Назвіть мовні засоби, які вказують на опис етапів роботи, послідовних дій, характерних для цього процесу праці.
3. Які процеси спорудження будівель ви спостерігали? Яку послідовність у цьому процесі праці ви помітили? Що вразило вас у спостереженому процесі?

З учнівських творів:

«Українці вложували в свій труд не тільки сили, а й любов з душею».

«Бджола — це людина, яка працює за покликанням».

«У світі все так влаштовано, що нічого не стоїть без діла: бджілка весь час носить мед, мураха, як несамовита, бігає в пошуках їжі, дерево теж не просто так стоїть — виробляє кисень».

430.

1. Оберіть тему для усного твору-опису процесу праці.
2. Пригадайте ознаки наукового стилю, у якому ви будете описувати процес праці.
3. Складіть план твору-опису процесу праці за власним спостереженням.
4. Підготуйте за складеним планом усний твір, дотримуючись послідовності опису конкретних дій у спостережуваному процесі праці.

§ 62. Усний твір-роздум дискусійного характеру (публіцистичний стиль)

431. 1. Спишіть текст. Знайдіть художній засіб протиставлення, що увиразнює публіцистичний стиль.

Коли ви хочете, щоб ваша пісня полюбилася людям, ви повинні зробити так, щоб лунало кожне слово, кожна нота не фальшиво і глухо, а срібно і чисто, як лунають вони в «Пісні про рушник», що її подарували нам талановиті піснетворці Андрій Малишко і Платон Майборода, чи в «Степом, степом», виболений на благодатній землі Черкащини Миколою Негодою та Анатолієм Пашкевичем, чи у «Двох кольорах», вигаптуваних Дмитром Павличком і Олександром Білашем, або в пісні «Марічка», яку знайшли на кручах Черемошу Михайло Ткач і Степан Сабадаш (*Д. Луценко*).

2. Підготуйте твір-роздум дискусійного характеру на тему «Чи стануть народними сучасні естрадні пісні?», використовуючи короткі речення, риторичні питання, звертання до уявного слухача.
3. Пригадайте пісню Д. Луценка та І. Шамо «Києве мій». Що сприяло тому, щоб ця пісня стала народною?

Лиш слово просте, в щирості безкрає,
не куплене й не продане ніде, —
в своїй красі ніколи не злиняє,
у саму душу людям западе.

В. Бичко

432. 1. Спишіть текст. До якого стилю він належить? Обґрунтуйте відповідь.

Узагалі суперечки є предметом такого роду, до якого люди розумні та в поважному віці відразу не повинні долучатись. Хай спочатку гарненько накричаться молоді: це їй справа ... потрібно крикунам усмак накричатись, щоб люди розумні могли за цей час надуматись усмак. Під час суперечок прислухайтесь, але не лізьте в них (*За М. Гоголем*).

2. Як ви розумієте висловлену М. Гоголем думку? Поміркуйте, хто може вести дискусії — молоді люди чи люди старшого віку.
3. За поданим текстом сформулюйте дві власні тези, які суперечать одна одній.

Усний твір-роздум дискусійного характеру передбачає спілкування зі слухачами.

Автор твору використовує питальні речення як засоби залучення до роздумів слухачів.

Щоб досягти емоційного висловлювання, він повторює найважливіші думки, виділяючи їх відповідними лексичними засобами та інтонаційно.

433. 1. Прочитайте текст. У чому полягає дискусійність його теми?

Людина повинна бути інтелігентною.

А якщо її професія не потребує інтелігентності? А якщо вона не змогла здобути освіту — так склались обставини? А якщо ота інтелігентність робить її «білою вороною» серед тих, з ким вона спілкується?

Ні, ні і ні! Інтелігентність потрібна за будь-яких обставин.

Що таке інтелігентність?

Вважають, що інтелігентна людина — це людина начитана, високоосвічена, багато подорожує, знає багато мов.

Але можна нічого цього й не мати, а бути все-таки внутрішньо інтелігентною людиною. Інтелігентність не тільки в знаннях, а й у здатності зрозуміти ближнього. Вона виявляється в найменших дрібницях: в умінні чемно сперечатись, скромно поводитись за столом, в умінні непомітно допомогти іншому, берегти природу, не смітити навколо себе...

Інтелігентність — це здатність до розуміння, до сприйняття, терпиме ставлення до людей (З журналу).

2. Об'єднавшись у дві групи, проведіть дискусію на подану тему. Кожна група формулює свій власний погляд на порушену тему, додає до наведених у тексті свої докази. Виграє та група, яка в дискусії запропонує розповідь про яскраві життєві ситуації, що в них виявляється інтелігентність людини.

Якщо не висловлено протилежних думок, тоді немає з чого вибирати найкраще (Геродот).

434. 1. Прочитайте. Сформулюйте основну думку тексту. Яку розмову має на увазі автор?

Вправа для нашого розуму — розмова

Найплідніша та найприродніша вправа для нашого розуму — розмова. З усіх видів життєвої діяльності вона для мене найприємніша. Ось чому, якби мене змусили негайно зробити вибір, я волів би, напевне, втратити зір, ніж слух і дар мови. Афіняни, а за ними й римляни, надавали у своїх академіях високої ваги цьому мистецтву.

Навчаючись чого-небудь з книжок, посуваєшся вперед повільно, мляво, без усякого запалу; живе ж бо слово і вчить, і вправляє. Якщо я веду розмову з людиною сильної душі, сміливим суперником, він нападає на мене з усіх боків, коле і справа, і зліва, його уява розпалює мою. Дух змагання, прагнення до перемоги, бойовий запал поривають і підносять над самим собою. Цілковита згода — властивість для розмови вельми нудна.

Наш розум зміцнюється в спілкуванні з мудрими й сильними особистостями, і годі уявляти собі, як багато він втрачає, як баналізується в щоденному зіткненні й спілкуванні з людьми нищими та дріб'язковими. З досвіду свого знаю, чого це варте. Я люблю співбесіду й дискусію.

У співбесіду чи дискусію вступаю дуже легко й охоче, тим паче, що загальноприйняті думки не знаходять у мені сприятливого ґрунту, куди можна було б проникнути й пустити коріння. Ми повинні поблажливо ставитися до найрозмаїтіших помислів, і навіть якщо з ними не згодні, маємо їх усе ж спокійно вислуховувати (*За М. Монтенем*).

2. Складіть план поданого тексту.
3. Підготуйте докладний переказ поданого тексту.
4. Поміркуйте, що для вас означає розмова. Яку розмову і з ким ви цінуєте? Чи часто ви сперечаєтесь? Які теми викликають у вас бажання сперечатися?

З учнівських творів:
«Українська мова насичена іншомовізмами».
«Усна народна творчість складається з фольклору».
«Саме в бур'янах розпочалася творчість Т. Шевченка».
«Баба Марусина проклинала Сашка за те, що він ногами вириває моркву».
«У кожному літературному періоді були свої писарі».

- 435.
1. Підготуйте усний твір-роздум дискусійного характеру на тему «Що найважливіше в навчанні рідної мови?» або «Для чого ми вивчаємо рідну мову?».
  2. Проаналізуйте, чи дотримано у творі-роздумі вимоги щодо висвітлення дискусійної теми.

Спочатку спитай, хто твій слухач, а потім уже проповіді читай!
(*Японська мудрість*).
Є п'ятдесят способів сказати «Так!». Є п'ятсот способів сказати «Ні!». І є тільки один спосіб це написати! (*Б. Шоу*).

§ 63. Письмовий твір-опис зовнішності людини за картиною (художній стиль)

Художник пензлем і фарбами передає на полотні, папері те, що бачить або уявляє. Розглядаючи картину, ми сприймаємо не тільки зображення, а й відчуваємо настрої митця.

Описати картину — означає передати словами зображене на ній, а також висловити думки й почуття, які викликає картина.

- 436.
1. Розгляньте сторінку вашого підручника, якою розпочинається розділ «Зв'язна мова (мовлення)». Зверніть увагу на зображення дівчинки. Дайте відповіді на запитання:

- Яку пору року зображено на малюнку?
- Якими словами ви можете описати обличчя, волосся, вбрання дівчинки?

- Чим вона захоплена?
- Які деталі зображення привертають вашу увагу?
- Які почуття викликає у вас зображення?

2. Напишіть твір-опис зовнішності за розглянутим зображенням, використовуючи попередні запитання й відповіді на них.

Щоб написати твір-опис у художньому стилі, треба використати тропи, художні засоби. При цьому варто уникати багатослів'я, штучних мовних прикрас, які затемнюють висловлювану думку.

Логічна послідовність, виявлення власного ставлення — така основна вимога до твору.

і пензлем, і словом

437.

1. Розгляньте репродукцію картини «Портрет Тетяни» Г. Павленко. Прочитайте текст.

З портрета дивиться на нас молода жінка. Вона тримає в руці невеличку пташку. Жінка одягнена в темно-синю сукню. Високий комір зі сріблястим оздобленням відтінює білизну обличчя й витонченої шиї. Високе чоло жінки обрамлене темно-русявим волоссям. Чітко виписано лінії брів, губ, тонкий рівний ніс.

М'яка лінія плечей підкреслена другим планом — пейзажною картиною з голубою річкою.

Привертають увагу гарні артистичні руки, можливо, Тетяна — піаністка.

2. Прочитайте уривок з вірша «Вальс».

Цвіт на каштанах помірно, покірно погас.
 Ах, не зів'яв, а погас, наче люстра у залі...
 Все проминуло, немов старовинний романс,
 Тільки гвоздика тремтить на крижині росяля.

Все проминуло...

Так звідки ж цей птах

і рука —

Спалахом білим на тихому мрамурі ночі?

Все одшуміло. Зосталася тільки ріка,

Пам'ять русява, вишнева зав'юга

і ... очі.

За Б. Олійником

3. Поміркуйте, як перегукується настрій вірша з картиною «Портрет Тетяни». Запишіть свої міркування.

1. Розгляньте подані у вашому підручнику картини до рубрик «І пензлем, і словом». Виберіть картину для опису зовнішності людини в художньому стилі. Обґрунтуйте свій вибір.
2. Напишіть твір-опис зовнішності людини в художньому стилі за образною картиною (або за малюнком, яким розпочинається один із розділів підручника).

Живопис — це поезія, яку бачать, а поезія — це живопис, який чують (*Леонардо да Вінчі*).

Шкода, що ми не малюємо відразу очима. Як багато губиться на довгому шляху від очей через руки до пензля (*Г. Лессінг*).

§ 64. Письмовий твір-опис процесу праці за власним спостереженням (художній стиль)

1. Прочитайте текст. Обґрунтуйте, до якого типу висловлювання і якого стилю він належить.

Чарівний метелик

В одному із сіл, що на Чернігівщині, живе незвичайна дівчинка — Оленка Мазур. Вона велика фантазерка і майстриня. А руки в неї просто золоті. Оленка виготовляє оригінальні метелики-сувеніри незвичайної форми з матеріалу, який завжди є під рукою — обгортки від цукерок.

Як виготовити такого метелика? Ми стали свідками, як це робила Оленка разом зі своїми друзями в образотворчому гуртку.

Простим олівцем на цупкому папері намалювали контур метелика потрібної форми та розмірів. Поряд лежали підготовлені стосики напрочуд гарних і різноманітних папірців. Це були обгортки від цукерок — фантики. Робота посувалася швидко і якимось по-особливому весело.

Спочатку Оленка намотала цукеркову обгортку на олівець. Потім обережно зсунула її та приклала до контуру, закріпивши нитками там, де мало бути тіло.

Найбільше часу пішло на виготовлення крил метелика. Потрібно було знову намотати обгортку на олівець. Стиснути її з обох боків до середини — тоді й утворилася гофрована трубочка. Дівчинка справно зсунула її з олівця, зігнула в дужку і прикріпила ниткою з одного боку тіла до основи. Дужок було кілька — рівно стільки, скільки потрібно для вибраної форми та розміру крила.

Так само Оленка виготовила й друге крильце метелика. Прикріпила його симетрично — з іншого боку тіла. Усього крилець мало бути чотири.

Тепер настала черга зробити голівку й вусики метелика. Для них Оленка використала фольгу (сріблясті обгортки від шоколадок). Метелики вийшли різні, не подібні один до одного.

Усі діти працювали по-різному — хтось використовував для закріплення частин метелика клей — в'язкий, такий, що швидко сохнув, хтось оздобив паперову основу з двох боків, щоб іграшка була об'ємною — як ялинкова прикраса (з журналу «Юний технік України»).

2. Скільки мікротем можна виділити в цьому тексті? Підготуйте складний план тексту.
3. Чим захоплюєтеся ви? Який різновид праці приносить вам задоволення?
4. Підготуйте письмовий твір-опис процесу праці за власним спостереженням.

З учнівських творів:

«Людина вкладає в землю свої сили, а з ними — і сподівання».

«Запорожці почали утворюватися під гнітом держави».

«Шевченко доводить, що тільки козаки — носії оселедців — могли визволити Україну».

«З усіх людських винаходів мова є найпотрібнішим».

«Свій перший вірш Ліна Костенко нашкрябала на стінах окопу».

440. 1. Прочитайте виразно текст.

Нашим сторожам забаглося купити кругленьких, дуже смачних горішків. Продавали їх два геть молоді хлопці, які металися між лантухами, повними горішків, і залізними вагами з таким спритом, що люд сунув сюди валом не так купувати, як подивитися на цих молодих спритнярів.

Хто хотів купити якусь там кількість горішків, казав про це одному з хлопців, той мовчки обертався до лантуха, зачерпував звідти бляшаним, вичовганим до блиску шполиком саме стільки, скільки просив покупець, і кидав через плече, не дивлячись, точно на шальку терезів так влучно й уміло, що жоден горішок не падав на землю. Хлопець майже завжди вгадував вагу з такою точністю, що це вже межувало з чаклунством. Коли ж не стачало до потрібної ваги або була зайвина, то вимірювалося це одним-двома горішками. Зайвини молодий хлопець не прибирав, а недостачу поповнював з такою самою хвацькістю, як і основну вагу: хапав пучкою один або два горішки і, не дивлячись, та ще й обкручуючись на одній нозі кілька разів, точно кидав на шальку терезів (За П. Загребельним).

2. Який процес праці описано в поданому тексті?
3. Чому письменник називає хлопців *спритнярами*? *Спритняр* — це індивідуальний новотвір (порівняйте загальноживане слово *спритник*).
4. Які, на вашу думку, риси важливі для праці продавців? Опишіть можливі ситуації в магазині, на базарі.

До зайнятої людини нероби зрідка ходять у гості — на горщик, що кипить, мухи не летять (Б. Франклін).

Підганяй сам свою роботу; не чекай, щоб вона тебе підганяла (Б. Франклін).

441. 1. Перечитайте рубрику «Запам'ятаймо» § 51. Підготуйтеся до написання твору, давши відповіді на запитання:

— Чи про будь-який різновид праці можна написати письмовий твір у художньому стилі?

— Як у звичній, буденній праці побачити незвичайне?

— Пригадайте, у яких художніх творах описано процес праці. Запишіть назви цих творів та імена персонажів.

— Чим запам'ятався вам опис праці в художньому стилі?

— Яку працю ви найчастіше спостерігаєте?

2. Напишіть твір-опис процесу праці в художньому стилі.

§ 65. Письмовий твір-оповідання за поданим сюжетом

Сюжет — це хід, розвиток подій у розповідних текстах художнього стилю.

Оповідання — невеликий за обсягом текст, у якому образно розповідається про якусь подію.

442. 1. Прочитайте.

Спогад про гостини в Тичини

За студентських літ моїм улюбленим поетом був Павло Тичина. Мріялося про знайомство. І така нагода невдовзі трапилась. Я, як редактор, готував до друку рукопис «Вибраного» Павла Тичини. Зустрівшись із моїм другом Дмитром, я розповів про це, а він і пропонує:

— Ось потелефоную до Павла Григоровича — і вдвох підемо до нього в гості.

Так і сталося. Завітали ми того ж серпневого дня у надвечір'ї на Терещенківську вулицю до Тичини, і він доброзичливо прийняв нас. Мій Дмитро був у Павла Григоровича майже як удома, а от я... Під добродушні кпини свого друга — «оконфузився», коли дарував Павлові Григоровичу свою збірку з підписом. А там було написано: «Великому, славному...»

— Е, ні... — застерігся Павло Григорович, — такого я не прийму...
Густо почервонівши, я сказав:

— Та в мене ж ось є ще один примірник. Давайте, будьте ласкаві, перепису по-інакшому...

Спостерігши прикре моє збентеження, Тичина заспокійливо мовив:

— Гаразд, нехай так воно вже й буде.

Завів господар нас до свого кабінету. Розмовляли і про Піски, і про рідну мені Переяславщину. Показував поет і колишні свої малюнки в рамочках на стіні... А під стіною тут же на столику лежали стоси якихось газет. Дмитро Головко не втримався й запитав:

— Чом це Ви, дорогий Павле Григоровичу, «районку» нашу читаєте? Що Ви там вчитатись зможете, крім зведень про хлібозаготівлю?

— Е, ні... Не кажіть. Я й там, із газет цих, учуся живої мови (За В. Коломійцем).

2. За поданими запитаннями складіть речення, які відтворюють сюжет оповідання.

— Чому автор мріяв познайомитись із П. Тичиною?

— У чому полягав «конфуз» із подарунком книжки?

— Де знаходив поет живе народне слово?

3. Складіть план прочитаного тексту. Запишіть його.

Твір-оповідання розповідає про якусь подію, що сталася.

З оповідання дізнаємося про місце й час події, що відбулася, про її учасників.

В оповіданні основний тип висловлювання — розповідь, проте в художньому оповіданні можливі й роздуми. Розмірковують або персонажі, про яких розповідає автор, або сам автор.

443. 1. Ознайомтеся із сюжетом оповідання. Напишіть за поданим сюжетом твір-оповідання.

Діти знайшли в густій траві на луках пташине гніздо. Довго тривала суперечка. Чи прилетить до гнізда пташка? Хто по-справжньому любить і береже природу?

2. Пригадайте оповідання Є. Гуцала «Сім'я дикої качки». Як поставилися до качиної сім'ї Юрко і Тося? Чи зрозумів Юрко, чому Тося не прийшла з ним попрощатися?

Формула води

— Яка, дідусю, формула води
В струмочку, що оце тече сюди?
— Ох, внученько, скажу хіба одно:
Лише не H_2O .

С. Павленко

444. 1. Прочитайте оповідання. Який сюжет цього оповідання?

Сіянка

Ах, яка це мука — цибулю сіянку полоти! В міжрядді — ще нічого. Сапкою раз-другий — і готово. А в рядку... Сапка тут не допоможе, кожному бур'янику руками треба вискубти. Ще й дивись, аби за ширицею та мишієм, чого доброго, сіянка не вирвалась.

Довге заняття. Марудне. Одинадцятирічний Юрко уже он цілу вічність на грядці, а прополов скільки? Два рядочки лишень. І якби ж хто силував — сам захотів!

Вранці крізь сон почув, як мама бідкалась татові: «Сіянка заросла. Коли за неї братися?..». Ну, Юрка, звісно, до уваги не брали. Ризиковано: можна зовсім без цибулі лишитись. Спасибі на тому, що курчаток і гусей глядять.

А Юрко підслухав мамине бідкання і сказав собі: тільки тато й мама з дому, — на грядки. Знає він добре, що до чого.

Тепер ото поле. Сонце вже припікає, але хай пече собі.

...Прийде мама надвечір з поля та:

— Побіжу на город, може, хоч трохи сіянки сполю.

Юрко — мовби й не чує нічого. Мама до грядки: що таке? Де бур'ян дівся?

— Юрку, ти не бачив, хто прополов сіянку?

— От, не мав клопоту сіянку стерегти! — мовби аж розсердиться Юрко.

А тоді не втримається і розсміється: скільки ж можна мучити маму?

— Ой ти мій робітничку хороший, — і мама пригорне його...

А сонце пече. А сіянки ще цілих п'ять рядочків. Тяжко її полоти. Марудно її полоти. Гарно її полоти (За С. Павленком).

2. Поміркуйте, чому Юркові було важко і водночас гарно полоти сіянку.

3. Напишіть твір-оповідання про якусь добру справу, яку ви таємно від усіх зробили.

445. 1. Об'єднайтеся у дві групи. Кожна група пише твір-оповідання за поданим сюжетом.

На ковзанці в неділю зібралося чимало дітей. Братик і сестричка прийшли зі своїм собакою. Усі навколо звертали увагу на нього. Він не втомно бігав за дітьми. Повернення додому.

2. Зачитайте складені оповідання й відзначте найвиразніші, найцікавіші вислови.

Г. Кириленко-Баранникова.
«На тренуванні». 1978

Праця — це одне з найчистіших і найшляхетніших джерел емоційного стану, радості діяння, творення. Думка, що народжена, збуджена, витончена в праці, стає радісною, оптимістичною (В. Сухомлинський).

§ 66. Замітка дискусійного характеру в газету (публіцистичний стиль)

Газетна замітка — це повідомлення про подію, явище, що може зацікавити багатьох.

Замітка в газету містить актуальну, злободенну інформацію.

446. 1. Прочитайте текст. Яка його основна думка? Доведіть, що цей текст порушує важливу тему й може бути опублікований у газеті як злободенна інформація.

Почніть любити

Почніть любити! Несіть добру новину спершу близьким людям. Піклуйтеся про своїх сусідів. Чи ви хоч знаєте, хто живе поруч? Наведу винятковий приклад любові до ближнього, який я спостерігала в одній індуській родині. До мене звернувся знайомий: «Мати Терезо, я знаю одну родину, де вже давно нічого не їли. Зробіть щось». Я взяла трохи рису й поспішила туди. У хаті на мене голодними очима дивилися діти. Однак мати взяла рис і віднесла сусідній мусульманській сім'ї, яка також голодувала. Наступного вечора я вже не приносила їм рису, бо хотіла, щоб індуська та мусульманська сім'ї скуштували радість взаємного обдарування. Треба було бачити тих дітей, які світилися радістю, випромінювали добро і мир разом зі своєю матір'ю, яка була здатна любити аж до болю. Така любов має починатися вдома (*Зі спогадів Матері Терези*).

2. Наведіть приклад людської доброти й турботи про ближнього з вашого життєвого досвіду.

Замітка дискусійного характеру привертає увагу до теми, яка викликає суперечливі думки читачів. У такій замітці основний тип висловлювання — роздум.

Автор висловлює оцінку певної події, вчинку людини, тобто формулює тезу. Для того, щоб переконати читача в правильності своєї оцінки, він наводить докази. Якщо можливі й інші оцінки, на сторінках газети відбувається дискусія.

447. 1. Прочитайте. Поміркуйте, чи міг би такий текст бути опублікований у газеті.

Лист далекому українцеві

Де ти?

Це моє перше запитання до тебе. Ти нервово крутиш листа «Фром Юк-рейн» і десь у Європі чи за океаном, у Канаді, США чи Австралії, невпевнено відповідаєш: «Як — де? Вдома».

Звісно, ти вдома. Де ж іще тобі бути?

Але я по-іншому поставлю своє запитання.

Де ти, юний українцю?.. Не знаєш, що відповісти. Лише мимохідь, кілька слів. Оце і всі відомості про твоє походження. Ну народився ти в Україні, ну колись там жили твої батьки... Тепер і твої батьки, і ти сам — громадяни іншої країни. А для України ви — діаспора. Ніби й не чужі, але все ж не зовсім свої... Коли твої батьки прийняли рішення виїхати з України, ніхто не запитав тебе, чи Ти цього хочеш. І чи не здається тобі тепер, що тут, «удома», ти опинився навіть не з власної волі? Невже не прокинувся в тобі українець?

Ти знаєш, Україна — країна надзвичайна, її зв'язок зі своїми громадянами — нерозривний. І ти теж довів це своїм хвилюванням.

«Але ж я жодного разу не був в Україні», — говориш мені на це ти. То я відповім тобі. Зв'язок України з українцями пов'язує людські душі, він духовний. Ми — частинка великого народу, могутньої нації. Бо відстань від України до українців вимірюється не кілометрами. Вона вимірюється струнами душі людської, української. Українець може десятки років жити на своїй батьківщині й водночас бути від неї на відстані. А може жити за тисячі й тисячі кілометрів, але бути з нею — серцем, душею.

Дім і житло — не завжди те саме. Дім — це місце, де відпочиває душа. Жити ж людина може де завгодно. Не обов'язково країна може стати домом для душі. Просто річка, ліс, поле, мальовнича гірська долина — це вже місце, де поселилась чиясь душа.

Де живе твоя душа, юний українцю? Я знаю, що коли не вся твоя душа, то хоча б часточка її живе на тій землі, звідки ти походиш, де жив твій рід і де ви з батьками назавжди залишили своє коріння. Так, в Україні (*З учнівського твору*).

2. Доведіть, що поданий текст належить до публіцистичного стилю і має дискусійний характер.
3. Яку тезу доводить автор листа?
4. Чи погоджуєтеся ви з наведеними доказами?

З учнівських творів:

«Озирнувшись навкруги, можна побачити, що нас оточують міста».

«У «Зачарованій Десні» описані будні природи».

«Найвищим визнанням творчості поета є перетворення його віршів на пісні, які стають хітами. Так сталося і з «Піснею про рушник» А. Малишка».

«Найчіткіше сліди наших предків відбилися в літературі».

448.

Напишіть замітку дискусійного характеру в газету, використавши тему листа, поданого в попередній вправі. Початок замітки може бути такий:

«Я прочитала твір учениці. Вона звертається до свого однолітка — хлопця-українця, який живе з батьками за кордоном»...

1. Прочитайте. Дайте назву текстові. Сформулюйте тему дискусійної замітки в газету.

На зеленому футбольному полі ще не так давно змагалися команди футболістів — з дитячої спортивної школи, команди з районних шкіл. На стадіоні проводили змагання учасники спортивних секцій із розташованих поблизу вищих навчальних закладів. А ще стадіон приймав цілі родини. Сюди приходили мами з дітьми різного віку. Хтось випробовував свої сили в стрибках, хтось на бігових доріжках, хтось виконував гімнастичні вправи часом і на лавках, призначених для глядачів, футбольних уболівальників.

Тепер замість місць для сидіння — трухляві лавки, а між ними поросла не лише трава, а й піднявся густий ліс. Ще стоять футбольні ворота, ще лунають тут голоси футболістів. Навколо футбольного поля прогулюються мами з дітьми у візочках. Але стадіон живе впівсили. Не збирає він численних глядачів. Де б їм сидіти?

Часто пишуть у нас про потребу створення нових робочих місць. А хіба не треба піклуватися про місця для заняття спортом? Чи замість спортивних закладів у нас відкрито нічні клуби? Вони дають більший прибуток?

2. Визначте в поданому тексті мікротеми. Запишіть їх.
3. Виберіть одну з мікротем і побудуйте навколо неї розповідь або роздум, використовуючи власні спостереження. Запишіть створений текст.

Коли люди сперечаються тому, що прагнуть істини, то суперечка неминуче має припинитись, адже істина буває тільки одна. Коли ж сперечальники прагнуть не істини, а перемоги, тоді суперечка дедалі розпалюється, оскільки жоден не може вийти переможцем у суперечці без того, щоб його супротивник не виявився переможеним (*Абуль-Фарадж*).

Напишіть замітку в газету на тему «У нашому районі з'явився новий спортивний майданчик».

§ 67. Ділові папери. Розписка

Офіційно-діловий стиль використовують у діловому спілкуванні між державами, установами, організаціями, членами суспільства.

Текстам офіційно-ділового стилю властиві усталені звороти, однотипна будова речень.

Ділові папери (документи) як ознака офіційно-ділового стилю відповідають певним стандартам. Існує стандарт для написання заяви, оформлення розписки, доручення, складання оголошення тощо.

451. 1. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Обґрунтуйте відповідь.

ПАМ'ЯТКА

Твої права записані у: Конвенції ООН про права дитини; Конституції України; Законі України «Про охорону дитинства»; Законі України «Про освіту»; Законі України «Про загальну середню освіту».

Жоден учень, учитель, батьки або стороння людина не може: ображати або принижувати тебе; ставити в куток; смикати за волосся; бити.

Якщо тебе образили в школі, ти можеш: попросити захисту в учителів, які повинні захищати від погроз і насильства інших учнів; педагогів і будь-яких дорослих; звернутися до директора, який повинен зобов'язати вчителів захищати тебе.

Якщо тебе образили на вулиці, ти можеш попросити захисту в: батьків; учителів; міліціонерів; інших дорослих. Згідно із Законом України «Про охорону дитинства» діти мають право особисто звернутися до органу опіки та

підкування, служби у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, інших уповноважених органів для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів зі скаргами про їх порушення.

Якщо тебе образили вдома, ти можеш звернутися: до вчителів; директора; міліціонерів.

АЛЕ — НЕ ОБРАЖАЙ ІНШИХ! За вчинені правопорушення до тебе можуть застосувати: штраф, громадські роботи у вільний від навчання час; арешт; позбавлення волі.

Пам'ятай про відповідальність перед Законом! Якщо ти вчинив правопорушення до 14 років, за це каратимуть твоїх батьків. Саме вони мають відповідати за дії, якими ти зашкодив іншій людині. З 14 років за завдану шкоду ти відповідаєш самостійно, а також несеш кримінальну відповідальність за тяжкі злочини.

2. Для кого призначена подана «Пам'ятка»? Про що повідомляє цей документ?

452. 1. З якими документами офіційно-ділового стилю ви ознайомилися в минулому навчальному році?

2. Як треба підписувати конверт?

3. Напишіть своє прізвище, ім'я, по батькові в родовому й давальному відмінках однини.

453. Ознайомтеся з текстами ділових паперів — зразками розписок.

РОЗПISKA

Я, Іваненко Петро Васильович, учень 10-А класу ЗОШ № 215, одержав від заступника директора школи 5 (п'ять) волейбольних м'ячів для проведення тренувань з волейболу.

Дата

Підпис

Засвідчення:

Підпис

РОЗПISKA

Я, Пилипчук Оксана Василівна, учитель ЗОШ № 205 м. Києва, одержала від костюмера музично-драматичного театру 10 (десять) костюмів для шкільного театру. Зобов'язуюсь повернути костюми 14 листопада 2007 року.

4 листопада 2007 р.

Підпис

Розписка — це документ, який підтверджує передачу й одержання інвентарю, документів, грошей, товарів та ін. Документ засвідчений підписом одержувача.

454. Складіть розписку від імені вчителя про одержання в бібліотеці школи підручників для 7 класу в кількості 25 примірників.

У сьомому класі ви закінчуєте вивчення частин мови, продовжуєте вивчати зв'язну мову (зв'язне мовлення). Тільки на прикладі конкретних текстів ви можете переконатись, яку роль відіграє кожна частина мови в складанні різноманітних висловлювань — розповідей, описів, роздумів. Уміле використання частин мови впливає на особливості мовного стилю. Ви простежите характерні мовні засоби художнього, публіцистичного, наукового, офіційно-ділового стилів, ознайомитеся з описом різновидів праці.

Щоб грамотно писати, ви засвоювали орфограми, характерні для кожної частини мови. Впізнаючи ці орфограми в текстах, ви ще раз пригадаєте зміщені у відповідних розділах тестові завдання й завдання для самоперевірки засвоєних знань.

Додаткові тексти можна використати для аудіювання, лексичного збагачення мови, різного типу переказів, для самоперевірки, самодиктантів, диктантів.

Списування текстів і пошуки орфограм, характерних для різних частин мови, сприятиме виробленню автоматизму правильного письма, орієнтуватиме вас на практичне знання мови.

Батькове господарювання

Про батькове господарювання розповідали мені старі сусіди з великою похвалою. Кажуть, що такої енергії, такого вміння не було і в давніх, досвідчених хліборобів. З особливим захопленням оповідали про такий батьків вчинок: молотарок ні кінних, ні парових тоді ще на Херсонщині не було, і всі, як багаті, так і бідні, молотили хліб, ганяючи коней по розстеленому на гармані (на току) хлібові (збіжжі). Щоб швидше справитись за погоди з молотьбою, батько роздав пшеницю озиму гарманувати німцям-колоністам з-під Одеси за міру, бо хліба того року в них мало вродило і охочих знайшлося багато. Коли німці згарманували й позгортали зерно у ворохи, то не можна було кілька день віяти, бо не було вітру, а віялок-млинків теж тоді ще не було.

Після довгої тиші раптом зірвалася велика буря, а тоді пішов дощ, та такий великий і затяжний, що не переставав щось з тиждень. Де лежав колосок на землі, там зерно пускало кільця і чіплялося землі. Хоч як добре були покривані ворохи, а пшениця промокла до самого споду і зерно почало грітисся, а просушити через дощ ніде. Усі певні були, що пропаде все зерно, але приїхав батько, розглянувся і зараз порозсилав верхівців до всіх перешорських людей, запрошуючи всіх на толоку з боронами.

Зібралось кілька десятків сівачів і стільки ж борін; по батьковому наказу порозсівали невіяне зерно по неораних стернях «наволоком» і добре позаволочували. Мовляв батько: «Що буде, те буде, бо все одно зерно пропадає!» Погода стояла тепла, вогка, то не минуло й тижня, як усі засіяні стерні зазеленіли і до зими розкішно врунилися. І на той рік вродила така пшениця, що батько, як казали люди, «гроші лопатою горнув» (За Є. Чикаленком) (262 слова).

Вовк і ягня

Особливо втішно було дивитись на маленьких ягнят, коли вони зберуться всі гуртом окремо від своїх матерів і почнуть гуртом гратись та бігати, наче діти. А ще втішніші козенята, коли вони підскакують і виробляють ніжками всякі піруети. Недурно чабани їх називають чортенятами.

Якось ми загралися і не помітили, що вівці зайшли далеко. Коли раптом всі вони кинулися бігти до нас. Ми посхоплювались на ноги і побачили, що великий сивий пес вхопив ягня і подався в долину. Ми нарobili крику, вибігли від кошари собаки, а за ними й чабан. Коли я довідався від хлопців, що то не пес, а вовк, то у мене й ноги потерпли, і я не міг поспіти за братом, що побіг за чабаном. Через якийсь час я побачив, як вовк, перебігши долину, вискочив на другий бік яру на Баюлове і подався на гору, за ним собаки, а за ними і чабан верхи на коні. Як тільки собаки почали наздоганяти вовка, то він покинув ягня. Чабан побіг до ягняти, взяв його і вернувся до кошари (За Є. Чикаленком) (170 слів).

Цілинний степ

Неорані схили над Кучурганом були вкриті густо-густо, як повстю, мичкою, тирсою, ковилою (шовковою травою) та всякими пахучими травами, як чебрець, кукурузки (бабки), а по низинах полуничником так густо, що в інше літо і ноги мокрі від подушених полуниць і суниць, бо не найдеш, бувало, місця, де б ступити не на ягоди. А тирса в балках була така довга, що з неї виплітали налігачі та волокни до возів. Коли їх у суху погоду одволожувати водою, то вони довго служили.

В безсніжну зиму та весною цілинний степ зеленів як рута, а вже в червні ставав бурим, аж жовтим, наче піщана пустиня. Тільки по низинах та балках виростала така трава, що можна було косити. Але сіно цілинне недобре, тверде, хоч і дуже пахуче. Його не можна рівняти до переложного, пиріюватого, а тому цілину рідко коли покидали на сіно, а пасли на ній худобу. Старник весною випалювали, бо гострі остюки з ковили набиваються вівцям у вовну і навіть ранять тіло (За Є. Чикаленком) (158 слів).

Вівці в зимовому степу

Любив я дивитися, як випалюють степ. Пообтягають плугом борозни навколо того степу, щоб вогонь не досяг скірт старого сіна на перелогах, і запалюють суху траву саме під вітер. Вогонь швидко з тріском біжить за вітром і лишає за собою вигорілий степ, з якого повтікало все живе, якщо встигло, а через тиждень степ знов як рута зелений. Вівці на такій цілині пасуться з ранньої весни до глибокої осені, а в малосніжну зиму — то й цілу зиму гризуть торішню траву. Тільки на ніч заганяються в кошару, щоб часом вночі не знявся вітер і не загнав їх безвісти. У хугу, завірюху вівці йдуть собі за вітром, і коли чабани не зможуть крутити їх на місці, щоб втлочувати ногами сніг, то вони часом Бог зна куди зайдуть за ніч. Або зажене їх вітер у балку і замете снігом так, що доводиться другого дня їх відкопувати. Коли завірю-

ха затягнеться надовго, закидає їх глибоко, вони, трапляється, живуть під снігом і по тижневі, тільки вовну об'їдять, а не померзнуть, бо під снігом тепло (За Є. Чикаленком) (166 слів).

Степові звірі і птахи

Глибокі балки були подекуди зарослі низькорослою дубиною та берестиною і таким густим терном, що через них ні проїхати, ні пройти, тільки сподом поробила ходи всяка звірина — вовки, борсуки, тхори. А лиси плодилися на високих горбах, щоб їм видко було здалеку, коли йде до них чи вовк, чи людина, щоб лисенята, що граються на сонечку, могли заздалегідь поховатися в свої штучно заплутані нори. На високих горбах плодилися тоді і дуже корисні величезні полози, з поріддя удавів, що жилилися мишами та іншими шкідниками-гризунами. Бували такі полози довжезні та грубезні, як полудрабки у возі.

А скільки всякого птаства виплджувалося на степах: журавлі, веселики, табуни бронзових великих, як індики, дрохв, перкосів (хохітва, стрепети) завбільшки, як кури, табуни куріпок, а про перепелів і казати нічого. Найсторожкіші з них перкоси та дрохви: рідко кому вдавалося застрелити їх, зате пізно восени, в ожеледь, коли в них пообмерзають крила, їх десятками забивали люди палицями.

А наймилішою пташкою мені завжди були жайворонки. Ще сніг не зійшов з землі, а вони вже високо в небі, наче висять на невидимій ниточці, виспівують свою чарівну пісеньку, яка була мені далеко миліша за прославлений поетами спів соловейка.

Але найбільше я любив, та й досі люблю літньої місячної ночі слухати оркестр мільярдів степових коників-цвіркунів. Музика їхня така чудово-ніжна й гармонійна, що, здається, слухав би та й слухав.

Блукаючи по степах, ми часто знаходили гнізда всяких птахів і часом забирали їхні яйця і підсипали під квочку або під індичку, і бувало, що вилуплювалися і якийсь час у нас проживали дрохвенята, а журавлів було кілька зовсім свійських, але під осінь усі вони тікали у вирій (За Є. Чикаленком) (256 слів).

На току

Молотили у нас, як я вже казав, тоді всі кіньми. У нас на току круг величезного гарману закопані були стовпи із сажень заввишки. Їх обтягали канатами рядів у три, настиляли розв'язані снопи і заганяли в цю загороду табун коней, але без кобил з лошатами. Попереду їхав хлопець на звиклій на гармані коняці, а позаду другий хлопець гонив за ним увесь табун. Спочатку коні впірнали в збіжжя так, як у великих хвилях, тільки голови було видко, а потім, коли солома втолочиться, втрамбується ногами, їх, мокрих, потомлених, випускають відпочити, а люди дерев'яними вилами збирають зверху соломі і знов перевертають перемолочене. Так робили кілька разів, поки не вимолотять майже всі колоски. Тоді згортають все на купу у «ворох» і віють лопатами, коли є вітер, а господар все з острахом поглядає на небо, чи не

помочить часом дощ гарману, бо тоді вже не вимолотиш його скоро. Переві-
явши ворох, визбоюють зерно граблями, віниками від колосків та «збоїн», тоді
виточують на великих шкуратяних решетах, що їх уміли робити добре тільки
кілька душ на селі (За Є. Чикаленком) (172 слова).

Чаїний острів

У ясний день із високого берега материка можна бачити на обрії, у відкри-
тому морі, чималий острів. Рівний, повитий синюватою млою, він здалека
майже зовсім зливається з поверхнею моря, тане в ньому м'якими контурами
берегів. Серед місцевих жителів острів має назву Чаїного.

Під час лютих осінніх штормів на Чаїному знаходять собі пристановище
рибалки, а з весни узбережні пасічники вивозять туди свої пасіки. Ніде, ма-
буть, на всьому Півдні немає кращих медоносів, як на Чаїному. У травні й у
червні весь він цвіте, мов справжній степ. Власне, це і є шмат степу, самою
природою відділений колись від материка, подарований морю. Більша, степо-
ва, частина острова — кілька тисяч гектарів цілини — була оголошена держав-
ним заповідником. Відтоді на рівнинних, звідусіль охоплених морською синя-
вою просторах Чаїного, у незайманих його травах, що де-не-де змінюються
густими заростями очеретів, літо і зиму живе на привіллї сила-силенна дикої
птиці, ніким не стріляної, не полоханої.

Острів майже безлюдний. Лише в одній із його бухт притулився понад са-
мим берегом невеликий рибальський хутірець. Остеронь, на крайньому пів-
денному виступі Чаїного, височить маяк, видніючись своєю вишкою далеко
навкруги (За О. Гончаром) (177 слів).

Над озером

Ніч прозора, безшумна, тепла; ніби оксамитом огортає людину оце м'яке
степове повітря. Добре-таки, що ми поїхали сюди зорювати. І яке б не було
наше завтрашнє полювання, я вже щасливий тим, що опинився з товаришами
тут, серед просторів оцих Чари-Комишів, де ніч мовби справді якісь чари та-
їть у собі, про щось таємниче перешіптується з очеретами, а озеро все більше
світиться до місяця, а наші заводські дими за Дніпром усе дужче віддають
угору багряним...

Уночі я прокидаюсь, розбуджений якимось тривожним шумом. Де я?
Ніч, озеро, комиші внизу шумлять — шумлять дужо, тривожно. Усе небо в
хмарах, то сталевих там, де місяць, то, глибше на північ, аж чорних. Як усе
змінилося раптово! Підвівшись, я не впізнаю нашого місця, усе навкруги
стало мовби іншим, фантастичним, тривожним. Вода на озері ніби поваж-
чала, переливається важким перламутром — вітер хвилю жене. Вітер
якийсь незвичайно теплий, наче вдень. Шелестить від нього кукурудза,
біжить шум очеретами внизу. Чи не цей суворий шум якраз і розбудив
мене? Розкуйовджені хмари клубляться над Чари-Комишами; над містом
нашим у підхмар'ї цілі спалахи-заграви — ніколи я не бачив таких! (За
О. Гончаром) (134 слова).

Увечері

Сонце схилилося на захід і не пекло вже так дошкульно, як раніше. Тихий вітер подихав із-за Беевої гори, приносив зі степу свіжий запах трав і денну прохолоду лісу, що зеленів на горбах. Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги, злегенька припорошені пилом. Зелені хліба котили хвилі з горба на горб, як море в легкий бриз. Незважаючи на малесенький вітерець, парило й робилося душно. Ластівки літали понад самою землею, мовчки, без щebetу, шуліка, розпластавши крила, висів непорушно в синім небі. Ластівка жадібно тяглася губами до зеленої травички. Дорош зістрибнув із сідла, розминаючи замлілі від незвичної їзди ноги, пішов до могутнього береста, що ріс недалеко від лісу над дорогою, і ліг на траву. Земля ніжно холодила його розпалене тіло. Він із приємністю відчував це й кілька раз удихнув на повні груди пахуче лісове повітря (За Г. Тютюнником) (134 слова).

Краса життя

Цілі потоки синяви заливають світ і ніжать землю духом неба й коріння; і те єднання землі та неба щемить у грудях тривогою вічності: людина відчуває себе новонародженою перед красою життя, і сяйво добра освічує їй душу, і в тому сяйві вона бачить себе збоку первозданною, непорочною, доброю, як перкалеве світло березових гаїв, ніжною та щирою, як голуб'яче серце. Дорош теж зайнявся тихим світлом добра. Природа входила в нього духом коріння, чистотою небесної синяви, бентежила хліборобське серце. Якою ж ви силою володієте, сині небесні потоки, ви, білі хмари, і ти, пахуча земле, що з одного робиш звіра, а з другого голуба? Отже, є в тобі таємні чари?

Сині потоки лилися, і Ташань кипіла під вітром. Верби сплакували листям, і золоті сльози гнало за водою. Комиші кошлатились, і здавалося, що в їхній таємничості хтось живе. Дорош розгорнув їх руками, вийшов на берег річки й сів на пеньку. Тепер його ніхто не бачив, бо він був сам на сам із річкою. Вода світила на Дороша лагідністю, виколисувала милість до всього живого. Із комишевої затоки випливала дика качка з каченятами, і вони переканувалися, живлячись, чим дарувала природа, а Дорош шепотів: «Пливіть. Я вам нічого поганого не зроблю» (За Г. Тютюнником) (195 слів).

Ярмарки горобців

На двох високих тополях, старих, безлистих цієї пори, зверху донизу на кожній гіллячці хмарою сидять горобці. На цих деревах таку силу-силенну я вже помічаю не вперше. Ростуть поряд і клени, і липи, і молоді тополі, та чомусь так густо ніде не всідаються горобці, як на цих двох тополях. Може, тут у пташок відбуваються якісь ярмарки, чи наради, чи зльоти? Бо тільки обидві тополі, рясно обнизані горобцями, щебечуть, тріщать, виспівують так, що у вухах лящить. І коли трапляється йти повз дерева, а на них не відбуваються галасливі збори, то дивно бачити їх притихлими, мовчазними.

Нині, цього синьоого дня, тополі тягнулися догори двома гамірними балакучими гейзерами, бо на кожній гіллячці сиділо по кілька горобців, вони

цвірінькали, перелітали з місця на місце — велика горобина зграя жила своїм жвавим життям, осмисленим, цілеспрямованим, і здавалось, що й тополі теж беруть участь у їхній розмові, що без них ця розмова була б не така запальна, весела, не така відверта (*За Є. Гуцалом*) (155 слів).

Весна

Ясним зеленим пухом укрилося вербове гілля, і гілочки полагоднішали й подобрішали, немов тихенько радіють, немов по-своєму всміхаються. Кожна верба — мов зелена хмара пуху, що її тримає вкупі якась дивовижна сила. Ось-ось він розлетиться, уже й почав падати по пушинці-другій. І не хочеться вірити, що мине кілька днів — і цей вербовий пух перетвориться на листя. Воно потемнішає, здаватиметься не таким легким, і вже верби не ввижати-муться хмарами, що посідали на землю, а просто — весняними деревами, та й годі.

Ліс ще недавно стояв прозорий і начебто незатишний — далекі просвіти виднілися поміж деревами, і коли навіть шумів під вітром, то якоесь голо і пусто шумів, зовсім не так, як восени чи влітку... А це на вільсі й на березі посідали зграйками соковиті різьблені листочки, навіть спершу не листочки, а якісь наївні натяки на них, лише обіцянка (*За Є. Гуцалом*) (134 слова).

Жайворонки

Ось один калатає у свій срібний дзвоник, швиденько так калатає, похапливо. Спиниться на якусь мить перепочити, передихне — і знову співає солодко, щасливо, аж заходиться. Прислухаєшся — оддалік ще один жайворонок співає, тільки вже тихіше. Ген збоку — інший то обізветься, то вмовкне, а то сипоне такими переливами, що тільки й слухав би його, тільки й дивувався б із його хисту.

Спів жайворонків такий ясний, такий прозорий, що здається, наче то й не пташки позависали в просторі між небом і землею, що то сам вільний польовий простір співає, що то звучать дивовижні разки сонячного намиста, натягнуті від стебел молодого жита до небесних високостей. Жайворонки просто своїми дзьобиками та крильми торкаються лунких намистин, і вони передзвонюють мелодійними сонячними голосами. Вони звучать то голосніше, то тихіше, то зовсім умовкають, а потім озиваються з новою силою, ще натхненніше, ще запальніше (*За Є. Гуцалом*) (135 слів).

Камінь — теж живий

Щоб підкреслити щось неможливе чи небажане, народна пісня звертається до такого образу: «Візьми, сестро, піску жменю. Посій його на каменю». Але на камені не тільки пісок, а й пшениця не зійде: «Бодай же ти, дівчинонько, тоді заміж вийшла, як у млині на камені пшениченька зійшла!» Тут ми пригадуємо вагомий епітет каменя — «млиновий». Цей епітет — чи не найвище визнання для каменя. На камені, й справді, нічого не зійде. Але чи не з-під жорнового, чи не з-під млинового каменя сиплеться борошно? З неза-

пам'ятних часів крутився той камінь, даруючи людині те, без чого їй не прожити, — хліб.

Та не тільки борошно, оправдуючи надії хлібороба, білою цівкою сиплеться з-під каменя, а й вода з-під нього б'є, як співається в народній пісні: «Там, де Ятрань круто в'ється, з-під каменя б'є вода».

Камінь — це велич. Камінь — це місто, що своєю «кам'яною симфонією» повторює велич природи. Слова, рисунки, яких не бере ні вогонь, ані залізо, — у камені. Камінь — це націлені в космос піраміди.

Ще раз звернімося до пісні:

Камінь росте без коріння,
Сонце сходить без насіння,
Скрипка грає, голос має,
Серце плаче, сліз не має.

Задумаймося: яку снагу треба мати, щоб рости без коріння, сходити без насіння, щоб, не маючи живого тіла, мати голос, щоб плакати, не маючи сльози! Пісня підказує нам епітет до каменя — «живий». Бо чи може щось рости, не будучи живим? Справді, камінь живий. Як і все, що довкола нас (*За А. Содоморою*) (229 слів).

Мистецтво бесіди

Уявімо собі листовну бесіду чи взагалі текст без жодного розділового знака — суцільні літери, де й між словами жодної паузи, жодного простору немає. Безликий був би текст. Бо ж розділові знаки — то своєрідна міміка: подив, збудження, сумнів, енергійний жест, мовчанка... Емоційні іспанці не тільки наприкінці, а й на початку фрази ставлять знак оклику чи питання. І в цьому є сенс: читач одразу повинен настроїтись, аби відповідні емоції не запізнювались, а дотримували текстові ходи.

Але дивна річ! Талановитий бесідник далеко не завжди — письменник. Мистецтво вести бесіду і мистецтво викласти бесіду на папері — різні види мистецтва.

Бесіда — то розмова з найближчим приятелем. Навіть тоді, коли він відсутній. Бо приятель — то «другий я» — друг. Розмовляти можемо також із собою, здебільшого — мовчки. Недарма вислів «Приятель — другий я» приписують Піфагорові, який над усе шанував мовчанку, точніше — мовчазну бесіду. Іноді, захопившись тією бесідою, непомітно й на голос переходимо. «Цікавого співбесідника маєш», — такими словами хтось із давніх мислителів перестрінув юнака, що говорив сам до себе.

Бесіда — то також мовчанка. Справжня мовчанка. Передусім — у Японії. Скинувши на веранді сандалі, вклонившись, гість сідає перед господарем на сплетеній із рису підстилці — татамі. За чашкою чаю в повній мовчанці спливає, приміром, година. Потім, знову ж таки в повній мовчанці, гість і господар (чи гостя і господиня) кланяються і навзаєм сердечно дякують собі за милу... бесіду. «Бесіда» — від слова «сидіти». Японці просто сидять, їхнє спілкування не вимагає навіть мовчазних слів: їхнє спілкування — настроями (*За А. Содоморою*) (231 слово).

Дзвіночок на ялинці

Пригадую голос дзвіночка, що в дитинстві в надвечір'я Різдва ми щороку вішали на ялинку. Не пригадую, як той дзвіночок виглядав — у пам'яті затерся його зоровий образ. Знаю лишень, що не міг бути з металу, інакше б не спромігся на таку лагідність. І ще одне: коли він порухувався, подавав голос, то водночас на ньому спалахували найкрихітніші — бо сам був крихітний — блискітки. У цій іскринці-звукові, мов у краплині вранішньої роси, вміщалось усе загадкове, ні з чим іншим незрівнянне передчуття Святвечора, коляди, різдвяної радості (*За А. Содоморою*) (84 слова).

Слайди природи

Якось непомітно дощі липневі та серпневі обернулися на дощі вересневі та жовтневі, начебто злившись у суцільну й одноманітну холодну маячню. Погожі дні можна, здається, перелічити на пальцях, вони постають у споминах екзотичними, майже нереальними слайдами — тим більше пам'ятними й цінними, що їх було не так і багато. Набором цих химерних слайдів можна втішатись у безнадії настрою, коли мжичить та мжичить і небо заслане похнюпленими хмарами.

А то раптом — після обложних дощів, після дразливого холоду — народжується, наче в купелі, лагідний ранок. Ні тобі вітру, ні тобі лялечки в блакиті. Повнісінький безрух у повітрі, і, либонь, такий самий мирний безрух западає в душі. Чисті високості небесних хоромів такі неоглядні, що думці не завжди вистачає снаги вільно полинуть в манливе безмежжя.

І зненацька ти помічаєш безліч кольорів, які за всі ці похмурі дні непомітно надбала природа, щоб тепер, дивуючи, уразити в саме серце. Ще, здається, зовсім недавно така одноманітно зелена й буйна, дужа й життєрадісна її плоть нині вже позначена першими прикметами згоряння, згасання, умирання. Але вони, ці прикмети, — навпаки! — видаються за владною й непереборною інерцією якимись потужними прикметами здоров'я й сили могутньої плоти природи, яка продовжує існувати з бездумною величчю, із відчайдушною безтурботністю (*За Є. Гуцалом*) (234 слова).

Козаки

— Віра на Січі — то діло найперше, — відповів дід Максим. — Хай ти віри іншої, а з'явивсь на Запоріжжя — то приймай віру козацьку і вивчай козацьку мову. Не хочеш — тоді йди, звідки прийшов. Ніхто тебе сюди не приневолює, і ніхто тебе тут не тримає. Віра мусить бути одна, і вона возвишає душу. Бог один, життя одне, а це — все віра...

А живуть козаки на Січі куренями. Кожен курінь має своє наймення. От, приміром, Омелян, так він приписаний до куреня Незамайківського. У кожному курені і по сто, і по сто п'ятдесят душ, а буває, що й більше. Та не всі козаки живуть саме по куренях; одні рибалять на річках і затоках, солять, в'ялять чи коптять рибу, хто полює у степу звіра та птицю, хто добуває на копах сіль, хто пасе у Великому Лузі бойових коней чи неуків-лошаків, хто у роз'їздах стоїть у дозорах на вежах. А ті, що лишаються на самій Січі,

тешуть і смолять чайки, шиють вітрила й одяг, вчать військової виправи молодиків і самі вправляються коло зброї, біля гармат, об'їжджають підспілих жеребців і кобил, лагодять церкву, дзвіницю і курені, насипають січові засіки, запасають паливо й харчі на зиму, словом, діла вистачає усім... Та коли яка небезпека, тривога — на перше слово гінців вони, хоч би де були, кидаються на Січ, і кожен летить до свого куреня. Бо курінь — то не лише житло, а військова потуга, як полк або сотня, і він завжди на збройній нозі (М. Вінграновський) (236 слів).

Брати

Росли брати, зростали, та не були друзями, Семен це добре пам'ятав. Неравновагу вдачу мали. Щирий та щедрий Семен ніяк не міг погодитися з лукавим та заздрим на чуже добро Романком. Чого б не попрохав, про що б не поспитав Семен у старшого брата — на все одна відповідь: «А що даси?» Не раз лучалося, що Романко обдурював Семена, звичайно, в дрібничках. Видурить що в його та ще й регоче, коли той обурюється на брата за хитрощі.

Все це відпихало Семена від брата, і він жив самотньо, не маючи й межі хлопцями приятелів. Сопілка та думи були йому приятелі і побратими. А думи носились по його голові одна за другою, як хмари по небі, коли їх жене вільний вітер (М. Коцюбинський) (119 слів).

Рідна земля

З чого починається любов до отчого краю?.. Біліє розквітла гречка, де-неде підсинена волошками, а над нею, в ній зрідка прокочується бджолиний звук. Гречка біліє м'яко, вона ще молода, її зеленого листя ще не торкнулась осінь своїм умілим квачиком і не визолотила його. А навколо гречки вже все покошено, і біло-жовті присадкуваті ожереди двома велетенськими крижинами застигли на яскравій стерні. Її ще не витіпала негода, не зчорнила бита дощами земля, а тому вона аж світиться, аж сміється — і добрий од неї йде дух, хлібний, дух достиглого збіжжя...

Ген по згірку темно-зелено причаївся гайок, а самий верх згірка вільний од дерев, там, либонь, щось було засіяно, а тепер скошено, й стерня ясна, свіжа, немов ще чистішою здається вона від синього неба, що прихилилось до неї своїми широкими грудьми.

Звідки й коли приходить ця любов до рідної чорної землі?

Соняшники — мов кулі жовтого вогню, той вогонь із пелюстками, він висить на стеблах над городиною, їхнім полум'ям просякнуто зараз повітря, настрої серпневого дня, вони повертають людські голови до тебе й примушують думати про них (За Є. Гуцалом) (172 слова).

Про колядників

Нерідко колядники ходили по дворах з ліхтарем, зробленим із паперу у вигляді місяця чи зірки. Паперова фігура могла бути подвійною, усередині неї ставили свічку. Зірку носив ватажок — «береза». Траплялося, що під час колядування парубки «водили козу». «Козу» вистругували з дерева і накривали

вивернутим кожухом, до неї прив'язували солом'яні роги і хвіст, вішали дзвіночок. З «козою», як правило, ходили «лікар», «смерть з козою» та інші герої, які розігрували різноманітні жартівливі сценки. Серед колядників обов'язково мав бути «міхонша» з торбою, куди складалися подарунки (За В. Супрунечком) (83 слова).

У школі

Андрієві аж дивно з того, що сталося в школі. Наче світ перевернувся. Ба-чиш тих самих людей, а вони не ті. Ідеш тими самими класами, коридорчиками, а вони не ті. Таке відчуття було в нього під час затемнення сонця. Світ притихає, нашорошується, ніби завмирає в очікуванні чогось невідомого. Навіть найменші звуки, і близькі, й далекі, чути виразно... Чути, як лопоче крилами півень, як реве корова. Сварливі баби й ті причаїлися, принишкли. А зійде чорна пляма із сонця — і все стає на свої місця. Знову в селі, як на базарі...

Дзвінок за дзвінком відмірював години томленого напруження, які вже увіходили у звичку. Бо можна спізнюватись у школу, і всі думатимуть, що так уже й треба; можна звикнути списувати домашнє завдання, і без цього тебе й не уявлятимуть. Степан навіть звикнув сьогодні ходити півнем, і до нього звикли, і йому стало нецікаво. І він усе хмурився, комизився. На кінець уроків його настрої геть зіпсувався. Та ще з контрольної двійку вліпили... (За Д. Чердичечком) (159 слів).

Дзвіночок

Стоїть Миколка над широкою пасмугою, проходить уявно над своїми нещодавніми стежками. Ген там на околиці завжди паслися коні. Він любив приходити туди опівдні, коли вони напашені, й просив дядька Гната, щоб той дозволив йому проїхати на вороному хоч до села й назад. Дядько Гнат підсаджував Миколку на коня, хлопець цупко хапався за гриву, принукував вороного коліньми і мчав до шляху, де той пірнає в село. Летів шляхом, збиваючи сухий порох, і знову вертав на луки й галопом скакав на пасовище.

— Молодець! — хвалив його дядько Гнат. — Буде з тебе добрячий вершник. Ось підросте Дзвінок — то якурат по тобі кінь буде.

Миколка радів, коли згадували Дзвіночкове і його ім'я поруч. Бо полюбилося йому те маленьке лошатко. Воно було біле-біле, тільки на лобі чорна латочка. Лоша ще здалеку пізнавало Миколку й вистрибом бігло йому назустріч, за кілька кроків зупинялося й кивало головою (наче здоровкається, думав хлопець), потім підходило ближче, лащилося й принохувалося до Миколчиної кишені. Воно знало, що там завжди є для нього гостинець (За Д. Чердичечком) (162 слова).

Бабка

Мабуть, якби не було на світі бабки, не було б і вертольота. Атож глянь, як летить вертоліт і як летить бабка, і відразу здогадаєшся, хто від кого пішов. Але ж і правда, що вертоліт не зможе стати таким самісіньким, як бабка. Гуде,

двигтять, гурчить... А бабка — чи то зелененька, чи блакитненька, чи синенька — тихо-тихо летить, лише крильця інколи ледве чутно шелестять. Вони такі тонюсінькі та лискучі, та прозорі. В польоті їх майже не видно.

Любить бабка на себе в люстерко дивитися. А позаяк люстерка на луках немає, то вона у воду дивиться. Надлетить ото над блакитне тихе плесо, зависне в повітрі — лискучими крильцями перебирає і себе у воді роздивляється. А очі в неї великі, круглі, як м'ячики, майже в усі боки бачать. Кажуть, що бабка може навіть себе побачити на тлі води, над якою вона зависла. Ото очі!.. Хочеш — дивись на своє відображення в воді, хочеш — глянь на себе знизу, спереду, згори...

Бабки, мабуть, і добрі художники. Бо вміють милуватися барвами. От зелененька бабка зависне над люстерком води й спостерігає, як гарно поєднуються блакитна й зелена барва. А вишнева бабка спостерігає блакитну й вишневу барву. А от блакитна бабка має, напевно, найтонший смак, бо видивляється себе, блакитну, на блакитному тлі, видивляється і мліє від такої насолоди...

А мені найцікавіше бачити, як на тонкій зеленій травині сидить синенька тендітна бабка над річкою і дивиться в воду, чи високе небо (*Д. Чередниченко*) (222 слова).

Чого Волошка запишалася

А чого ж! Бо вона не простого роду. В ній тече кров породистих срібно-блакитних лісових мисливців. Ще батько її мав добрі ознаки того незвичайного пухнастого роду. Навіть ім'я своє отримав за ті родовиті прикмети — Волохан. Але, на жаль, не чистий був у тій породі. Коли господарі хотіли отримати на нього, ще маленького, паспорт, їм не дали. Котячі паспортисти дошукалися-таки і знайшли на лапках руденький пушок. Так і лишився кіт безпаспортний. Тому й так дешево Олянци дістався. А коли виріс, то показав свою мисливську вдачу. О-о-о, то був норовистий кіт. Він ніколи не спускався до того, щоб їсти якусь там варену картоплю чи супчик. Ні-і-і... Він чітко визначив своє меню: риба! Риба, ну, й інколи м'ясо. От!.. А що господарям не завжди вдавалося добути тієї риби, то він на те не зважав. Він був гордий кіт!

І Волошка, Волоханова донька, теж гордої вдачі, але трохи м'якшої поведінки.

Щоб вона не була така норовиста й перебірлива, як батько, то й стали її вчити всяке їсти, не тільки рибу. Отож, вона, Волошка, навчилася й хлібець їсти, і картопельку варену, й варену кукурудзу, зелений горошок і молочко. Одне слово, ця вже кицька легша на вдачу. Хоча й іноді показує свої гордуваті норови. Як даєш їсти, маєш припросити: «Їж, їж, це добре»... А коли вже вона чогось не схоче, то не примусиш її. Лише коли відійдеш, сама підкрадеться й покуштує — ану ж яке воно.

Іноді ти її гукаєш, до неї говориш, а вона мов і не чує. Сидить, запишалася. Волохата, гордувата, синювата. Гарнюня, вусата... (*За Д. Чередниченком*) (248 слів).

Основні правила збирання лікарських рослин

1. Лікарські рослини не можна збирати біля автомобільних доріг, промислових підприємств, сільськогосподарських комплексів, місць зберігання добрив тощо.

2. Корисні речовини накопичуються нерівномірно, у різних рослин — у різних органах.

3. Частини лікарських рослин слід збирати тоді, коли в них накопичується найбільше корисних речовин.

4. Для кожної рослини існують свої терміни збирання: корені збирають восени чи навесні, коли в них найбільша кількість активних речовин; бруньки рослин — лише навесні, під час їхнього набрякання; кору дерев — навесні, до розпускання листя; листки та стебла — під час цвітіння; квітки й суцвіття — коли починають розпускатися; плоди — після їхнього повного дозрівання.

5. Наземні частини рослин збирають лише в суху, ясну погоду й слідкують за тим, щоб вони не мали пошкоджень і були молодими. Старі, пожовклі листки збирати не можна, оскільки вони накопичують продукти обміну. Під час збирання потрібно уважно стежити за тим, щоб не зірвати частини інших рослин.

6. З метою збереження лікарських рослин у жодному разі не можна виривати їх із коренем, зрізати всі рослини, які ви знайшли на певній ділянці, збирати з кущів або дерев усі плоди чи насіння тощо.

7. Сушити сировину слід лише в добре провітрюваних затінених місцях, розміщуючи на твердих поверхнях шаром до 3 см. Щодня її потрібно перемішувати по 2–3 рази для рівномірного просушування.

8. Зберігають висушену сировину в мішечках із паперу чи тканини, у коробках із картону чи деревини (*З підручника*) (219 слів).

Лабораторна робота № 9. Будова й різноманітність квіток

Мета: формувати вміння описувати форму й зовнішню будову органів за планом; розвивати вміння елементарного розрізнення, порівняння і визначення основних ознак органів.

Обладнання та натуральні об'єкти: лупи; препарувальні голки; муляжі квіток; живі квітки для загальної та індивідуальної роботи.

Хід роботи:

1. Розгляньте квітку, знайдіть такі її частини, як квітконожка й квітколоже, що утворилися зі стебла, чашолистки, пелюстки, тичинки й маточки, що утворилися з листків.

2. Підрахуйте кількість чашолистиків, пелюсток, тичинок і маточок. Зверніть увагу на те, зрощені чашолистки й пелюстки між собою чи ні, правильна чи неправильна квітка.

3. Розгляньте запропоновану квітку й опишіть її за такими ознаками, як: тип оцвітини, тип чашечки, тип віночка, тип квітки за симетрією, тип квітки за статтю, формула квітки. Порівняйте квітку, яку ви описували, з квітками, які описували інші учні. Чим квітки відрізняються між собою?

4. Замалюйте будову квітки в робочий зошит і підпишіть назви її частин.
5. Зробіть висновки до роботи, записавши в зошиті відповіді на запитання. Чому квітка є видозміненим пагоном? Які особливості будови квітки свідчать про те, що вона є органом розмноження? Чому квітки відрізняються між собою? (З підручника) (175 слів).

Практична робота № 4. Розпізнавання видів кімнатних рослин

Мета: формувати й розвивати вміння розпізнавати рослини, визначати пристосованість рослин до місць зростання (вологих і сухих, освітлених і тіньових), користуватися довідниками, складати паспорт рослини.

Обладнання та натуральні об'єкти: довідники кімнатних рослин; зразки паспортів кімнатних рослин; кімнатні рослини сухих місць (Алое деревовидне, Агава американська, Сансев'єра цейлонська), вологих місць (Монстера делікатесна, Традесканція річкова), місць середньої зволоженості (Пеларгонія великоквіткова, Сенполія, або узамбарська фіалка).

Хід роботи:

1. Розгляньте малюнок, прочитайте опис довідника, розпізнайте вид кімнатних рослин із групи «Рослини сухих місць». Звідки походить рослина? Визначте пристосування запропонованої рослини до посушливих умов існування.

2. Розгляньте малюнок, прочитайте опис із довідника, розпізнайте вид кімнатних рослин із групи «Рослини вологих місць». Звідки походить рослина? Визначте пристосування запропонованої рослини до вологих умов існування.

3. Розгляньте малюнок, прочитайте опис із довідника, розпізнайте вид кімнатних рослин із групи «Рослини місць середньої зволоженості». Звідки походить рослина? Визначте пристосування запропонованої рослини до умов існування:

- з групи «Рослини місць середньої зволоженості» (Пеларгонія, Сенполія, або узамбарська фіалка);

- з групи «Рослини сухих місць» (Алое деревовидне, або столітник, Агава американська, Сансев'єра цейлонська).

4. Підготуйте для однієї кімнатної рослини живого куточка паспорт із короткою характеристикою за таким планом: назва виду, систематичне положення (Відділ, Клас, Родина); батьківщина; біологічні особливості; наукове й практичне використання; догляд; література для поглибленого ознайомлення (З підручника) (200 слів).

Витяг з розділу II Конституції України

Стаття 52. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

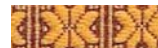
Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства (151 слово).

Запропоновані словникові матеріали розраховані на користування ними під час виконання вправ і завдань підручника.

З ОРФОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

абиде́, *присл.*
абстраго́ваний
авже́ж, *част.*
автоматизо́ваний
адапто́ваний
акура́тно, *присл.*
алерге́нний
амора́льно, *присл.*
анічичі́рк, *присл.*
анія́к, *присл.*

баво́вняний
багатогра́нно, *присл.*
багря́ний
багря́но-сіній
ба́грячи, *дієприсл.* (від ба́грити)
безвідо́відальний
бе́змаль, *присл.*
без про́маху, *присл.*
безсу́мнівно, *присл.*
без су́мніву, *присл.*
билі́нний
бігце́м, *присл.*
бі́льш-ме́нш, *присл.*
блискаві́чно, *присл.*
блищачі́, *дієприсл.*
бо́зна-як, *присл.*
боро́нячи, *дієприсл.*
бу́дь-що, *присл.* (за всяку ціну)
будь-що-бу́дь, *присл.*
бу́дячи, *дієприсл.*

ва́блячи, *дієприсл.*
ва́жений, *дієприсл.*
вбудо́ваний
вдово́лений і удово́лений
взапа́с, *присл.*

відсього́дні, *присл.*
віротерпі́мість, -мости́, *ор.* -містю
ві́рячи, *дієприсл.*
віч-на́-віч, *присл.*
вну́трішньоклі́тинний
впі́всили і упі́всіли, *присл.*
врешті́ і урешті́, *присл.*

газобето́нний
гамі́рно, *присл.*
га́ряче, *присл.*
геть, *присл., виг., част.*
гі́дко-бри́дко, *присл.*
гі́льйоті́нний
гірчі́чний
го́нячи, *дієприсл.*
грам, -а
гребу́чі, *дієприсл.*
гума́нний

гва́лтом, *присл.*
гре́чна, *присл.*
грунто́вний
грунтоутво́рювальний

давньокам'я́ний
далекогя́дно, *присл.*
да́лі, *присл.*
дато́ваний
даю́чі, *дієприсл.*
дволі́чно, *присл.*
де́інде, *присл.*
деліка́тно, *присл.*
демі́сезо́нний
демократи́чний
де-не-де́, *присл.*
десь-колі́сь, *присл.*

де-таки, *присл.*
дзвоніти, -ню́, -ниш
дівлячись, *дієприсл.*
дїзель, -ля
дїбра́ти, доберу́, добереш, доберемо́,
доберете́, доберу́ть
дівич-вечі́р, -чора, *мн.* дівич-вечорі́,
дівич-вечорі́в; два, три, чотири
дівич-вечори
дово́лі, *присл.*
до́лі, *присл.*
допомага́ти, -а́ю, -а́еш
до снаги́, *присл.*
до́ячи, *дієприсл.*

евакуйо́ваний
еволюці́йний
екза́мен, -у
експериментува́ти, -у́ю, -у́еш
ексте́рном, *присл.*

жада́ний
жалібно́нько, *присл.*
жартома́, *присл.*
ждучі́, *дієприсл.*
жето́нний
животво́рний
жнучі́, *дієприсл.*
жу́жмом, *присл.*
жу́рячись, *дієприсл.*

забага́то, *присл.*
заба́рвлений
забобо́нний
зава́жко, *присл.*
завбі́льшки, *присл.*
завдо́вжки, *присл.*
загазо́ваний
за́дки, *присл.*
займа́тися, -а́юся, -а́єшся
зао́чі, *присл.*
зарі́спи, *дієприсл.*
здаю́чі, *дієприсл.*
зловми́сно, *присл.*

ігно́рований
ідеалізо́вано, *присл.*
ізвече́ра, *присл.*
імові́рно, *присл.*
іржучі́, *дієприсл.* і ржучі́
іро́нічно, *присл.*
істи́нний
істо́тний

їжакува́то, *присл.*
їсти́вний

йоржи́ком, *присл.*
йото́ваний

ка́бельний
ка́жучи, *дієприсл.*
казко́во, *присл.*
казна-я́к, *присл.*
каламбу́рний
камі́нний (*від ка́мінь і ка́мін*)
капу́стяний
кваліфіко́вано, *присл.*
кві́тчаний, *дієприкм.*
кво́ло, *присл.*
кладучі́, *дієприсл.*
колі́-не-колі́, *присл.*
куру́нь, -реня́, *ор.* -рене́м

лагідне́нько, *присл.*
лайлі́во, *присл.*
легкові́рний
легкозді́йснений
ле́гше, *присл.*
ле́две, *присл.*
ле́жачи, *присл.*
лежачі́, *дієприсл.*
ліза́ний
лімо́нний
лі́чити, -чить
лікува́льно-оздоровчи́й
лі́пше, *присл.*
лісогоспода́рство, -а
ло́влячи, *дієприсл.*

льодяній
лякливо, *присл.*

магічний
мажучи, *дієприсл.*
майже, *присл.*
максимальний
малувано, *присл.*

мед, -у
мелодійно, *присл.*
мимоволі, *присл.*
міжвіконний
міні-футбол, -у
міст, моста і мосту
мнучі, *дієприсл.*
мобчки, *присл.*
мрячіти, -чіть
м'якше, *присл.*

набагато, *присл.* (набагато кращий)

набраний
навдивовіжжю, *присл.*
навіть, *част.*
навколiнці, *присл.*
навпаки, *присл.*
навперейми, *присл.*
навпомацки, *присл.* і напoмацки
навприсідки, *присл.* і напpисідки
навскосі, *присл.*
напевне, *присл.*
напiвлéжачи, *дієприсл.*
наповнений
напропале, *присл.*
насторожі, *присл.*
натщесерце, *присл.*
науково-фантастичний
невчасно, *присл.*
недопущений
недопущенний (неможливий)
нерукотворний
не-руш-менé, *незм., ж.* (рослина)

обабіч, *присл.*
обережно, *присл.*

оборонний
образливо, *присл.*
общинний
овес, вiвса, *мн.* вiвса і вiвсі, вiвсiв
óнде, *присл.*
опiвдні, *присл.*
орючі, *дієприсл.*
óсьде, *присл.* і *част.*
отгак, *присл.* і *част.*

павіний
павильонний
палко, *присл.*
пахуче, *присл.*
перевiвати, -áю, -áеш
пéстячи, *дієприсл.*
петербурзький
пiв-на-пiв, *присл.*
пiнний
плетучі, *дієприсл.*
плiч-ó-плiч, *присл.*
пóбiч, *присл., прийм.*
повéрх, *прийм., присл.*
повóлі, *присл.*
пóдумки, *присл.*
позáду, *присл.*
полум'яний
пóночі, *присл.*
поодiнці, *присл.*
пóплiч, *присл., прийм.*
пóруч, *присл., прийм.*
пóряд, *присл., прийм.*
посерéдині, *присл., прийм.*
постачальницько-заготiвельний
по-українськи
і по-українському, *присл.*
почáсти, *присл.*
пpем'ér-мiнiстр, -а
п'ятикопiйчаний

радéнько, *присл.*
радіаційнозахисний
ранiш, *присл.*
ресторáнний

рівніше, *присл.*
роблячи, *дієприсл.*
родовід, -вóду
розбрíзканий
розмёрзтися, -знеться
розписа́ти, -ишу́, -йшеш, *нак.* -иши́
рути́нний
рухли́во, *присл.*

саже́нний
са́ме, *присл., част.*
сам-оди́н
само́тно, *присл.* і сами́тно і само́тною
свердлячи́, *дієприсл.*
сви́щучи, *дієприсл.*
сви́жоспéчений
святвéчир, -чора
свачéний
сердéчно, *присл.*
сёрдячись, *дієприсл.*
скляр, -а́, *ор.* -ём, *кл.* -яре, *мн.* -і, -ів,
д. -ам

скраéчку, *присл.*
скубучи́, *дієприсл.*
слов'яно-греко-лати́нський
спóсіб, спóсобу
сри́блотка́ний
сяк-та́к, *присл.*

таж, *част., спол.*
тайкома́, *присл.*
такі́, *част.*
тали́сманний
та́м-то, *присл.*
тварі́нний
тво́рчо, *присл.*
тво́рячи, *дієприсл.*
теж, *присл., част.*
темпера́мент, -у
тет-а-тёт, *присл.*
тринадцятилі́тній (13-лі́тній), -я, -є
трясучи́, *дієприсл.*
ту́жачи, *дієприсл.*

угли́бині, *присл.*
угу́, *част.*
удві́чі, *присл.*
уде́нь, *присл.*
удбо́рений
удоскона́лювати, -юю, -юеш
ультрамоде́рн
упі́вго́лоса і впи́вго́лоса, *присл.*
урага́нний
уре́штi-решт, *присл.*
ури́зномані́тнювати, -юю, -юеш
у се́редині і в се́редині, *ім. з прийм.*
(У се́редині ро́зділу)
усе́редині і всере́дині, *присл.*
(Усе́редині в ха́ті був поря́док)
усе́-таки, *спол., част.*

фа́йний
факти́чно, *присл.*
фа-мажо́р, -у
фарбо́ваний
фахіве́ць-міжна́родник,
фахівця́-міжна́родника
фортепіа́нний
фотофа́кт, -у

хай, *част.*
хазя́їн, -а, *мн.* -і́, -і́в і -і́ні, -і́нів
хазя́йнові́тий
хамува́то, *присл.*
характе́р, -у
хвасто́вiто, *присл.*
хвороблі́во, *присл.*
хлоп'я́чий
хо́дячи, *дієприсл.*
хоке́й, -ею
хо́ч-не-хо́ч, *присл.*
хриплячи́, *дієприсл.*
Христа́ ра́ди, *незм.*
хто́зна-що, хто́зна-чо́го,
хто́зна-чо́му, хто́зна-чим,
хто́зна на чо́му
(хто́зна на чо́м)
худо́жно, *присл.*

хутряній
хутчій, *присл.*

цегляний
ціркуль-вимірник, ціркуля-вимірника
цікаво, *присл.*
цілодобово, *присл.*
цуратися, -аюся, -аєшся
цькуючі, *дієприсл.*

чавунний
чагарник, -у
чадячи, *дієприсл.*
чарівний
чарівно, *присл.*
часом, *присл.*
часословець, -вця, *ор.* -вцем
частинний
чванливо, *присл.*
чёмно, *присл.*
чимало, *присл.*
чимраз, *присл.*
чимскоріш, *присл.*
чорнозём, -у
чорноморський

шалёно, *присл.*
шанівний
швидко, *присл.*
швидкозмінний
шепчучи, *дієприсл.*

шершаво, *присл.*
шестигодинний
шиплячі, *дієприсл.*
шумлячі, *дієприсл.*

шасливо, *присл.*
ше і іщё, *присл.*
щедродійний
щеплячі, *дієприсл.*
щіро, *присл.*
щодалі, *присл.*
щодуху, *присл.*
щоправда, *присл.*

юно, *присл.*
юридичний

яблучний
явно, *присл.*
ядуче, *присл.*
язикато, *присл.*
яйцеклітинний
якісно, *присл.*
якнайду́жче, *присл.*
як-не-як, *незм.*
якомо́га, *присл.*
яро, *присл.*
ясен, -а, *мн.* -й, -ів і ясень, -я
яскравіти, -іє
яснобарвний
ясно-червоний

ЗІ СЛОВНИКА СИНОНІМІВ

Абсолю́тний, необме́жений, цілкові́тий, по́вний.

Безглу́здий, нісені́тний, неподо́бний, беззмісто́вний, нерозу́мний, абсу́рдний, алогі́чний, недоці́льний, нераціо́нальний.

Благáти, заклинáти, мо́лити, упрóшувати.

Бряжча́ти, брязкати, брязкотáти, бриньча́ти.

Ва́рта, охоро́на, ча́ти, конво́й, ескóрт.

Ви́бір, вибира́ння, обра́ння, відби́р, відбира́ння, до́бір.

Вимага́ти, домага́тися, велі́ти, зобов'язувати, нака́зувати, потребува́ти.

Висота́, височина́, височи́нь, вишина́, висо́кість, підхма́р'я, піднебе́сся.

Віддзерка́лювати, відбивáти, відсві́чувати, відобража́ти.

Відті́нок, відлі́в, півто́н, перелі́в, по́лиск, нюа́нс.

Всесві́тний, світові́й, планета́рний.

Геро́чний, геро́йський, звитя́жний, до́блесний.

Гра́мота, письме́нність, гра́мотність, письмо́, осві́та.

Дедáлі (з бігом часу, через певні проміжки часу), чимда́лі, щода́лі, чимра́з, щора́з.
До́від, до́каз, підтве́рдження, сві́дчення, аргу́мент, резо́н.

Заві́са, запо́на, засло́на, запина́ло, по́лог, опо́на.

Запа́шний, духмя́ний, арома́тний, паху́чий, пахкі́й.

Зві́вистий (який має вигини, непря́мий, нері́вний), покру́чений, кру́чений, виткі́й, ві́тий, в'ю́нкий, в'юні́стий, хвиля́стий, заломі́стий, за́гагоподі́бний.

Зна́тний, аристократи́чний, висо́кий, благо́родний, родо́вний, імені́тий, титуло́ваний; можновла́дний; дво́рянський, шляхэ́тний.

Калігра́фія, красно́пис, чистописа́ння.

Клеймо́, ма́рка, маркува́ння; тавро́.

Ля́чити, пасува́ти, підходи́ти, (бу́ти) до лиця́, пристава́ти, іти́, припада́ти, прихóдитися; гармонувáти.

Ля́скання (видавання коротких різких звуків при ударі, падінні тощо), ляск, ляскі́т, виля́скування, цьво́хкання.

Мінли́вий, змінний, пере́мінний, непості́йний; неста́лий, несті́йкий; перелі́вчастий.

Муркотáння (муркоті́ння), мурча́ння, му́ркання, воркота́ння, вуркота́ння, ву́ркіт.

Наді́йний, пе́вний, ві́рний; ви́пробований, пере́вірений, ві́вірений; безпе́чний.

Наприкі́нці, наоста́нку, наоста́нок, під кіне́ць, наса́мкіне́ць.

Не́бо, небеса́, небозві́д, небокра́й, небосхі́л, небові́д.

Необі́знаний, незнайо́мий, некомпете́нтний, непосвя́чений, невтає́мнічений, непоінформова́ний.

Нововве́дження, новина́, нові́нка, нова́ція, нова́торство.

Обтру́шуватися, обтрі́пуватися, обтряса́тися, отряса́тися.

Оповивáтися (з усіх боків укриватися димом, туманом, хмарами тощо), огорта́тися, обволі́катися, заво́лікатися, зата́гатися, зата́гуватися, повивáтися,

обвива́тися, укрива́тися, покрива́тися, застила́тися, обку́туватися, вгорта́тися, одяга́тися.

Охóче, ра́до, залюбки́.

Пере́біг (*про хід часу*), біг, плин, хід, течія́.

Переплéтєння, переплéтіння, сплéтєння, плéтєння, плéтіння, сплéтіння, плéтиво; плу́таніна, плу́танка; плетєні́ця; хитросплéтіння.

Пі́вмісяць (*неповний місячний диск*), молоді́к, серп.

Пла́новий, плано́мірний, цілеспря́мований, спря́мований.

Пожи́вний (*який містить необхідні для живлення організму речовини; цілком придатний для їжі*), живи́льний; калори́йний; си́тний.

Пори́вняння, зіста́влення, парале́ль, уподи́бнення.

Правосу́ддя, юсти́ція, суд.

Принципо́вий, непохітний, безкомпромісний, непримирє́нний.

Ра́птом, рапто́во, несподівано, знена́цька, ура́з, відра́зу, на́раз, ра́зом, нежда́но, нега́дано, нежда́но-нега́дано.

Розпи́тувати, пита́ти, пита́тися, розпи́туватися, допи́тувати, допи́туватися.

Ряд (*сукупність однорідних предметів, явищ або істот, розташованих одне поруч з одним, одне за одним*), нізка, ланцю́г, лі́нія, ярус, галере́я, вервечка́.

Сі́мвол, ембле́ма, знак.

Смішні́й, кумедний, сміхови́нний, комі́чний, курйо́зний, анекдоти́чний, забавний, поті́шний.

Сприя́тливий (*найбільш вигідний кому-небудь за даних обставин*), слу́шний, зру́чний, прида́тний, підхо́жий, підходя́щий.

Судно́, корабе́ль, ла́йнер, паропла́в, теплохі́д, чо́вен, ка́тер.

Тепе́р, за́раз, сьогодні́, ніні́, тепе́ра.

Трон, престо́л, коро́на.

Улю́бленець, люби́мець, уко́ханець, обра́нець, фавори́т, протєже́.

Уя́вний, уявлюваний, позі́рний, га́даний, примар́ний, ми́слений, неспра́вжній.

Фахіве́ць, спеціалі́ст; професіона́л; ма́йстер.

Хвалькува́тий, хвалькови́тий, нескро́мний, задава́куватий, хвастови́тий, хвастли́вий.

Художник, живопи́сець, ма́ляр.

Ціка́витися, заціка́влюватися; придивля́тися, пригляда́тися.

Чому́сь, чо́гось, наві́щось, на́щось.

Шви́дко, стрі́мко, скóро, ху́тко, прудко́, шпа́рко, мерщи́й, віхорем; шале́но, прожо́гом, стрімго́лов, чимду́ж, щоду́ху; миттю́, вмить, миттє́во, мигце́м; мото́рно, жва́во, енергі́йно.

Щодня́, щодє́нно, повсякдє́нно, повсякдє́нь, щодні́ни.

Яскра́во, вира́зно, жи́во.

ЗІ СЛОВНИКА АНТОНІМІВ

Активно — пасивно
Акуратний — неохайний

Багато — мало
Безглуздий — слухний
Бездарність — талант
Ближкий — далекий
Брудно — чисто

Ваблячи — відштовхуючи
Велелюддя — безлюддя
Великий — малий
Віра — безвір'я
Вправно — незграбно
Втомлений — бадьорий

Говоріти — мовчати
Гуманно — жорстко
Густо — рідко

Даючи — забираючи
Делікатно — грубо
Долі — нагорі
Духовний — матеріальний

Жартомá — усерйбз
Жвавий — повільний, квільий

Забагато — замало
Захищати — нападати
Зблизька — здалека
Змінний — постійний
Зруйнувавши — збудувавши

Ігнорувати — цікавитися
Індивідуально — колективно

Кінець — початок
Корисно — шкідливо
Короткий — довгий,
тривалий (про час)

Легідно — суворо
Легковажний — серйозний
Ліпшати — гіршати

Максимально — мінімально
Мелодія — какофонія
Мінливий — постійний, сталий
М'якше — жорсткіше

Наприкінці — на початку
Невдача — успіх
Новий — старий

Образливо — тактовно
Опівдні — опівночі
Опускати — піднімати

Пам'ятати — забувати
Піти — прийти
Півний — порожній
Подумки — углою
Поодінці — разом
Прозорий — темний
Просто — складно

Раніше — пізніше
Рідшати — гущішати
Розв'язати — зав'язати
Рухливо — мляво

Сварячись — мірячись
Святково — буденно
Сплетений — розплетений

Тихо — голосно
Тонкий — товстий, грубий
Тямущий — нерозумний

Удень — уночі
Урізноманітнювати — збіднювати

Фахівець — дилетант

Ховати — знаходити

Швидко — повільно
Широко — тісно, вузько

Щезати — появлятися
Щодоуху — помалу

Авторитет — загально визнане значення особи, організації. *Авторитет фірми.*

Ангельський — 1. Стосовний до ангела — надприродної істоти, вісника Бога. 2. *перен.* Який відзначається ласкавістю, ніжністю, доброю тощо. *Ангельський голос.*

Байра́к — ліс у яру або на схилах яру.

Бата́ва — лава, ряд; *діал.* юрба, валка, натовп.

Бенте́жити — викликати тривогу; непокоїти, хвилювати.

Боввані́ти — виднітися здалека.

Бодня — дерев'яна низька діжка з кришкою.

Брині́ти — 1. Утворювати дзвенячий протяжний звук (перев. про струни тощо); дзвеніти. Дзвінок звучати. 2. Дзижчати (про комах). Дзюрчати (про воду). *Бринить струмок.*

Брукі́вка — вимощена камінням дорога.

Бува́льщина — 1. Те, що було раніше. 2. Щось дійсне, реальне. *Розповідати бувальщини.*

Бу́рса — чоловіча духовна школа в Україні у XVIII — середині XIX ст.

Бухгалте́рія — облік грошових та інших господарських операцій; рахівництво. **Бухга́лтер** — фахівець, який здійснює грошовий і матеріальний облік (на підприємствах, установах тощо).

Ва́лізка — невеликий чемодан.

Вда́ча — особливості характеру людини.

Вергу́ні (*одн.* вергу́н) — солодке печиво у вигляді смужечок.

Вя́пещений — гарний зовнішнім виглядом, що свідчить про дбайливий догляд.

Вістови́й — *військ.* 1. Той, хто подає сигнал, умовний знак. 2. Посильний.

Ви́це-президе́нт — заступник президента країни, організації, установи. *Вице-президент компанії.*

Ви́че — у давній Русі — народні збори, що були найвищим органом влади в деяких містах.

Влашту́ватися — 1. Налагоджувати своє життя, створювати прийнятні умови побуту тощо. 2. Забезпечувати себе житлом; оселятися. 3. Ставати на роботу, вступати до навчального закладу тощо.

Влаштува́ти — 1. Організувати, здійснити який-небудь захід. *Улаштувати свято.* 2. Обладнати, пристосувати для чого-небудь. *Облаштувати робоче місце.* 3. Довести до бажаного, успішного результату. *Влаштувати справу.* 4. Допомогти стати на роботу, вступити до навчального закладу тощо. *Улаштувати в інститут.*

Вору́ння — 1. *збірн.* Зрубані тонкі довгі стовбури дерев, що їх використовують для огорожі; жердини. 2. *рідко.* Загорожа з довгих жердин, прибитих до стовпців.

Га́ле́ра — старовинне вітрильне багатовеслове військове судно.

Гамува́ти — 1. Стримувати, не давати виявлятися зовнішнім виявам почуттів. *Гамувати пристрасті.* 2. Заспокоювати, утихомирювати, приборкувати. *Гамувати гнів.*

Гардеро́б — 1. Шафа для одягу. 2. Приміщення в громадському будинку, де зберігається верхній одяг; роздягальня. *Театральний гардероб.* 3. *перен.* Увесь одяг однієї людини.

Гарма́н — тік.

Геодези́ст — фахівець із геодезії — науки про методи визначення форми та розмірів Землі або окремих її частин, зображення земної поверхні на планах і картах і точних вимірювань на місцевості.

Гі́нґо — голонасінна декоративна рослина.

Гірчи́чник — 1. Лікувальний засіб у вигляді листка паперу або шматка тканини, покритого гірчичним порошком із клейкою речовиною. 2. *жарг.* У футболі — жовта картка, що її суддя матчу показує гравцеві як попередження за грубе порушення правил гри, неспортивну поведінку тощо.

Гойда́ти — 1. Приводити що-небудь у рух із боку в бік або зверху вниз. Ритмічно рухати когось на (в) чому-небудь для розваги, усиплення. 2. Робити рухи чим-небудь.

Гойда́тися — рухатися з боку в бік або зверху вниз. Ритмічно рухатися на (в) чому-небудь для розваги.

Го́мін — 1. Звучання розмови. Розмови, чутки. 2. Безладний шум; гамір.

Графі́ти — розкреслювати на гра́фі — смуги, стовпчики між двома вертикальними лініями в таблицях.

Гри́вий — *діал.* Сіро-жовтий.

Гре́чний — шанобливо ввічливий у поводженні з людьми; чемний.

Декламува́ти — виразно читати художні твори, зокрема вірші.

Динамі́чний — 1. Який перебуває в русі, у дії. *Динамічний процес.* 2. Стосовний до динаміки — розділу механіки, у якому рух тіл розглядається у зв'язку з прикладеними до них силами.

Дити́нець — центральна укріплена частина староруського міста, огорожена стінами.

Дні́на — 1. Частина доби від сходу до заходу сонця; день. 2. Доба, двадцять чотири години.

Експона́т — предмет, призначений для огляду на виставці.

Ефекти́вний — який дає найкращі результати; дійовий.

Же́врити — 1. Догоряти без полум'я; тліти. 2. Виблискувати яскравим світлом. 3. *перен.* Існувати приховано; тліти.

Заві́дна — у час, коли надворі видно.

Зага́л — маса людей; товариство, широка громадськість; усі.

Запанібра́га — як із рівним; запросто.

Збі́жжя — рослини та зерно хлібних злаків.

Зво́ліка́ти — відкладати, затримувати що-небудь, затягувати виконання, здійснення чогось на тривалий строк. Витрачати, гаяти час.

Ігно́рува́ти — навмисно не помічати кого-, чого-небудь, не звертати уваги на когось, щось.

Карма́зін — старовинне дороге темно-червоне сукно, а також одяг із такого сукна.

Категори́чність — безумовність, рішучість, беззаперечність. *Категоричність суджень.*

Кирпа́тий — короткий, задертий догори (про ніс). Той, хто має такий ніс.

- Кіш** — 1. В Україні в XIV–XVIII ст. — військовий табір. 2. Місце перебування запорізьких козаків; Запорізька Січ.
- Конференція** — збори, нарада представників яких-небудь держав, організацій для обговорення та розв'язання певних питань.
- Координати** — 1. Числа, якими визначають положення точки на прямій або кривій лінії, на площині тощо. 2. *розм.* Адреса, відомості про місцеперебування, знаходження кого-, чого-небудь.
- Корогва** — 1. *заст.* Прапор. 2. *церк.* Прикріплене до довгого держака полотнище (чи бляха) із зображенням Христа або інших святих, що його несуть під час хресного ходу.
- Косметичний** — 1. Стосовний до косметики — заходів догляду за шкірою, волоссям, нігтями, а також засобів для надання свіжості та краси обличчю й тілу людини. *Косметичний салон.* 2. Який створює видимість добробуту. *Косметичний ремонт.*
- Кошторис** — план передбачуваних витрат і надходжень матеріальних і грошових ресурсів, потрібних для нормальної діяльності підприємства, установи, організації.
- Латаття** — водяна рослина з великим листям і білими або жовтими квітками.
- Легінь** — юнак, парубок.
- Легіт** — легкий приємний вітерець.
- Лиман** — затока з морською водою в гирлі річки.
- Лінути** — 1. Плавно, легко летіти; поширюватися в просторі. 2. Минати, проходити (про час, події тощо).
- Личак** — плетене з лика чи іншого матеріалу селянське взуття, яке носили, прив'язуючи до ноги мотузками.
- Мавка** — 1. Казкова лісова істота в образі гарної дівчини з довгим розпущеним волоссям; лісова німфа. 2. *рідко.* Те саме, що русалка; водяна німфа.
- Макраме** — художнє плетиво з товстих ниток як вид декоративного мистецтва.
- Марносла́вство** — те саме, що пиха; пихатість, гонористість.
- Механі́зм** — 1. Пристрій, що передає або перетворює рух. 2. Внутрішня будова, система чого-небудь. *Механізм двигуна.*
- Мимохі́дь** — 1. Проходячи мимо кого-, чого-небудь; по дорозі. 2. *перен.* Не зосереджуючись на чому-небудь; між іншим.
- Мимохі́ть** — 1. Без певного наміру; ненароком. 2. Несвідомо. 3. Усупереч власній волі, під тиском обставин; хоч-не-хоч.
- Миротво́рець** — той, хто сприяє встановленню миру, усуває ворожнечу, сварки. *Миротвориці ООН.*
- Мобі́льний** — 1. Здатний до швидкого пересування; рухливий. *Мобільний зв'язок.* 2. Здатний швидко орієнтуватися, знаходити потрібні форми діяльності.
- Модифі́кований** — підданий модифікації — видозміні, що характеризується появою нових ознак і властивостей за збереження сутності. *Модифікований літак.*
- Мора́льний** — 1. Стосовний до моралі — системи норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства; етичний. 2. Пов'язаний з духовним життям людини.

Навперейми — перетинаючи що-небудь (дорогу, стежку тощо), виходячи назустріч.

Невіглас — неосвічена, незнаюча людина; неук.

Незграбний — 1. Який має непропорційну, недоладну будову, неструнку фігуру тощо. *Незграбний вигляд*. 2. Неповороткий, вайлуватий. 3. Грубо зроблений (про предмети). 4. Безладний. *Незграбно побудована доповідь*.

Нетямитись — утрачати самовладання від сильного хвилювання та ін. емоцій. *Нетямитись із радощів*.

Нехтувати — 1. Ставитися презирливо, зарозуміло, зневажливо до кого-, чого-небудь; ігнорувати. 2. Не надавати чому-небудь значення, не звертати уваги на щось. *Нехтувати небезпекою*.

Нідіти — 1. Вести позбавлене мети, духовних інтересів життя; марнувати час. 2. Скучати, нудьгувати. 3. Набридливо скаржитись на щось; нарікати, нити.

Нішкнути — замовкати, затихати. Причаївшись, сидіти тихо, мовчати.

Ногавіця — 1. *діал.* Холоша. 2. **Ногавіці** — суконні штани.

Обра́млювати — вставляти, поміщати в раму, рамку.

Обце́ньки — ручне металеве знаряддя у вигляді щипців із загнутими всередину і загостреними кінцями для витягування цвяхів.

Оре́нда — наймання, тимчасове користування будівлями, земельною ділянкою, обладнанням тощо за договором.

Осаву́л — виборна службова особа, що обіймала одну з адміністративно-військових посад в Україні в XVII–XVIII ст.

Особі́стість — конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки тощо; індивідуальність.

Оша́тний — гарний, святково вбраний, прикрашений.

Парфуме́рія — косметичні вироби (духи, креми тощо).

Пате́нт — 1. Документ, який посвідчує право винахідника на його винахід. 2. Свідоцтво на право здійснювати торгівлю. 3. Документ про присвоєння чину, звання.

Патріарха́льний — 1. Який характеризується пануванням чоловіків у господарстві та в суспільних відносинах. *Патріархальний лад*. 2. Вірний старим традиціям; застарілий. *Патріархальні відносини*.

Пе́нзель — прикріплений до ручки пучок щетини, волосу або шерсті, що використовується для нанесення на якусь поверхню фарби, клею тощо.

Плека́ти — з любов'ю вирощувати, виховувати когось або щось; піклуватися про щось.

Побрати́м — 1. Той, хто вступив у побратимство з ким-небудь; названий брат. Близький друг, товариш. 2. Соратник по якій-небудь діяльності, сподвижник. 3. *перен.* Переважно про міста з різних країн, що налагодили між собою відносини дружби та співпраці.

Пони́вчений — поламаний, покалічений, спотворений.

Піспі́ль — 1. Один за одним (у часі); підряд. 2. Безперервно, весь час протягом якогось періоду. *Два роки піспіль*.

Почи́нок — пряжа, намотана на веретено, або міра цієї пряжі, знятої з веретена.

Прихи́льник — 1. Той, хто підтримує, захищає когось, щось. 2. Той, хто схвалює, позитивно ставиться до чогось; прибічник.

Причі́лок — стіна будинку з боку вулиці.

Проклю́нутися — 1. З'явитися з яйця, пробивши дзьобом шкаралупу (про пташенят). 2. Пробитися, показатися із землі, з-під снігу, з'явитися з бруньок (про листя, пагони рослин тощо).

Проні́зливий — 1. Який, проникаючи крізь одяг, викликає неприємні відчуття. *Пронизливий вітер*. 2. *перен.* Пильний, проникливий. *Пронизливий погляд*. 3. Який різко наповнює звуками повітря, простір. *Пронизливий крик*.

Проро́к — *церк.* Проповідник волі Божої.

Професі́йний — пов'язаний з певною професією; який об'єднує людей однієї професії або близьких професій. *Професійний обов'язок*.

Ра́туша — орган міського самоврядування, а також будинок, у якому він розміщений, у середньовічній Західній Європі й в Україні та Росії у XVIII–XIX ст. У деяких європейських країнах існує донині.

Рекоменда́ція — 1. Позитивний усний або письмовий відзив про кого-небудь. Характеристика кого-, чого-небудь. 2. Порада, вказівка кому-небудь; пропозиція.

Рє́чник — той, хто у своїй особі представляє кого-, що-небудь; представник. *Речник міністерства*.

Рубри́ка — тематичний розділ у газеті, журналі тощо або відділ у радіо- і телепередачах.

Ру́та — 1. Багаторічна напівкущова або трав'яниста рослина родини рутових, яка містить ефірну олію. 2. *нар.-поет.* Уживається як символ краси. *Дівчина-рута*.

Самобу́тній — який відзначається природною своєрідністю, не схожий на інших; неповторний, оригінальний. *Самобутній талант*.

Самовдоскона́лення — удосконалення самого себе (моральне і т. ін.), своєї фахової майстерності тощо.

Сваво́ля — 1. Необмежена влада, відсутність законності, справедливості. 2. Схильність діяти на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовілля. *Свавільна поведінка*.

Свідо́мість — 1. Процес відображення дійсності мозком людини, який зумовлює цілеспрямовану діяльність людини. Психологія, а також політичні, філософські тощо погляди людей як представників певних суспільних верств. *Суспільна свідомість*. 2. Здатність осмислено сприймати навколишній світ, притомність; протилежн. непритомність. *Утрачати свідомість*.

Сво́як — брат дружини. Чоловік жінчиної сестри.

Серпа́нок — легка прозора тканина.

Склепі́ння — 1. Опукле перекриття або покриття, що з'єднує стіни, підпори будівель, споруд, мостів тощо. 2. Шатро, утворене переплетенням гілок і листя дерев, кущів. Узагалі накриття, покрив, товща. *Небесне склепіння*.

Скні́ти — 1. Те саме, що **нидіти** 1, 2. 2. Мучитися, жити в тяжких умовах. 3. Ставати фізично слабим, утрачати сили. 4. *перен.* Існувати без розвитку, руху вперед, перебувати в стані занепаду.

Соліда́рність — 1. Активне співчуття яким-небудь діям, думкам; спільність поглядів, інтересів. 2. *юр.* Спільна відповідальність.

Сповито́к — те, у що загортають немовля. **Зі сповитка** — з віку немовляти.

Справля́ти — 1. Викликати яке-небудь почуття, враження. Бути причиною чогось. Робити щось відносно кого-, чого-небудь. *Справляти враження*. 2. *розм.* Здійснювати певні заходи з приводу свята, події тощо; відзначати. *Справляти*

заручини. 3. розм. Придбавати що-небудь, ставати власником чогось. Купувати, шити. *Справити сукню*.

Справля́тися — 1. Успішно виконувати яку-небудь роботу, якісь доручення, обов'язки. Налагоджувати якісь справи, управлятися з якими-небудь турботами тощо. *Справлятися з домашніми обов'язками*. 2. Переборювати труднощі при вивченні, освоєнні чого-небудь. *Справлятися з вивченням іноземної мови*. 3. *перен.* Перемагати, пересилювати в собі які-небудь почуття. *Справлятися з хвилюванням*.

Стать — сукупність ознак організму, за якими розрізняються чоловічі та жіночі особини. *Жіноча стать*. *Чоловіча стать*. **Сильна стать**, *збірн.* — чоловіки. **Слаба стать**, *збірн.* — жінки.

Стаціо́нрний — такий, що постійно перебуває на одному місці.

Стіпе́ндія — регулярна грошова допомога, яку надають тим, хто навчається в навчальних закладах, а також особам, що перебувають в аспірантурі, докторантурі.

Стратосфе́ра — шар атмосфери, розміщений на висоті від 8 до 55 км над рівнем моря.

Суперэ́чка — 1. Словесне змагання між двома чи кількома особами, при якому кожна зі сторін обстоює свою думку; спір. 2. Широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання; дискусія.

Суплі́ка — *заст.* Письмове прохання або скарга.

Сходозна́вець — фахівець зі сходознавства — сукупності наукових дисциплін, що вивчають історію, економіку, мови, літературу, мистецтво, філософію, релігію, пам'ятки матеріальної та духовної культури народів Сходу.

Сценарі́й — 1. Літературний твір, який служить основою для створення фільму. Сюжетна схема, план п'єси, опери, балету. 2. Детально розроблений план проведення якого-небудь заходу, здійснення чогось. *Сценарій шкільного карнавалу*.

Тала́н — доля, життєвий шлях.

Тамува́ти — стримувати вияв мимовільних дій, почуттів. *Тамувати біль*. *Тамувати спрагу*.

Театр — 1. Вид мистецтва. 2. Приміщення, де відбуваються вистави. 3. *перен.* Місце, де відбуваються якісь важливі події.

Тита́н — 1. Міфологічна істота — велетень. 2. Розумна, талановита людина.

Ті́шком-ні́шком — 1. Тихо, без шуму. 2. Потай, непомітно, крадькома.

Тік — розчищене місце надворі або в приміщенні для молотьби, просушування зерна.

Тлума́чний — який містить пояснення, трактування чого-небудь.

Тужа́вий — щільний, тугий, не м'який; налитий, пружкий.

Утя́мкувати — *розм.* Зрозуміти щось, усвідомити що-небудь.

Фізі́чний — 1. Пов'язаний із фізикою. *Фізичні дослід*. 2. Стосовний до предметів і явищ матеріального світу; речовий. *Фізичне тіло*. 3. Стосовний до організму людини, до його будови. Пов'язаний зі станом організму, його м'язовою силою, з яким-небудь діянням на організм. *Фізична зарядка*.

Фіра́нка — шматок тканини або тюлю, яким запинають вікно, двері; занавіска.

Хі́ба — недогляд, помилка в чому-небудь; недолік.

Цебе́рка — дерев'яне відро.

Церко́вний — пов'язаний із церквою, з релігією. *Церковний обряд*. Який належить церкві. *Церковне майно*.

Цибáтий — довгий, тонкий (про ноги); тонконогий.

Цура́тися *кого, чого* — триматися осторонь, уникати когось, чогось. Не виявляти інтересу до кого-небудь, чого-небудь. Зневажати кого-небудь, що-небудь.

Чага́рник — зарості дерев'янистих кущових рослин.

Часто́кл — огорожа, паркан з кілків, паль, вбитих у землю густо одне біля одного.

Чванькува́тість — схильність до чванства — зарозумілості, виявляння своїх переваг перед ким-небудь; пихатість.

Чепу́рний — акуратний, охайний; той, що стежить за чистотою.

Чорногу́з — те саме, що лелека — великий перелітний птах із довгим прямим дзьобом та довгими ногами.

Шаноблі́вий — сповнений глибокої поваги, пошани до кого-, чого-небудь.

Швець — майстер, що шиє і лагодить взуття.

Шпа́льта — сторінка газети, журналу.

Шпо́лик — *діал.* Дерев'яний ківшик.

Шульга́ — той, хто лівою рукою володіє краще, ніж правою.

Ще́плення — 1. Уведення в організм якого-небудь препарату. 2. Пересаджування пагону чи бруньки однієї рослини на іншу.

Юрми́тися — збираючись, скупчуючись в одному місці, збиватися в юрбу (про людей). Триматися гуртом, зграєю (переваж. про тварин одного виду).

Ярка — вівця, яка ще не народжувала ягнят.

Яру́га — глибокий, великий яр.

- Абстрактний** (з *латин.* — відтягнення, відвернення) — який ґрунтується на абстракції — мисленому виділенні найістотнішої частини властивостей предметів і відношень між ними. *Абстрактне мислення.* Відірваний від дійсності, від життя; протилежн. конкретний.
- Адаптація** (з *латин.* — пристосовую) — звання кого-небудь до нового середовища, умов (роботи, побуту тощо).
- Акварель** (з *латин.* — вода) — 1. Фарба, що розчиняється водою. 2. Картина, малюнок, виконані такими фарбами.
- Актуальність** (з *латин.* — діяльний) — сучасність, злободенність, важливість чого-небудь.
- Акцентувати** (з *латин.* — наголошую) — 1. Ставити наголос, наголошувати. 2. Підкреслювати, звертати особливу увагу.
- Алегорія** (*грец.* — «інший» і «говорю») — іносказання; слово або вислів, у яких абстрактне поняття (наприклад упертість) виражається через конкретний художній образ (наприклад Осел).
- Альтернатива** (з *латин.* — один із двох) — необхідність вибору між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну.
- Аналіз** (з *грец.* — розкладання) — метод наукового дослідження предметів, явищ тощо шляхом уявного чи фактичного розкладання їх на складові частини. Розгляд, дослідження чого-небудь. *Аналіз твору.*
- Аналогія** (з *грец.* — відповідність) — подібність, схожість у чому-небудь між предметами, явищами, поняттями.
- Анонім** (з *грец.* — той, що не має назви, безіменний) — автор листа, твору тощо, який не назвав свого імені.
- Анотація** (з *латин.* — зауваження, примітка) — стисла узагальнювальна характеристика змісту книги, статті тощо. Подається на звороті титульної сторінки книжки.
- Апостол** (з *грец.* — посланець) — у християнстві — кожний з дванадцяти учнів Христа, які поширювали його вчення. *Апостол Петро.*
- Аргумент** (з *латин.* — показувати, доводити, стверджувати) — підстава, доказ, які наводяться для обґрунтування, підтвердження чого-небудь.
- Армада** (з *ісп.* — флот, ескадра) — велике з'єднання військових кораблів, літаків або танків.
- Архітектура** (з *грец.* — будівельне (мистецтво)) — 1. Мистецтво проектування, спорудження та художнього оздоблення будов. 2. Характер, стиль будови. *Архітектура епохи Відродження.*
- Атрибут** (з *латин.* — надаю; приписую) — невіддільна, постійна властивість предмета або явища.
- Балотуватися** (із *франц.* — проводити повторне голосування) — висувати свою кандидатуру на виборах.
- Банкрут** (із *франц.* — розбитий танк) — той, хто неспроможний сплатити борги за своїми зобов'язаннями.
- Бізнес** (з *англ.* — справа, угода, комерційна діяльність) — підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку.
- Біорітм** (з *грец.* — «життя» і «течу») — циклічні зміни інтенсивності біологічних процесів і явищ.

- Болід** (з *грец.* — металний спис) — 1. Великий яскравий метеор. 2. *перен., спорт.* Назва (тип) спортивного автомобіля (Формула-1).
- Вёрсія** (з *латин.* — вертіти, крутити, перевертати) — один із кількох різних викладів або пояснень якогось факту, події.
- Вундеркінд** (з *нім.* — «диво» і «дитина») — винятково обдарована дитина.
- Гармбнія** (з *грец.* — стрункий порядок, зв'язок) — злагодженість, взаємна відповідність якостей (предметів, явищ, частин цілого). *Музикальна гармонія.*
- Гёній** (з *латин.* — рід) — 1. Найвищий ступінь обдарованості, таланту. Людина, що має такий ступінь. 2. У давньоримській міфології — дух померлого родоначальника, пізніше — дух-покровитель людини.
- Героїчний** (*грец.*) — здатний до видатних учинків, які вимагають мужності, стійкості, іноді самопожертви.
- Гігієна** (*грец.* — здоровий) — 1. Галузь медицини, що розробляє і впроваджує методи запобігання захворюванням. 2. Сукупність практичних заходів, що забезпечують збереження здоров'я; санітарія. *Особиста гігієна.*
- Грандібзний** (*латин.* — великий) — надзвичайно великий, могутній, який вражає своїм розмахом, обсягом.
- Графіті** (з *латин.* — гостра паличка для письма в стародавніх греків і римлян) — стародавні написи та малюнки на стінах будівель, металевих виробах, посудинах тощо.
- Гуманізм** (з *латин.* — людина) — ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність.
- Гумор** (з *латин.* — волога) — особливий вид комічного, у якому сміх поєднується з внутрішньою серйозністю. *Гумористичний твір.*
- Деградація** (з *латин.* — пониження у званні) — поступове погіршення, втрата тих чи інших якостей, властивостей; занепад.
- Декоратівний** (з *латин.* — прикрашати) — 1. Призначений для оздоблення, прикраси. 2. Живописний, мальовничий. *Декоративний розпис.* 3. Розрахований на зовнішній ефект; показний.
- Диктофбн** (з *латин.* — «диктувати» і *грец.* — «звук, голос») — апарат для записування людського мовлення з метою збереження й відтворення в разі потреби.
- Дікція** (з *латин.* — говорити) — вимова, виразність і чіткість вимовляння слів, складів і звуків у розмові, співі тощо.
- Дінаміка** (з *грец.* — сила) — 1. Стан руху, розвиток, зміна чого-небудь. 2. Розділ механіки, який вивчає рух матеріальних тіл від діяння прикладених до них сил.
- Дбберман** (від прізвища німецького собаківника Л. Добермана) — порода службових собак із короткою густою шерстю; забарвлення чорне, коричневе з рудими чи світлими плямами; хвіст і вуха в цуценят обрізують за певною формою.
- Домінанта** (з *латин.* — панівний) — панівна ідея, принцип. Основна ознака або найважливіша складова частина чого-небудь.
- Домінувати** (з *латин.* — володію) — панувати, переважати, бути основним, головним.
- Дюйм** (з *гол.* — великий палець) — міра довжини, що дорівнює 2,54 см.

- Екзб́тика** (з *грец.* — чужий, іноземний) — природа, побут, культура віддалених країн, що сприймається як дивовижне, надто мальовниче.
- Еколо́гія** (*грец.* — «оселя, середовище» і «вчення, наука») — стан організмів, які населяють певну територію, та навколишнього середовища. *Регіональна екологія.*
- Еконо́міка** (*грец.* — мистецтво ведення домашнього господарства) — господарче життя, стан господарства країни, району тощо. Господарська і фінансова діяльність. *Ринкова економіка.*
- Екра́н** (із *франц.* — ширма) — 1. Пересувний щит, який захищає від гарячого повітря, світла тощо. 2. Поверхня з білої тканини, натягнутої на раму, на яку проєктуються фільми, зображення з діапозитивів. 3. *перен.* Кіномистецтво; кінопрокат. *Виходити на екран.*
- Експре́сія** (з *латин.* — витискаю; ясно висловлюю) — сила вираження, вияву почуттів, переживань тощо; виразність.
- Екстрема́льний** (з *латин.* — крайній) — дуже значний, надзвичайний за своїм проявом, силою, величиною тощо. *Екстремальний спорт.*
- Елеме́нт** (з *латин.* — стихія; літера) — складова частина чого-небудь; окрема риса чогось. *Елемент побудови.*
- Емо́ція** (з *латин.* — хвилювати) — переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; почуття (радість, страх, здивування тощо).
- Епізо́д** (*грец.*) — 1. Окремий випадок із життя, яка-небудь подія. *Епізод із життя.* 2. Невелика, сюжетно завершена частина художнього твору, кінофільму. *Зоряні війни. Епізод 2: атака клонів.*
- Епо́ха** (з *грец.* — вихідний момент; визначений час) — великий період часу з визначними подіями, явищами або процесами в природі, суспільстві, науці тощо. *Епоха Великих географічних відкриттів.*
- Ета́п** (*франц.* — перегін, перехід) — 1. Окремий момент, період, стадія в розвитку чого-небудь. 2. Відрізок дистанції в спортивних змаганнях. *Етап естафети.*
- Етні́чний** (з *грец.* — племінний, народний) — стосовний до якого-небудь народу, його культури. *Етнічна група.*
- Жалюзі́** (*франц.*, буквально — заздрість) — складені з вузьких дощечок або металевих пластинок віконниці або штори для регулювання світла та повітряного потоку в приміщенні.
- Жу́рі** (з *латин.* — право) — група фахівців, призначена для оцінювання конкурсних робіт.
- Ідеа́л** (з *латин.* — ідея) — 1. Взірець досконалості. 2. Найвища мета, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю тощо.
- Інди́видуа́льний** (*франц.* — особистий) — 1. Властивий певній особі. *Індивідуальні риси.* 2. Призначений для особистого користування. *Індивідуальні засоби гігієни.* 3. Особливий для кожного. *Індивідуальний підхід до людини.*
- Інтелектуа́льний** (*латин.*) — який стосується інтелекту — розуму, здатності мислити; духовний. *Інтелектуальний розвиток.*
- Інтер'е́р** (з *латин.* — ближчий до середини) — *архит.* Внутрішній простір споруди або приміщення.

- Інтерпретація** (латин. — пояснення) — розкриття змісту чого-небудь; пояснення, тлумачення.
- Інтри́га** (з латин. — заплутувати, збивати з пантелику) — 1. Приховані зловмисні дії, до яких удаються для досягнення якої-небудь мети; підступи. *Плести інтриги*. 2. Складне й заплутане, напружене розгортання подій у художньому творі для зацікавлення читачів.
- Іро́нія** (з грец. — удаване незнання) — прихована насмішка; глузування, кепкування.
- Капéла** (з латин. — каплиця) — 1. Хор церковних півчих. 2. Колектив виконавців-інструменталістів. *Капела бандуристів*.
- Категорія** (грец. — обвинувачення; ознака) — 1. Певна кількість предметів, явищ тощо, об'єднаних спільною ознакою. *Категорія відмінка*. 2. Група однорідних предметів, осіб чи явищ, що відрізняється від інших певними ознаками. *Альпініст першої категорії*.
- Класи́чний** (латин. — взірцевий) — 1. Зразковий, непересічний. *Класичний твір*. 2. Характерний, типовий для кого-, чого-небудь. *Класичний засіб*.
- Колорі́т** (з латин. — колір) — 1. Співвідношення кольорів у живопису, що розкриває естетичну сутність твору. 2. Сукупність особливостей, своєрідність, характерна особливість чого-небудь. *Місцевий колорит*.
- Компліме́нт** (з латин. — наповняю; виконую) — приємні, люб'язні слова; похвала.
- Компромі́с** (з латин. — угода, згода) — згода з ким-небудь у чомусь, що досягається взаємними поступками. **Іти (піти) на компроміс** — поступатися чимось заради досягнення мети.
- Кому́нікабельний** (латин. — той, що з'єднується) — товариський, контактний.
- Констру́кція** (латин. — побудова, складання) — побудова, взаємне розташування частин машини, приладу, споруди тощо.
- Конте́кст** (з латин. — спілітаю) — 1. Закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його складу. 2. *перен.* Те, що розглядається як ціле, яке зв'язує і пояснює які-небудь явища, факти. *У контексті чого-небудь*.
- Контра́ст** (франц. — протилежність) — різко виражена протилежність. *Контрастний душ*.
- Конфлі́кт** (з латин. — борюся) — зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка.
- Коре́ктиви** (з латин. — виправний) — виправлення, зміни.
- Кри́за** (грец. — переломний момент) — 1. Різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища. *Душевна криза*. 2. Гостра нестача чого-небудь. *Бензинова криза*.
- Крите́рій** (грец. — засіб судження) — підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило.
- Крити́чний**¹ (грец.) — 1. Який містить критику. *Критична стаття*. 2. Здатний виявляти та оцінювати позитивне й негативне в кому-, чому-небудь; вимогливий. *Критичний погляд*.
- Крити́чний**² — 1. Який перебуває в стані кризи; переломний. 2. Винятково складний, тяжкий, небезпечний. *Критична ситуація*.
- Куль́т** (латин. — поклоніння) — 1. Релігійне служіння божеству; релігійна обрядовість. 2. *перен.* Поклоніння кому-, чому-небудь. *Культ особи*.

Ліквідація (з латин. — закінчення справи) — 1. Припинення діяльності чого-небудь. *Ліквідація підприємства*. 2. Знищення кого-, чого-небудь.

Лінгвістичний (латин.) — стосовний до лінгвістики — науки про мову.

Логіка (грец.) — 1. Наука про закони та форми мислення. 2. Хід міркувань, побудова висновків. *Логіка суджень*.

Маври (з грец. — темний) — у період античності та в середні віки — європейська назва корінного населення Північної Африки (крім Єгипту), а згодом арабів, які у VIII ст. підкорили Північну Африку та Піренейський півострів.

Макіяж (франц.) — підфарбовування обличчя різноманітними косметичними засобами (тональним кремом, помадою, рум'янами).

Меланхлік (з грец. — «чорний» і «жовч») — людина, що за своїм типом темпераменту вирізняється глибиною та тривалістю емоцій, зазвичай сумним, похмурим настроєм.

Менталітет (з латин. — розумовий) — сукупність психічних, інтелектуальних, релігійних та ін. особливостей мислення народу, групи людей або окремої людини, що проявляється в культурі, мові, поведінці тощо; світосприйняття. *Національний менталітет*.

Метаморфоза (грец.) — перетворення однієї форми чого-небудь в іншу; видозміна. *Метаморфоза поглядів*.

Метод (грец.) — 1. Спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя. *Науковий метод*. 2. Прийом або система прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо). *Метод опитування*.

Меценатство (від прізвища давньоримського державного діяча Гая Цильнія Мецената, який активно опікувався поетами) — підтримка меценатом наук і мистецтв.

Міністр (з латин. — слуга) — службова особа, яка входить до складу уряду та очолює міністерство — центральну урядову установу, що відає окремою галуззю господарства або державного управління. *Міністр освіти і науки*.

Мотив (з латин. — рух) — 1. Підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина. 2. Мелодія, наспів.

Навігація (з латин. — судноплавство, мореплавство) — 1. Плавання кораблів по морях, річках тощо; судноплавство. 2. Пора, протягом якої, залежно від місцевих кліматичних умов, можливе судноплавство. *Весняна навігація*. 3. Наука, що вивчає методи керування суднами, літальними апаратами або космічними кораблями. *Повітряна навігація*. *Космічна навігація*.

Неологізм (грец. — «новий» і «слово») — слово чи мовний зворот, що недавно з'явилися в мові для позначення нового або вже усталеного поняття, предмета тощо.

Неординарний («не» і латин. «звичайний») — незвичайний, оригінальний. Який вирізняється своїми якостями (про людину). *Неординарна особистість*.

Окупація (з латин. — брати) — тимчасове захоплення частини або всієї території однієї держави збройними силами іншої держави.

Оптимістичний (від «оптимізм» — з латин. — найкращий) — схильний в усьому бачити позитивне, світле; який спирається на віру в краще майбутнє, в успіх; життєрадісний.

- Ора́кул** (з латин. — говорити) — у стародавніх греків, римлян і деяких народів Сходу — жрець, який від імені богів пророкував, давав відповіді на будь-які запитання.
- Ора́тор** (з латин. — говорю) — промовець.
- Ора́торія** (латин.) — великий музичний твір для хору, співаків-солістів та оркестру, написаний на драматичний сюжет і призначений для концертного виконання.
- Органі́чний** (латин.) — 1. Стосовний до живої природи, тваринного або рослинного світу. *Органічний світ*. Який утворився з решток тваринних або рослинних організмів. *Органічні добрива*. 2. Який має риси, характер якоїсь структури, чого-небудь цілого; нерозривний. *Органічне поєднання*.
- Орден**¹ (з латин. — ряд, порядок) — 1. Католицька чернеча організація з певним статутом. *Орден єзуїтів*. 2. Назва деяких таємних товариств, об'єднань. *Орден тамплієрів*.
- Орден**² — почесна відзнака, нагорода.
- Оре́ол** (з латин. — позолочений) — 1. Променисте коло, сяйво навкруг голови Бога, святого на іконах, культових картинах тощо; німб. 2. Світлове коло, яке оточує що-небудь на темному фоні. *Ореол місяця*. 3. *перен.* Атмосфера слави, успіху, пошани тощо навколо кого-небудь.
- Палі́тра** (франц. — лопатка) — 1. Чотирикутна або овальна дощечка, на якій живописець змішує або розтирає фарби. 2. *перен.* Сукупність кольорів, виражальних засобів, характерна для певного художника, письменника, композитора та ін.
- Панора́ма** (грец. — «усе» і «вид») — 1. Вид на місцевість згори, на далекий простір. Видовище чого-небудь на великому, широкому просторі. 2. Огляд подій, явищ, фактів у засобах масової інформації. 3. Картина великих розмірів з об'ємним переднім планом, уміщена всередині круглого освітленого зверху приміщення, що створює в глядача ілюзію реального простору по всьому колу горизонту. *Панорама оборони Севастополя*.
- Пара́граф** (грец., буквально — написаний поряд) — частина тексту всередині розділу книги, статті, що має самостійне значення. Звичайно позначається знаком § із порядковим номером.
- Пара́лель** (з грец. — той, що йде поруч) — 1. Лінія або площина, що на всьому просторі є рівновіддаленою від іншої лінії або площини і ніколи з нею не перетинається. 2. Зіставлення, порівняння аналогічних явищ. *Проводити паралель*. 3. Умовна лінія перетину поверхні земної кулі площиною, паралельною до екватора, усі точки якої мають однакову географічну широту; протилежні меридіан.
- Пара́дія** (грец. — жартівлива переробка) — комічне або сатиричне наслідування, що відтворює в перебільшеному вигляді характерні особливості оригіналу. *Музична пародія*.
- Патру́ль** (із франц. — дозір) — невеликий рухомий озброєний загін (міліції та ін.) або військове судно, літак для догляду за порядком, безпекою на якому-небудь об'єкті, у якому-небудь районі. Невелика група людей, що несе якесь чергування.
- Па́фос** (грец.) — почуття піднесеності, натхнення, ентузіазму.
- Пері́метр** (з грец. — коло) — сума довжин усіх сторін замкненого багатокутника на площині або довжина замкненого контуру. *Периметр кімнати*.

Песимістичний (від «песимізм» — з *латин.* — найгірший) — схильний бачити в усьому тільки погане, сповнений безнадії, недовіри до майбутнього.

Пікти (*латин.*) — група племен, що становили найдавніше населення Шотландії.

Поліглот (*грец.* — «багато» і «мова») — людина, яка володіє багатьма мовами.

Політика (*грец.* — державна діяльність) — діяльність органів державної влади, партій, громадських організацій у сфері внутрішньодержавного управління та міжнародних відносин.

Прагматичний (*грец.*) — який має практичне застосування, спрямованість.

Принцип (*латин.*) — 1. Основне положення якої-небудь наукової системи, теорії тощо. 2. Внутрішнє переконання, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці.

Пріоритет (з *латин.* — перший) — першість у відкритті, винаході тощо.

Прогрес (*латин.*) — розвиток, удосконалення, перехід від нижчого до вищого, від простого до більш складного.

Проект (з *латин.* — кинутий уперед) — 1. Сукупність документів (розрахунків, креслень тощо), необхідних для зведення споруд, виготовлення машин, приладів тощо. *Типовий проект*. 2. Щось незакінчене, намічене лише в загальних рисах (про літературний твір, лист, доповідь тощо); начерк. 3. План, задум. **Проектувати** — складати, розробляти план для зведення споруд, виготовлення машин, приладів тощо. Конструювати що-небудь. Планувати що-небудь.

Психологія (*грец.* — «душа» і «наука, учення») — 1. Наука про психічну діяльність живих істот. 2. Душевний склад, особливості характеру кого-небудь.

Психолог — фахівець із психології; той, хто тонко розуміється на характерах, поведінці людей.

Реконкіста (з *ісп.* — відвойовувати) — відвоювання іспанцями і португальцями на Піренейському півострові у VIII–XV ст. земель, загарбаних маврами.

Ресурси (*франц.*) — джерела, запаси чого-небудь. *Природні ресурси*.

Реформа (з *латин.* — перетворювати) — перетворення, зміна, нововведення в якій-небудь сфері суспільного життя, галузі знань. *Грошова реформа*.

Романс (*франц.*) — невеликий словесно-музичний твір, зазвичай ліричного змісту, для голосу з музичним супроводом (фортепіано, гітари тощо).

Сангвінік (з *латин.* — кров) — людина, що за своїм типом темпераменту вирізняється жвавістю, життєрадісністю, яскраво проявляє свої емоції та легко їх змінює.

Сенс (*латин.*) — 1. Сутність чого-небудь; значення. 2. Розумна підстава. Доцільність, корисність чого-небудь. *Мати сенс*.

Сивіла (*грец.* — пророчиця) — у стародавніх греків, римлян і деяких інших народів — легендарна жінка-пророчиця, що начебто повідомляла людям волю богів.

Символіка (*грец.*) — 1. Умовне відображення подій, явищ, ідей тощо за допомогою умовних знаків — символів. 2. Сукупність символів. *Релігійна символіка*.

Симпатія (*грец.* — відчуття) — почуття приязні, прихильності, доброзичливості до кого-, чого-небудь; уподобання.

Скрéпер (з *англ.* — шкребти) — землерийно-транспортна машина, основним робочим знаряддям якої є підйомно-поворотний ківш із ножами; застосовується в будівельній і гірничій справі.

- Соціа́льний** (латин. — товариський, громадський) — пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві; суспільний. *Соціальні виплати* (пенсії, стипендії тощо).
- Спі́нінг** (з англ. — обертатися) — рибальська снасть, що складається з вудлища, катушки з волосінню, металевого повідка та блешні з гачками; призначений для ловіння хижої риби.
- Ста́тус** (латин. — становище) — певний стан чого-небудь. *Статус міста*.
- Сти́ль** (з грец. — паличка для письма) — 1. Сукупність ознак, які характеризують мистецтво певного часу та напряму або індивідуальну манеру художника. *Стиль бароко*. 2. Сукупність характерних ознак, особливостей, властивих чому-небудь. *Стиль одягу*. *Музичний стиль*. 3. Сукупність прийомів у використанні засобів мови, властива якому-небудь письменникові або літературному творові, напряму тощо. *Художній стиль*. 4. Характерна манера поводитися, говорити, одягатися тощо.
- Сті́мул** (латин. — загострена палиця, якою підганяли тварин) — причина, що спонукає до дії, зацікавленість у здійсненні чого-небудь.
- Стратегі́чний** (від «стратегія» — з грец. — «військо» і «веду») — 1. Важливий для здійснення воєнних завдань. 2. *перен.* Який містить загальні, основні настанови, важливі для здійснення чого-небудь. *Стратегічне завдання*.
- Сфе́ра** (грец. — куля) — 1. Предмет, що має форму кулі. 2. Район дії, межі поширення чого-небудь. *Сфера впливу*. 3. Галузь знання, виробництва, мистецтва тощо. *Сфера обслуговування*.

Тавтоло́гія (з грец. — «те саме» і «наука») — поєднання чи повторення тих самих чи близьких за значенням слів («істинна правда», «цілком і повністю»).

Темпера́мент (латин. — устрій, узгодженість) — 1. Сукупність психічних особливостей, з яких складається особистість людини. Темперамент проявляється в силі почуттів, їхній глибині або поверхневості, у швидкості їхнього перебігу, в стійкості або швидкій зміні. 2. *розм.* Підвищена чуттєвість, пристрасність. *Темпераментна промова*.

Теб́рія (грец. — розгляд, дослідження) — 1. Система узагальненого знання, пояснення тих чи інших явищ дійсності. *Теорія еволюції*. 2. Сукупність узагальнених положень, які утворюють науку або її галузь, а також сукупність правил якогось виду мистецтва, ремесла тощо. *Теорія музики*. 3. Сукупність поглядів, суджень кого-небудь, з яких випливають певні правила поведінки.

Тест (англ. — випробування) — 1. Коротке стандартне завдання, за допомогою результатів якого можна судити про психічні та інші характеристики особистості. 2. Письмовий екзамен або контрольна робота, що складається із запитань різного ступеня складності, на які необхідно дати конкретні короткі письмові відповіді, за якими визначається рівень знань учня, студента та ін.

Толера́нтність (латин. — терплячий) — терпимість, поблажливість до чийо́х думок, поглядів, вірувань тощо.

Тореадо́р (ісп.) — головний учасник кориди — бою биків, який шпагою завдає бикові останнього, смертельного удару.

Уніка́льний (латин. — єдиний) — надзвичайний у якомусь відношенні; рідкісний, винятковий.

У́нія (латин. — єдність, об'єднання) — 1. Об'єднання, союз держав під владою одного монарха. 2. Об'єднання в деяких країнах православної церкви з католицькою під владою римського папи в період 1439–1946 рр.

Фашизм (з *італ.* — в'язка хмизу) — політична течія, в основі якої лежить ідеологія культу сильної особистості, національної винятковості та поділу людей на «вищих» і «нижчих».

Філателія (*грец.* — «люблю» і «звільнення від сплати») — колекціонування й вивчення поштових марок.

Філософія (*грец.* — «люблю» і «мудрість») — наука про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та мислення. Система ідей, поглядів на світ і місце людини в ньому.

Флегматик (з *грец.* — слиз) — людина, що за своїм типом темпераменту вирізняється повільністю, спокоєм, урівноваженістю, слабо виявляє емоції.

Фокстер'єр (*англ.* — «лисиця» і «тер'єр») — порода мисливських невеликих собак, виведених у Великій Британії у XVIII ст., яких використовують для полювання в норах на борсукив, лисиць тощо.

Фраза (*грец.* — спосіб вираження, зворот) — висловлювання, що становить смислову чи інтонаційну єдність; речення.

Фронт (з *латин.* — лоб, чоло) — 1. Місце, район, де відбуваються воєнні дії та розташовані діючі війська під час війни; протилежн. тил. 2. Перехідна зона між двома різними за температурою повітряними масами в атмосфері. *Атмосферний фронт.*

Функція (*латин.* — виконання, звершення) — робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось. Призначення, роль чого-небудь.

Хан (*турец.*) — титул монарха, феодального правителя в багатьох країнах Сходу в середні віки, а також особа, що мала цей титул.

Характер (*грец.* — риса, особливість) — 1. Сукупність стійких психічних властивостей людини, що виявляються в її поведінці та діяльності; вдача. 2. Сукупність властивостей, ознак предмета або явища, що вирізняють їх з-поміж інших. *Національний характер.*

Хімєра (*грец.*) — 1. У давньогрецькій міфології — страховище з головою лева, тулубом кози і хвостом дракона, з пащі якого вивергається полум'я. 2. *перен.* Нездійсненна, фантастична мрія.

Холєрик (з *грец.* — жовч) — людина, що за своїм типом темпераменту вирізняється швидкістю, але неврівноваженістю дій, сильними, такими, що швидко виникають, почуттями, які яскраво відображаються в діях, мовленні, жестах, міміці.

Цєрква (з *грец.* — божий дім) — 1. Релігійна організація, об'єднання послідовників певної релігії на ґрунті спільності вірувань та обрядовості. *Православна церква.* 2. Будівля, у якій відбувається християнське богослужіння.

Цивілізація (з *латин.* — гідний, вихований) — 1. Рівень суспільного розвитку, матеріальної та духовної культури, а також ступінь і характер розвитку культури певних епох і народів. *Трипільська цивілізація.* 2. Сучасна культура, прогрес, освіта. *Європейська цивілізація.* 3. Сукупність живих істот з певною духовною і матеріальною культурою. *Позаземна цивілізація.*

Цикл (*грец.* — коло) — сукупність взаємозв'язаних явищ, процесів, робіт, яка створює закінчене коло дій протягом певного проміжку часу. *Навчальний цикл.*

Циклон (з *грец.* — той, що обертається) — 1. Атмосферний вихор, для якого характерне зниження тиску повітря від периферії до центру вихору. 2. Сильна буря, ураган.

Цинік (з *грец.* — від назви пагорба, де відбувалися заняття циніків) — той, кому властиве зневажливе ставлення до надбань людської культури, нехтування нормами моралі.

Ціркуль (з *латин.* — коло) — креслярський і вимірювальний інструмент.

Цитата (з *латин.* — наводжу, проголошую) — точний, дослівний уривок з якого-небудь тексту.

Шанс (*франц.* — удача, випадковість) — можливість успіху, здійснення чого-небудь.

Шифр (з *араб.* — нуль) — сукупність умовних знаків (цифр, літер тощо), певні комбінації яких використовують у таємному листуванні й читають за допомогою ключа.

Шка́ла (з *латин.* — драбина) — лінійне або колове розташування поділок, що відповідають певним значенням вимірюваної величини, переважно на вимірювальних приладах (термометрі, барометрі тощо).

Шлягер (*нім.*) — модна, популярна пісня.

Шриф́т (з *нім.* — писати) — 1. Графічна форма літер при писанні. 2. Відбитки друкарських літер на папері. *Times New Roman*.

ЗІ СЛОВНИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Аж лунá покотілася — так, що далеко чути; дуже голосно, сильно.

Аж морбз пішов по спіні — про відчуття ознобу, тремтіння від холоду, хвилювання або страху.

Берéзова кáша — різки для покарання.

Боя́знь напáла — когось охопило почуття страху.

Будуть люди — хтось виросте порядним, гідним тощо, досягне певного становища в суспільстві.

В оча́х мигтіть — у когось неприємні зорові відчуття від швидкої зміни об'єктів сприймання, їхньої яскравості тощо.

Ві́бухнути гнівом — пережити різкий сплеск обурення на когось, щось.

Витри́щати б́чі — широко розкрити очі від здивування, гніву тощо, пильно, уважно або з цікавістю дивитися на кого-, що-небудь.

Віддя́чити сторі́цею — щедро віддячувати за добрі справи.

Відкривáти дорóгу — створювати сприятливі умови для досягнення успіху в чому-небудь.

Відня́лася мóва — хтось від емоцій не може говорити.

Відчува́ти себе́ як дóма — добре, безтурботно, безпечно.

Ву́ха насторб́жувати — напружено, уважно прислухатися до чогось.

Голова́ йде о́бертом — про стан запаморочення або приголомшеності, розгубленості (від надміру вражень, турбот, справ тощо).

Держіть мене́ втрьох — хтось не може втриматися на ногах від сміху; хтось, розгніваний, ладен кинутись на супротивника.

Діло (спра́ва) ві́горіло — усе успішно завершилось.

Дракóнівські зако́ни — дуже жорстокі закони.

Душа́ вивертáється — дуже переживати через щось.

З дóброго д́йва — невідомо чому.

Залива́тися соловéйком — довго і пишномовно висловлюватися, говорити про що-небудь.

Занепада́ти на сі́лі — нездужати.

Зарубáти на но́сі — надовго запам'ятати.

Зні́кнути з очéй — перестати бути видним.

Зуб на зуб не попада́є — тремтіти від страху чи холоду.

І сказа́ти не мóжна — уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чого-небудь.

І слýху не чу́ть — нічого невідомо про кого-, що-небудь.

Іті́ на лад — так як треба; добре, успішно.

Казанóк ва́рить — хто-небудь розумний, кмітливий, добре орієнтується в чомусь.

Ласим окóм поглядáти — дивитися на когось, щось із корисливими намірами.

Летіти стрілою — дуже швидко бігти, їхати.

Лихім вітром повіяло — змінились обставини, настрої тощо на гірше.

Майнуло в голові — хтось раптом подумав про що-небудь.

На бчі не попада́тися — уникати зустрічі, не зустрічатися з кимсь.

Нетя́митись з ра́дощів — дуже радіти.

Ні живий ні ме́ртвий — дуже наляканий, вражений; схвильований, засмучений; ослаблений фізично.

Оче́й не відірва́ти — хто-небудь гарний, вродливий або що-небудь привабливе зовні.

Очі розбіга́ються — хтось не може зосередити увагу на чомусь одному через велику кількість предметів, вражень від них.

По са́му зав'язку — сповна, дуже багато.

Похню́пити ніс — зажуритись.

Пусти́ти півня — видавати фальшиві звуки під час співу чи декламації; підпалити.

Пусти́ти пого́лску — поширювати певні відомості, чутки.

Пха́ти но́са — самочинно втручатися в що-небудь.

Рйба та зайці вивба́дять у старці́ — риболовля та полювання призводять до зубожіння, якщо цим дуже захоплюватися.

Спийма́ти облизня — лишитися без того, на що розраховував, сподівався; зазнати невдачі.

Ста́ти в пригба́ді — допомогти кому-небудь; виявитися потрібним, необхідним.

Терпе́ць увірва́вся — хтось не може більше витримувати чого-небудь, остаточно втратив спокій, душевну рівновагу.

Утра́тити мо́ву — на певний час оніміти від сильного хвилювання, розгубленості тощо.

Хоч сядь та й плач — хтось у скрутному, безвихідному становищі, відчаї тощо.

Як кіт напла́кав — дуже мало.

- Агатáнгел** — грецькою мовою — «добрий» і «вісник». Фáня, Фанько́. *Кл. в.* Ага-
та́нгеле! *По батьк.* Агатáнгелович, Агатáнгелівна.
- Ада́м** — давньогрецькою означає «людина», «чоловік»; «глина», «земля», «черво-
ний колір». Ада́мко, Ада́монько, Ада́мик, Ада́мчик, Ада́мцьо, Ада́сь. *Кл. в.* Ада́-
ме! *По батьк.* Ада́мович, Ада́мівна.
- Адріа́н, Андріа́н, Андріа́н** — з латинської — «житель Адрії» (держави венеців).
Адріа́нко, Адріа́нчко, Андріа́нко, Андріа́нонько, Андріа́нчик, Адріа́ну́сик. *Кл. в.*
Адріа́не! Андріа́не! Андріа́не! *По батьк.* Адріа́нович, Адріа́нівна; Андріа́нович,
Адріа́нівна; Андріа́нович, Андріа́нівна.
- Альбі́на** — з латинської мови; жін. до Альбі́н, що означає «білий». Альбіно́нька,
Альбіно́чка, Альбі́нка. *Кл. в.* Альбі́но!
- Анато́лій, Анато́ль** — у грецькій мові означає «схід». Анато́лько, Анато́лик; То́ля,
То́лько, То́лик, То́люсь. *Кл. в.* Анато́лію! *По батьк.* Анато́лійович, Анато́ліївна.
- Андрі́й** — у грецькій мові означає «мужній, хоробрий». Андрі́йко, Андрі́йчик,
Андру́сь, Андру́сенко. *Кл. в.* Андрі́ю! *По батьк.* Андрі́йович, Андрі́ївна.
- Анті́н, Анто́н** — у грецькій мові означає «вступаю в бій». Анті́нко, Анто́ньо, Ан-
то́сь, Анто́шко, То́сик. *Кл. в.* Анто́не! *По батьк.* Анто́нович, Анто́нівна.
- Арте́м** — у грецькій мові означає «здоровий, неушкоджений». Арте́мко, Арте́мцьо.
Кл. в. Арте́ме! *По батьк.* Арте́мович, Арте́мівна.
- Богда́н** — від грецького імені, що означає «даний богами». Богда́нко, Богда́нчик,
Богда́сик, Богда́нцьо. *Кл. в.* Богда́не! *По батьк.* Богда́нович, Богда́нівна.
- Бори́с** — скорочене ім'я від Борисла́в, у якому поєдналися два слова — «бороти-
ся» і «слава». Бори́ско, Бори́сочко, Бори́сик, Бо́ря. *Кл. в.* Бори́се! *По батьк.*
Бори́сович, Бори́сівна.
- Валенти́н** — у латинській мові означає «сильний, здоровий, міцний». Валенти́-
нонько, Ва́лько, Ва́ля. *Кл. в.* Валенти́не! *По батьк.* Валенти́нович, Валенти́нівна.
- Вале́рій** — з латинської мови, означає «я сильний, здоровий, міцний». Вале́ра, Ва-
ле́рик. *Кл. в.* Вале́рію! *По батьк.* Вале́рійович, Вале́ріївна.
- Васи́ль** — грецькою мовою означає «цар». Васи́лько, Васи́лечко, Васи́льо́к, Ва́ся,
Васю́та. *Кл. в.* Васи́лю! *По батьк.* Васи́льович, Васи́лівна.
- Веніа́мін** — давньоєврейською означає «син коханої дружини», «улюблений син».
Веня́. *Кл. в.* Веніа́міне! *По батьк.* Веніа́мінович, Веніа́мінівна.
- Вікто́р** — з латинської «переможець». Вікто́рко, Вікто́рчик, Ві́тя, Вітько́. *Кл. в.* Вік-
торе! *По батьк.* Вікто́рович, Вікто́рівна.
- Віра́** — слов'янське ім'я, переклад із грецького імені, що означає «віра». Віро́нька,
Віро́чка, Віру́ня, Віру́ся, Вірця́. *Кл. в.* Віро́!
- Віта́лій** — у латинській мові означає «життєвий». Віта́лько, Віта́лик, Віта́сик, Ві-
тя́, Та́ля, Та́лик, Та́сик. *Кл. в.* Віта́лію! *По батьк.* Віта́лійович, Віта́ліївна.
- Володі́мир** — з давньоруської мови, означає «силою великий», «володар світу».
Волода́сь, Волода́сик, Воло́дя, Воло́дько, Вло́дко, Во́ва, Во́вчик, Лади́мир, Ла́д-
ко. *Кл. в.* Володі́мире! *По батьк.* Володі́мирович, Володі́мирівна.
- Все́волод** — з давньоруської мови, означає «володіти всім». Всеволо́дко, Се́ва.
Кл. в. Всеволо́де! *По батьк.* Всеволо́дович, Всеволо́дівна.

Галі́на — у грецькій мові означає «спокій, тиша, штиль на морі». Галінонька, Галіночка, Га́ля, Галіо́ня, Галіо́ся, Га́лонька, Га́лочка. *Кл. в.* Галіно!

Га́нна (А́нна) — у давньоєврейській мові означає «він був милостивий, виявляв ласку». Га́ннонька, Га́ня, Ганну́ся, Ганну́сенка, Ганну́ня, Га́ндзя, А́нця. *Кл. в.* Га́нно! А́нно!

Григо́рій, Грі́гір, Грицько́ — з грецької «той, хто не спить, пильнує». Григо́рко, Гринь, Грі́ша, Грицу́ня. *Кл. в.* Григо́рію! Грі́горе! Грицьку́! *По батьк.* Григо́рович, Григо́рівна.

Дарі́на, Ода́рка — з грецької мови; жін. до Дарі́й, що в перській мові означало «той, хто володіє». Дарі́нка, Дарі́йка, Дару́ся, Дару́ня, Ода́ронька. *Кл. в.* Дарі́но! Ода́рко!

Дмитро́ — від грецької назви богині родючості та хліборобства Деметри. Дмі́трик, Дмитру́сь, Ді́ма, Митько́, Мі́тя. *Кл. в.* Дмі́тре! *По батьк.* Дмі́трович, Дмі́трівна.

Емі́лія — запозичене з німецької мови; жін. до Емі́ль — «послідовник». Е́ма, Мі́ла, Мі́лонька. *Кл. в.* Емі́ліє!

Євге́н — у грецькій мові означає «благородний, шляхетний». Євге́нко, Євге́нцю, Же́ня, Ге́ня. *Кл. в.* Євге́не! *По батьк.* Євге́нович, Євге́нівна.

Заха́р — давньоєврейською означає «Божа пам'ять». Заха́ронько, Заха́рочко, Заха́рчик, Заха́рцьо. *Кл. в.* Заха́ре! *По батьк.* Заха́рович, Заха́рівна.

Зіна́їда — грецькою означає «подібна до Зевса». Зі́на, Зіно́нька, Зіну́ля, Зіну́ся, Зе́ня. *Кл. в.* Зіна́їдо!

Іва́н — з давньоєврейської мови, означає «Божа благодать; дар богів». Іва́нко, Іва́ночко, Іва́сь, Іва́сик, Ва́ня. *Кл. в.* Іва́не! *По батьк.* Іва́нович, Іва́нівна.

Іго́р — зі скандинавської, означає «захисник бога достатку». Іго́рко, Іго́рчик, Іго́рьок, Іго́рьчок, Го́рик, Га́рик. *Кл. в.* Іго́рю!

Кари́на — з латинської — «кіль корабля». Кари́нонька, Кари́ночка, Ри́на. *Кл. в.* Ка́ріно!

Карл — у давньонімецькій мові означає «тямущий чоловік». Карлу́ня, Карлу́ша, Карлу́сь. *Кл. в.* Ка́рле! *По батьк.* Ка́рлович, Ка́рлівна.

Каро́ліна — запозичене з німецької мови; жін. до Карл. Каро́лінка, Каро́ля, Каро́льця. *Кл. в.* Каро́ліно!

Коста́нтіна — з латинської мови; жін. до Коста́нтин — «постійний, стійкий». *Кл. в.* Коста́нтіно!

Леоні́д — у грецькій мові означає «подібний до лева». Леоні́дик, Льо́ня, Льо́нчик. *Кл. в.* Леоні́де! *По батьк.* Леоні́дович, Леоні́дівна.

Лі́на — з грецької мови; жін. до Ліно́с — «скорботна пісня». Ліно́нька, Ліну́ся, Ліну́сенка, Ліну́сечка. *Кл. в.* Лі́но!

Любо́в — буквальный переклад із грецької мови. Лю́ба, Любо́нька, Лю́бця, Любу́ся. *Кл. в.* Любо́ве!

Максім — у латинській мові означає «найбільший». Максїмко, Максїмонько, Максїмочко, Максїмцьо, Макс. *Кл. в.* Максїме! *По батьк.* Максїмович, Максїмівна.

Микóла — з грецької мови, означає «переможець народів». Микóлка, Микóлонька, Миколáйчик, Колькó. *Кл. в.* Микóло! *По батьк.* Миколáйович, Миколáївна.

Михáйло — з давньоєврейської мови, означає «рівний Богові». Михáйлик, Михáсь, Мишкó, Мишúня. *Кл. в.* Михáйле! *По батьк.* Михáйлович, Михáйлівна.

Надїя — буквальный переклад із грецької мови. Надїєнька, Надїйка, Надїюня, Надїюся, Надїюша. *Кл. в.* Надїє!

Наталéна — у латинській мові означає «рідна». Натáлонька, Натáлочка, Нáта, Натúся, Тáлочка. *Кл. в.* Наталéно!

Нéстор, Нéстр — грецьке ім'я, означає «той, що повернувся на батьківщину» або «людина, що згадує». Нéсторко, Нéстріко. *Кл. в.* Нéсторе! Нéстріе! *По батьк.* Нéстерович, Нéсторівна і Нéстріович, Нéстрівна.

Олексáндр — з грецької «захищаю» і «чоловік» (буквально — мужній борець; захисник людей). Олеськó, Олесїк, Лесїк, Сáня, Санькó, Сашкó, Сашúня, Шúра, Шуркó. *Кл. в.* Олексáндре! *По батьк.* Олексáндрович, Олексáндрівна.

Олексїй, Олéкса — у грецькій мові означає «захисник». Олексїйко, Олéксик, Лексїйко, Льóня. *Кл. в.* Олексїю! Олéксо! *По батьк.* Олексїйович, Олексїївна і Олéксович, Олéксівна.

Олéна — з грецької, означає «сонячне світло» або «смолоскип». Олénка, Олénочка, Олénця, Олéся, Ленúня, Ленúся. *Кл. в.* Олéно!

Óльга — зі скандинавської — «свята». Óля, Óленька, Óлечка, Óлюня, Óлюньця, Óлюся, Óлюсечка, Óлúтка; Люся, Люсечка, Лéся, Льóля, Льóлечка. *Кл. в.* Óльго!

Остáп — з грецької мови — «міцний, здоровий, урівноважений». Остáпко, Остáпик, Стаськó, Стásик. *Кл. в.* Остáпе! *По батьк.* Остáпович, Остáпівна.

Панáс — у грецькій мові означає «безсмертя». Панáско, Панáсочко, Панáсик. *Кл. в.* Панáсе! *По батьк.* Панáсович, Панáсівна.

Петрó — з грецької мови, означає «скеля, камінь». Петрúсь, Петрúсик, Пётрик, Петькó. *Кл. в.* Пётре! *По батьк.* Петрóвич, Петрívна.

Ромáн — латинського походження, означає «римський, римлянин». Ромáнко, Ромáнчик, Рóма, Ромáсь, Рóмко, Ромúсь. *Кл. в.* Ромáne! *По батьк.* Ромáнович, Ромáнівна.

Ростислáв — слов'янського походження, означає «рости» і «слава». Рóстик, Рóстичок, Рóстя. *Кл. в.* Ростислáве! *По батьк.* Ростислáвович, Ростислáвівна.

Руслáна — тюркського походження; жін. до Руслан — «лев». Руслáнонька, Руслáночка, Руслáнця, Рúся, Лáна. *Кл. в.* Руслáно!

Світлáна — слов'янського походження; жін. до Світлан — «світлий». Світлáнонька, Світлáнка; Лáна, Лáнонька, Ланúся. *Кл. в.* Світлáно!

Спиридóн — у грецькій мові означає «кошик». Спирїдко. *Кл. в.* Спиридóне! *По батьк.* Спиридóнович, Спиридóнівна.

Степáн — з грецької мови, означає «вінок». Степáнко, Степáнонько, Степáнцьо, Степáнчик. *Кл. в.* Степáne! *По батьк.* Степáнович, Степáнівна.

Тарас — грецькою мовою означає «бентежу, турбую» (буквально — «бунтівник»). Тараско, Тарасик, Тарасичок, Тарасу́ня. *Кл. в.* Тарасе! *По батьк.* Тарасович, Тарасівна.

Тетя́на — з грецької — «установлюю, призначаю». Тетя́нка, Тетя́ночка, Таню́ся, Та́ся. *Кл. в.* Тетя́но!

Тиму́р — тюркського походження, означає «залізо». Тіма. *Кл. в.* Тиму́ре! *По батьк.* Тиму́рович, Тиму́рівна.

Усти́м — з латинської мови, означає «справедливий». Усти́мко, Усти́монько, Усти́мочко. *Кл. в.* Усти́ме! *По батьк.* Усти́мович, Усти́мівна.

Фе́дір — грецького походження, означає «Бог» і «дар, дарунок» (буквально — «Божий дар»). Фе́дірко, Фе́до́рко, Фе́дько́, Фе́до́рик, Фе́ду́нь. *Кл. в.* Фе́доре! *По батьк.* Фе́дорович, Фе́дорівна.

Христі́на, Хри́стя — від грецького слова «християнин». Христіно́нька, Христі́нка, Христу́ня, Христу́ся. *Кл. в.* Христіно! Хри́сте!

Ю́рій — грецького походження, означає «хлібороб, плугатар». Юра́сь, Юра́сик, Ю́рійко, Ю́рцьо. *Кл. в.* Ю́рію! *По батьк.* Ю́рійович, Ю́ріївна.

Я́ків — з давньоєврейської мови, означає «він іде слідом». Я́ківко, Я́ковко, Ясько́, Яць, Я́ша. *Кл. в.* Я́кове! *По батьк.* Я́кович, Я́ківна.

Я́на — запозичене із західнослов'янських мов (польської, чеської, словацької); жін. до Ян (те саме, що Іван). Яно́нька, Яно́чка, Яну́ся, Яні́нка. *Кл. в.* Я́но!

Яросла́в — слов'янське ім'я; від *яр* (ярий) — «який народжується навесні» і *слав* — «слава». Я́рко́, Я́рик, Яру́сь, Я́сик; Сла́ва, Славко́. *Кл. в.* Яросла́ве! *По батьк.* Яросла́вович, Яросла́вівна.

У рубриках «Усміхнімось», «І пензлем, і словом», деяких вправах використані матеріали періодичних видань, мистецьких альбомів.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. У 2 т. — К., 1991.

Довга О. М. Як писати твір: Методичний посібник для вчителів-словесників. — К., 1995.

Довідник з культури мови: [Посібник] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Н. М. Сологуб та ін. / За ред. С. Я. Єрмоленко. — К., 2005.

Люблю Україну, бо вона моя. З творів-роздумів українських школярів / Укл. Крижанівська В. П. — К., 2006.

Мистецтво жити в громаді: Навчально-методичний посібник з громадянської освіти та виховання молоді. — Львів, 2005.

Мілянєвський Е. Шкільний довідник з української мови. 5–11 класи. — Тернопіль, 2005.

Пізнай себе: Уроки для підлітка / Упоряд. Т. Гончаренко. — К., 2005.

Ющук І. П. Практикум з правопису української мови. — К., 2002.

Мы и наша семья: Книга для молодых супругов. — М., 1988.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- актив.* — активний
англ. — англійська мова
араб. — арабська мова
архіт. — архітектура
виг. — вигук
вищ. — вищий ступінь порівняння
відм. (або в.) — відміна
відн. — відносний
власн. кільк. — власне кількісний
впр. — вправа
гол. — голландська мова
грец. — грецька мова
Д. в. — давальний відмінок
діал. — діалектне слово
дієвідм. — дієвідміна
дієприкм. — дієприкметник
дієприсл. — дієприслівник
дієсл. — дієслово
дійсн. сп. — дійсний спосіб
додат. — додаток
докон. в. — доконаний вид
жарг. — жаргонне слово
жін. (або ж.) — жіночий рід
З кн. — з книги
З тв. — з творів
заг. наз. — загальна назва
займ. — займенник
запереч. — заперечна
заст. — застаріле слово
збірн. — збірне
Зн. в. — знахідний відмінок
імен. — іменник
ін. — інше
ісп. — іспанська мова
іст. — істота
італ. — італійська мова
кг — кілограм
Кл. в. — кличний відмінок
латин. — латинська мова
м. — місто
М. в. — місцевий відмінок
мин. ч. — минулий час
міш. гр. — мішана група
мн. — множина
модальн. — модальний
Н. в. — називний відмінок
найвищ. — найвищий ступінь порівняння
наказ. сп. — наказовий спосіб
нар.-поет. — народнопоетичне
невідм. — невідмінюване
недокон. в. — недоконаний вид
незм. — незмінюване слово
неіст. — неістота
непохідн. — непохідний
нестягн. — нестягнена форма
нім. — німецька мова
нульов. — нульовий ступінь порівняння
обстав. — обставина
одиничн. — одиничний
одн. — одна
однорідн. чл. — однорідні члени
означ. — означення
означальн. — означальний
Ор. в. — орудний відмінок
особ. — особа
особов. ф. — особова форма
пасив. — пасивний
перев. — переважно
перен. — переносне значення
перс. — перська мова
пиш. — пишеться
підм. — підмет
підрядн. — підрядний
по батьк. — по батькові
повн. — повна форма
поет. — поетичне слово
похідн. — похідний
почат. ф. — початкова форма

приверт. — привертання
приймен. — прийменник
прикм. — прикметник
присл. — прислівник
присуд. — присудок
прост. — простий
р. — рік
Р. в. — родовий відмінок
рідко. — рідковживане слово
розм. — розмовне слово
с. — сторінка
серед. (або *с.*) — середній рід
складн. — складний
словотв. — словотвірна
см — сантиметр
співвідн. — співвідносний
сполуч. — сполучник
спонук. — спонукальний
спорт. — спортивний термін

ст. — століття
стягн. — стягнена форма
сурядн. — сурядний
т. ін. — таке інше
тв. гр. — тверда група
теп. ч. — теперішній час
турец. — турецька мова
уроч. — урочисте слово
уточн. — уточнення
ужив. — уживається
указ. — указує
франц. — французька мова
церк. — церковне слово
част. — частка
числ. — числівник
чол. (або *ч.*) — чоловічий рід
юр. — юридичний термін
якісн. — якісний
якісно-означ. — якісно-означальний

№
впр.

Відповіді
до кросвордів, ребусів, загадок і головоломок

- 11 1. Фразеологізм. 2. Пісня. 3. Діалект. 4. Синонім. 5. Пестливість.
6. Словник. 7. Милозвучність. 8. Фольклор. 9. Мова. 10. Колискова.
- 43 «Найсильніший той, хто має владу над собою».
- 73 «Зла людина вважає, що всі люди схожі на неї».
- 118 «На світі той наймудріший, хто найдужче любить життя».
- 128 Стрибаючий коник; загублена парасоля; білий лебідь; далека дорога.
- 129 1. Напухле. 2. Розрізана. 3. Посаджений. 4. Розлите. 5. Втомлена.
6. Розчервонілий. 7. Нагрітий.
- 161 Польова дорога з пилюкою прибитою дощем м'яко стелиться під ноги.
- 173 -пів-; -мак-; -нак-; -дар-; -шок-.
- 185 Вершник на коні з птахом на плечі; тролейбус; «Ти помер?»; брат шур-
хотунчика; у темряві.
- 252 Сам на сам; з дня на день; без відома; до останку; без кінця; за світла;
під кінець; по правді; у поміч; на світанку; в основному; ні на гріш;
з переляку; по закону; до побачення; у вигляді; на око; до пуття; на доз-
віллі.
На дні терпіння — золото.
- 254 Серце безпричинно співало, і життя до нього поверталось найкращою
стороною.
- 292 Сполучник — це частина мови,
не самостійна, а службова.
Членом речення він не буває,
морфологічні ознаки лиш має.
- 299 Після прикметників вищого ступеня порівняння, якщо далі йде порів-
няння, обов'язково слід уживати сполучник *ніж* і прийменники *за, від*.
- 305 Якщо; немовби; зате.
- 344 Іван Франко.

ЗМІСТ

§ 1. Мова — скарбниця духовності народу	6
---	---

Повторення вивченого

§ 2. Розділові знаки у вивчених синтаксичних конструкціях	10
§ 3. Частини мови. Вивчені групи орфограм	14
<i>Завдання для самоперевірки</i>	21

Морфологія. Дієслово

§ 4. Дієслово: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	24
§ 5. Форми дієслова: неозначена форма, особові форми, дієприкметник, дієприслівник, безособові форми на <i>-но, -то</i> (загальне ознайомлення)	27
§ 6. Неозначена форма (інфінітив) та особові форми дієслова	31
§ 7. Доконаний і недоконаний вид дієслова	34
§ 8. Часи дієслова. Теперішній час. Минулий час. Зміна дієслів у минулому часі. Майбутній час	37
§ 9. Дієслова I та II дієвідміни. Дієвідмінювання дієслів теперішнього і майбутнього часу	42
§ 10. Способи дієслів (дійсний, умовний, наказовий). Творення дієслів умовного способу і наказового способу	48
§ 11. Безособові дієслова	55
§ 12. Способи творення дієслів	57
§ 13. <i>Не</i> з дієсловами (повторення)	62
Узагальнення до розділу «Морфологія. Дієслово»	65
<i>Завдання для самоперевірки № 1</i>	66
<i>Завдання для самоперевірки № 2</i>	67

Морфологія. Дієприкметник (форма дієслова)

§ 14. Дієприкметник як особлива форма дієслова: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	70
§ 15. Активні та пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часу	74
§ 16. Дієприкметниковий зворот	78
§ 17. Безособові дієслівні форми на <i>-но, -то</i>	81
§ 18. Написання <i>-н-</i> у дієприкметниках і <i>-ни-</i> у прикметниках дієприкметникового походження	83

§ 19. <i>Не</i> з дієприкметниками	86
Узагальнення до розділу «Морфологія. Дієприкметник (форма дієслова)»	89
<i>Завдання для самоперевірки</i>	91

Морфологія. Дієприслівник (форма дієслова)

§ 20. Дієприслівник як особлива форма дієслова: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	94
§ 21. Вид і час дієприслівників. Дієприслівники недоконаного і доконаного виду, їх творення	96
§ 22. Дієприслівниковий зворот	100
§ 23. <i>Не</i> з дієприслівниками	103
Узагальнення до розділу «Морфологія. Дієприслівник (форма дієслова)»	106
<i>Завдання для самоперевірки</i>	107

Морфологія. Прислівник

§ 24. Прислівник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	110
§ 25. Розряди прислівників (практично)	113
§ 26. Ступені порівняння прислівників. Способи їх творення	116
§ 27. Букви <i>-н-</i> та <i>-ни-</i> у прислівниках	120
§ 28. <i>Не</i> і <i>ні</i> з прислівниками	122
§ 29. <i>И</i> та <i>і</i> в кінці прислівників	124
§ 30. Правопис прислівників на <i>-о</i> , <i>-е</i> , утворених від прикметників і дієприкметників	125
§ 31. Написання прислівників разом і через дефіс	128
§ 32. Написання прислівникових словосполучень типу: <i>раз у раз</i> , <i>з дня на день</i> і подібних	131
Узагальнення до розділу «Морфологія. Прислівник»	134
<i>Завдання для самоперевірки</i>	135

Морфологія. Прийменник

§ 33. Прийменник як службова частина мови. Прийменник як засіб зв'язку в словосполученні	138
§ 34. Непохідні й похідні прийменники	141
§ 35. Правопис прийменників. Написання похідних прийменників разом, окремо і через дефіс	144
Узагальнення до розділу «Морфологія. Прийменник»	147
<i>Завдання для самоперевірки</i>	148

Морфологія. Сполучник

- § 36. Сполучник як службова частина мови 150
- § 37. Уживання сполучників у простому і складному реченнях:
сполучники сурядності й підрядності 153
- § 38. Правопис сполучників. Написання сполучників разом і окремо 156
Узагальнення до розділу «Морфологія. Сполучник» 160
Завдання для самоперевірки 161

Морфологія. Частка

- § 39. Частка як службова частина мови 164
- § 40. Розряди часток за значенням 166
- § 41. Правопис часток. Написання часток *-бо, -но, -то, -таки* 169
- § 42. *Не* та *ні* з різними частинами мови 171
Узагальнення до розділу «Морфологія. Частка» 173
Завдання для самоперевірки 174

Морфологія. Вигук

- § 43. Вигук як особлива частина мови 176
- § 44. Правопис вигуків. Дефіс у вигуках. Кома і знак оклику
при вигуках 180
Узагальнення до розділу «Морфологія. Вигук» 183
Завдання для самоперевірки 183
- § 45. Узагальнення і систематизація вивченого про частини мови,
їх правопис і використання в мові 184

Зв'язна мова (мовлення)

- § 46. Повторення вивченого про текст 192
- § 47. Повторення вивченого про мовні стилі. Публіцистичний стиль 194
- § 48. Складний план власного висловлювання 198
- § 49. Різновиди читання. Ознайомлювальне читання 201
- § 50. Опис зовнішності людини 204
- § 51. Опис процесу праці 206
- § 52. Роздум дискусійного характеру 208
- § 53. Усний докладний переказ розповідного тексту художнього стилю
з елементами опису зовнішності людини 209
- § 54. Усний докладний переказ тексту публіцистичного стилю 211
- § 55. Усний стислий переказ тексту наукового стилю 212
- § 56. Письмовий докладний переказ розповідного тексту з елементами
опису зовнішності людини 214

§ 57. Письмовий докладний переказ тексту-роздуму в художньому стилі	216
§ 58. Письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису процесу праці (художній стиль)	218
§ 59. Діалог дискусійного характеру	222
§ 60. Усний твір-опис зовнішності людини в художньому стилі	224
§ 61. Усний твір-опис процесу праці за власним спостереженням (науковий стиль)	227
§ 62. Усний твір-роздум дискусійного характеру (публіцистичний стиль)	229
§ 63. Письмовий твір-опис зовнішності людини за картиною (художній стиль)	231
§ 64. Письмовий твір-опис процесу праці за власним спостереженням (художній стиль)	233
§ 65. Письмовий твір-оповідання за поданим сюжетом	235
§ 66. Замітка дискусійного характеру в газету (публіцистичний стиль)	238
§ 67. Ділові папери. Розписка	241
Додаткові тексти для вправ	243

Додатки

З орфографічного словника	257
Зі словника синонімів	262
Зі словника антонімів	264
Із тлумачного словника	265
Зі словника іншомовних слів	272
Зі словника фразеологізмів	282
Зі словника власних імен людей	284
Додаткова література	288
Список скорочень	289
Відповіді до кросвордів, ребусів, загадок і головоломок	291

Для вашої домашньої Інтернет-бібліотеки

http://www.ulif.org.ua/ulp/dict_all/index.php
<http://www.liknep.com.ua/viewtopic.php?p=55>
<http://www.slovyk.net/>
<http://www.novamova.com.ua>
<http://mova.info>
<http://mova.kreschatic.kiev.ua/>

Навчальне видання

ЄРМОЛЕНКО Світлана Яківна
СИЧОВА Вікторія Томасівна

РІДНА МОВА

Підручник для 7 класу

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

У підручнику використані ілюстрації художників:
О. Литвинова (с. 229–230),
Ю. Мітченко (до рубрики «Із бабусиної скрині» та на с. 236),
Ю. Шейніса (с. 215, 220),
а також фото з фотоальбому «Україна» (К., Дніпро, 2001),
роботи учасників Усеукраїнського фотоконкурсу «Моя Україно»
та приватних осіб.

Завідувач редакції *О. О. Нечипоренко*
Редактор *М. Г. Жук*
Коректор *І. Г. Виртосу*
Макет, художнє оформлення та ілюстрації *О. Г. Здор*
Обкладинка *В. С. Мітченка*
Художній редактор *К. Б. Свіргуненко*
Технічне редагування
та комп'ютерна верстка *І. О. Селезньової*

Підписано до друку 20.06.2007. Формат 70×100/16. Папір офс. № 1.
Гарнітура Петербург. Друк офс. Ум. друк. арк. 23,87. Обл.-вид. арк. 29,0.
Ум. фарбовідб. 97,4. Тираж 5000 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота»
вул. Кловський узвіз, 8, м. Київ, 01021
тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64
E-mail: gramota@ukrpost.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
ТОВ «Видавництво Фоліо»,
вул. Донець-Захаржевського, 6/8, м. Харків, 61057